ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

з коментарями та примітками до нової редакції

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

СХВАЛЕНИЙ

Кабінетом Міністрів України
(*Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.*)
спільним рішенням
Президії Національної академії наук України
(*протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.*)
і Колегії Міністерства освіти і науки України
(*протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.*)

ЗАТВЕРДЖЕНИЙ

Українською національною комісією
з питань правопису
(*протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.*)

з коментарями
та примітками
до нової
редакції

УДК 811.161.2
У45

У45 **Український правопис.** — Харків : Вид-во «Ранок», 2020. — 320 с.

ISBN 978-617-09-6098-6

Пропоноване видання є оновленою редакцією «Українського правопису», що її затвердив Кабінет Міністрів України 22 травня 2019 року. Видання містить оновлені правила української граматики, що постали на фундаменті української правописної традиції, зокрема «скрипниківки» 1928 року. Водночас у пропонованій редакції «Українського правопису» збережено підхід до мови як до відкритого й динамічного суспільного явища, тож Національна комісія з питань правопису розширила межі використання деяких орфографічних варіантів.

Для фахівців та всіх, хто прагне вдосконалити знання сучасної української літературної мови.

УДК 811.161.2

Для завантаження додаткових матеріалів:

1. Увійдіть на сайт **interactive.ranok.com.ua**
2. Зареєструйтеся, натиснувши кнопку «Зареєструватися зараз»
3. Під час реєстрації оберіть статус «Я вчитель» або «Я учень»
4. На головній сторінці в поле для введення скретч-коду введіть код 901892
5. Натисніть кнопку «ОК» та завантажте матеріали

Служба технічної підтримки:
тел. (057) 719-48-65, (098) 037-54-68
(понеділок—п'ятниця з 10^{00} до 18^{00})
e-ranok@ukr.net

**Разом дбаємо
про екологію та здоров'я**

ISBN 978-617-09-6098-6 © ТОВ Видавництво «Ранок», 2020

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

СХВАЛЕНО
Кабінетом Міністрів України
(*Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.*)

спільним рішенням
Президії Національної академії наук України
(*протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.*)
і Колегії Міністерства освіти і науки України
(*протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.*)

ЗАТВЕРДЖЕНО
Українською національною комісією
з питань правопису
(*протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.*)
2019

ПЕРЕДМОВА

Мова — запорука тривкої ідентичності нації, основа її етнокультурної цілісності. Однією з найсуттєвіших ознак такої цілісності є функціонування в різних суспільних сферах літературної мови, яка має кодифікований правопис. Правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст. Коли разом з тоталітарним періодом нашої історії відійшов у минуле адміністративний контроль над дотриманням правописних стандартів, ціла низка засобів масової інформації, видавництв, освітніх закладів і т. ін. стали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних. Це дезорієнтує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і врешті розхитує мовну норму.

Завдяки сучасним ЗМІ сьогодні маємо змогу почути усне українське слово не тільки з різних куточків України, а й з усього світу. Чуємо розмаїття акцентів, вимов, інтонацій, бо це *усне* українське мовлення з його природними територіальними, соціальними, віковими особливостями. На противагу некодифікованому усному мовленню, правопис — це еталон *писемної* літературної мови, яка, за слушним спостереженням Юрія Шевельова, є штучним витвором високорозвиненого суспільства, а не відтворенням почутого «з уст народу».

Правопис складається з трьох підсистем: графіки (букв, якими позначають найтиповіші звуки), орфографії (закономірностей поєднання букв для передавання на письмі звукового образу української мови) і пунктуації (розділових знаків, за допомогою яких позначають змістове й інтонаційне членування висловленої думки). Кожна з цих підсистем, як і кожний з розділів правопису, мають свою історію.

Українська графіка бере початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є буква, якої не було в традиційній кирилиці, — це **ґ**, що відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст. Буква **ї** в українських текстах спочатку вживалася замість колишньої **ѣ** та на місці **е** в новозакритому складі, а згодом перебрала на себе функції позначення сполучення **j**+**і**. Зазнала специфікації в українському правописі й буква **є**, що вживається на позначення йотованого **е (j**+**е)** та **е** з м'якістю попереднього приголосного **(ь**+**е)**; її немає в інших сучасних кириличних правописах.

З розвитком нової української літературної мови, яку пов'язують з виходом у світ «Енеїди» Івана Котляревського, письменники, які писали живою українською мовою, шукали засобів передавати справжнє звучання слів, а не йти за їхнім давнім традиційним написанням. Цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 різних (більш і менш поширених, іноді суто індивідуальних) правописних систем. Найпомітнішими серед них були правописні системи Олексія Павловського, «Русалки Дністрової», Пантелеймона Куліша, Євгена Желехівського, Михайла Драгоманова. У становленні українського правопису брали участь науковці й культурні діячі і східних, і західних українських земель: Володимир Антонович, Павло Житецький, Костянтин Михальчук, Павло Чубинський, Євген Желехівський, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович та ін.

У 1876 році російський імператор Олександр II ухвалив акт, згідно з яким українська графіка опинилася під забороною. Українські тексти, навіть дозволені урядовою цензурою, слід було друкувати з використанням російської абетки. Після скасування цієї заборони в 1907–1909 роках вийшов друком знаменитий словник української мови за редакцією Бориса Грінченка, у якому застосовано принцип фонетичного українського правопису. У 1918 році опубліковано проєкт офіційного українського правописного кодексу, запропонований професором Іваном Огієнком, у доопрацюванні якого згодом узяли участь академік Агатангел Кримський і професор Євген Тимченко. У 1919 році цей проєкт був виданий під назвою «Головніші правила українського правопису». Цього ж року спільне зібрання Української академії наук схвалило

«Найголовніші правила українського правопису» — перший в історії України офіційний загальнодержавний правописний кодекс. В умовах складних геополітичних змін, війн і соціальних катаклізмів він справляв визначальний вплив на формування української мови як національного, а не етнологічного феномену. Його творці орієнтувалися, по-перше, на специфіку історичної й діалектної основи української мови, на її характерні ознаки порівняно з іншими слов'янськими мовами,* і, по-друге, на мовну практику визначних українських письменників і перекладачів.

У 1925 році уряд УСРР створив при Народному комісаріаті освіти Державну комісію для впорядкування українського правопису, а в 1927 році за наслідками роботи Всеукраїнської правописної конференції, що відбулася в Харкові, комісія підготувала проєкт всеукраїнського правопису, в опрацюванні якого взяли участь мовознавці з Наддніпрянщини й західноукраїнських земель. Від імені держави 6 вересня 1928 року цей Український правопис, який отримав неофіційну назву «харківський», затвердив нарком освіти УСРР Микола Скрипник. Та вже за кілька років після згортання політики «українізації» й самогубства Миколи Скрипника за вказівкою влади до «харківського» правопису внесли суттєві зміни, скасувавши низку його норм як націоналістичних і таких, що «покликані штучно відірвати українську мову від великої братньої російської». У 1933 році Народний комісаріат освіти УСРР схвалив інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями (упродовж 1930-х рр., 1946 р., 1960 р.) діяв до 1989 року. З алфавіту було свавільно вилучено букву **ґ**, що вплинуло на функціонування графічної й фонетичної систем мови. Репресований «харківський» правопис з деякими змінами й доповненнями залишався чинним на західноукраїнських землях поза Українською РСР і в переважній частині української діаспори.

У 1989 році затверджено і в 1990 році опубліковано нову редакцію Українського правопису, у якій поновлено букву **ґ**, уточнено й доповнено окремі правописні норми. У 2015–2018 роках Українська національна комісія з питань правопису, до якої увійшли фахівці мовознавчих установ Національної академії наук України та представники закладів вищої освіти з різних регіонів України, розробила проєкт нової редакції Українського правопису. Після громадського обговорення його схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 24 жовтня 2018 року.

Знаком * позначено слова або фрагменти тексту, до яких подано коментар редактора (див. «Прикінцеві зауваги редактора», с. 311) (*прим. ред.*).

Сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 року, які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Водночас правописна комісія керувалася розумінням того, що й мовна практика українців другої половини ХХ ст. — початку ХХІ ст. вже стала частиною української орфографічної традиції. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати тим, що мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан. Нинішня українська мова — це багатофункціональна мова з розвиненою різноплановою стилістикою, сучасною науковою термінологією, це мова, яка взаємодіє з багатьма світовими мовами.

У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища. Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого боку, — на дотриманні мовної традиції і на залежності від неї. Здебільшого традиція відображає вчорашні або позавчорашні параметри системи. Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми.

Сучасна українська мова — відкрита й динамічна. Змінюється словник, з'являються нові терміни в різних сферах суспільної комунікації, виникає потреба адаптації загальних і власних назв до раніше сформульованих орфографічних правил. Для чого переглядати ці правила? Для того щоб відреагувати на зміни в сучасній мовно-писемній практиці, визначити правила написання нових запозичених слів, нових власних назв, усунути застарілі формулювання та спростити й, де це можливо, уніфікувати орфографічні норми. Хоч уточнення й коригування орфографічних правил — це завдання насамперед професійних мовознавців, співтворцями Українського правопису є також широке коло освічених українців, чия писемна практика узвичаює те чи те написання.

Кожна мова засвоює іншомовні елементи, і вони здебільшого відрізняються від питомих елементів за своїми системними ознаками. В історії правопису написання слів іншомовного походження було й залишається предметом гострих дискусій. Ці слова значною мірою зберігають свій іншомовний колорит. Намагання передати звукову форму запозичуваних слів або особливості їхнього оригінального написання веде до проникнення в українську мову нових звуків і їхніх поєднань, екзотичних граматичних явищ. Водночас,

стаючи частиною української мовної системи, ці слова поступово адаптуються до української фонетики* морфології, орфографії. При цьому вони не завжди вкладаються в традиційні українські парадигми й нерідко потрапляють до категорії невідмінюваних: *ательє, кафе, буржуа, какао, мадам, радіо, таксі, ханум* і т. ін.

Одні запозичення приходять в українську мову писемним, інші — усним шляхом. У мові-джерелі звучання слова часто не збігається з прочитанням сукупності букв, з яких воно складається (*Carlisle — Карлайл, Rambouillet — Рамбує, Worcester — Вустер, billet — білет, pioneer — піонер* і т. ін.). В українській, так само,* як і в багатьох інших мовах, і транскрибування, яке передає звукову форму іншомовного слова, і транслітерування, яке відтворює його графічну форму, і комбіноване застосування цих підходів, і орфографічна адаптація слова були й залишаються природними й легітимними способами поповнення національного лексикону.

Реагуючи на виклики мовної практики, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів. Кожний історичний період розвитку мови має свою варіантну динаміку. Пропонуючи в новій редакції правопису низку орфографічних варіантів, кодифікатори виходили з того, що варіативність — це органічна частина правописного кодексу і тією чи іншою мірою вона притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку. Відповідь на те, який з варіантів залишиться в минулому, зможе дати лише майбутнє.

Якою має бути «правильна українська мова»? Чи загрожують їй іншомовні впливи, а якщо загрожують, то в якій частині мовної системи й наскільки? Яку мову ми передамо нащадкам? Ці й подібні питання, що десятиліттями не втрачають своєї актуальності, спонукають до періодичного оновлення, перегляду й доопрацювання правописного кодексу, граматики й словників. Спадкоємність у мові — це зв'язок між поколіннями, які жили, живуть і житимуть в Україні. Пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, й різночасовими прикметами української мовної традиції, з другого боку, — найскладніше із завдань, що поставали перед творцями національного правопису на кожному з етапів його розвитку. Нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної й етнографічної соборності української мови й української нації.

Українська національна комісія
з питань правопису

І. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

§1 Правопис наголошених і ненаголошених Е, И

Наголошені голосні **е** та **и** у вимові виразні, тому їх передаємо тими самими буквами: *дале́ко, ви́соко*. Ненаголошені **е** та **и** невиразні у вимові. Їх передаємо тими самими буквами, що й під наголосом: *вели́кий, величе́зний,* бо *ве́лич; держу́,* бо *оде́ржати; клекоті́ти,* бо *кле́кіт; несу́,* бо *принесе́ний; село́,* бо *се́ла; шепоті́ти,* бо *ше́піт; криве́,* бо *кри́во; трима́ти,* бо *стри́мувати, широ́кий*, бо *ши́роко* та ін.

У словах із постійним наголосом невиразний звук перевіряємо за словником: *лева́да, кише́ня, мину́лий*.

§2 Уживання І, И на початку слова

На початку слова звичайно пишемо **і** відповідно до вимови: *Іва́н, і́грашка, і́дол, і́кати* («вимовляти *і* замість *и*»), *ікóна, іменува́ти, ім'я́, інди́к, і́ноді, іржа́, існува́ти, і́стина, іти́*.

Деякі слова мають варіанти з голосним **и**: *и́рій* і *ри́рій, ирод* і *и́род* («дуже жорстока людина»).

И пишемо на початку окремих вигуків (*ич!*), часток (*ич який хитрий*), дієслова *и́кати* («вимовляти *и* замість *і*») та похідного від нього іменника *и́кання*.

И на початку слова вживаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *ийбе́н, ир, Ич-оба́, Кім Чен Ин*.

§3 Ї

Букву **ї**, що позначає звуки **й**+**і**, пишемо:

1. На початку слова та після букви, що позначає голосний: *героїзм, їжа, їжа́к, їзде́ць, їздити, їсти, їх, їхати, краї́на, мої́, наївний, твої́, руї́на*.

2. Після м'якого знака: *Ана́ньїн, Віньї́.*

3. Після апострофа: *в'їзд, з'їзд, об'їхати, під'їзд, Захар'їн.*

4. В іншомовних словах після букви, що позначає голосний: *архаї́чний, егоїзм, еліпсоїд, мозаїка, прозаїк, целулоїд* (див. ще §126).

Примітка. Ї не пишемо після префікса або першої частини складного слова, якщо вони закінчуються буквою, що позначає голосний, а наступний склад або друга частина складного слова починаються з **і**: *доісторичний, заінтригувати, переінакшити, поінформувати; новоірландський, староіндійський.*

§4 Я, Ю, Є

Букви **я, ю, є** пишемо:

1. На початку слова, після голосного та після апострофа для позначення звукосполучень **й+а, й+у, й+е**: *я́кість, юроди́вий, єство́; моя́, зна́ю, твоє́; п'ять, м'я́та, в'юн, б'ють, п'ємо́.*

2. Після букви на позначення приголосного звука для передання його м'якості: *дя́дько, лю́ди, оста́ннє, сюди́, ряд, ря́сно, рюкза́к, рюш.*

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

§5 Буква Г

Буква **г** передає на письмі глотковий щілинний приголосний звук як в українських словах (*берегти́, вогонь, га́дка, гука́ти, дорогу́й, жага́, згин, кри́га, могу́тній, пагіне́ць*), так і в загальних та власних назвах іншомовного походження (на місці **h, g**) (*абориге́н, агіта́ція, агре́сія, багаж, болга́рин, брига́да, газе́та, генера́л, геоло́гія, горизо́нт, гра́мота, делега́т, кілогра́м, логопе́д, магази́н, педаго́г, фотогра́фія; Єва́нгеліє, Гоме́р, А́нглія, Гаа́га*) (див. ще §122).

§6 Буква Ґ

Буква **ґ** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

1. В українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *а́ґрус, ґа́ва, ґа́зда́, ґандж, ґа́нок, ґату́нок, ґвалт, ґе́ґати, ґедзь, ґелґота́ти, ґелґоті́ти, ґерґе́лі, ґерґота́ти, ґерґоті́ти, ґи́ґнути, ґирли́ґа, ґлей, ґніт* (у лампі), *ґо́ґель-мо́ґель, ґонт*(*а*), *ґрасува́ти, ґра́ти* (іменник), *ґре́чний, ґринджо́ли, ґрунт, ґу́дзик, ґу́ля,*

ґура́льня, джиґу́н, дзи́ґа, дзи́ґлик, дриґа́ти і *дри́ґати, ремиґа́ти* тощо та в похідних від них: *а́ґрусовий, ґаздува́ти, ґвалтува́ти, ґе́рґіт, ґратча́стий, ґрунтови́й, ґрунтува́ти*(*ся*), *ґу́дзиковий, ґу́лька, проґа́вити* і под.

2. У власних назвах — топонімах України: *Ґорґа́ни* (гірський масив), *Ґоро́нда, У́ґля* (села на Закарпатті), у прізвищах українців: *Ґалаґа́н, Ґалято́вський, Ґе́ник, Ґерза́нич, Ґерда́н, Ґжи́цький, Ґи́ґа, Ґо́ґа, Ґо́йдич, Ґо́нта, Ґри́ґа, Ґудзь, Ґу́ла, Лома́ґа.*

§7 Апостроф

Роздільність вимови **я, ю, є, ї** та попереднього твердого приголосного на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**:

1. Після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, п'ять, п'є, в'я́зи, солов'ї́, м'я́со, рум'я́ний,* (на) *тім'ї, жира́ф'ячий, мереф'я́нський; П'я́ста, В'ячесла́в, Дем'я́н, Максим'ю́к, Стеф'ю́к.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзвя́кнути, духмя́ний, ма́впячий, медвя́ний, морквя́ний, різдвя́ний, свя́то, тьмя́ний, цвях*, але: *арф'я́р, ве́рб'я, торф'яни́й, черв'я́к.* Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокореневих словах без префікса: *зв'язо́к, зв'яли́ти, підв'яза́ти, розм'я́кнути, сп'яні́ти.*

2. Після **р**: *бур'я́н, міжгі́р'я, пі́р'я, ма́тір'ю, кур'е́р,* (на) *подві́р'ї; Валер'я́н, Мар'я́н, Мар'я́на.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, рє** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, е**: *буря́к, бу́ряний, кря́кати, рябу́й, рю́мсати, крюк.*

3. Після **к** у слові *Лук'я́н* і похідних від нього: *Лук'я́ненко, Лук'яню́к, Лук'яне́ць.*

4. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'я́дерний, без'язи́кий, від'їзд, з'е́днаний, з'їхати, з'яви́тися, напів'європе́йський, об'є́м, під'їхати, під'ю́дити, роз'ю́шити, пан'європе́йський; дит'я́сла, камер'ю́нкер, Мін'ю́ст.*

Примітка 1. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о, у** апостроф не пишемо: *безіме́нний, зініціюва́ти, зеконо́мити, загітува́ти, зорієнтува́ти, зуміти.*

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. §138, у прізвищах та географічних назвах див. §144, 151.

§8 ЙО, ЬО

1. ЙО передає звукосполучення **й + о**:

1) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *його́, йому́, завойо́ваний, привілейо́ваний, райо́н, чийо́го*;

2) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *батальйо́н, бульйо́н, вйо́кати, Воробйо́в, курйо́з, мільйо́н, Соловйо́в*.

2. ЬО пишемо після букви на позначення м'якості приголосного перед **о**: *всього́, Ковальо́в, Линьо́в, льон, льох, сьогóдні, сьо́мий, трьох, тьо́хкати, цього́*.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

§9 Чергування О — І, Е — І

1. У сучасній українській мові звуки **о, е** у відкритих складах чергуються з **і** в закритих складах:

1) під час словозміни:

а) *водопій — водопо́ю, дохід — дохо́ду, кінь — коня́, ка́мінь — ка́меня, лід — льо́ду, мій — мого́, сім — семи́, у́стрій — у́строю; ніч — но́чі — ні́ччю, пе́вність — пе́вності — пе́вністю, ра́дість — ра́дості — ра́дістю, ви́селок — ви́сілка, о́сінь — о́сені — о́сінню,* (у) *вели́кому* — (у) *вели́кім*;

б) *гір — гора́, ніг — нога́, осіб — осо́ба, слів — сло́во, сіл — село́*;

в) *ба́тьків — ба́тькового, ба́тькова; бра́тів — бра́тового, бра́това; Васи́лів — Васи́левого, Васи́лева; кова́лів — кова́левого, кова́лева; Петрі́в — Петро́вого, Петро́ва; шевці́в — шевце́вого, шевце́ва*;

г) *Ка́нів — Ка́нева, Ки́їв — Ки́єва, Фа́стів — Фа́стова, Ха́рків — Ха́ркова, Черні́гів — Черні́гова*;

ґ) *вівсá — овéс, вівця́ — овéць, вісь — óсі*;

д) *бі́йся — бою́ся, стій — стоя́ти*;

е) *вів, ві́вши — велá* (*вести́*); *заві́в, заві́вши — замелá* (*замести́*); *міг, мі́гши — мóжу* (*могла́, могти́*); *ніс, ні́сши — несу́* (*несла́, нести́*); *плів, пліві́вши — плелá* (*плести́*), а також *ріс, рі́сши — росла́, рости́*;

2) під час словотворення: *будівни́к* (пор. *будóва*), *ві́льний* (пор. *вóля*) *кі́лля* (пор. *колá*), *підні́жжя* (пор. *ногá*), *подві́р'я* (пор. *двора́*), *робітни́к* (пор. *робóта*); *зі́лля* (пор. *зелéний*), *сільськи́й* (пор. *селó*) та ін.

О, Е, що не переходять в І

2. **О, е** не переходять в **і** в закритому складі за таких умов:

1) коли ці звуки вставні або випадні: *вікно́ — ві́кон, земля́ — земе́ль, ка́зка — каз о́к, со́тня — со́тень; ви́тер — ви́тру, ві́тер — ві́тру, вого́нь — вогню́, день — дня, роздер — розідра́ти, сму́ток — сму́тку, сон — сну, тра́вень — тра́вня.*

Примітка 1. У формах окремих слів **о, е** не випадають: *лоб — ло́ба, мох — мо́ху, рот — ро́та, лев — ле́ва.*

Примітка 2. За аналогією до форм *книжо́к, каз о́к* маємо **о** між приголосними в родовому множини й у деяких іншомовних словах: *а́рка — а́рок, ма́рка — ма́рок, па́пка — па́пок* тощо, але: *парт, форм, сакль* та ін.;

2) у групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *торг — то́ргу, хорт — хорта́, смерть — сме́рті, вовк — во́вка, шовк — шо́вку*, але *погірдний* (пор. *пого́рда*);

3) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-,** а також **-еле-:** *горо́д, моро́з, по́дорож, по́рох, сто́рож; во́лос, со́лод; бе́рег, пе́ред, се́ред, че́рез; зе́лень, пе́лех, ше́лест* та ін., але: *моріг, оборі́г, порі́г, смо́рід*;

4) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-енн(я):** *зна́чень* (*зна́чення*), *поло́жень* (*поло́ження*), *тве́рджень* (*тве́рдження*), *тво́рень* (*тво́рення*);

5) в абревіатурах і в похідних утвореннях: *соцстра́х, соцстра́хівський, спецви́пуск, спецко́р, спецко́рівський, спецо́дяг, торгфло́т* та ін.;

6) у словах іншомовного походження: *агроно́м, інжене́р, студе́нт, том* та ін.

Примітка. За аналогією до слів української мови, де є чергування **о, е** з **і**, таке чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Анті́н — Анто́на, ґніт — ґнота́, ко́лір — ко́льору, Про́кі́п — Про́ко́па; куріть — куреня́, папі́р — папе́ру.*

Відхилення в чергуванні О — І, Е — І

3. Є багато позицій, коли чергування **о, е** з **і** у відкритих і закритих складах немає всупереч наведеним правилам:

1) **і** наявне у відкритому складі в словах з основою, вирівняною за іншими відмінками чи формами:

а) у формах називного відмінка однини: *гребіне́ць* (*гребінця́*), *дзвіно́к* (*дзвінка́*), *каміне́ць* (*камінця́*), *кі́готь* (*кі́гтя*), *кіло́к* (*кілка́*), *кіне́ць* (*кінця́*) *ні́готь* (*ні́гтя*), *олівец ь* (*олівця́*), *ремінец ь* (*ремінця́*), *рі́вень* (*рівня*), *стіжо́к* (*стіжка́*), *торгівец ь* (*торгівця́*), *фахівец ь* (*фахівця́*) та ін.;

б) у формах родового відмінка множини: *ві́кон* (*вікно́*), *ві́чок* (*ві́чко*) *гіло́к* (*гі́лка*), *зіро́к* (*зі́рка*), *кіле́ць* (*кільце́*), *лі́жок* (*лі́жко*), *ні́жок* (*ні́жка*) *плі́то́к* (*плі́тка*);

в) у формах іменників зі значенням зменшеності за аналогією до таких форм, як *кіл — кілка́, міст — містка́, гі́рка* (де **і** в закритому складі): *кіло́чок, місто́чок, ні́женька, гіронька,* але *слівце́ — слове́чко*;

2) у групах **-оро-, -оло-, -ере- о, е** переходять в **і**:

а) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (здебільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к-(а)** зі значенням зменшеності: *борода́ — борі́д — борі́дка, борона́ — борі́н — борі́нка, голова́ — голі́в — голі́вка* (і *голо́вка* — з іншим значенням), *сторона́ — сторі́н — сторі́нка, череда́ — чері́д — чері́дка*;

б) у родовому відмінку множини іменників здебільшого середнього роду й відповідних іменниках зі значенням зменшеності: *боло́то — болі́т — болі́тце, воро́та — ворі́т — ворі́тця, долото́ — долі́т — долі́тце,* але: *де́рево — дере́в — деревце́, джерело́ — джере́л — джере́льце*;

в) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездорі́жжя, Запорі́жжя, підборі́ддя, роздорі́жжя* (але: *лівобере́жжя, узбере́жжя*), а також без подовження: *безголів'я, поголі́в'я*, хоч *безголо́сся, повноголо́сся*;

3) **і** в закритому складі маємо у формах чоловічого роду однини дієслів минулого часу й дієприслівників з повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волі́к, волі́кши* (*волокти́*), *збері́г, збері́гши* (*зберегти́*), *стері́г, стері́гши* (*стерегти́*), бо: *волокла́, зберегла́, стерегла́; волокло́, зберегло́, стерегло́* та ін., але: *боро́в, коло́в, моло́в, поло́в, поро́в; боро́ла, коло́ла, моло́ла, поло́ла, поро́ла* та ін.;

4) у віддієслівних іменниках середнього роду на **-нн-(я) і** звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу — **е**: *носі́ння, ході́ння; вра́ження, заве́ршення, збі́льшення, зна́чення, поя́снення*, але: *варе́ння* (і *варі́ння, ва́рення* — процес), *вче́ння*. Так само **-ення,** а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен**: *іме́ння, найме́ння*;

5) **о, е** наявні в закритому складі:

а) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *боре́ць — борця́* (*борце́ві, борце́м* та ін.), *ви́борець — ви́борця, лове́ць — ловця́, творе́ць — творця́; мото́к — мотка́, носо́к — носка́, па́росток — па́ростка; во́день — во́дню; коте́л — котла́, оре́л — орла́*;

б) у повноголосних формах **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *коло́д* (*коло́дка*), *доло́нь* (*доло́нька*), *соро́к*, *огоро́ж*, *моро́к*, *нагоро́д* (від них немає зменшених форм з **і**). Але: *доріг*, *доріжка*, *корів*, *корівка*, *беріз*, *берізка* (проте *бере́зка* — виткий бур'ян);

в) у родовому відмінку множини деяких іменників переважно жіночого роду: *буді́в*, *вод*, *істо́т*, *осно́в*, *підпо́р*, *проб*, *субо́т*, *топо́ль*, *шкод*; *леле́к*, *меж*, *озе́р*, *потре́б*, але: *осіб*, *підків*;

г) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов (-ьов, -йов)**, **-ев (-єв)**: *Ма́лишев — ма́лишевський*, *Па́влов — па́вловський*. Але в прикметниках, утворених від власних імен на **-ів (-їв)**, зберігаємо **і (ї)**: *Гаври́лів — гаври́лівський*, *Деми́дів — деми́дівський*, *Андрі́їв — Андрі́ївський* (див. ще §153, п. 2.);

ґ) у префіксальних безсуфіксних іменниках на зразок: *зато́н*, *перео́р*, *пото́п* (під впливом родового відмінка однини: *зато́ну*, *перео́ру*, *пото́пу*), але звичайно *пото́к*, *розго́н*, *удо́й*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширене на решту форм: *о́пік* (родовий однини *о́піку*);

д) під наголосом у словотворчих компонентах **-вод, -воз, -нос, -роб** складних слів, що означають людей за професією, видом занять* та в похідних від цих слів: *екскурсово́д*, *ляльково́д*; *водово́з*; *дровоно́с*; *хліборо́б*, *хліборо́бство*, *чорнорóб* та ін. Проте у словах, що означають предмети, та в похідних від них утвореннях такий **о**, незалежно від наголосу, переходить в **і**: *водопрові́д*, *газопрові́д*, *газопрові́дний*, *електропро́від*, *трубопро́від*; у словах зі складником **-воз о** здебільшого зберігаємо: *електрово́з*, *лісово́з*, *тепловóз*. Незалежно від семантики слова в* словотворчих компонентах **-хід, -ріг** уживаємо тільки **і**: *всюдихі́д*, *місяцехі́д*, *пішохі́д*, *пішохі́дний*, *самохі́д*, *самохі́дний*, *стравохі́д*, *швидкохі́д*, *швидкохі́дний*; *козері́г* і *Козері́г* (сузір'я), *носорі́г* та ін.;

е) у деяких словах книжного й церковного походження та в похідних від них: *Бог*, *верхо́вний*, *виробни́цтво*, *ви́рок*, *зако́н*, *зако́нний*, *наро́д*, *наро́дний*, *основни́й*, *пото́п*, *пра́пор*, *проро́к*, *словни́к*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемо́вський*, *Боровико́вський*, *Грабо́вський*, *Котляре́вський*, *Пи́семський* та ін. Але: *Верикі́вський*, *Желехі́вський*, *Миньки́вський*.

§10 Чергування Е — О після Ж, Ч, Ш, ШЧ, ДЖ, Й

1. Після **ж, ч, ш, шч, дж, й** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **и**) пишемо **е**: *вече́ря*, *ви́ше́нь*, *джерело́*, *жени́ти*, *ні́женька*, *пшени́ця*, *ста́єнь*, *уве́чері*, *у́чень*, *черне́тка*, *четве́ртий*, *шестиде́нка*, *щеми́ти*, *щети́на*.

Після **ж, ч, ш, шч, дж, й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а, о, у** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **ы**) пишемо **о**: *бджола́, буди́ночок, вечори́* (пор. *вече́ря*), *жона́тий* (пор. *жени́ти*), *і́грашок, копійо́к, пшоно́* (пор. *пшени́ця*), *чоловік, чому́сь, чо́рний* (пор. *черне́тка*), *чоти́ри* (пор. *четве́ртий*), *шо́стий* (пор. *шести́*), *щока́*.

Примітка. У словах *ло́жечка — ло́жечок, кни́жечка — книжечо́к, лі́єчка — лі́єчок* і под. зберігаємо **е (є)**, бо приголосний **ч** у наступному складі в давні часи був м'яким.

2. О вживаємо замість сподіваного **е** після шиплячих та **й** перед м'яким приголосним:

1) в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі **-ост-**(і)/(и): *безкра́йості* (*безкра́йости*), *ме́ншості* (*ме́ншости*), *пеку́чості* (*пеку́чости*), *свіжості* (*свіжости*) та ін. (відповідно до *ві́чності* (*ві́чности*), *ра́дості* (*ра́дости*) й т. ін., де **о** стоїть не після шиплячих);

2) у давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі́*, (на) *бджолі́, ве́чорі, пшоні́*, (у) *пшоні́, щоці́*, (на) *щоці́* (відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджола́, бджолу́, ве́чора, вечори́* та ін.);

3) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкра́йої, безкра́йою, гаря́чої, гаря́чою, на́шої, на́шою, пе́ршої, пе́ршою* та ін. (відповідно до *безкра́його, безкра́йому, на́шого* та ін. або до *дру́гої, молодо́ї* тощо, де **о** закономірне);

4) у похідних утвореннях *вечорі́ти, вечорі́є* (відповідно до *ве́чора, ве́чорові* й т. ін.), *чорні́ти, чорніє, чорні́ці, чорни́ти, чорни́ло* та ін. (відповідно до *чо́рний, чо́рного* тощо).

Примітка. У прислівниках *воро́же, га́рячé* після шиплячих пишемо **е**, але: *тво́рчо, законода́вчо, хи́жо* та ін.

Чергування голосних у дієслівних коренях

§11 Чергування О — А

1. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення. Дієслова з **о** звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з **а** — повторювану, багаторазову дію: *допомогти́ — допомага́ти, гони́ти — ганя́ти, коти́ти — кача́ти, кро́їти — кра́яти, ломи́ти — лама́ти, ско́чити — скака́ти, схопи́ти — хапа́ти; стоя́ти — ста́ти*.

Проте багато дієслів має кореневий **о**, який не чергуємо з **а**: *ви́мовити — вимовля́ти, ви́ростити — виро́щувати, прости́ти —*

прощáти, винóшувати, відгорóджувати, договóрювати, заспокóювати, перекóнувати, устанóвлювати та ін., але *вúпровадити — випроводжáти*.

Е (невипадний) — І (невипадний)

2. Це чергування також відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: **е** вживаємо в префіксальних дієсловах доконаного виду, **і** — в утворених від них дієсловах недоконаного виду: *вúгребти — вигрібáти, вúкоренити — викорíнювати, вúпекти — випікáти, замести́ — замітáти, зберегти́ — зберігáти, перелети́ти — перелітáти, наректи́ — нарікáти, спостерегти́ — спостерігáти, причепи́ти — причіпля́ти* (так само *вúволокти — виволікáти*, де **о** чергуємо з **і**).

Е чергуємо з **і** також у дієсловах із суфіксом **-ува- (-ювá-)**, коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-нн-(я)**: *брехáти — набрíхувати, вúкоренити — викорíнювати, завертíти — завíрчувати, тесáти — затíсувати, чекáти — очíкувати; вúкоренення — викорíнювання, чекáння — очíкування;* так само *вúполоскати — виполíскувати* (де **о** чергуємо з **і**). Але: *вивéршувати, завéршувати, перевéршувати, потребувáти, прищéплювати*.

Е (випадний) — И

Випадний **е** чергуємо з **и** перед **л, р**: *берý — брáти — вибирáти, вúстелю — вúслати — вистилáти, завмéр — замрú — завмирáти, запéр — запрú — запирáти, стер — зітрú — стирáти* та ін.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

У сучасній українській мові під час утворення форм слів та нових слів відбуваються зміни (чергування) приголосних, спричинені різними історичними законами її фонетичної системи.

Чергування приголосних під час словозміни

До найпоширеніших чергувань приголосних звуків під час словозміни належать такі:

§12 Чергування Г, К, Х із м'якими З, Ц, С

1. У давальному на місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: *дугá — дузí*, (на) *дузí; перемóга — перемóзі*, (у) *перемóзі*; *квíтка — квíтці*, (на) *квíтці; свáха — свáсі*, (на) *свáсі*.

2. У місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду другої відміни: *терпу́г* — (на) *терпузі́; байра́к* — (у) *байра́ці, друк* — (*у*) *дру́ці; кожу́х* — (*у*) *кожу́сі, вухо* — (*у*) *вусі*.

§13 **Чергування Ґ** із **м'яким З**: у давальному на* місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни*: дзи́ґа — дзи́зі,* (на) *дзи́зі, ґирли́ґа — ґірли́зі,* (на) *ґірли́зі, Лома́ґа* (прізвище) — *Лома́зі,* (на) *Лома́зі*.

§14 **Чергування Г, К, Х** із **Ж, Ч, Ш**

1. В іменниках перед суфіксами **-к-, -ок, -ин-** зі значеннями зменшеності та пестливості: *нога́ — ні́жка, плуг — плужо́к; рука́ — ру́чка, крюк — крючо́к; му́ха — му́шка, горо́х — горошина́*.

2. У кличному відмінку іменників чоловічого роду другої відміни перед закінченням **-е**: *друг — дру́же, луг — лу́же; коза́к — коза́че, юнак — юна́че; пасту́х — пасту́ше*.

3. В усіх особових формах дієслів теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду, формах наказового способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *берегти́ — бережу́, бережеш, бережеш, бережемо́, бережете́, бережу́ть; бережи́, бережі́мо, бережі́ть, хай* (*нехай*) *бережу́ть; зберегти́ — збережу́, збережеш, збережеш, збережемо́, збережете́, збережу́ть; збережи́, збережі́мо, збережі́ть, хай* (*нехай*) *збережу́ть*; *збере́жений; пекти́ — печу́, печеш, печеш, печемо́, печете́, печу́ть; печи́, печі́мо, печі́ть, хай* (*нехай*) *печу́ть; пе́чений; спекти́ — спечу́, спечеш, спечеш, спечемо́, спечете́, спечу́ть; спечи́, спечі́мо, спечі́ть, хай* (*нехай*) *спечу́ть; спе́чений; колиха́ти — колишу́, коли́шеш, коли́ше, коли́шемо, коли́шете, коли́шуть; колиши́, колиші́мо, колиші́ть, хай* (*нехай*) *коли́шуть; поколиха́ти — поколишу́, поколи́шеш, поколи́ше, поколи́шемо, поколи́шете, поколи́шуть*; *поколиши́, поколиші́мо, поколиші́ть, хай* (*нехай*) *поколи́шуть*.

§15 **Чергування Д** із **ДЖ** у першій особі однини дієслів теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *сади́ти — саджу́; посади́ти — посаджу́, поса́джений; ра́дити — ра́джу; схо́дити — схо́джу, схо́джений*.

§16 **Чергування Т** із **Ч; З** із **Ж; С** із **Ш; ЗД** із **ЖДЖ; СТ** із **Щ** у першій особі однини дієслів теперішнього часу й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках

перед суфіксом **-ен-**: *крути́ти — кручу́, кру́чений; лети́ти — лечу́; ла́зити — ла́жу; коси́ти — кошу́, ко́шений*; *покоси́ти — покошу́, поко́шений; їздити — їжджу, їжджений; пусти́ти — пущу́; пу́щений*.

§17 **Чергування СТ** із **Щ** у формі першої особи однини теперішнього часу й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *запусти́ти — запущу́, запу́щений; мости́ти — мощу́, мо́щений; прости́ти — прощу́, про́щений*.

§18 **Чергування Б** із **БЛ; П** із **ПЛ; В** із **ВЛ; М** із **МЛ; Ф** із **ФЛ**, причому звук **Л** у названих звукосполученнях м'який: у першій особі однини та третій особі множини теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *люби́ти — люблю́, лю́блять; ліпи́ти — ліплю́, лі́плять, лі́плений; злови́ти — зловлю́, зло́влять, зло́влений; стоми́ти — стомлю́, сто́млять, сто́млений; розграфи́ти — розграфлю́, розграфля́ть, розгра́флений*.

Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення

§19 **Зміни приголосних перед -СЬК-(ИЙ), -СТВ-(О)**

1. Під час утворення нових слів деякі приголосні перед **-ськ-**(ий), **-ств-** (о) зазнають звукових змін, що зафіксовані й на письмі, а саме:

1) к, м'який **ц, ч** + **-ськ-**(ий), **-ство-**(о) → **-цьк-**(ий), **-цтв-**(о): *гірни́к — гірни́цький — гірни́цтво; коза́к — коза́цький — коза́цтво; па́рубок — парубо́цький — парубо́цтво; молоде́ць — молоде́цький, молоде́цтво; стріле́ць — стріле́цький; ткач — тка́цький — тка́цтво*;

2) г, ж, з + **-ськ-**(ий), **-ств-**(о) → **-зьк-**(ий), **-зтв-**(о): *Пра́га — пра́зький*; *уби́гий — уби́зтво; Запорі́жжя — запорі́зький; Зба́раж — зба́разький; боягу́з — боягу́зький — боягу́зтво*, але *ге́рцог — ге́рцогський*;

3) х, ш, с + **-ськ-**(ий), **-ств-**(о) → **-ськ-**(ий), **-ств-**(о): *воло́х — воло́ський; чех — че́ський; залісся — залі́ський; това́риш — товари́ський — товари́ство;* але: *шах — ша́хський, Цю́рих — цю́рихський*.

2. Решту букв на позначення приголосних перед суфіксами **-ськ-**(ий) **-ств-**(о) на письмі зберігаємо: *аге́нт — аге́нтство; бага́тий — бага́тство; брат — бра́тський — бра́тство; заво́д — заводськи́й; інтеліге́нт — інтеліге́нтський; люд — людськи́й — лю́дство; сирота́ — сири́тський — сири́тство; пропагандист — пропагандистський; студе́нт — студе́нтський — студе́нтство.*

Примітка. Про творення прикметників за допомогою суфікса **-ськ-**(ий) від географічних назв і назв народів див. §150.

§20 Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння

Під час творення прикметників і прислівників вищого ступеня порівняння **г, ж, з** змінюємо на **жч,** а **с** — на **щ**: *дорогий — доро́жчий* (*доро́же*); *ду́жий — ду́жчий* (*ду́же*); *вузький — ву́жчий* (*ву́же*); *низький — ни́жчий* (*ни́же*); *висо́кий — ви́щий* (*ви́ще*), але: *легки́й — ле́гший* (*ле́гше*).

§21 Зміни приголосних перед суфіксом -Н-

Приголосні звуки **к,** м'який і твердий **ц** перед суфіксом **-н-** змінюємо на **ч**: *безпе́ка — безпе́чний; вік — ві́чний; рік — річни́й; мі́сяць — мі́сячний; око́лиця — око́личний; пшени́ця — пшени́чний; се́рце — серде́чний; со́нце — со́нячний; яйце́ — яєчня*, а звуки **г, х** перед цим суфіксом — на **ж, ш**: *доро́га — доро́жній, перемо́га — перемо́жний, пиха́ — пи́шний*. Приголосний твірної основи **ч** зберігаємо в похідних словах *помічни́й* (від *по́міч*); *нічни́й* (від *ніч*); *я́чний*, ячмінний (від ячмі́нь).

Виняток становлять слова *двору́шник, мірошник, рушни́к, рушни́ця, серде́шний* (зі значенням «бідолашний»), *со́няшник, торішній*.

§22 Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення

Під час словотворення зазнають змін такі звукосполучення та окремі приголосні перед суфіксальним голосним:

1) буквосполучення **-цьк-** змінюємо на **-чч-**, а **-ськ-** — на **ч** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *вояцький — воя́ччина; коза́цький — Коза́ччина; неме́цький — Неме́ччина; туре́цький — Туре́ччина* (але: *га́лицький — Галичина́*); *рекру́тський — рекру́тчина; солда́тський — солда́тчина*;

2) буквосполучення **-ськ-, -ск** змінюємо на **щ** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полта́вський — Полта́вщина; віск — вощи́на; пісо́к (піску́) — піщи́на*;

3) буквосполучення **-ск, -шк-** змінюємо на **щ** у прикметниках перед голосним **а** суфікса **-ан-**: *віск — вощани́й; до́шка — дощани́й, пісо́к (піску́) — піща́ний*;

4) буквосполучення **-ськ-, -зьк-** змінюємо відповідно на **щ, жч** у прізвищах перед суфіксами **-енк-, -ук**: *Васько́ — Ва́щенко — Ващу́к; Іько́ — І́щенко — Іщу́к, Они́сько — Они́щенко — Онищу́к, Водола́зький — Водола́жченко; Кузько́ — Кужче́нко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із буквосполученнями **-ск-, -ськ-** букву **с** на письмі зберігаємо, а букву **к** змінюємо на **ч**: *Пара́ска — Пара́счин, Они́ська — Они́ськин*; **-шк-** змінюємо на **щ**: *Мела́шка — Мела́щин*;

5) приголосні **г, к, х** змінюємо на **ж, ч, ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин**: *О́льга — О́льжин; Ната́лка — Ната́лчин, Ода́рка — Ода́рчин, дочка́ — доччи́н; Дома́ха — Дома́шин, сва́ха — сва́шин* та у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-, -а-**: *бати́г — батожи́ти, друг — дружи́ти, крик — крича́ти, сухи́й — суши́ти*.

§23 Позиції вживання прийменників і префіксів У та В

1. Щоб уникнути збігу букв на позначення приголосних звуків, що є важкими для вимови, та щоб досягти милозвучності, в українській мові вживають на письмі прийменник **у** та префікс **у-** на початку слів у таких позиціях*

1) між буквами, що позначають приголосні: *Десь **у** житі кричав перепел; Наш **у**читель*;

2) на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного: ***У** лісі пахло квітами; **У**горі яскраво сяяло сонце; **У**наслідок зливи пошкоджено дороги*;

3) на початку речення або слова перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: ***У** присмерку літають ластівки низько*; ***У** структурі слова таких морфем немає; **У**троє склали папір; **У**притул підійшли до юрби*;

4) незалежно від кінця попереднього слова перед наступними **в, ф**, а також перед буквосполученнями **льв, зв, св, дв, тв, гв, хв** і под.: *Сидимо **у** вагоні; Не спитавши броду, не лізь **у** воду* (Укр. прислів'я); *Хлопчик **у**волю награвся; Велике значення **у** формуванні характеру має самовиховання; Забіг **у** фоє; Діти побували **у** Львові; Він жив **у** Львові; Поринути **у** звучання пісні; Лікар глянув **у** звужені очі хворого; Прожили рік (роки) **у** своїй хаті; Постукали **у** двері; Юнак переміг **у** двоборстві; Коріння вросло **у** тверду*

землю; Чужинці живуть ***у*** *твоєму будинку; Хлопці служили* ***у*** *гвардії; Лікар побував* ***у*** *Гвінеї; Схили гори одягнені* ***у*** *хвою; Промінчик заграв* ***у*** *хвилях*.

Примітка. Після слова, що закінчується на голосний, у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед **в** пишемо префікс **в-**: *Дослідниця* ***вважає*** *експеримент успішним; Гості* ***ввійшли*** *до зали; Діти* ***ввічливі****; Дитина* ***вві*** *сні посміхається; Вони* ***ввісьмох*** *вийшли на Говерлу*;

5) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний: *До мене зайшла товаришка,* ***у****чителька із сусіднього села; Стоїть на видноколі мати — у неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... у Києві*.

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, та щоб досягти милозвучності, в українській мові на письмі вживають прийменник **в** між словами та префікс **в-** на початку слів у таких позиціях:

1) між буквами на позначення голосних: *У нього* ***в*** *очах засвітилась відрада* (Панас Мирний); *Вона побувала* ***в*** *Одесі*;

2) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: ***В*** *очах дівчини бриніла сльоза;* ***В*** *Антарктиді працюють наукові експедиції*;

3) після слова, яке завершує буква на позначення приголосного, перед словом, яке починає буква, що передає голосний: *Вартовий поглянув* ***в*** *отвір*;

4) перед абревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: ***В*** *НБУ* (***В*** *ен бе у),* ***В*** *МВФ* (***В*** *ем ве еф*);

5) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р.* ***в*** *місті сталася незвичайна подія*;

6) після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім **в, ф, льв, зв, св, дв, тв, гв, хв** і под.): *Пішла* ***в*** *садок вишневий* (Т. Шевченко); *Люди* ***в****розкид розляглися в траві* (К. Гордієнко); *Вона повернула* ***в****бік*.

Примітка. Трапляються відхилення від цих правил уживання **у, в**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

3. Деякі слова української мови — загальні та власні назви в будь-якій позиції вживаємо або тільки з **у**[1] (*ува́га, увертю́ра, уда́рник, узбере́жжя, ука́з, ультима́тум, умо́ва, уста́лення, устано́ва, уто́пія, уя́ва; Уго́рщина, Удовиче́нко, Ура́л*), або тільки

[1] Початковим **у** (*прим. ред.*).

з **в**[2] (*взаємини, влада, власний, властивість, вплив, впливовий; Владивосток, Врубель* та ін.). У кількох словах уживання **в, у** залежить від їхнього значення, пор.: *вдача* і *удача*, *вклад* і *уклад*, *вправа* і *управа*, *вступ* і *уступ*.

Примітка. У поезії, крім узвичаєної назви *Україна*, уживали і вживають *Вкраїна: Як сонях той до сонця, до* ***Вкраїни*** *свій погляд я з любов'ю повертав* (Ф. Малицький)[3].

§24 Позиції вживання сполучників і часток І, Й та І, Й на початку слів

1. Щоб уникнути збігу букв, що позначають важкі для вимови приголосні звуки, та для досягнення милозвучності,* на письмі вживаємо **і** в таких позиціях:

1) між буквами на позначення приголосних: *Вірю в пам'ять* ***і*** *серце людське* (Б. Олійник); *Він* ***і****де; Тут* ***і****деться про народні звичаї*;

2) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом або складом, які починає буква, що передає приголосний звук: *Нема вже тієї хатини.* ***І*** *я в сивині, як у сні* (Д. Павличко); *Він,* ***і****мовірно, нічого не зробить*;

3) на початку речення: ***І*** *долом геть собі село Понад водою простяглось* (Т. Шевченко); ***І*** *приковують* [гори] *до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлисту* (М. Коцюбинський); ***І****мовірне водопілля цього року*[4].

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, уживаємо **й** у таких позиціях:

1) між буквами на позначення голосних: *У садку співали Ольга* ***й*** *Андрій; Оце* ***й*** *уся врода* (Панас Мирний); *Квітли вишні* ***й*** *одцвітали* (Ф. Малицький);

2) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Навчає баєчка великого* ***й*** *малого* (Л. Глібов); *На траві* ***й*** *квітках росинки, шелестіння* ***й*** *гомін гілки, щебетання* ***й*** *пісня пташки* (Я. Щоголів); *Висока* ***й****мовірність захворіти; Вона* ***й****де; Високе* ***й****менння — патріот*.

---

[2] Початковим **в** (*прим. ред.*).

[3] Загалом, неузгодження із правилами чергування характерне для художньої літератури: ***В В****ероні пишній, де проходить дія...* (І. Стешенко) (*прим. ред.*).

[4] Варто додати, що на письмі **і** вживаємо після букви на позначення приголосного перед голосним: *експорт* і *імпорт* (*прим. ред.*).

Примітка. Трапляються відхилення від цих правил уживання **і, й**, що спричинено вимогами ритму або мовними вподобаннями автора.

3. Тільки **і** вживаємо:

1) якщо зіставляємо поняття: *Дні **і** ночі; Батьки **і** діти; Правда **і** кривда; Просте **і** складне речення*;

2) перед словом, на початку якого стоять букви **й, є, ї, ю, я**: *Ольга **і** Йосип — друзі; Світлана **і** Єва навчаються в коледжі; Василь **і** Юрій повернулися додому; Куди, для чого, хто **і** як?* (М. Рильський).

4. Після букв **й, я, ю, є, ї** вживаємо єднальні сполучники **і** або **та**, пор.: *Неподалік вони побачили зелений гай **і** широку долину* і *Неподалік вони побачили зелений гай **та** широку долину; Теорія **і** практика перекладів* і *Теорія **та** практика перекладів; Студенти вивчили морфологію **і** синтаксис* і *Студенти вивчили морфологію **та** синтаксис; Висловити свої найпотаємніші мрії **і** обережні прогнози* і *Висловити свої найпотаємніші мрії **та** обережні прогнози*.

§25 Позиції вживання прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ (ЗО)

1. **З** уживаємо:

1) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: ***З** одним рибалкою він дуже подружив* (Л. Глібов); усередині речення перед такою самою буквою незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Диктант **з** української мови; Контрольна робота **з** української мови; На додаткових заняттях учитель працює по-різному: **з** усіма учнями або **з** одним-двома*;

2) на початку речення перед буквою, що позначає приголосний (крім свистячих **з, с, ц**[5] та шиплячих **ч, ш, шч**[*]): ***З** лісу потягло прохолодою; **З** її приїздом якось повеселіла хата* (Леся Українка); рідше — перед початковим буквосполученням чи буквосполученням наступного слова, якщо попереднє слово закінчує буква, що передає голосний: ***З** другого боку простяглися поля; Вона відвідала **з** друзями Київ; Плугатарі **з** плугами йдуть* (Т. Шевченко);

3) між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга — приголосний: *Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд **з** любов'ю повертав* (Ф. Малицький).

Варіанти **із, зі (зо)** вживаємо перед буквами, що передають важкі для вимови збіги приголосних, та для досягнення милозвучності.

[5] І **дж, дз** (*прим. ред.*).

2. **Із** уживаємо переважно перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки (**з, с, ц, ч, ш, шч***) незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними): *Перстень виготовлено* ***із*** *золота; Родина* ***із*** *семи душ; Гнат… запріг коні й так їх гнав* ***із*** *села, що вони* ***із*** *шкури вилазили* (М. Стельмах); ***Із*** *шовку виготовили вітрила; А вже весна, а вже красна!* ***Із*** *стріх вода капле* (Нар. пісня); *І місив новий заміс* ***із*** *тіста старого* (І. Драч); *Тихович разом* ***із*** *сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський); *Лист* ***із*** *Бразилії* (І. Франко)[6].

3. **Зі** вживаємо, якщо буквосполучення наступного слова має початкові **з, с, ш, шч*** та ін., незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Ви зустріли ворога…* ***зі*** *зброєю в руках* (Ю. Яновський); *Балада* ***зі*** *знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку* ***зі*** *стола* (Леся Українка); ***Зі*** *школи на майдан вивалила дітвора* (А. Головко); *Прибув* ***зі*** *Львова*.

У позиції перед деякими буквосполученнями варіанти **із** та **зі** можуть бути взаємозамінними, пор.: *Устав разом* ***із*** *сходом сонця* і *Устав разом* ***зі*** *сходом сонця*.

Примітка. Трапляються відхилення від поданих правил уживання прийменника **з** та його варіантів **із, зі**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

Зо як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди вживаємо із числівниками *два, три: Позичив* ***зо*** *дві сотні; Проспав* ***зо*** *три години* та із займенником *мною: Він був* ***зі*** **(*зо*)** *мною*.

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь)

§26 Коли пишемо Ь

Буквою **ь** позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

1. **Ь** пишемо:

1) після букв **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *мідь, суть, на́мороз, вісь, ґедзь, па́лець, крохма́ль, кінь; дя́дько, молотьба́, бли́зько, во́сьмий, Грицько́, кільце́, ганьба́*;

2) після перелічених у п. а) букв та **р** усередині слова перед **о**: *дьо́готь, дзьоб, тьо́хкати, сьо́мий, льон, ларьо́к, трьох, царьо́к*;

3) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Га́льченко, Гуцу́льщина, їда́льня, кільце́, кова́льський, па́льці, риба́льство, сільськи́й, спи́льник*.

[6] Приклади *із шкури*, *із стріх*, *із сходом* суперечать милозвучності української мови, тож вони не є нормативними (*прим. ред.*).

Примітка. Не пишемо **ь** після **л** у буквосполученнях **лц, лч**, коли вони походять із **лк**: *ба́лка — ба́лці, га́лка — га́лці, галченя́, монго́лка — монго́лці, Ната́лка — Ната́лці, Ната́лчин, риба́лка — риба́лці, риба́лчин, спі́лка — спі́лці, спілча́нський*, але: *ґу́лька — ґу́льці, ку́лька — ку́льці, шпи́лька — шпи́льці*.

2. Також пишемо **Ь**:

1) у словах на:

а) -зьк-(ий), **-ськ-**(ий), **-цьк-**(ий); **-зькість, -ськість, -цькість; -зько, -ськ-**(о), **-цько; -зькому, -ському, -цькому; -зьки, -ські, -цьки**: *близьки́й, вузьки́й, воли́нський, доне́цький; бли́зькість, лю́дськість; бли́зько, ві́йсько, бага́цько; по-франц ́узькому* (*по-франц ́узьки*), *по-украї́нському* (*по-украї́нськи*), *по-нім е́цькому* (*по-нім е́цьки*).

Примітка. У словах *баски́й, боязки́й, в'язки́й, дерзки́й, жаски́й, ковзки́й, пласки́й* (*пло́ский*), *порски́й, різки́й* і похідних утвореннях *бо́язкість, в'я́зкість, ба́ско, рі́зко* тощо **ь** не пишемо;

б) -еньк-(а), **-еньк-**(о), **-оньк-**(а), **-оньк-**(о); **-еньк-**(ий), **-есеньк-**(ий), **-ісіньк-**(ий), **-юсіньк-**(ий): *ру́ченька, ба́тенько, голі́вонька, соколо́нько; гарне́нький, мале́сенький, свіжі́сінький, тоню́сінький* (див. ще §32);

2) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни на **-я**: *гри́вень, друка́рень, їда́лень, пісе́нь, ста́єнь; крамни́ць, ма́триць, робітни́ць* та середнього роду другої відміни на **-нн-**(я), **-ц-**(е): *бажа́нь, знань, кі́лець, місць, серде́ць* і *серць*, але *бур, зір, Мотр* (після **р**);

3) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *бу́дить, бу́дять, ко́сить, ко́сять, ро́бить, ро́блять, хо́дить, хо́дять; будь, бу́дьте, бу́дьмо, лізь, лізьте, лізьмо, кинь, ки́ньте, ки́ньмо, трать, тра́ть те, тра́ть мо* (див. ще: §118, прим. 1).

Примітка. Про вживання **ь** в словах іншомовного походження див. §139, у прізвищах — §144, у географічних назвах — §151.

§27 Коли не пишемо Ь

Ь не пишемо:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вір, ві́рте, ги́рка, гірки́й, кобза́р, ларка́, лі́кар, монастир́, перевір́, секретар́, тепер́, тюрма́, школя́р, Ха́рків, царка́* (від *царьо́к*).

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксом **-ськ-**(ий): *кі́нчик, проміння́чик, ме́нший, то́нший, У́манщина; воли́нський, громадя́нський, освітя́нський, селя́нський;* але: *бриньча́ти, до́ньчин, ня́ньчин, ня́ньчити* та ін., бо у твірних основах між буквами на позначення приголосних є **ь**: *бри́нькати, до́нька, ня́нька*.

3. Після всіх букв на позначення приголосних звуків, крім **л**, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: *Бе́ршадь — бе́ршадський, ві́нця, дзвя́кнути, кінці́вка, ко́ристю, ланцюжо́к, При́п'ять — при́п'ятський, ра́дість, різдвя́ний, світ, свя́то, слід, сміх, сніг, сніп, сьогóдні, танцюва́ти, цвях, ща́стя*, але: *різьбя́р* (і *різьба́р*), *тьмя́ний* і похідні від них.

Примітка. Коли **ь** наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його немає, то й в інших відмінках його не пишемо; пор.: *ку́лька — ку́льці, дівчи́но́нька — дівчи́но́ньці, письмо́* — (на) *письмі́, ре́дька — ре́дьці,* але: *га́лка — га́лці, гі́лка — гі́лці, сторі́нка — сторі́нці, па́смо* — (у) *па́смі*.

4. Після **л** в іменникових суфіксах **-алн-**(о), **-илн-**(о): *де́ржално, пу́жално, ціпи́лно* та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності **ь** пишемо: *де́ржальце, пу́жальце* й под.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: *буття́, воло́сся, галу́ззя, гілля́стий, життя́, каміння, лле́ться, прила́ддя, сі́ллю*.

6. Після букв **д, н, т** перед суфіксами **-ченк-**(о), **-чук, -чишин**: *Фе́дченко; Па́нченко, безба́тченко; Радчу́к, Степанчу́к; Федчи́шин, Гринчи́шин,* але після **л** пишемо **ь**: *Га́льченко, Гальчу́к; Миха́льченко, Михальчу́к, Михальчи́шин*.

7. Після букви **ц** у деяких вигуках (звуконаслідувальних словах): *бац, буц, гоц, клац* та в кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: *кварц, пала́ц, паяц, Суе́ц, шприц* (див. ще § 139).

СПРОЩЕННЯ В БУКВОСПОЛУЧЕННЯХ

§28 -ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТЛ-

У буквосполученнях **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-** випадають **д** і **т** на письмі: *ти́ждень — ти́жня — тижне́вий; виїзди́ти — виїзни́й; проїзд — проїзни́й; вість — ві́сник; ко́ристь — кори́сний; пе́рстень — пе́рсня; честь — че́сний; я́кість — я́кісний; ле́стощі — уле́сливий; стели́ти — сла́ти; ща́стя — щасли́вий*. Але в словах *зап'я́стний, кістля́вий, пестли́вий, хвастли́вий, хвастну́ти, шістна́дцять, дев'яно́стники* букву **т** зберігаємо.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження на **-ст**, букву **т** у буквосполученні **-стн-** зберігаємо, хоч

відповідний звук не вимовляємо: *аванпо́ст — аванпо́стний, бала́ст — бала́стний, компо́ст — компо́стний, контра́ст — контра́стний, форпо́ст — форпо́стний.*

-ЗКН-, -СКН-

У буквосполученнях **-зкн-, -скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну-** випадає **к:** *бри́зки — бри́знути, брязк — бря́знути, блиск — бли́снути, писк — пи́снути, плюск — плю́снути, тріск — тріснути,* але: *ви́пуск — випускни́й, виск — ви́скнути.*

-СЛН-

У буквосполученні **-слн-** випадає **л:** *ма́сло — масни́й; мисль — уми́сний, навми́сне; ремесло́ — ремісни́к.*

ПОДВОЄННЯ БУКВ

§29 Подвоєння букв як наслідок їх збігу

1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

1) префікса й кореня: *ввіч, ввічливий, віддáти, ві́дділ, завви́шки, зза́ду, беззву́чний, оббúти, роззбро́їти, роззя́ва.*

Примітка. Немає подвоєння букв у таких словах, як *ото́й, оту́т, ота́к, ота́м, отепе́р, ото́ді*, а також *оце́й* тощо;

2) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкома́т* (військовий комісаріат), *міськкóм* (міський комітет), *юннáт* (юний натураліст);

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: *день — де́нний, зако́н — зако́нний, кінь — кíнний, осінь — осíнній, тума́н — тума́нний; баштáнник, годúнник, письме́нник, свяще́нник; віко́нниця, Ві́нниця*; дві букви **н** зберігаємо й перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із двома **н:** *зако́нний — зако́нність — зако́нно, тума́нний — тума́нність — тума́нно.*

2. Якщо збігається буква **с** основи дієслова минулого часу і постфікса **-ся:** *ви́нісся, пáсся, розрісся, трясся.*

3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

1) у наголошених суфіксах **-анн-**(ий) **(-янн-**(ий), **-енн-**(ий) прикметників, що вказують на більшу, ніж звичайна, міру якості або на можливість чи неможливість дії: *невблага́нний, недоторка́нний,*

нездола́нний, незрівня́нний, несказа́нний; височе́нний, здорове́нний, нездійсне́нний, незліче́нний, непримире́нний, нескінче́нний, силе́нний, страше́нний, числе́нний;

2) у суфіксах **-енн-**(ий), **-янн-**(ий) прикметників старослов'янського походження зі значенням можливості або неможливості дії: *благослове́нний, блаже́нний, мерзе́нний, огне́нний, окая́нний, свяще́нний, спасе́нний*, а також у прикметникові *боже́ственний*; дві букви **н** зберігаємо також в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *нездола́нність, нездола́нно, числе́нність, числе́нно* тощо.

Примітка. Немає подвоєння **н** у дієприкметниках: *ви́вершений, ви́хований, зро́блений, по́браний, ска́заний, спе́чений*, у прикметниках на **-ен-**(ий), співвідносних із відповідними дієприкметниками (що мають інший наголос): *варе́ний* (пор. дієприкметник *ва́рений*), *пече́ний* (пор. дієприкметник *пе́чений*), а також у прикметниках віддієприкметникового походження: *довгожда́ний, жада́ний, навіже́ний, скаже́ний, шале́ний*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійсне́нний* (який може здійснюватися — прикметник) і *здійсне́ний* (який здійснився — дієприкметник), *нездола́нний* (непереможний) і *нездо́ланий* (якого не подолали), *незліче́нний* (представлений у дуже великій кількості) і *незлі́чений* (не порахований) та ін.

4. Маємо подвоєння приголосних у словах *бовва́н, Га́нна, лляни́й, овва́, ссáти*, а також у похідних від них словах *бовваніти, Га́ннин, ви́ссати, ссавці́* та ін.

§30 Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вони вжиті після голосного:

1) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового множини): *знаря́ддя, знаря́ддю,* (на) *знаря́дді* та ін.; *життя́, життю́,* (у) *житті́; моту́ззя,* (у) *моту́ззі; коло́сся, коло́ссю,* (у) *коло́ссі; гілля́, гіллю́,* (на) *гіллі́; знання́, знанню́,* (у) *знанні́*; *збіжжя, збі́жжю,* (у) *збі́жжі; сторі́ччя, сторі́ччю,* (у) *сторі́ччі; підда́шшя, підда́шшю,* (на) *підда́шші*; а також у похідних словах: *гілля́ — гілля́стий, гілля́чка; життя́ — життє́вий* (і *життьови́й*), *життєпис* та ін., але: *знань, знаря́дь, підда́ш, сторі́ч, угі́дь*; якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігаємо: *відкриття́ — відкри́ттів, почуття́ — почуттів*;

2) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого та жіночого роду першої відміни (за винятком

родового множини на **-ей**): *суддя́, судді́, суддю́, су́ддів* і т. д.; *стаття́, статті́, статте́ю* (але в родовому множини — *статте́й*); *рілля́, ріллі́, ріллю́, рілле́ю; Ілля́, Іллі́, Іллю́, Ілле́ю, І́лле* та ін.;

3) перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини третьої відміни, якщо в називному відмінку їхня основа має один м'який або шиплячий приголосний: *мо́лодь — мо́лоддю, мить — ми́ттю, мазь — ма́ззю, вісь — ві́ссю, міць — мі́ццю, сіль — сі́ллю, тінь — ті́нню, по́дорож — по́дорожжю, ніч — ні́ччю, ро́зкіш — ро́зкішшю.*

Примітка. Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або **р**, їх подовження немає: *мо́лодість — мо́лодістю, при́язнь — при́язню, по́вість — по́вістю, кров — кро́в'ю, ма́тір — ма́тір'ю, не́хворощ — не́хворощю.*

4) перед **я, ю** в прислівниках *зра́ння, навмання́, спросо́ння; попідвіко́нню, попідти́нню*;

5) перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслів *ли́ти, ли́тися: ллю, ллєш, ллємо́, ллєте́, ллють; лле́ться, ллю́ться*, а також у похідних від них: *ви́ллю, віділлю́, наллю́, розіллю́; розілле́ться, розіллю́ться* та ін.

Примітка. Немає подвоєння букв на позначення приголосних в іменниках *кутя́, попадя́, свиня́* та в порядкових числівниках *тре́тя, тре́тє* та ін.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

§31 З- (ІЗ-, ЗІ-)

1. Префікс **з-** перед буквами на позначення глухих приголосних **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *сказа́ти, спалахну́ти, стовкти́, сфотографува́ти, схили́ти*. Перед усіма іншими буквами пишемо **з** (зрідка **із**): *зба́вити, звести́, зжи́тися, взирну́тися, зсади́ти, зці́пити, зчепи́ти, зши́ток; ізжо́вкнути, ізно́в, ізсере́дини*.

Префікс **з- (с-)** уживаємо переважно перед коренем, що починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зекономи́ти, зігнорува́ти, зорієнтува́тися, зумо́вити; здрібни́ти, зскрiба́ти, скла́сти, скріпи́ти* і под.

Коли ж корінь слова починають дві букви на позначення приголосних, пишемо здебільшого префікс **зі-**: *зібга́ти, зігну́ти, зігра́ти, зідра́ти, зізна́тися, зіпсува́ти, зіста́вити, зі́ткнення, зіщу́литися* та ін. Префікс **зі-** вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення губний + **й**: *зів'я́лий, зім'я́ти, зіп'я́стися* (і *сп'ястúся*) тощо. У деяких

словах можна паралельно вживати префікси **зі-** та **зо-**: *зігрівáти* і *зогрівáти*, *зімлівáти* і *зомлівáти*, *зіпрівáти* і *зопрівáти*, *зітлíти* і *зотлíти*.

БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-

2. У префіксах **без-, від- між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-** кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим не змінюємо: *безкорúсливий, безкрáїй, відкриття́, вíдстань, міжконтинентáльний, міжпланéтний, надпотýжний, обпалúти, обтрусúти, передплатúти, передчáсний, підтрúмка, понадплáновий, розтягнýти, рóзчин, розхитáти, черезплíчник*.

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-

3. Префікс **пре-** вживаємо переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прегáрний, презавзя́тий, прекрáсний, премýдрий, препогáно, пречудóво,* а також у словах *презúрливий, презúрство* та словах старослов'янського походження: *преосвящéнний, преподóбний, престóл*.

Префікс **при-** пишемо переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибíгти, прибóркати, прибудувáти, привáбити, прикрутúти, пришвúдшити; прибóрканий, прибудóваний, привáбливий, прикрýчений, пришвúдшення*; в іменниках та прикметниках, утворених унаслідок поєднання іменників із прийменником **при** та суфіксом: *прúгірок, прúярок; приберéжний, прикордóнний*; у прикметниках на означення неповноти ознаки: *пристáркуватий*.

Префікс **пріі-** вживаємо тільки в словах *прíзвисько, прíзвище, прíрва*.

АРХІ-

4. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважлúвий, архімільйонéр, архіскладнúй*.

Примітка. У назвах церковних звань, титулів та чинів уживаємо префікси **архи-** та **архі-**: *архимандрúт* і *архімандрúт*, *архиєрéй* і *архієрéй*, *архистратúг* і *архістратúг* та ін.

АНТИ-, КВАЗІ-

5. Уживання голосного **и** в префіксі **анти-** та голосного **і** в префіксі **квазі-** не підпадає під правила вживання голосних **и, і** в загальних назвах іншомовного походження, пор.:

антиалкого́льний, антиарома́тичний, антиаргуме́нт антиестети́чний, антиєвропе́йський, антиінфляці́йний, антинауко́вий, антиурядо́вий, антия́дерний; квазіглоба́льний, квазіберта́ння, квазіо́птика, квазіпло́ский, квазіпру́жність, квазири́нок, квазістійкість, квазічасти́нка.

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

Іменникові суфікси

§32 -ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК

1. В українських суфіксах **-ик, -ник / -івник, -льник** пишемо **и**: *бра́тик, вузлик; коля́дник, лі́рник, мрі́йник, наста́вник; газівни́к, працівни́к*; *верста́льник, регулюва́льник, уболіва́льник.*

Примітка. Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізняти іншомовні суфікси **-ик**, **-ік (-їк)**, у яких пишемо **и** або **і (ї)** відповідно до правил уживання **и** та **і (ї)** в словах — загальних назвах іншомовного походження: *істо́рик, ме́дик, рома́нтик, фі́зик,* але: *акаде́мік, меха́нік, проза́їк, хі́мік.*

У суфіксі **-льник** після **л** перед **н** завжди пишемо **ь**: *волочи́льник, масти́льник, поли́льник, постача́льник, уболіва́льник.*

-ИВ-(О)

2. У суфіксі **-ив-**(о), що виражає збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки **и**: *ва́риво, до́бриво, ку́риво, ме́ливо, мере́живо, мі́сиво, моро́зиво, па́ливо, пе́чиво, пря́диво,* але *ма́риво* — з іншим значенням.

-АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЄЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ

3. В усіх словах із суфіксами **-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель** пишемо **ь**: *кова́ль, скрипа́ль; ве́летень, у́чень; боре́ць, італі́єць, мовозна́вець, перемо́жець; зда́тність, сві́жість; вихова́тель, люби́тель.*

-К-, -ИЦ-(Я), -ИН-(Я), -ЕС-

4. За допомогою суфіксів **-к-, -иц-**(я), **-ин-**(я), **-ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-,** бо він поєднуваний з різними типами основ: *а́вторка, диза́йнерка, дире́кторка, реда́кторка, співа́чка, студе́нтка, фігури́стка* та ін.

Суфікс **-иц-**(я) приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верста́льниця, набі́рниця, пора́дниця* та **-ень**: *учени́ця.*

Суфікс **-ин-**(я) сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчи́ня, плавчи́ня, продавчи́ня*, на приголосний: *майстри́ня, філологи́ня; бойки́ня, лемки́ня*.

Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконе́са, патроне́са, поете́са*.

-НН-(Я) / -ІНН-(Я), -АНН-(Я) (-ЯНН-(Я), -ЕНН-(Я)

5. Суфікси **-нн-**(я) / **-інн-**(я), **-анн**-(я) (**-янн-**(я) пишемо з двома буквами **н**. Варіант суфікса **-інн-**(я) мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосними основи **и** та **і**: *гори́ти — гори́ння, носи́ти — носи́ння, ходи́ти — ходи́ння, шарудíти — шарудíння*; варіант суфікса **-анн-**(я) (**-янн-** (я) — віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а (я)**: *гука́ти — гука́ння, гуля́ти — гуля́ння, зроста́ти — зроста́ння, сприя́ти — сприя́ння*; варіант **-енн-**(я) — віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *зве́рнення, напру́ження, піднесення, удоскона́лення*.

-ИНН-(Я)

6. Суфікс **-инн-**(я) вживаємо в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобови́ння, гарбузи́ння, картопли́ння, павути́ння*.

-ЕН-(Я) (-ЄН-(Я)

7. Суфікс **-ен-**(я) (**-єн-**(я) вживаємо в іменниках середнього роду, що означають малі істоти: *вовченя́, гусеня́, совеня́, чаєня́*.

-ЕЧОК (-ЄЧОК), -ЕЧК-(А) (-ЄЧК-(А), -ЕЧК-(О) (-ЄЧК-(О), -ИЧОК-, ИЧК-(А)

8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок (-єчок), -ечк**-(а) (**-єчк-**(а), **-ечк-**(о) (**-єчк-**(о)) пишемо **е (є)**: *верше́чок, міше́чок, краєчок; дíжечка, копíєчка, Марíєчка, рíчечка; вiко́нечко, слове́чко, яе́чко*. Ці суфікси потрібно відрізняти від суфіксів **-ичок, -ичк-**(а) у словах на зразок: *но́жичок, трави́чка*.

-ЕНК-(О) (-ЄНК-(О)) і -ЕНЬК-(О, А)[7]

9. Правопис цих суфіксів залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-енк-**(о) (**-єнк-**(о) вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища: *Ада́менко, Кра́вченко, Мусiє́нко, Олексiєнко*, зрідка — у загальних назвах: *безба́тченко, безха́тченко, ковале́нко*; суфікс **-еньк-**(о, а), **-єньк-**(о) — для утворення пестливих назв: *ба́тенько, конiче́нько, се́рде́нько; нíженька, топо́ленька; за́єнько*.

[7] А також **-єньк(о)** (*прим. ред.*)

-ИСЬК-(О) (-ЇСЬК-(О), -ИЩ-(Е) (-ЇЩ-(Е)

10. За допомогою суфіксів **-иськ-**(о) **(-їськ-**(о), **-ищ-**(е) **(-їщ-**(е) утворені слова переважно з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букви на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного — **ї**: *гноїсько, дівчисько, хлопчисько; вогнище побоїще*.

-ОВИЧ (-ЬОВИЧ), -ІВН-(А) (-ЇВН-(А)

11. Суфікс **-ович (-ьович)** уживаємо тільки для утворення чоловічих імен по батькові: *Вікторович, Васильович, Іванович, Ігорьович*[8], *Микитович, Олексійович, Юрійович*.

Суфікс **-івн-**(а) **(-ївн-**(а) вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен відповідно на приголосний і на **-й**: *Борисівна, Василівна, Ігорівна; Валеріївна, Гордіївна, Сергіївна, Юріївна*.

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьмович* (і *Кузьмич*), *Кузьмівна; Лукич, Луківна; Миколайович* (і *Миколович*), *Миколаївна* (і *Миколівна*); *Савович* (і *Савич*), *Савівна; Хомович* (і *Хомич*), *Хомівна; Якович, Яківна*.

Примітка. В основі особового імені чергуємо **і** з **о** в імені по батькові: *Антін — Антонович, Антонівна; Федір — Федорович, Федорівна*.

-ІВК-(А), -ОВК-(А)

12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк-**(а) **(-ївк-**(а): *голівка, долівка, ножівка, полівка, спиртівка, частівка, шалівка, шихтівка*. У деяких іменниках маємо суфікс **- овк-(**а): *головка* (капусти), *духовка*.

-ОК

13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний **о** якого в непрямих відмінках випадає: *вершок, гайок, кийок, кілок, лужок, стручок*; після букв на позначення м'яких приголосних перед суфіксом **-ок** пишемо **ь**: *деньок, пеньок*.

[8] За пропонованою рекомендацією про утворення чоловічих імен по батькові до іменників II відміни чол. р. м'якої групи на **-р** слід додавати суфікс **-ьович**, наприклад *Ігорьович*. Однак у правописі не враховано ще одне чоловіче ім'я II відміни м'якої групи на **-р** *Лазар*. Тож, згідно з новітнім правилом, тепер має бути: *Лазар — Лазарьович*, хоча офіційно це не затверджено (*прим. ред.*).

-ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ

14. И пишемо в іншомовних суфіксах **-ир, -ист, -изм**, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригади́р, каси́р, командо́р; бандури́ст, пейзажи́ст, хори́ст; класици́зм, романти́зм, педанти́зм, терори́зм*; після решти приголосних пишемо **-ір, -іст, -ізм**: *банкі́р, пломбі́р; ідеалі́ст, піані́ст, романі́ст; модерні́зм, реалі́зм*, зокрема й в утвореннях від українських коренів: *боротьбі́ст, побутові́зм, речові́зм* та ін.

Після букв на позначення голосних у цих суфіксах пишемо **ї**: *конвої́р, ліцеї́ст, герої́зм*.

Прикметникові та дієприкметникові суфікси

§33 -Н-(ИЙ), -Н-(ІЙ)

1. За допомогою суфікса **-н-(ий)** від іменникових і дієслівних основ утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *влу́чний, дру́жний* (спів), *за́хідний, згу́бний, мільйо́нний, напускни́й, прина́дний, приро́дний, холо́дний, наро́дний*.

Суфікс **-н-** — один з основних прикметникових суфіксів, приєднуваний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармоні́йний, емоці́йний, категорі́йний, коаліці́йний, традиці́йний, пропорці́йний* та ін.

Суфікс **-н-(ій)** ужитий порівняно в небагатьох прикметниках, переважно відносних: *бра́тній, всесві́тній, горо́дній, да́вній, жи́тній, за́дній, кра́йній, лі́тній, майбу́тній, ма́терній; незабу́тній, осві́тній, пізній, ра́нній, самобу́тній, суббо́тній, ха́тній* та ін. Цей суфікс типовий для всіх прикметників відприслівникового та відіменникового походження, що мають перед ним **ж, ш**: *бли́жній, вчора́шній, да́внішній, дома́шній, доро́жній, дру́жній* (потиск руки), *зо́внішній, коли́шній, му́жній, поздо́вжній, поро́жній, прийде́шній, ра́нішній, сіне́шній, спра́вжній, сьогодні́шній, туте́шній, худо́жній, але — поту́жний*.

-ИЧН-(ИЙ), -ІЧН-(ИЙ) (-ЇЧН-(ИЙ)

2. Після букв **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** у прикметниках, утворених від основ іншомовного походження, пишемо похідний суфікс **-ичн-(ий)**: *істори́чний, класи́чний, математи́чний, ортопеди́чний*; після решти приголосних — **-ічн-(ий)**: *академі́чний, анархі́чний, археологі́чний, епі́чний, ідилічний, органі́чний*; після голосних — **-їчн-(ий)**: *архаї́чний, мозаї́чний, прозаї́чний*.

-ИН, -ЇН

3. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин**: *ба́ба — ба́бин, мама — ма́мин, Га́нна — Га́ннин, Ка́тря — Ка́трин, Мару́ся — Мару́син, свекру́ха — свекру́шин, ті́тка — ті́тчин;* після голосних — **-їн**: *Зо́я — Зо́їн, Марі́я — Марі́їн, Соломі́я — Соломі́їн, Софі́я — Софі́їн.*

-ИН-(ИЙ), -ЇН-(ИЙ)

4. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин-**(ий): *бджоли́ний, голуби́ний, горобе́ний, кача́ний, орли́ний*; після букв, що передають голосний, та апострофа — **-їн-**(ий): *змі́їний, солов'і́ний.*

-ИСТ-(ИЙ), -ЇСТ-(ИЙ)

5. Ці прикметникові суфікси вказують на інтенсивний вияв ознаки. Суфікс **-ист-**(ий) пишемо після букв, що позначать приголосні: *барви́стий, голоси́стий, іскри́стий, пери́стий* (подібний до *пера*; але *пері́стий* — рябий), *променя́стий*, **-їст-**(ий) — після букв на позначення голосних: *вибо́їстий, гної́стий, олі́їстий, трої́стий.*

-ЕВ-(ИЙ), -ЄВ-(ИЙ), -ОВ-(ИЙ)

6. Суфікс **-ев-**(ий) уживаємо в прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву на позначення м'якого або шиплячого приголосного і в яких наголос падає переважно на основу слова: *березне́вий, грушо́вий, овоче́вий, си́тцевий.* Якщо перед суфіксом стоять букви на позначення м'яких[9] **н, т** та **й**, то пишемо **-єв-**(ий): *алюмі́нієвий, значенне́вий, мисленне́вий, життє́вий, поняттє́вий, суттє́вий, дієвий, ка́лієвий.*

Суфікс **-ов-**(ий) незалежно від наголосу вживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву, яка передає твердий приголосний: *вітрови́й, казко́вий, ква́рцовий, палацо́вий, святко́вий, службо́вий.* Крім того, суфікс **-ов-**(ий) пишемо у прикметниках, що мають перед ним букви на позначення шиплячих (**ж, ч, ш, шч***), м'яких приголосних або **й**, причому наголос у них падає на закінчення: *біржови́й, речови́й, грошови́й, дощови́й; нульови́й, стильови́й; бойови́й, гайови́й, крайови́й.* За цими правилами пишемо суфікси **-ов-, -ев- (-єв-)** у присвійних прикметниках жіночого та середнього роду: суфікс **-ов-** уживаємо в присвійних

[9] Подовжених (*прим. ред.*).

прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду твердої групи: *ба́тько — ба́тькова, ба́тькове; ма́йстер — ма́йстрова, ма́йстрове; Петро́ — Петро́ва, Петро́ве*; *сусі́д — сусі́дова, сусі́дове; Шевче́нко — Шевче́нкова, Шевче́нкове*; суфікс **-ев-** (після голосного **-єв-**) уживаємо в присвійних прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *Андрі́й— Андрі́єва, Андрі́єве; Ігор — Ігорева, Ігореве; кобза́р — кобзаре́ва, кобзаре́ве; пісня́р — пісняре́ва, пісняре́ве; скрипа́ль — скрипале́ва, скрипале́ве; сто́рож — сто́рожева, сто́рожеве; това́риш — това́ришева, това́ришеве*.

Голосні **о, е** суфіксів **-ов-, -ев- (-єв-)** чергуємо в закритому складі з **і**: *Василе́ва — Василі́в, ма́йстрова — ма́йстрів, Олексі́єва — Олексі́їв*.

-УВАТ-(ИЙ) (-ЮВАТ-(ИЙ), -ОВАТ-(ИЙ), -ОВИТ-(ИЙ)

7. Суфікс **-уват-**(ий), а після букв на позначення м'яких приголосних звуків — **-юват-**(ий), уживаємо в прикметниках на позначення неповного ступеня вияву ознаки: *білува́тий, горбува́тий, круглува́тий, синюва́тий, темнува́тий*, а також властивості, подібності, схильності до чогось: *дуплува́тий, злодійкува́тий, остюкува́тий, піскува́тий*.

Суфікс **-оват-**(ий) з наголошеним **о** маємо в небагатьох прикметниках: *плиско́ватий, стовбо́ватий*.

Суфікс **-овит-**(ий) уживаємо у прикметниках на позначення високого ступеня вияву ознаки: *гордови́тий, грошови́тий, талановитий*.

Дієслівні суфікси

§34 -УВА- (-ЮВА-), -ОВА-

1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс **-ува- (-юва-):** *будува́ти, гостюва́ти, керува́ти, міркува́ти; лікарюва́ти, учителюва́ти*. У віддієслівних іменниках та дієприкметниках **-ува- (-юва-)** пишемо тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *викру́чувати — викру́чування, викру́чуваний; очі́кувати — очі́кування, очі́куваний; підси́нювати — підси́нювання, підси́нюваний*; якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то в дієприкметникові і зрідка в іменникові пишемо **-ова-**: *друкува́ти — друкува́ння*, але *друко́ваний; малюва́ти — малюва́ння*, але *маль́ований*; *підпорядкува́ти — підпорядкува́ння*, але *підпорядко́ваний; риштува́ти — риштува́ння*,

але *риштóвання* (предметне значення), *риштóваний; упакувáти — упакувáння,* але *упакóвання* (предметне значення), *упакóваний*.

-ОВУВА- (-ЬОВУВА-)

2. Суфікс **-овува-(-ьовува-)** уживаємо в дієсловах і похідних від них іменниках та дієприкметниках, його перший голосний завжди наголошений: *завойóвувати — завойóвування, завойóвуваний; перемальóвувати — перемальóвування, перемальóвуваний; скупóвувати — скупóвування, скупóвуваний*.

-ІР-, -ИР-

3. Дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі суфікс **-ір-**, в українській мові звичайно втрачають цей суфікс у всіх формах: *дотувáти — дотований, загітувáти — загітóваний, закомпостувáти — закомпостóваний, зареєструвáти — зареєстрóваний, лобіювáти — лобійóваний, поінформувáти — поінформóваний, сконструювáти — сконструйóваний*. Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо суфікс **-ір-** (після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** — **-ир-**): *буксúрувати* (бо є *буксувáти*), *парúрувати* (бо є *парувáти*), *полірувáти* (бо є *полювáти*), *репетúрувати* (бо є *репетувáти*). Суфікси **-ір-, -ир-** пишемо також у поодиноких дієсловах: *драгíрувати, котúрувати, лавíрувати, марширувáти, пікíрувати, третúрувати, солірувати*.

ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО

Загальні правила правопису складних слів

Складні слова можна утворювати з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних звуків і без них.

§35 Складні слова зі сполучними голосними звуками О, Е (графічно Е та Є)

1. Коли перша частина складного слова — основа прикметника твердої групи, то сполучним звуком є **о**: *важкоатлéт, гірничопромислóвий, чорнóзем, яснозóрий*; якщо ж перша частина такого слова — основа прикметника м'якої групи, то перед **о** пишемо **ь**: *верхньолýжицький, давньорýський, задньоязикóвий, нижньогíрський, передньобоковúй, ранньостúглий, середньовіччя, середньодобовúй, синьоóкий*.

2. Коли перша частина складного слова — основа іменника, числівника або займенника, то сполучним звуком буває:

1) о після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: *водозабі́р, Водохре́стя, грушоподі́бний, дощомі́р, душогу́б, кашова́р, країнозна́вство, однодє́нний, рибокомбіна́т, самовихова́ння, самовчи́тель, сирова́р, торфоріз, цементово́з*;

2) о в числівниковій основі *дво-* перед наступним приголосним, голосним та **й** у прикметниках та іменниках: *двоа́ктний, двоелектро́дний, двоєди́ний, двоо́кис, двоо́кисень, двооксид, двоопу́клий, двоосьови́й, двотижне́вий, двоя́русний*;

3) е після м'якого приголосного (неподовженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи: *бурело́м, землемі́р, землетру́с, киснетерапі́я, краплеподі́бний, працездатний, ске́лелаз*, а в деяких словах — і після шиплячого: *дружелю́бний, ножетрима́ч, овочесхо́вище, Січесла́в*, але традиційно: *коно́в'язь, коногі́н, костогри́з, костопра́в, повітроду́в, повітрозабі́рник, свинома́тка, свинопа́с*;

4) е після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини графічно передаємо буквою **є**: *боєзда́тність, краєзна́вство, націєтво́рення, життєзда́тний, життє́пис, сміттєзбира́льний, хімієтерапі́я*.

Роль сполучного звука у складних словах виконує також останній голосний першого невідмінюваного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно **о, а** (*автовокза́л, відеоза́пис, дискоклу́б, Євросою́з, Європарла́мент, кінофі́льм, наночасти́нки, радіокомі́тет, стереоапарату́ра; медіалінгві́стика, медіастилістика*), а також голосний, яким закінчується перше слово, зокрема **и** (*всюдихі́д, двадцятири́чний, триа́томний, трикілометро́вий, трині́жок, трио́кисень, чотириба́льний, чотирику́тник, чотириосьови́й, семиде́нний*,), **е** (*мореплоду́кти, сонцестоя́ння*), **а** (*кількаразо́вий, кількаповерхо́вий, півтораметро́вий, сім'ядо́ля, сім'япро́від, сорокарі́чний*), **о** (*дев'яносторі́чний, стометро́вий, сторі́ччя*), **у** (*двою́рідний, трою́рідний*).

Складні слова без сполучного голосного звука

3. Складні слова утворюємо без сполучного голосного звука, якщо:

1) перша основа закінчується на приголосний звук (*Болгра́д, Ви́шгород, Ми́ргород, Но́вгород, крайне́бо, пі́вдень, хлорбензо́л, хлорвіні́л*) та **-ох**, що є закінченням родового відмінка числівників

два — чотири в порядкових числівниках і співвідносних із ними іменниках (*двохсо́тий, трьохти́сячний, чотирьохмільйо́нний, чотирьохмілья́рдний; двохсотрі́ччя, трьохсотрі́ччя, чотирьохсотрі́ччя*);

2) першу основу скорочено до приголосного: *артпо́лк, будмайда́нчик, драмтеа́тр, завка́федри, літсту́дія, медза́клад, міськра́да, педуніверсите́т*.

Складні слова пишемо разом і з дефісом

4. Разом пишемо:

1) складноскорочені слова (мішані та складові абревіатури) й похідні від них: *адмінресу́рс, адмінрефо́рма, академвідпу́стка, багатвече́чір, бухо́блік, виконро́б, власко́р, держми́то, держустано́ва, елітжитло́, інвалю́та, інофірма, інвестпроє́кт, інтербрига́да, інформповідо́млення, інформце́нтр, Кабмі́н, Київзеленбу́д, комба́т, лісго́сп, медперсона́л, мультфі́льм, Нацба́нк, нарде́п, ощадкни́жка, епідемситуа́ція, профспі́лка, Святве́чір, соцзабезпе́чення, соцстра́х, спецзавда́ння, спецви́пуск, спортмайда́нчик, фармпрепара́т; комба́тівський, профспілко́вий, соцстра́хівський*;

2) слова з першими регулярно вживаними іншомовними компонентами на голосний та приголосний: **абро-, авіа-, авто-** («само», «автоматичний»), **агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-** (перед голосним), **веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-** та ін.: *аброморфе́ма, авіаре́йс, автовідповіда́ч, агробі́знес, аероме́тод, акватéхніка, алкоте́ст, артри́нок, астрокоре́кція, аудіоальбо́м, біоци́кл, бодибі́лдинг, бодіа́рт, вебсторі́нка, геліоце́нтр, геополі́тика, гідропа́рк, дендропа́рк, екопродýкти, економкла́с, етногýрт, єврозо́на, євроремо́нт, зоосад, кібермашúна, метамо́ва, метеоста́нція, моновиста́ва, мотокро́с, наркобі́знес, неомодерні́ст, онколіка́рня, панамерика́нський, параолімпі́єць, попмýзика, попгýрт, пресконфере́нція, псевдонаýка, псевдогромадя́нський, соціосфе́ра, телехро́ніка, фітотерапія, фолкгýрт, фолькмýзика, фонозáпис;* так само слова з питомими компонентами **іно- (іншо-, інако-), лже-**: *іновíрець, іншовíрець, інакодýмець, іншодýмець; лжепроро́к, лжесві́док*.

Примітка. Якщо такі іншомовні компоненти приєднані до власного імені, то їх пишемо з дефісом: *пан-Євро́па, псе́вдо-Фа́уст*;

3) слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий,

швидкий і т. ін.) вияв чого-небудь: **архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра- флеш-:** *архіскладни́й, архішахра́й, архидия́кон, бліцнови́ни, бліцопи́тування, гіперзву́к, гіперма́ркет, екстракла́с, макромоле́кула, макроекономі́ка, максіо́дяг, мідіо́дяг, мікрооргані́зми, мікрохви́лі, мікрочасти́нка, мініблок, мінідиск, мінікомп'ю́тер, мультимільйоне́р, нанокомп'ю́тер, наночасти́нки, полісахари́ди, полімотива́ція, преміумкла́с, суперма́ркет, супермоде́ль, супермо́дний, топме́неджер, топмоде́ль, ультразву́к, ультрамодний, флешінтерв'ю.*

Примітка 1. У компонентах **максі-, міді-** кінцевий **і** в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в **и:** *максімо́да, максісу́кня, мідімо́да, мідіспідни́ця.*

Примітка 2. Компонент **топ-** із числівниками не поєднуваний;

4) слова з першим іншомовним компонентом **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-:** *антиві́рус, віцепрем'є́р, віцекóнсул, ексчемпіóнка, ексмініс́тр, експрезиде́нт, контрадмірáл, контрудáр, лейбгвардíєць, лейбме́дик, обермáйстер, оберофіце́р, оберлейтена́нт, оберпрокуро́р, штабскапіта́н, унтерофіце́р.*

Примітка 1. Із власною назвою (прізвищем) такі компоненти пишемо з дефісом: *«Анти-Дюринг», екс-Югосла́вія.*

Примітка 2. У компонента **анти-** кінцевий **и** в позиції перед голосним наступного слова не переходить в **і:** *антиелектро́н, антиімперіалісти́чний, антиінфекці́йний, антиінфляці́йний, антиістори́чний, антиоки́слювач*, антиурядо́вий* (див.: § 31);

5) складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом: *двадцятип'ятиповерхо́вий, двобічний, двоо́кий, півтораметро́вий, п'ятсотдвадцятип'ятирі́ччя, сімдесятирі́ччя, сімсотсорокарі́ччя, сорокарі́чний, сторі́ччя, тривідсо́тковий, трику́тник, трия́русний, чотириа́ктний, чотиримі́сячний.*

5. З дефісом пишемо:

1) слова, утворені повторенням того самого дієслова, що виражають інтенсивну дію: *писа́в-писа́в, робѝв-робѝв, ходѝв-ходѝв*; прикметника чи прислівника, що передають високий ступінь вияву ознаки: *бі́лий-бі́лий, бага́то-бага́то, дале́ко-дале́ко, лего́нький-лего́нький, ле́две-ле́две, си́ньо-си́ньо, ти́хо-ти́хо*;

2) складні слова, утворені внаслідок поєднання слів синонімів*: *гу́дко-бри́дко, зро́ду-ві́ку, ти́шком-ни́шком, ча́сто-гу́сто*; слів-антонімів: *більш-менш, ви́димо-неви́димо, купі́вля-про́даж*; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *ба́тько-ма́ти*

(батьки), *хліб-сі́ль* (їжа); слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: *вели́кий-превели́кий, з да́вніх-дале́н, з ді́да-пра́діда, ма́ло-пома́лу, повік-ві́ки, ра́дий-радісінький, си́ла-силе́нна, ти́хий-тихе́сенький*.

Примітка. Два однакових іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишемо окремо: *кіне́ць кінце́м, честь че́стю, чин чи́ном, одни́м одна́*.

3) складні слова, що означають приблизність: *день-дру́гий, годи́на-дві, не сього́дні-за́втра, три-чоти́ри*.

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У такому разі між ними ставимо тире: *3–4 дні, у́чні 8–10 кла́сів*.

4) складні вигуки та звуконаслідування, утворені переважно повторенням того самого звукосполучення: *гей-ге́й, ґе-ґе-ґе́, дзень-дзеле́нь, їй-бо́гу, їй-пра́во, кру-кру́, ку-ку́, курли́-курли́, ого-го-го́, ой-ой-о́й, ох-хо-хо́, тук-ту́к, тьох-тьо́х*;

5) скорочення з належними до них цифрами: *Ан-124, Ан-225, Б-17, БУ-1, ДС-3, ЖЕК-9, Зеленбу́д-4, Су-53, Ту-154, Як-42*;

6) числівниково-літерні найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень тощо: *7-А клас, 10-В клас, буди́нок № 28-Г, ко́рпус 3-А; Ки́їв-1*;

7) ініціальну абревіатуру, написану великими або малими літерами, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфе́кція, ДНК-ана́ліз, ДНК-експертиза, ВІП-за́ла, е-декларува́ння, е-деклара́ція*;

8) дві ініціальні абревіатури, написані великими літерами: *ВІЛ-СНІД*;

9) слова-терміни, до складу яких уходить літера алфавіту: *П-поді́бний, Т-поді́бний*;

10) за традицією *карт-бла́нш, ста́тус-кво* та ін.[10]

§36 Складні іменники

1. Разом пишемо:

1) складні іменники, у яких поєднані за допомогою сполучного голосного звука дві основи, друга з яких — віддієслівного

[10] Поданий пункт ілюструє написання складних іменників, утворених від іншомовних сполук, де одне слово не іменник, а прикметник і характеризує ознаку основного слова: *статус-кво* (стан у якому), *карт-бланш* (карта біла), *пана-кота* (вершки варені), *крем-брюле* (вершки варені), *гомо-сапієнс* (людина розумна), *лате-мак'ято* (молоко заплямоване), *уайт-спірит* (білий спирт), *флет-вайт* (рівно біла), *прем'єр-міністр* (перший міністр) тощо (*прим. ред.*).

походження: *водопій, водолáз, газогíн, глибиномíр, глинокóп, дроворýб, лісоспláв, лялькóвод, металорíз, м'ясоїд, самохíд, сінокíс, солевáр, стрічкорíз, тепловóз, трубоклáд, хлібодáр, хліборíз*;

2) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного голосного звука: *білокрívці, високогíр'я, густолíсся, дрібнóліс, жовтóцвіт, синьоцвíт, червононíжка, червонопíрка, чорнóзем, чорнóліс, чорнóслив*;

3) складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного звука з двох іменникових основ: *верболíз, газобалóн, глинопісóк, лісостéп, людиноде́нь, льонолавсáн, металопláст, носорíг, сталебетóн, тóннокіломе́тр, торфогнíй, шлакоблóк*, а також іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о**, **а**: *автомагістрáль, агрокультýра, велопробíг, відеофíльм, дискомýзика, кінозáл, радіокомíте́т, стереоекрáн, фотоспрáва, єврорúнок, нанодіагнóстика; медіалінгвíстика*;

4) складні іменники, утворені з дієслова у формі другої особи однини наказового способу та іменника: *горúцвіт, зірвúголова, перекотúпóле, пройдúсвіт; Колúвушко, Непúйпиво, Непúйвода, Перебúйніс, Тягнúбік, Убúйвовк* (прізвища);

5) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників *дев'яносто, сто* — називного), іменникової основи та суфікса: *дванадцятитóнка, двохстрíччя, дев'яностоп'ятирíччя, дев'яносторíччя, стоп'ятдесятирíччя, сторíччя, трьохсотп'ятдесятирíччя, шестидéнка*.

Примітка. Якщо такий числівник у складних іменниках означає дво-, тризначне число і записаний цифрами, то його приєднуємо до другої частини за допомогою дефіса: *750-річчя, 900-річчя*;

6) складні іменники з першою частиною **напів-, полу-**: *напівавтомáт, напівімлá, напівкýщ, напівлюдúна, напівмáвпа, напівпітьмá, напівпрáвда, напівфабрикат; полýдрабок, полýкіпок, полýмисок*.

Примітка. Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням 'половина' з наступним іменником — загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів áркуша, пів відрá, пів годúни, пів лíтра, пів мíста, пів огірká, пів óстрова, пів яблука, пів ящика, пів ями; пів Єврóпи, пів Кúєва, пів Украíни*. Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *півáркуш, пíвдень, півзáхист, півкóло, півкýля, півлíтра* (розм. 'пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю *0,5 літра*'), *півмíсяць, півóберт, півовáл, півóстрів*;

7) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогуртóк, радіоспектрогеліогрáфія, світловодолікувáння, термогідродинáміка*.

2. З дефісом пишемо:

1) складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного звука.

У них відмінюємо або обидва іменники, або другий[11]. Обидва іменники відмінюємо, якщо вони означають:

а) спеціальність, професію, наукові звання: *гінеко́лог-ендокрино́лог, лі́кар-еко́лог, магнітоло́г-астроно́м, худо́жниця-карикатури́стка, член-кореспонде́нт*;

б) протилежні за змістом поняття: *купі́вля-про́даж, ро́зтяг-стиск*;

в) казкових персонажів: *За́йчик-Побіга́йчик, Лиси́чка-Сестри́чка, Цап-Відбува́йло*;

г) рослини: *брат-і-сестра́*;

2) тільки другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший:

а) визначає певну прикмету чи особливість предмета, особи, явища, названих другим: *бі́знес-план, бі́знес-проє́кт, блок-систе́ма, буй-ту́р, ду́зель-мото́р, до́пінг-конт ро́ль, дур-зі́лля, жар-пти́ця, інтерне́т-вида́ння, інтерне́т-по́слуга, ко́зир-ді́вка, компа́кт-диск, кре́кінг-проце́с, піа́р-а́кція, піа́р-кампа́нія, розри́в-трава́, фан-клуб, фі́тнес-клуб, чар-зі́лля*;

б) є назвою літери грецького алфавіту, що лексикалізувалася: *а́льфа-про́мені, а́льфа-ро́зпад, а́льфа-части́нка, бе́та-про́мені, бе́та-ро́зпад, бе́та-части́нка, де́льта-промі́ння, де́льта-фу́нкція, де́льта-части́нка*;

в) разом із другим становить єдине найменування військового звання, державної посади (*генера́л-лейтена́нт, генера́л-майо́р, прем'є́р-мініс тр*), одиниці вимірювання чого-небудь (*кіловат-годи́на, мегават-годи́на*), узвичаєних музичних понять (*до-діє́з, мі-бемо́ль, сі-бемо́ль, соль-діє́з* та ін.), проміжних сторін світу (*норд-ве́ст, норд-о́ст*), деяких рослин (*сон-трава́, ма́ти-й-ма́чуха*);

г) є невідмінюваним іменником іншомовного походження: *су́ші-бар, караоке-бар*;

3) складні іменники, утворені з двох самостійних слів за допомогою сполучного голосного **о**: *монго́ло-тата́ри, у́гро-фі́ни, А́встро-Уго́рщина*;

4) першу частину складного слова (написану разом або з дефісом), за якою вжите слово з такою самою, як у першої, другою частиною: *а́удіо- та відеопроду́кція, ку́лько- й роликопідши́пники, на́ціє- й державотво́рні проце́си, ра́діо- й телеапарату́ра, те́пло́й гідроелектроста́нції*.

[11] Тільки другий (*прим. ред.*).

§37 Прикладка

Між прикладкою та означуваним іменником ставимо дефіс або ж пишемо їх окремо, що залежить від їхнього значення та місця одне щодо одного.

Примітка. Про вживання розділових знаків із поширеними прикладками читай у §121.

1. Дефіс ставимо:

1) якщо означальний (прикладковий) іменник ужито після означуваного іменника: *вовк-жаднюга, дівчина-розумниця, земля-мати, козак-характерник, країна-інвестор, країна-кредитор, мова-джерело, мова-посередниця, очі-намистинки, хлопець-патріот, хлопчик-мізинчик, Україна-ненька*;

2) якщо означальним іменником є родова назва, ужита після іменника — видової назви: *Дніпро-ріка, звіробій-трава, Йордан-річка, Сапун-гора*;

3) якщо означуваний і означальний іменники можуть мінятися місцями, але означальну роль виконує другий іменник: *дівчина-грузинка* і *грузинка-дівчина, учитель-фізик* і *фізик-учитель, художник-пейзажист* і *пейзажист-художник*;

4) якщо означальний іменник уходить до складу терміна, де він утратив своє значення, унаслідок чого постав складний іменник без сполучного звука: *гриб-паразит, жук-короїд, заєць-біляк, заєць-русак, льон-довгунець, льон-кучерявець, льон-сирець*.

2. Дефіс не ставимо:

1) якщо означальний іменник ужито перед означуваним: *ненька Україна*:

2) якщо означальний іменник є видовою назвою щодо першого іменника — родової назви: *гора Сапун, держава Україна, місто Київ, ріка Дніпро, село Мо́ринці, трава звіробій*.

§38 Складні числівники

1. Разом пишемо:

1) складні кількісні числівники: *одинадцять, півтора, п'ятдесят, триста* (*трьохсот, трьомстам, трьомастами,* (на) *трьохстах*);

2) складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**: *дев'ятисотий, трьохсотий; двохтисячний, десятитисячний, п'ятсоттридцятитисячний; чотирьохмільйонний, п'ятдесятимільйонний, шістдесятип'ятимільйонний; семимільярдний, трьохмільярдний*.

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишемо окремо: *ти́сяча п'ятсо́т, три́дцять ві́сім; мільйо́н трьохти́сячний, мілья́рд чотирьохмільйо́нний, ти́сяча дев'ятсо́т вісімдеся́т восьмий*.

Примітка 2. Кількісні та порядкові числівники, до складу яких уходить форма з **половиною** й под., також пишемо окремо: *дві з полови́ною ти́сячі, три з полови́ною ти́сячний загі́н*.

2. З дефісом пишемо порядкові числівники, перша частина яких передана цифрами: *3-ти́сячний, 35-мільйо́нний, 4-мілья́рдний*.

§39 Складні займенники

1. Разом пишемо складні неозначені займенники, утворені від займенників інших семантичних груп за допомогою словотворчих часток **аби-, ані-, де-, -сь**: *аби́хто* (*аби́кого, аби́кому* і т. д.), *аби́який* (*аби́якого, аби́якому* і т. д.), *аби́чий* (*аби́чийого, аби́чийому* і т. д.), *аніхто́* (*анікóго, анікóму* і т. д.), *аніщо́* (*анічóго, анічóму* і т. д.), *аніякий* (*аніякого, аніякому* і т. д.), *анічи́й* (*анічийóго, анічийóму* і т. д.), *де́хто* (*де́кого, де́кому* і т. д.), *де́що* (*де́чого, де́чому* і т. д.), *де́які* (*де́яких, де́яким* і. т. д.), *хтось* (*когóсь, комýсь* і т. д.), *щось* (*чогóсь, чомýсь* і т. д.), *яки́йсь* (*якóгось, якóмусь* і т. д.), *котри́йсь* (*котрóгось, котрóмусь* і т. д.).

2. З дефісом пишемо складні неозначені займенники, що мають у своєму складі словотворчі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-**: *будь-хто́*, (*будь-кого́* і т. д.), *будь-що́* (*будь-чого́* і т. д.), *будь-чи́й, будь-яки́й; котри́й-будь, хто-бу́дь, чий-бу́дь, що-бу́дь, яки́й-будь; котри́й-не́будь, хто-не́будь, чий-не́будь, що-не́будь, яки́й-не́будь; ка́зна-хто, ка́зна-чий, ка́зна-що, ка́зна-яки́й; хто́зна-яки́й; бо́зна-що*. Але: *будь у ко́го, будь на чо́му, ка́зна з ким, хто́зна при ко́му, бо́зна в ко́го*, бо між часткою і займенником ужито прийменник.

§40 Складні прикметники

1. Разом пишемо складні прикметники зі сполучними голосними **о, е** (**е** після м'якого приголосного та графічно **є** після **й**); з першою іменниковою основою на приголосний; з першою числівниковою основою на **и, о, а**, що виконують роль сполучного голосного, та на приголосний. Вони охоплюють:

1) складні прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *агрокульту́рний* (агрокульту́ра), *електросилови́й* (електроси́ла), *лісостепови́й* (лісосте́п), *монокульту́рний* (монокульту́ра), *м'ясозаготіве́льний* (м'ясозаготі́вля), *радіофізи́чний* (радіофі́зика), *самохі́дний* (самохі́д), *сірководне́вий* (сірково́день),

теплообмі́нний (теплообмін), *хлібозаготіве́льний* (хлібозаготі́вля), *цементобето́нний* (цементобето́н), *чорнозе́мний* (чорнозем);

2) складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника: *високоврожа́йний* (висо́кий урожа́й), *внутрішньоо́чний* (вну́трішнє о́ко), *довгохвильови́й* (до́вгі хви́лі), *загальнодосту́пний* (зага́льний до́ступ), *загальноосві́тній* (зага́льна осві́та), *західноукраї́нський** (За́хідна Украї́на), *зовнішньополіти́чний* (зо́внішня полі́тика), *короткостеблови́й* (коро́тке стебло́), *легкоатлети́чний* (легка́ атле́тика), *мовностильови́й* (мо́вний стиль), *молочнопромисло́вий* (моло́чна промисло́вість), *м'якопіднебі́нний* (м'яке́ піднебі́ння), *народногосподá рський* (наро́дне господа́рство), *народнопоети́чний* (наро́дна пое́зія), *низькопродукти́вний* (низька́ продукти́вність), *первіснообщи́нний* (первісна общи́на), *правобере́жний* (пра́вий бе́рег), *сільськогосподá рський* (сільське́ господа́рство), *східнослов'я́нський* (східні слов'я́ни);

3) складні прикметники, утворені з дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника: *волелю́бний, деревообро́бний, машинобудівни́й, світлопоглина́льний, сміттєочисни́й, соломоподрі́бнювальний, сталерозливни́й, струмовимі́рювальний*.

Примітка. Якщо друга частина походить від префіксального дієслова, то складний прикметник пишемо з дефісом: *вантá жно-розвантá жувальний, контро́льно-вимі́рювальний*;

4) складні прикметники, перший компонент яких утворений від прислівника, а другий — від прикметника: *багатопрогі́нний, важкорозчи́нний, круглообертá льний, легкозайми́стий, малочутли́вий, сильнодійний, тонкомі́рний, тугоплáвкий* чи від дієприкметника: *багатоспрямо́ваний, важкопрогнозо́ваний, високооплá чуваний, густозасе́лений, довгоочі́кований, маловжи́ваний, низькооплá чуваний, новоутво́рений, новозаснó ваний, різноспрямо́ваний, свіжозру́баний, свіжоскó паний, слабконатя́гнутий, тонкоме́лений, тонкорозпоро́шений*[12].

Примітка 1. Прислівники, утворені з відносних (зрідка — якісних) прикметників, здебільшого зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолю́тно сухи́й, валé нтно пов'я́заний, ві́льно конверто́ваний, діаметрáльно протилéжний, компетéнтнісно орієнто́ваний, науко́во обґрунто́ваний, послідо́вно миролю́бний, професійно орієнто́ваний, соціáльно акти́вний, соціáльно свідо́мий, соціáльно небезпéчний, суспíльно кори́сний, суспíльно необхíдний, хімíчно стíйкий, чíтко окрéслений*.

[12] Але: *трохи вище зазначений* (параграф) пишемо роздільно, бо є пояснюване слово (*прим. ред.*).

Примітка 2. У складних термінах перший прислівниковий компонент, що уточнює значення другого прикметникового компонента, пишемо разом із ним: *видовженотупоконі́чний, короткогрушоподі́бний, округлояйцеподі́бний*;

5) складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні лише звужують, уточнюють його: *вузькодіале́ктне* (мо́вне я́вище), *глибокозадньоязико́вий* (звук), *давньоверхньоніме́цька* (мо́ва), *двовуглеки́слий* (газ), *лінгвостилісти́чні* (особли́вості), *середньоверхньоніме́цька* (мо́ва), *середньонижньоніме́цька* (мо́ва); також — *глухоніми́й, сліпоглухоніми́й*;

6) складні прикметники, першою частиною яких є іменник з основою на м'який приголосний: *вуглецевмі́сний* та на **й**: *кальцієвмі́сний, натрієвмі́сний*;

7) складні прикметники з першою іменниковою основою на приголосний: *натрійорга́ні́чний, хлорфено́льний*;

8) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний словом, з основою на **и**: *двадцятиповерхо́вий, десятиметро́вий, п'ятдесятито́нний, семиразо́вий, стодвадцятип'ятири́чний, трипудо́вий, чотири́колісний*, **о**: *двометро́вий, двоосьови́й, столітро́вий*, **а**: *сорокагоди́нний, сорокаде́нний* та на приголосний: *піввіде́рний, півкілограмо́вий, півкілометро́вий, півлітро́вий*[13].

2. З дефісом пишемо:

1) складні прикметники, утворені від складних іменників, що їх також пишуть із дефісом: *генера́л-губерна́торський* (генера́л-губерна́тор), *ди́зель-мото́рний* (ди́зель-мото́р), *монго́ло-тата́рський* (монго́ло-тата́ри), *націона́л-патріоти́чний* (націона́л-патріо́т), *норд-о́стовий* (норд-о́ст), *сі-бемо́льний* (сі-бемо́ль), *соціа́л-демократи́чний* (соціа́л-демокра́т), *соціа́л-патріоти́чний* (соціа́л-патріо́т), *соціа́л-пацифі́стський* (соціа́л-пацифі́ст), *у́гро-фі́нський* (у́гро-фі́ни); *Іва́но-франкі́вський* (Іва́но-Франкі́вськ), *Пу́ща-води́цький* (Пу́ща-Води́ця);

2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** з двох прикметникових основ; вони об'єднують:

а) складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття: *агра́рно-промисло́вий, архітекту́рно-будіве́льний, військо́во-морський, військо́во-польови́й, військо́во-спорти́вний, воєнно-промисло́вий, воєнно-стратегі́чний, електро́нно-обчи́слювальний,*

[13] У цьому варіанті правопису випущено такий пункт з попереднього: Складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): *поперечношліфувальний* (поперечний шліфувальний верстат) (*прим. ред.*).

кисне́во-водне́вий, кра́пково-штрихови́й, культу́рно-техні́чний, лінійно-стрічкови́й, лісопи́льно-струга́льний, мо́вно-літерату́рний, моло́чно-м'ясни́й, музи́чно-танцюва́льний, м'я́льно-типа́льний, навча́льно-виховни́й, навча́льно-нау́ковий, нау́ково-експериментальний, нау́ково-прикладни́й, постача́льно-збу́товий, свердли́льно-довба́льний, свердли́льно-шліфува́льний, свинце́во-мі́дний, спи́нно-черевни́й, столя́рно-теслярський, суди́нно-капіля́рний, суши́льно-сортува́льний, суспі́льно-полі́ти́чний, худо́жньо-реставраці́йний; між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник **і**, пор.: *агра́рний* і *промисло́вий, навча́льний* і *виховни́й*.

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'я́заний, військовополоне́ний* пишемо разом;

б) складні прикметники, перша основа яких закінчується на **-ико (-іко)**: *діале́ктико-матеріалісти́чний, істо́рико-культу́рний, лі́рико-епі́чний, ло́гіко-грамати́чний, ме́дико-генети́чний, меха́ніко-математи́чний полі́тико-економі́чний, хі́міко-бактеріологі́чний*;

в) складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але за змістом вона однорідна з другою основою: *зо́лото-валю́тний, крохма́ле-па́токовий, м'я́со-во́вня́ний, м'я́со-моло́чний, м'я́со-са́льний, м'я́со-яєчний, о́воче-картопля́ний, о́воче-моло́чний, цу́кро-протеї́новий*.

Примітка. Складні прикметники такого зразка, уживані як наукові терміни, пишемо разом: *головоно́гі*;

г) складні прикметники, основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блаки́тно-си́ній, гіркува́то-соло́ний, жо́вто-блаки́тний, жовтува́то-рожевий, ки́сло-соло́дкий, моло́чно-бі́лий, сіро-голуби́й, сліпу́чо-бі́лий, те́мно-зеле́ний, черво́но-зеле́но-си́ній*, але: *жовтогаря́чий, червоногаря́чий* (окремі кольори);

ґ) складні прикметники, основи яких називають проміжні сторони світу: *півде́нно-за́хідний, півде́нно-схі́дний, півні́чно-за́хідний, півні́чно-схі́дний*;

3) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом: *всесві́тньо-істори́чний, літерату́рно-худо́жній, наро́дно-ви́зво́льний, підзо́листо-боло́тний*;

4) складні прикметники, перша основа яких є числівником, записаним цифрою, але в його вимові наприкінці з'являється голосний **и**: *20-поверхо́вий, 7-разо́вий, 125-рі́чний, 30-кілограмо́вий;* **о**: *90-метро́вий, 90-рі́чний, 100-годи́нний;* **а**: *40-гра́дусний, 40-де́нний*.

§41 Прислівники

1. Разом пишемо:

1) прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: *відни́ні, відтепе́р, дони́ні, дотепе́р, забага́то, задо́вго, зана́дто, набага́то, наві́чно, нада́лі, надо́вго, наза́вжди́, назо́всім, на́скрізь, наспра́вді, невтямки́, негара́зд, ота́к, ота́м, оту́т, повсю́ди, поде́куди, позавчо́ра, поза́торік, потро́ху, утри́чі*.

Примітка. Від таких прислівників потрібно відрізняти сполучення прийменників із незмінюваними словами, уживаними зі значенням іменника. Такі сполучення пишемо окремо: *від сього́дні, до за́втра, на за́втра, на по́тім* (пор. *не відклада́йте цього́ до за́втра, на за́втра, на по́тім*); *за багато* (пор.: *забага́то гуля́єш* і *за бага́то ро́ків упе́рше приїхав*), *на багато, на добра́ніч, на ура́*;

2) прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: *бе́звісти, вбік* (*убік*), *вве́чері* (*уве́чері*), *вво́лю* (*уво́лю*), *вго́лос* (*уго́лос*), *вгорі́* (*угорі́*), *вго́ру* (*уго́ру*), *вдень* (*уде́нь*), *взи́мку* (*узи́мку*), *взнаки́* (*узнаки́*), *вниз* (*уни́з*), *відра́зу, вкрай* (*укра́й*), *вку́пі* (*уку́пі*), *влад* (*ула́д*), *влі́тку* (*улі́тку*), *внизу́* (*унизу́*), *вночі́* (*уночі́*), *восени́, впень* (*упе́нь*), *впере́д* (*упере́д*), *впо́перек* (*упо́перек*), *впо́ру* (*упо́ру*), *враз* (*ура́з*), *вра́нці* (*ура́нці*), *вре́шті* (*уре́шті*), *врі́вень* (*урі́вень*), *врівні* (*урі́вні*), *вряд* (*уряд*), *всере́дині* (*усере́дині*), *вслід* (*услі́д*), *всмак* (*усма́к*), *вщерть* (*уще́рть*), *дове́рху, дові́ку, довко́ла, дово́лі, догори́, додо́лу, додо́му, доку́пи, дони́зу, дотла́, доще́нту, за́між, за́очі, запі́вніч, за́раз, заразо́м, збо́ку, зве́рху, зві́ку, згори́, зза́ду, зіспо́ду, зни́зу, зо́зла, зо́кола, зра́зу, зра́нку, зре́штою, зро́ду, зсере́дини, на́бік, наве́рх, наверху́, навесні́, нави́воріт, наві́к, наві́ки, на́віч, наго́ру* (але *на-гора́*), *надве́чір, надво́рі, на́дголодь, на́дзелень, надмі́р, надмі́ру, наза́д, нани́з, нанизу́, наоста́нок, наоста́нку, напа́м'ять, напере́д, наполови́ну, напоча́тку, напри́клад, напро́весні, нара́з, наре́шті, на́рі́вні, наси́лу, наспі́в, наспо́ді, насторо́жі, наяву́, о́бік, о́біч, одві́ку, о́пліч, підря́д, по́біч, пове́рх, пові́д, пово́лі, поза́ду, по́ночі, по́пліч, по́руч, по́ряд, посере́дині, поча́сти, скра́ю, спе́реду, споча́тку*;

3) прислівники, утворені сполученням прийменника з віддієслівним коренем: *впа́м'ятку* (*упа́м'ятку*), *впере́міш* (*упере́міш*), *вплав* (*упла́в*), *вплач* (*упла́ч*), *вро́зкид* (*уро́зкид*), *вро́зліт* (*уро́зліт*), *вро́зсип* (*уро́зсип*), *вро́зтіч* (*уро́зтіч*), *нави́літ, наві́дліг, навідрі́з, наза́хват, наздога́д, назу́стріч, наперебі́й, напере́ваги, навперева́ги, наперекі́р, наперері́з, напідпи́тку, напока́з, напо́хваті, напроло́м, напропа́ле, наро́зхват, на́скоком, на́спіх*;

4) прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленним) прикметником: *відда́вна, воста́ннє, вручну́* (*уручну́*), *до́гола́, допі́зна, зави́дна, за́молоду, за́ново, зате́мна,*

зви́сока, зга́рячу, зле́гка, зліва, зно́ву, зрі́дка, напе́вне, на́різно, нашвидку́, поблизу́, пома́лу, спо́вна́, спро́ста, сп'я́ну;

5) прислівники, утворені сполученням прийменника та числівника: *вдво́є* (*удво́є*), *втро́є* (*утро́є*), *вче́тверо* (*уче́тверо*) і т. д.; *впе́рше* (*упе́рше*), *вдру́ге* (*удру́ге*), *втре́тє* (*утре́тє*) і т. д.; *на́двоє, на́тро́є, нача́тверо* і т. д.; *удво́х, утрьо́х, учотирьо́х* і т. д.; *водно́, заодно́, поодино́ці, спе́ршу*;

6) прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником: *вночию́* (*уночию́*), *втім* (*утім*), *навіщо, на́що, передусім, почім, почо́му,* але: *до чо́го, за віщо, за що́* та ін. в ролі додатків;

7) прислівники, утворені сполученням кількох прийменників з основою слова будь-якої частини мови: *вдо́світа* (*удо́світа*), *вподо́вж* (*уподо́вж*), *завбі́льшки, завгли́бшки, завдо́вжки, завто́вшки, завча́су, завши́ршки, знадво́ру, навздогі́н, на́взнак, навки́дьки, навко́ло, навкруги́, навкула́чки, навми́сне, навпаки́, навпере́йми, навпри́сядки, навпросте́ць, навря́д, на́вска́ч, на́вскі́с, навскоси́, навспра́вжки, на́встіж, навтікача́, наздогі́н, нао́сліп, напогото́ві, позавчо́ра, попідти́нню, спідло́ба*;

8) складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього): *босо́ніж, водно́сталь, лівору́ч, мимово́лі, мимоїздом, мимохі́дь, мимохі́ть, наса́мперед, натще́серце, нашвидку́ру́ч, оба́біч, обі́руч, очеви́дно, повсякча́с, правору́ч, привеселю́дно, самохі́ть, стрімголо́в, тимчасо́во, чимду́ж, чимра́з*;

9) прислівники, утворені поєднанням словотворчих часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** зі словом будь-якої частини мови: *аби́куди, аби́як; аніскі́льки, анітеле́нь, анітро́хи, анічичи́рк, аніяк; дедалі́, деї́нде, де́коли, де́куди; чима́ло; щове́чора, щогоди́ни, щода́лі, щоде́нно, щодня́, щоду́ху, щомі́сяця, щомо́га, щонайбі́льше, щонайдо́вше, щонайду́жче, щонайкра́ще, щонайме́нше, щонайши́рше, щоно́чі, щопра́вда, щора́з, щора́зу, щоро́ку, щоси́ли, щохвили́ни* і т. д., *якомо́га, я́кось* і *яко́сь* (з різними значеннями), *якра́з, якнайбі́льше, якнайду́жче, якнайдо́вше* і т. д.

Примітка. Потрібно відрізняти прислівники, утворені з прийменників або часток і слів різних частин мови (їх пишемо разом), від прийменників або часток та іменників, прикметників, займенників, прислівників, що зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови (їх пишемо окремо). Пор.:

Він повернув ***убік*** і *Хтось ударив спортсмена* ***у бік***. ***Спочатку*** *було слово* і ***З початку*** *розмови вони зрозуміли вашу думку. Прочитай вірш* ***напам'ять*** і ***На пам'ять*** *він подарував мені книжку.* ***Усередині*** *щось дуже заболіло* і *Це правило шукай* ***у середині*** *розділу. Хлопці домовилися йти* ***вкупі*** *до міста* і ***У купі*** *піску гралися діти. Зауважую вам* ***востаннє*** і *Вони постукали* ***в останнє*** *вікно. Ми чуємо це* ***вперше*** і *Зайдемо* ***в перше*** *село.* ***Утім****, я не заперечую* і ***У тім*** *спектаклі виступав і я. Ми зробили*

чимало і ***Чи мало*** *вам допомагали в житті?* ***Нащо*** *було починати справу?* і ***На що*** *ви натякаєте? Ми* ***теж*** *виступали на зборах* і *Він говорив* ***те ж****, що і я.* ***Якось*** *уже воно буде* і ***Як ось*** *і батько на поріг.*

2. Окремо пишемо:

1) прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, у яких іменник звичайно зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і поєднаним із ним іменником можливе означення, виражене прикметником, займенником, числівником: *без ві́дома, без жа́лю́, без кінця́, без кінця́-кра́ю, без кра́ю, без ла́ду́, без лі́ку, без мету́, без на́міру, без пуття́, без сліду́, без смаку́, без су́мніву, без уга́ву, без упи́ну, без че́рги, в* (*у*) *за́тишку, в* (*у*) *нагоро́ду, в* (*у*) *но́гу, в о́бмін, в обріз, в* (*у*) *по́зику, в* (*у*) *ці́лості, до бі́са, до вподо́би, до гу́рту, до ді́ла, до загу́ну, до запита́ння, до кра́ю, до кри́хти, до ладу́, до ли́ха, до лиця́, до мі́ри, до ноги́, до обі́ду, до оста́нку, до па́ри, до пня́, до поба́чення, до пору́, до пуття́, до ре́чі, до ре́шти, до смаку́, до сме́рті, до снагу́, до сьогодні, за годи́ни, за дня́, за кордо́н, за кордо́ном, за раху́нок, за сві́тла, з бо́лю, з-за кордо́ну, з кра́ю в край, з переля́ку, з ра́дості, з розго́ну, на бігу́, на бі́с, на вагу́, на ве́сну* (але *навесні́*), *на ви́бір, на видноті́, на ві́дчаю́, на відмі́нно, на віку́, на гаму́з, на го́лову, на ди́во, на дозві́ллі, на жа́ль, на зло́, на зразо́к, на льоту́, на ми́ть, на ніщо́, на о́ко, на пору́ки, на проща́ння, на ра́дість, на ра́дощах, на ру́ку, на самоті́, на світа́нку, на скаку́, на сла́ву, на сло́во, на сміх, на со́вість, на со́ром, на ходу́, на шко́ду, на ща́стя, над си́лу, не з рукá, ні на гріш, під бо́ком, під го́ру, під си́лу, по зако́ну, по змо́зі, по зна́ку́, по пра́ві, по си́лі, по со́вісті, по сусі́дству, по су́ті, по че́рзі, по щи́рості, уві сні́, у по́міч, у стокра́т, че́рез си́лу, як тре́ба*;

2) словосполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — займенників, числівників) та одного або двох прийменників: *від ра́нку до ве́чора, день у де́нь, з бо́ку на бі́к, з дня на де́нь, оди́н в оди́н, раз у ра́з, рік у рі́к, сам на са́м, час від ча́су*;

3) словосполуки, що виконують у реченні функцію прислівника і утворені з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) та іменника: *дру́гого дня, те́мної но́чі, тим ра́зом, тим ча́сом*;

4) прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по дво́є, по тро́є, по че́тверо*[14].

[14] У цьому варіанті правопису випущено такий пункт з попереднього: А також прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого (середнього) роду: *в основному, у цілому* (*прим. ред.*).

3. З дефісом пишемо:

1) прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса **по** та суфіксів **-ому** або **-(к)и**, зрідка — **-(ч)и, -(ж)и:** *по-ба́тьківському, по-бойово́му, по-бра́тньому, по-господа́рському, по-і́ншому, по-коза́цькому, по-на́шому, по-сво́єму, по-сусі́дському, по-украї́нському, по-християнському; по-ба́тьківськи, по-брате́рськи, по-господа́рськи, по-лю́дськи, по-сусі́дськи, по-украї́нськи; по-за́ячи, по-ведме́жи;* також *по-латині*.

Примітка 1. У прислівниках такого зразка, утворених від складних прикметників, що їх пишемо з дефісом, дефіс ставимо тільки після **по-**: *по-соціалдемократи́чному, по-генералгуберна́торському*.

Примітка 2. Прийменник **по** пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника *батько*: *по ба́тькові*;

2) прислівники, утворені за допомогою прийменника-префікса **по** від порядкових числівників: *по-пе́рше, по-дру́ге, по-тре́тє* і т. д.;

3) неозначені прислівники, що мають у своєму складі словотворчі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: *будь-де́, будь-коли́, будь-куди́; коли́-будь, куди́-будь; де-не́будь, коли́-не́будь, куди́-не́будь, як-не́будь; ка́зна-де, ка́зна-коли́; аби́-то, де́сь-то, та́кто; хто́зна-де, хто́зна-як*;

4) складні прислівники, утворені з двох прислівників: *вряди́-годи́, десь-і́нде, десь-і́нколи, сяк-та́к* та ін.;

5) складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів чи зі службовими словами між ними: *дале́ко-дале́ко, ле́две-ле́две, ось-о́сь, ти́хо-ти́хо; будь-що-бу́дь, віч-на́-віч, всього́-на́-всього, де-не-де́, коли́-не-коли́, пліч-о́-пліч, хоч-не-хо́ч, як-не-я́к*;

6) прислівники термінологічного характеру за традицією: *де-фа́кто, де-ю́ре*.

§42 Прийменники

1. Разом пишемо:

1) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді — трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: *вна́слідок* (*уна́слідок*), *вподо́вж* (*уподо́вж*), *впродо́вж* (*упродо́вж*), *за́мість, навздогі́н, навко́ло, навпере́йми, назу́стріч, напередо́дні, наприкінці́, повздо́вж*;

2) складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: *за́для, зара́ди, окрім, по́за, поміж, по́над, попере́д, по́при, посере́д, про́між*.

2. З дефісом пишемо складні прийменники, початковим компонентом яких є прості прийменники **з, із:** *з-за* (*із-за*), *з-над, з-пе́ред, з-під* (*із-пі́д*), *з-по́за, з-по́між, з-по́над, з-по́під, з-по́середу, з-про́між.*

3. Окремо пишемо складені прийменники *у* (*в*) *ра́зі, під кіне́ць, під ча́с.*

§43 Сполучники

1. Разом пишемо складні сполучники, утворені внаслідок поєднання повнозначних чи службових слів із частками або прийменниками: *ані́ж, зате́, мо́вби, на́чеб, на́чебто, немо́в, немо́вби, немо́вбито, нена́че, нена́чебто, ні́би, ні́бито, ніж, о́тже, ото́ж, причо́му, проте́, се́бто, то́бто, це́бто, щоб, якби́, якщо́;* також слова: *або́що, то́що.*

Примітка. Складні сполучники *зате́, проте́, щоб, якби́, якщо́* треба відрізняти від спільнозвучних займенників (*те, що*) та прислівника (*як*), що їх пишуть із простими прийменниками **за, про** та часткою **би (б)** окремо. Сполучники **зате, проте** можна замінити одним із протиставних сполучників (**а, але, однак**), тоді як прийменники **за, про** та вказівний займенник **те** — не можна, пор.: *Хоч не застав Івана вдома,* ***зате*** *пройшовся* і ***За те*** *оповідання його похвалили.*

Сполучник **щоб** відрізняється від займенника **що** із часткою **б** тим, що на займенник **що** виразно падає логічний наголос. Пор.: *Він сказав,* ***щоб*** *усі прийшли* і ***Що б*** *ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби, якщо** відрізняються від спільнозвучного з ними прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** тим, що вони поєднують частини в складному реченні, а на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Пор.:

Якби *тут був мій товариш, я був би щасливий* і ***Як би*** *краще виконати це завдання!* ***Якщо*** *хочеш, допоможу тобі* і ***Як що*** *трапиться, нарікай на себе.*

2. Окремо пишемо:

1) сполучники із частками **би (б), же (ж):** *коли́ б, коли́ б то, хо́ч би, хоча́ б, або́ ж, адже́ ж, але́ ж, бо ж, о́тже ж*;

2) складені сполучники: *дарма́ що, для то́го щоб, зати́м що, з то́го ча́су як, зважа́ючи на те що, з о́гляду на те що, незважа́ючи* (*невважа́ючи*) *на те що, по́при те що, до то́го як, пі́сля то́го як, та й, так що, тимча́сом як, тоді́ як, тому́ що, че́рез те що* й под.

3. З дефісом пишемо сполучники **ото́ж-то, ти́м-то, ті́льки-но, тому́-то.**

§44 Частки

Частки пишемо окремо, а ті, що стали частиною іншого слова, разом та з дефісом.

1. Окремо пишемо:

1) частку **не** з дієсловами: *не їсти, не пи́ти; не мо́же не ба́чити*;

2) частку **не** з дієприкметниками, що виконують функцію присудка, з дієслівними формами на **-но**, **-то** в ролі головного члена односкладного речення та з дієприслівниками: *Праця не закінчена; Праці не закінчено; Підлога не вимита; Підлогу не вимито; Дивитися, не підходячи близько; Робити не поспішаючи*;

3) частку **не** з дієприкметниками, якщо вони мають свої пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Я відклав ще не дописаний лист*;

4) частку **не** зі словом, з яким вона не становить єдиного поняття, а є лише запереченням: *Не доля вирішує — людина творить свою долю; То не глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує не вміння виконати цю роботу, а бажання*;

5) частку **не** з прикметниками у функції присудка, якщо вона заперечує ознаку, виражену ними: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця нешироκа річка впадає в Дніпро* (єдине поняття)[15].

Примітка. Якщо між **не** і відповідним прикметниковим присудком за змістом речення можливе **є (був, була́** тощо), частку **не** потрібно писати окремо; якщо зв'язка на цьому місці порушує зміст, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок не старий* (не є старий); але: *Цей будинок* (є) *нестарий* (тобто відносно недавно збудований);

6) частку **не** з прикметником, що має пояснювальний займенник або прислівник із часткою **ні**, а також із прикметником, перед яким стоять слова *зо́всім, аж ніяк: Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Зовсім не великі обов'язки; Аж ніяк не приємні спогади*;

7) частку **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також зі словами, що їх пишемо з дефісом: *не ду́же, не зо́всім, не цілко́м, не від то́го, не до́сить, не мо́жна, не тре́ба; розмовля́ють не по-на́шому*;

8) частку **ні**, переважно повторювану, уживану для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка): *ні живи́й ні ме́ртвий,*

[15] У попередньому правописі був ще такий пункт: окремо пишемо частку **не** з числівниками, займенниками та прислівниками займенникового походження, а також при прийменниках і сполучниках: *не три, не п'ятий*; *не ти, не цей, не інші*; *не інакше, не так*; *не при…, не на…*; *не то.., не то*; *також не раз* (*прим. ред.*).

ні кро́ку да́лі, ні на ма́кове зе́рно́, ні па́ва ні ґа́ва, ні ри́ба ні м'я́со, ні се́ ні те́, ні сюди́ ні туди́, ні та́к ні ся́к;

9) частку **ні** з формами непрямих відмінків займенників, якщо між ними є прийменник: *ні в ко́го, ні в я́кому, ні до ко́го, ні з ки́м, ні до чо́го, ні за́ що* і *ні за що́* (з різними значеннями), *ні на́ що* і *ні на що́* (з різними значеннями), *ні на я́кому*;

10) частку **що**, яка входить до складених сполучників, прислівників та інших часток: *дарма́ що, зати́м що, ті́льки що, по́ки що, хіба́ що, що́ ж до*;

11) частку **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функцію підсилювальних часток;

12) частку **би (б)**, за допомогою якої утворено форму умовного способу дієслова: *зайшо́в би, пішла́ б, ходи́ло б, співа́ли б*;

13) частку **же (ж)**, що виконує видільну роль у реченні: *Він же видатний письменник; Ходи ж зі мною*;

14) частку **то**, що має у складі речення значення вказівності або визначальності: *Нащо то одній людині стільки грошей?*

2. Разом пишемо:

1) словотворчі частки **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** у складі слів, належних до будь-якої частини мови: *аби́що, аби́як; аніскі́льки, анітро́хи, аніяк; деда́лі, де́коли, де́котрий, де́що; чимале́нький, чима́ло; щове́чора, щогоди́ни, щоде́нник, щодня́, щодоби́, щоду́ху, щонайкра́щий, щопра́вда, щора́зу, щоси́ли; якнайшви́дше, якомо́га* та ін.;

2) частки **би (б), то, що** в складі сполучників **немо́вби, ні́би, щоб якби́; немо́вбито, ні́бито; або́що, якщо́** (див. ще § 43) і частку **же (ж)** у складі стверджувальних часток **авже́ж, а́якже, ато́ж**;

3) **-ся (-сь)** (з походження — відзайменникова частка) у зворотних дієсловах: *вми́вся* (*вмивсь*), *одягну́вся* (*одягну́всь*), *наївся* (*наї́всь*);

4) **-сь** (з походження — відзайменникова частка) у складі займенників і прислівників: *котри́йсь, котра́сь, котре́сь, хтось, щось, яки́йсь, яка́сь, яке́сь; десь, зві́дкись, коли́сь, куди́сь, я́кось*;

5) частку **не**, коли вона вжита на початку слова будь-якої частини мови як префікс, тобто якщо слово без цієї частки не вживане: *нев'і́льник, него́да, неду́га, не́жить, немовля́, нена́висть, не́ук; незліче́нний, невпи́нний, невсипу́щий, нега́йний, нена́висний, ненаста́нний, непохи́тний, нестя́мний; нево́лити, незчу́тися, нена́видіти, нестя́митися, не́хтувати, нездужати* (хворіти), *непоко́їтися* (хвилюватися), *несла́вити* (ганьбити); *невдо́взі, неви́нно, невпи́нно, незаба́ром, непору́шно, непохи́тно, несамовито*. Лише деякі з названих дієслів залежно від їхнього значення із часткою **не** пишемо окремо: *не зду́жати* (не змогти), *не сла́вити* (не прославляти);

6) частку **не** в складі префікса **недо-**, що вказує на неповний вияв дії стану або якості: *недобача́ти, недоїда́ти, недолю́блювати, недочува́ти; недови́конаний, недоде́ржаний, недозрі́лий, недока́заний, недооці́нений, недопи́саний, недоро́слий, недочу́тий; недо́биток, недо́їдок, недокрі́в'я, недо́літок, недорі́д, недося́жність, недоторка́нність, недо́ук*. Якщо частку **не** вжито для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, то її пишемо з таким дієсловом окремо, пор.: *Він недочува́є* і *Він не дочу́в моїх слів*;

7) частку **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони разом означають єдине поняття: *невмі́ння, нево́ля, неврожа́й, недо́ля, непра́вда, несподі́ванка; небалаку́чий, невда́лий, невесе́лий, невче́ний, недо́брий, незбагне́нний, немали́й, неписьме́нний, несмілю́вий; неаби́хто, неабия́кий; невдога́д, невже́, невпа́м'ятку, невтямки́, нега́дано, недале́ко, недарма́, неду́рно, не́хотя*, а також із прийменниками (*незважа́ючи на…, невважа́ючи на…*) та сполучниками (*немо́в, нена́че, нена́чебто*);

8) частку **не** з дієприкметником, якщо він є означенням до іменника і не має своїх пояснювальних слів: *незакі́нчена пра́ця, нез'ясо́вані пита́ння, непрочи́таний текст, неспросто́вані факти, незабу́ті імена*;

9) частку **ні** із займенниками та прислівниками: *ніхто́* (*нікого́*), *нічи́й* (*нічиїм*), *ніщо́* (*нічо́го*), *ніякий* (*ніякому*); *ні́де* і *нідé, нізáщо, нізві́дки, нізвідкіля́, ні́коли* і *нікóли, ні́куди* і *нікýди, нінáщо, ніскі́льки, нітро́хи, ні́як* і *ніяк*.

3. **З дефісом** пишемо:

1) словотворчі частки **-бо**, **-но**, **-от**, **-то**, **-таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди́-бо; дава́й-но; ті́льки-но; так-о́т, як-о́т; отаки́й-то, сті́льки-то, ти́м-то, я́кось-то; важки́й-таки́, усе́-таки́, дістáв-таки́, так-таки́*.

Примітка 1. Якщо між цими частками та словом, до якого їх приєднують, стоїть інша частка, усі троє слів пишемо окремо: *іди́ ж бо*; *ті́льки ж но* (повідомили); *скі́льки ж то* (написано); *чи́м би то* (втішити); *усе́ ж таки* (домовилися).

Примітка 2. Частку **таки** пишемо окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга*;

2) словотворчі частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **бозна-** із займенниками і прислівниками: *будь-хто́, будь-яки́й, будь-де, будь-коли́; коли́-будь; що-будь; хто-не́будь, чий-не́будь, куди́-не́будь; ка́зна-кому́, ка́зна-де, хто́зна-яки́й, хто́зна-коли́, бо́зна-чий, бо́зна-як*;

3) частку **не** з власними назвами: *не-Євро́па*, але із загальними назвами — разом: *нелюди́на, неістóта, неосóба*.

УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ)

§45 Велика буква на початку речення

З великої букви пишемо:

1. Перше слово, яким починається текст.

2. Перше слово в реченні:

1) після крапки;

2) після крапок, знака оклику й знака питання, коли ними закінчується попереднє речення.

3. Переважно перше слово у віршованих строфах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка.

Примітка 1. Після крапок, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення переривчастості мови, перше слово пишемо з малої букви: — *Дивіться... он там... встає... він ще живий... Семен... Семен...* (М. Коцюбинський);

Тихо в хаті стало;
Тільки наймичка шептала:
«Мати... мати... мати...» (Т. Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то наступне речення (слова автора) пишемо з малої букви:

— *Так тому й буть!* — *усі гукнули* (Л. Глібов); — *Що з тобою?* — *допитувалась Маланка* (М. Коцюбинський);

Я не Ганна, не наймичка,
Я... — та й оніміла (Т. Шевченко).

Примітка 3. Зрідка після знака питання (знака оклику), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації, пишемо малу букву:

Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! це ти? живий? (М. Коцюбинський);

Сонце! сонце! — на гори й долини, —
Сонце! сонце! — на води й поля.
Хай живе в вільній праці людини
Украї́ни земля!
(П. Тичина).

§46 Велика буква у звертаннях і в ремарках

З великої букви пишемо:

1. Перше слово після знака оклику, яким відокремлюється звертання: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш* (Т. Шевченко).

2. Перше слово після знака оклику, що стоїть після вигуку або окличного слова, ужитих на початку речення: — *Агов! Де ти?* (В. Нестайко).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишемо з малої букви: *Ждемо день і другий — гай-гай! — немає Тетяни* (С. Васильченко).

3. Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

— *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас.* (*У залі гучні, захоплені оплески.*)

(М. Івченко)

З великої букви пишемо й інші ремарки та посилання, узяті в дужки, що стоять після закінченого речення: [Павлина:] *Прощайте!* (*Вийшла*) (І. Карпенко-Карий).

§47 Велика та мала букви в рубриках

1. З великої букви пишемо перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Стаття 1. Поняття громадського об'єднання

1. Громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних осіб і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних інтересів.

2. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка (з документів).

2. З малої букви пишемо перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою або комою:

Основні засоби — це ресурс підприємства, і завдання менеджерів досягти найбільшої ефективності його використання. На шляху вирішення цієї проблеми вони мають здійснити такі заходи:*

- *оцінити ефективність використання основних засобів у звітному періоді;*
- *провести порівняльний аналіз показників ефективності звітного періоду з попередніми показниками;*
- *виявити проблемні питання, резерви підвищення використання основних засобів на підприємстві* (з навчальної літератури).

3. З малої букви пишемо перше слово після рубрик, ужитих після цифри або букви з круглою дужкою (див. §168, п. 1):

Тактичними завданнями державної політики розвитку фінансового ринку Украї́ни є:

1) *розробка єдиних функцій управління для багатьох державних органів, що регулюють фінансовий ринок*;

2) *створення жорсткої регулятивної інфраструктури ринку та її правової бази як способу обмеження ризиків інвесторів*;

3) *закріплення в правовій базі фінансового ринку заходів щодо відповідальності за невиконання встановлених правил* (наукова *література*).

§48 Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови, цитати тощо

1. З великої букви пишемо перше слово після двокрапки:

а) коли це початок прямої мови:

Горлиця питає: «Чи, може, хто гніздечко зруйнував?» (Л. Глібов);

Пішла. А серце моє кричало: «Вернись, вернись, я все прощу!» (Д. Павличко);

б) коли цитату подано після слів автора як пряму мову, що пов'язана зі словами автора без сполучника й наведена на початку речення:

— Прочитаю вам слова видатного польського письменника Жеромського: «Добути з голої землі щось, таке таємниче, таке чудесне своєю будовою, своїм життям і смертю, як колос пшениці, хіба це не означає бути співтворцем дива?» (М. Стельмах).

Примітка. Коли ж цитата входить до складу речення як його частина або наводиться з середини речення, то вона переважно починається з малої букви: *Як писала автор цих рядків ще двадцятилітнім дівчиськом, «за століттям засунуться ковані брами і брязнуть у воду ключі»* (О. Забужко).

2. З великої букви пишемо початкове слово постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Кабінет Міністрів Украї́ни постановляє:

Внести до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів Украї́ни від 23 квітня 2014 р. № 117 «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» зміни, що додаються (з документів).

§49 Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин

1. З великої букви пишемо власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Іва́н Петро́вич Котляре́вський, Володи́мир Іва́нович Верна́дський, Ле́ся Украї́нка* (*Ларі́са Петрі́вна*

Ко́сач), *Марко́ Вовчо́к* (*Мари́я Олекса́ндрівна Вили́нська*), *Дніпро́ва Ча́йка* (*Людми́ла Василе́вська-Бере́зіна*), *Ю́рій Клен* (*О́свальд Бу́ргардт*), *Не́стор Літопи́сець*, *Кли́рик Остро́зький* також: *Кобза́р* (про Тараса Шевченка), *Каменя́р* (про Івана Франка) та ін.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, що пишуться з дефісом, кожна частина яких починається великою буквою: *Квíтка-Основ'я́ненко*, *Нечу́й-Леви́цький*, *Жан-Жа́к*, *Зино́вій-Богда́н*.

2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої букви: *Абд ель Кері́м*, *Бретóн де лос Еррéрос*, *Варнго́ген фон Е́нзе*, *Жа́нна д'Арк*, *Леона́рдо да Ві́нчі*, *Лю́двіг ван Бетхо́вен*, *Нур ад Дін*.

Про написання службових слів, ужитих перед прізвищем, див. §146, п. 14).

Примітка. У деяких власних назвах службові слова традиційно пишемо з великої букви відповідно до написання в мові оригіналу: *Ван Гог*, *Д'Аламбе́р*, *Ель Гре́ко*.

3. Китайські та корейські прізвища та імена, які завжди стоять після них, пишемо з великої букви: *Сі Цзіньпі́н*, *Ван Мен*, *Лі Чжаода́о*, *Пак Вансо́*, *Чхве Чхвівóн*, *Пан Гімýн**.

4. У в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники пишемо з великої букви: *То Хоа́й*, *Нгуе́н Зу*, *Він М'їн*, *Джóко Відóдо*, *Ака́т Дамке́нг*, *Сі́ндзо А́бе*.

Примітка. Про правопис східних власних назв (турецьких, єгипетських, азербайджанських та інших тюркського чи арабського походження зі складовими частинами **бей**, **заде**, **огли**, **паша**) див. §146, п. 34).

5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами, пишемо з малої букви: *донжуа́н*, *ловела́с*, *ме́нтор*, *мецена́т*, *робінзо́н*, *бра́унінг* (пістолет), *галіфе́* (штани), *ди́зель* (двигун), *макінто́ш* (плащ), *макси́м* (кулемет), *рентге́н* (апарат). Так само пишемо загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *франкозна́вець*, *шевченкіа́на*, *бонапарти́зм*.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишемо з великої букви: *«Ці хлопці в команді — нові Блохіни і Шевченки»* (з газети).

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, їх пишемо з малої букви: *азе́фи*, *квíслінги*.

6. Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишемо з малої букви: *ара́би*,

африка́нці, латиноамерика́нці; ацте́ки, ірокє́зи, поля́ни; украї́нка, білору́ска, латиш, француз, запоріжці, кия́ни, львів'я́ни.

7. З великої букви пишемо власні назви, які стосуються:

1) релігії: *Ісус Христо́с, Магоме́т, Бу́дда, Бра́хма.*

Примітка. Про інші назви, пов'язані з релігією, див. §53;

2) міфологічних істот і божеств: *Анте́й, Аполло́н, Афі́на, Ахілле́с, Вене́ра, Мо́ло́х.*

Примітка 1. Родові назви, які стосуються релігії та міфології, пишемо з малої букви: *а́нгел, архáнгел, де́мон, лісови́к, му́за, ні́мфа, руса́лка, тита́н, фавн, фе́я.*

Примітка 2. Власні міфологічні назви, що перетворилися на загальні або вживаються в переносному значенні, пишемо з малої букви: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси*;

3) дійових осіб у байках, казках, драматичних творах тощо: *Во́рон, За́єць, Лиси́ця, Осе́л, Щу́ка; Лісови́к, Ма́вка, Перелє́сник; Дід Моро́з, Котигоро́шко, Черво́на Ша́почка; Будя́к, Троя́нда, Хліб*[16].

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т. ін. вживаються як загальні, їх пишемо з малої букви: *ба́ба-яга́, дід-моро́з, іва́н-покива́н.*

8. З великої букви пишемо клички свійських тварин, а також приручених або дресированих звірів і птахів: *Сірко́* (собака); *Сніжи́нка* (кішка); *Гнідко́, Стріла́* (коні); *Круторо́гий, Си́вий* (воли); *Зі́рка, Ли́ска* (корови); *Ра́ві, Ша́ші* (слони); *Кра́сень, Фарао́н* (папуги) та ін.

Примітка. Власні назви, які вживаються як назви видів тварин, пишемо з малої букви: *У дворі гралися мурчики.*

9. З великої букви пишемо:

1) прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-ів-(-о), -ов-(-а), -ов-(-е), -ев-(-е), -їв-(-о), -єв-(-а), -єв-(-е), -ин-(-о), -ин-(а), -ин- (е), -їн-(-о), -їн-(а), -їн-(е)**, якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрі́єві книжки́, Грінче́нків словни́к, Марі́їн лист, Тичи́нине сло́во, Шевче́нкові поє́зії, Малы́шкова мета́фора, Рафае́лева «Мадонна», Зе́всова колісни́ця*;

2) прикметники, які входять до складених власних назв людей як імена-характеристики: *Володи́мир Вели́кий, Дани́ло Га́лицький,*

[16] Якщо назви персонажів подано як персоніфіковані словосполучення-імена, з великої букви пишемо перше слово: *Той, що греблі рве, Той, що у скалі сидить* (*прим. ред.*).

Яросла́в Му́дрий, Карл Смілу́вий, Костянти́н Багряноро́дний, Рі́чард Ле́вове Се́рце, Все́волод Вели́ке Гні́здо, Костя́нтин Остро́зький;

3) прикметники, утворені від іменників — власних назв, якщо вони утворюють словосполучення із значенням «імені когось», «пам'яті когось»:

Но́белівська пре́мія, Франківська кімна́та, Шевче́нківська пре́мія, Потебня́нські чита́ння.

Примітка. З малої букви пишемо присвійні прикметники, утворені від власних особових назв:

1) за допомогою суфіксів **-івськ- (-ївськ-), -инськ- (-їнськ-):** *бальза́ківські тради́ції, франкі́вські соне́ти, шевче́нківський стиль, довже́нківські фільми, ґалаґа́нівська садиба*;

2) якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *а́вгієві ста́йні, ахілле́сова п'ята́, го́рдіїв ву́зол, дамо́клів меч, прокру́стове ло́же, ю́дині срібняки́; архіме́дова спіра́ль, базе́дова хворо́ба, бертоле́това сіль, ві́ттова хворо́ба, га́йморова порожни́на, піфаго́рова теоре́ма.*

§50 Географічні та адміністративно-територіальні назви

1. З великої букви пишемо географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв (*зато́ка, мис, мо́ре, о́стрів, пік, хребе́т* тощо): *А́зія, Антаркти́да, Нова́ Зела́ндія, Балка́нський півострів, Володи́мир-Воли́нський, Кавка́зький хребе́т, пік Шевче́нка, гора́ Гове́рла, Азо́вське мо́ре, прото́ка Лапе́ру́за, Пана́мський переши́йок, Пе́рська зато́ка, о́зеро Сві́тязь, Півні́чний по́люс, Малоазі́атське* нагі́р'я, Євразі́йський степ.*

Примітка. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то його пишемо з великої букви: *Бі́ла Це́рква* (місто), *Білове́зька Пу́ща* (заповідник), *Було́нський Ліс* (парк), *Золоти́й Ріг* (затока), *Єлисе́йські Поля́* (вулиця в Парижі), *Вогняна́ Земля́* (архіпелаг).

2. Так само з великої букви пишемо складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капіта́на Дже́ральда, острови́ Королеви Шарло́тти, ву́лиця Акаде́міка Заболо́тного.* З великої букви пишемо також назви зі словом *святий: острови́ Свято́ї Трійці, зато́ка Свято́го Лаврентія.*

Примітка. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі географічних назв пишемо з малої букви й відокремлюємо дефісом: *Було́нь-сюр-Мер, Порт-о-Пре́нс, Рі́о-де-Жане́йро, Фонте́н-сюр-Рон, Фра́нкфурт-на-Ма́йні, Па-де-Кале́.*

3. Службові слова, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишемо з великої букви і відокремлюємо дефісом: *Де-Брейне́, Ла-Ма́нш* (протоки), *Ле-Крезо́, Лос-А́нджелес* (міста), *Лос-Фра́йлес* (острови).

4. З великої букви пишемо також початкові частини *Сан-, Сен-, Сент-, Санкт-, Санта-* (що означають «святий»): *Сан-Франци́ско, Сен-Ло́, Сент-Джо́нс, Санкт-Петербу́рг, Са́нта-Ба́рбара* (міста).

Примітка. В іншомовних складних географічних назвах, у яких використовується дефіс, з великої букви пишемо й родові позначення: *Іссы́к-Куль* (куль — озеро), *Муюн-Кум* (кум — пісок), *Ріо́-Не́гро* (ріо — річка), *Ха́ра-Нур* (нур — озеро), але: *Алата́у, Амудар'я́, Дихта́у, Сирдар'я́.*

5. Якщо ж складник такої назви увійшов в українську мову як загальна родова назва, то її пишемо з малої букви: *Вара́нгер-фіо́рд, Бе́рклі-сквер*. Так само з малої букви пишемо й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Я́коб-Ка́йзер-плац* (плац — площа), *У́нтер-ден-Лі́нден-штра́се* (штрасе — вулиця)[17], *Мічига́н-авеню́* (авеню — вулиця).

Примітка. Географічні назви, ужиті в переносному значенні, зберігають написання з великої букви: *Версаль* (у значенні «Версальський мир»), *Ка́нни* (у значенні «оточення та розгром»), *Мю́нхен* (у значенні «Мюнхенська угода 1938 р.»), *Парна́с* (у значенні «світ поезії»), *Седа́н* (у значенні «воєнний розгром»).

6. Назви держав пишемо з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишемо з великої букви: *Украї́на, Автоно́мна Респу́бліка Крим, Руму́нія, Уго́рщина, Ара́бська Респу́бліка Єги́пет, Королі́вство Бахре́йн, Кита́йська Наро́дна Респу́бліка, Респу́бліка Коре́я, Князі́вство Мона́ко, Респу́бліка Болга́рія, Соціалісти́чна Респу́бліка В'єтна́м, Сполу́чені Шта́ти Аме́рики, Францу́зька Респу́бліка*.

Примітка. У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишемо перше (або єдине) слово, а також власні назви*: Піднебе́сна імпе́рія* або *Піднебе́сна* (імператорський Китай), *Тума́нний Альбіо́н* (А́нглія), *Золотове́рхий* (Київ), *Ві́чне*

[17] Якщо іншомовна складна назва містить кілька слів, жодне з яких не вживають в українській мові окремо, або має дефіс у своєму складі, то в перекладі всі складники таких географічних назв пишемо через дефіс: Karl-Liebknecht-straße — *Карл-Лібкхнехт-штрасе*. Якщо оригінальна географічна назва становить одне слово, то таку структуру зберігаємо і в перекладі українською: Friedrichstraße — *Фридрихштрасе* (*прим. ред.*).

мі́сто (Рим), *Славу́тич* (Дніпро), *Закавка́ззя, Буковина́, Ві́нниччина, Наддніпря́нщина, Поку́ття, Полісся, Приазо́в'я, Слобожа́нщина*.

7. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Анта́нта, Балка́нські краї́ни, Скандина́вські краї́ни, Троїстий сою́з*.

8. У назвах адміністративно-територіальних одиниць (автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад тощо) з великої букви пишемо перше слово (або частини складного слова): *Гі́рсько-Бадахша́нська автоно́мна о́бласть, Баянго́л-Монго́льський автоно́мний о́круг, Ко́шицький край, Воли́нська о́бласть, Рожи́щенський райо́н, Новомли́нівська сільра́да*.

Це правило поширюється й на старі назви країн та одиниці старого адміністративно-територіального поділу: *Бі́рма, Пе́рсія, Бе́регівський о́круг, Ві́тебське воєво́дство, Ло́хвицький повіт, Черка́ське старо́ство*.

9. У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишемо всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департа́мент Аверо́н* (Франція), *штат Техас* (США), *о́бласть П'ємо́нт* (Італія), *префекту́ра Тоя́ма* (Японія), *земля́ Ни́жня Саксо́нія* (Німеччина).

10. Назви сторін світу: *за́хід, південь, пі́вніч, схід, норд-о́ст, півде́нний за́хід* — звичайно пишемо з малої букви. Якщо ці назви вживаються на означення країн, народів, регіонів, тоді їх пишемо з великої букви: *краї́ни За́ходу, Дале́кий Схід, За́хідна Украї́на, наро́ди Пі́вночі, Півде́нне Полі́сся, Півні́чна Буковина́*.

11. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) і т. ін. пишемо з великої букви, а їхні родові найменування — з малої:

Андрії́вський узві́з, бульва́р Тара́са Шевче́нка, ву́лиця 295-ї Херсо́нської Дивізії, Львівська пло́ща, майда́н Незале́жності, Музе́йний прову́лок, Жито́мирська автостра́да, Стри́йський парк, Північний морськи́й шлях, Придніпро́вська залізни́ця, течія́ Куросіо.

Примітка. Якщо найменування підрозділів залізниць складаються з двох слів, їх пишемо з великої букви: *Півде́нно-Кавка́зька залізни́ця*.

Якщо в назвах вулиць, проспектів тощо слова *брід, вал, воро́та, міст, шлях, яр* і т. ін. уже не сприймаються як родові позначення і стали частиною власної назви, то їх пишемо з великої букви: *Бо́ричів Тік, До́брий Шлях, Кози́ний Брід, Ярослáвів Вал*.

12. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишемо з малої букви: *бостóн* (тканина), *йоркши́р* (порода свиней), *маде́ра* (сорт вина), *саяни* (напій), *сенберна́р* (порода собак), *симентáлка* (порода корів), *токáй* (сорт вина) і т. ін.

13. У назвах вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней і т. ін. усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Приміськи́й вокза́л, ста́нція Усти́нівка, порт О́львія, при́стань Ржи́щів* (на Дніпрі).

14. Назви аеропортів, станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беремо в лапки. З великої букви пишемо перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуться з великої букви у складі цих топонімів: аеропорти *«Бори́спіль», «Ки́їв»*; станції метро *«Академмісте́чко», «Університе́т», «Сире́ць», «Пошто́ва пло́ща», «Черво́ний Ху́тір»*; зупинки *«Карава́єві Да́чі», «Ву́лиця Обсерваторна», «Мотоцикле́тний заво́д», «Львівська пло́ща», «Шко́ла»*.

§51 Астрономічні назви

У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань (*зоря, сузір'я, планета, галактика* тощо) і порядкових позначень яскравості світил (*альфа, бета, гамма* тощо), пишемо з великої букви: *Марс, Сату́рн, Юпі́тер, зоря́ Альтаї́р, сузір'я Вели́кого Пса, гала́ктика Вели́ка Магелла́нова Хма́ра, а́льфа Мало́ї Ведме́диці, бе́та Терезів*. Так само пишуться народні назви зоряних скупчень, сузір'їв і галактик: *Кво́чка, Вели́кий Віз, Па́сіка, Чума́цький Шлях* тощо.

Примітка. Слова *земля́, мі́сяць, со́нце* пишемо з великої букви тоді, коли їх вживають як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем*. Але: *обробіток землі, схід сонця*.

§52 Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів

1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишемо перше (або єдине) слово і власні назви: *Вели́ка францу́зька революція, Колії́вщина, Семири́чна війна́, Львівське збро́йне повста́ння 1848 р., Пари́зька комуна́, Ренеса́нс, епо́ха Відро́дження, епо́ха Баро́ко, Нови́й рік, День учи́теля, День па́м'яті та приміре́ння, Верса́льський ми́рний до́говір, Декла́рація незале́жності США*.

2. Так само пишемо назви політичних, культурних, спортивних та ін. заходів міжнародного або загальнодержавного значення: *Олімпійські ігри, Біла олімпіада, Марш миру, Всесвітній конгрес українців, Всеукраїнська педагогічна конференція, Міжнародний рік дитини, Кубок УЄФА* (футбол). Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишемо з малої букви: *день інформації, санітарний день, суботник, недільник*.

Примітка 1. У назвах свят *День Незалежності України, День Соборності України, День Конституції України* з великої букви пишемо всі слова.

Примітка 2. У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використовується дефіс, або походить від двох географічних назв, з великої букви пишемо обидві частини: *Бреттон-Вудська конференція* (від *Бреттон-Вудс*), *Брест-Литовський мирний договір* (від *Брест-Литовськ*), *Ясько-Кишинівська операція* (від *Ясси* і *Кишинів*).

Примітка 3. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишемо з малої букви: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, доба феодалізму, античний світ, середні віки, середньовіччя, неоліт, палеоліт, палеозойська ера, трипільська культура*.

§53 Назви, пов'язані з релігією

1. З великої букви пишемо слова *Бог, Аллах*, а також імена Бога: *Єгова, Саваоф, Адонай, Елохім*, імена богів і богинь у різних народів: *Деметра, Вішну, Геба, Брахма, Марс, Перун, Даждьбог*. Так само пишемо імена засновників релігій: *Будда, Заратустра, Магомет;* апостолів, пророків, святих у християнстві: *Іван Хреститель, Іван Богослов, Микола Чудотворець, Андрій Первозваний*.

Примітка. Слово *бог* як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишемо з малої букви: *боги Стародавнього Єгипту, бог Посейдон, богиня Гера, бог торгівлі*.

2. З великої букви пишемо слова: *Трійця, Свята Трійця*, найменування осіб Святої Трійці (*Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий*) і слово *Богородиця*; інші найменування Бога (*Господь, Спаситель, Всевишній, Творець*) і Богородиці (*Цариця Небесна, Мати Божа, Пречиста Діва*); прикметники, утворені від слова *Бог, Господь* (*слава Божа, воля Господня, Божий промисел*).

Примітка 1. Слова *апостол, святий, преподобний, мученик* та ін. пишемо з малої букви: *апостол Матвій, святий Пантелеймон, свята*

великому́ченица Варва́ра, преподо́бний Серафи́м Саро́вський, блаже́нна Феодо́ра. Але *Пресвята́ Богоро́диця, Свята́ Трі́йця, собо́р Свято́го Петра́.*

Примітка 2. У церковних і релігійних текстах з великої букви пишемо займенники, що вживаються замість слів *Бог, Божий: Блажен муж, що боїться Господа, що заповіді Його любить!* (Біблія); *нехай святиться ім'я Твоє* (Біблія).

Примітка 3. В усталених словосполученнях, що використовуються в розмовній мові, де слова *Бог, Господь* та ін. не вживаються як їх найменування, їх пишемо з малої букви: *бог зна що* (невідомо що), *бог зна коли́* (невідомо коли), *госпо́дь з тобо́ю* (*ва́ми*) (вживається як здивування, заперечення, докір), *бог з ним* (*з тобо́ю*) (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишемо вигуки *бо́же, го́споди, йо́богу, го́споди бо́же мій, бо́же збав,* крім випадків, коли слова *Боже, Господи* є звертанням до Бога.

3. З великої букви пишемо назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: *Благові́щення, Вели́кдень, Петра́ й Павла́, Покро́ва, Різдво́, Вели́кий піст, Різдвя́ний піст, Петрі́вка, Пили́півка, Спа́сівка, Страсни́й ти́ждень, Страсна́ п'я́тниця.*

4. З великої букви без лапок пишемо назви культових книг: *Бі́блія, Свяще́ Письмо́, Єва́нгеліє, Стари́й Заві́т, Нови́й Заві́т, То́ра, Псалти́р, Кора́н.*

5. З великої букви пишемо перше слово назв церков: *Украї́нська правосла́вна церква, Украї́нська гре́ко-католи́цька це́рква, Украї́нська лютера́нська це́рква, Ри́мсько-католи́цька це́рква, Вірме́нська апо́стольська це́рква.*

6. Великі букви вживаємо в повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: *Вселе́нський Патріа́рх, Па́па Ри́мський, Святі́йший Патріа́рх Ки́ївський і всієї Руси-Украї́ни, Католико́с-Патріа́рх усієї Гру́зії, Верхо́вний Архиєпи́скоп.*

Примітка. Найменування інших церковних звань і посад пишемо з малої букви: *митрополи́т Ві́нницький і Ба́рський, архимандри́т* (*архімандри́т*), *архиєпи́скоп* (*архієпи́скоп*), *па́стор, мулла́, има́м, ксьондз.*

7. З великої букви пишемо всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: *Володи́мирський собо́р, Кири́лівська це́рква, Ки́єво-Пече́рська ла́вра, Михайлівський Золотове́рхий монасти́р, храм Христа́ Спаси́теля, ико́на Ма́тері Бо́жої Теребовля́нської.*

8. З малої букви пишемо назви церковних служб та їхніх частин: *літурги́я, проскоми́дія, вечі́рня, у́треня, хре́сний хід, поліе́лей, повечі́р'я.*

§54 Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви), що належить до складу назви: *Міністе́рство осві́ти і нау́ки Украї́ни, Ра́да націона́льної безпе́ки та оборо́ни Украї́ни, Управлі́ння осві́ти Шевче́нківської в місті Ки́єві держа́вної адміністра́ції, Прокурату́ра мі́ста Ки́єва, Апеляці́йний суд Закарпа́тської о́бласті, Федера́ція незале́жних профспіло́к Украї́ни, Збро́йні си́ли Украї́ни, Міжнаро́дна асоціа́ція україні́стів, Націона́льний банк Украї́ни, Меджлі́с кримськотатарського наро́ду, Товари́ство винахі́дників та раціоналіза́торів Украї́ни, Організа́ція економі́чного співробі́тництва і ро́звитку, Міжнаро́дний валю́тний фонд, Ра́да Євро́пи.*

Це стосується й назв державних установ минулого: *Директо́рія Украї́нської Наро́дної Респу́бліки, Держа́вна ду́ма, Зе́мський собо́р, Тимчасо́вий у́ряд.*

У назвах найвищих органів влади і державних установ України *Верхо́вна Ра́да Украї́ни, Кабіне́т Міні́стрів Украї́ни, Конституційний Суд Украї́ни, Верхо́вний Суд* з великої букви пишемо всі слова.

2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви): *Республіка́нська па́ртія США, Христия́нсько-демократи́чний сою́з Неме́ччини, Соціа́л-демократи́чна па́ртія Украї́ни.*

Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишемо з малої букви: *ліберальна па́ртія, па́ртія консерва́торів, па́ртія ми́ру, па́ртія війни́.*

3. У назвах наукових і навчальних закладів, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *Націона́льна акаде́мія нау́к Украї́ни, Націона́льний університе́т «Остро́зька акаде́мія», Га́рвардський університе́т, Львівська сере́дня загальноосві́тня шко́ла № 51 і́мені Іва́на Франка́, Націона́льна бібліоте́ка Украї́ни і́мені В. І. Верна́дського, Ки́ївський академі́чний теа́тр ляльо́к, Музе́й мада́м Тюссо́, Меморія́льний буди́нок-музе́й Дмитра́ Яворни́цького, Держа́вний анса́мбль наро́дного та́нцю Гру́зії.* З великої букви пишемо перше (або єдине) слово неповної назви, яка вживається у функції повної: *Буди́нок учи́теля* (*Ки́ївський міський буди́нок учи́теля*), *Украї́нський музе́й* (*Націона́льний худо́жній музе́й Украї́ни*), *Літерату́рний музе́й* (*Оде́ський держа́вний літерату́рний музе́й*).

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм, організаційно-правових форм тощо початкове слово, яке є складником назви, пишемо з великої букви. З великої букви пишемо також перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Ки́ївська фа́брика і́грашок, Ха́рківський тра́кторний завóд, Виробни́че акціоне́рне товари́ство «Поліграфкни́га», Публічне акціоне́рне товари́ство «Ві́нницький універма́г», банк «Півде́нний», Центра́льний автовокза́л, компа́нія «Microsóft», конце́рн «Volkswágen», транснаціона́льна корпора́ція «Jysk», Комуна́льне підприє́мство «Київблагоу́стрій», Садо́ве товари́ство «Лісова́ поля́на», Об'є́днання співме́шканців багатоквартирних буди́нків «Наш дім».*

5. У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишемо з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишемо перше (або єдине слово) і власні назви: *видавни́цтво «Ра́нок», го́тель «Дніпро́», рестора́н «Лі́бідь», кінотеа́тр «Ки́ївська Русь», завóд «Фарма́к», конце́рн «Фольксва́ген», фі́рма «І́мідж», орке́стр «Віртуо́зи Ки́єва», магази́н «Яросла́в», спорти́вний клуб «Со́кіл».*

Примітка 1. За традицією з великої букви пишемо всі слова в назвах *Європе́йський Сою́з, Організа́ція Об'є́днаних На́цій, Лі́га На́цій* тощо.

Примітка 2. У складених назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишемо з великої букви й без лапок: *аге́нтство Украї́нські Націона́льні Нови́ни, аге́нтство Франс Пресс, аге́нтство Інтерфа́кс-Азербайджа́н.*

Примітка 3. З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: *бундесра́т, джирга́, меджлі́с, конгре́с, ландта́г, націона́льні збо́ри, парла́мент, сейм, сена́т, сто́ртинг.*

Примітка 4. З малої букви пишемо назви закладів, організацій, органів влади і т. ін., що вживаються у множині: *міністе́рства Украї́ни, інститу́ти Націона́льної акаде́мії нау́к, комітéти Верхо́вної Ра́ди Украї́ни.*

6. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *акти́в, збо́ри, з'їзд, конфере́нція, прези́дія, се́сія, симпо́зіум, ра́да* (інституту тощо) пишемо з малої букви: *ві́дділ зага́льного мовозна́вства Інститу́ту мовозна́вства ім. О. О. Потебні́ НАН Украї́ни, ка́федра істо́рії Украї́ни Терно́пільського націона́льного педагогі́чного університе́ту імені Володи́мира Гнатюка́, засі́дання прези́дії Украї́нського*

товари́ства охоро́ни па́м'яток істо́рії та культу́ри, вче́на ра́да філологі́чного факульте́ту, конгре́с Міжнаро́дної асоціа́ції україні́стів, се́сія Хмельни́цької міськра́ди.

7. Назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви (*твіте́р, ґуґл*); назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*мережа «Фейсбу́к», енциклопе́дія «Вікіпе́дія»*); назви сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (*РНБО ввела санкції проти Яндекса*).

§55 Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо

1. У складених назвах найважливіших документів, нормативно-правових актів законів з великої букви пишемо перше слово, власні назви, перше слово після лапок: *Стату́т ООН, Потсда́мська уго́да, Версальський мир, Конститу́ція Украї́ни, Акт прого́лошення незале́жності Украї́ни, Криміна́льний ко́декс Украї́ни, Зако́н Украї́ни «Про пенсійне забезпе́чення».*

2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишемо з великої букви: *Андрі́ївська це́рква, Колізе́й, Почаївська ла́вра, Хоти́нський за́мок, Ісаа́кіївський собо́р, Е́йфелева ве́жа, Сиксти́нська капе́ла, Вене́ра Мілоська, Аполло́н Бельведе́рський, Дев'я́та симфо́нія Бетхо́вена, Ка́мерна симфо́нія № 1 Євге́на Станко́вича.*

Примітка. Родові найменування в подібних назвах пишемо з малої букви: *собо́р Свято́го Петра́, собо́р Сан-Ма́рко, храм Васи́лія Блаже́нного, палац Пото́цьких, за́мок Іф, па́м'ятник Володи́миру Вели́кому, портре́т Му́соргського робо́ти Ре́піна, ре́квієм Мо́царта.*

3. Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беремо в лапки, і в них перше (або єдине) слово пишемо з великої букви: *пое́ма «Енеї́да», рома́н «Сто ро́ків само́тності», о́пера «Травіа́та», бале́т «Лебе́дине о́зеро», пі́сня «Стої́ть гора́ висо́кая», підру́чник «Істо́рія Украї́ни», кінофі́льм «Бен Гур», карти́на «Запоро́жці пи́шуть листа́ туре́цькому султа́нові», скульпту́ра «Мисли́тель», газе́та «Літерату́рна Украї́на», журна́л «Все́світ», програ́ма «Партне́рство зара́ди ми́ру».*

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет тощо з великої букви пишемо також перше слово другої назви: *«Андрі́й Солове́йко, або Вче́ніє світ, а невче́ніє — тьма», «Глита́й, або ж Паву́к», «Де́йлі телегра́ф енд Мо́рнінг пост».*

Примітка 2. У назвах писемних історичних пам'яток з великої букви пишемо перше слово і власні назви: *Ре́ймське Єва́нгеліє, Лавре́нтіївський літо́пис, Літо́пис Самі́йла Вели́чка, «Сло́во о полку́ Ігоревім», «Ру́ська пра́вда»*.

§56 Назви посад, звань, титулів

З великої букви пишемо перше слово офіційних назв найвищих державних посад та посад керівників міжнародних організацій: *Генера́льний секрета́р ООН, Президе́нт Украї́ни, Голова́ Верхо́вної Ра́ди Украї́ни, Президе́нт Сполу́чених Шта́тів Аме́рики, Прем'є́р-мініс́тр Кана́ди*.

Примітка 1. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишемо з малої букви: *президе́нт, ка́нцлер, прем'є́р-мініс́тр, мер, голова́, декан, дире́ктор, мініс́тр, ре́ктор, секрета́р; акаде́мік, генера́л-лейтена́нт, заслу́жений діяч мисте́цтв, наро́дний арти́ст Украї́ни, лауреа́т Держа́вної пре́мії Украї́ни в га́лузі архітекту́ри, член-кореспонде́нт, до́ктор нау́к*.

Примітка 2. З малої букви пишемо також назви титулів, рангів, чинів: *баро́н, ге́рцог, корол́ева, імпера́тор, князь, коле́зький асе́сор, коро́ль, принце́са, цар, шах*.

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можна писати з великої букви: *Мініс́тр осві́ти і нау́ки Украї́ни, Посо́л Респу́бліки По́льща, Президе́нт Націона́льної акаде́мії нау́к Украї́ни*.

Примітка 4. Про написання назв церковних посад див. §53, п. 6.

§57 Назви орденів, медалей, відзнак, премій

1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань на зразок *о́рден, меда́ль, відзна́ка* тощо) пишемо перше слово і власні назви: *о́рден Держа́ви, о́рден Свобо́ди, о́рден кня́зя Яросла́ва Му́дрого, відзна́ка Прези́дента Украї́ни — Хрест Іва́на Мазе́пи, відзна́ка Міністе́рства вну́трішніх справ Украї́ни — нагрудний знак «За безпе́ку наро́ду»*.

Якщо таку назву взято в лапки, то з великої букви пишемо:

1) перше слово та власну назву: *о́рден «Ма́ти-героїня», о́рден «За до́блесну ша́хтарську пра́цю», меда́ль «За врято́ване життя́», меда́ль «За військо́ву слу́жбу Украї́ні»*;

2) усі слова: *о́рден «Золота́ Зі́рка»*.

2. Назви спортивних нагород пишемо з малої букви: *золота́* (*сріблна, бронзо́ва*) *меда́ль, олімпійська меда́ль*. Так само: *закінчити школу із золотою* (*срібною*) *медаллю*.

3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишемо з великої букви: *Но́белівська пре́мія, Націона́льна пре́мія Украї́ни і́мені Тара́са Шевче́нка, Держа́вна пре́мія Украї́ни в га́лузі нау́ки і те́хніки, Держа́вна пре́мія Украї́ни і́мені Олекса́ндра Довже́нка.*

§58 Назви товарних знаків, марок виробів

1. Торгові назви продуктових, парфумерних і т. ін. товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беремо в лапки й пишемо з великої букви: *цуке́рки «Асорті́», сир «Королі́вський», ковбаса́ «Кра́ківська» шокола́д «Сві́точ», цигарки́ «Украї́нські», вино́ «Перли́на сте́пу», конья́к «Та́врія», мінера́льна вода́ «Мо́ршинська», напі́й «Жи́вчик», духи́ «Ліле́я», шампу́нь «Оли́вковий», кроси́вки «Найк», взуття́ «Крокс».*

2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобілі «Нісáн», «Во́льво», «Фольксва́ген»), літак «Бо́їнг 777», тра́ктор «Слобожа́нець».*

Але назви самих* виробів беремо в лапки й пишемо з малої букви: *«нісáн», «во́льво» «фольксва́ген»* (автомобілі), *«бо́їнг»* (літак), *«слобожа́нець»* (трактор).

3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беремо в лапки, і перше слово в назві (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *кру́їзний ла́йнер «Гармо́нія мори́в», по́їзд «Чорномо́рець».*

4. Абревіатурні назви виробничих марок і виробів пишемо без лапок: *Ан-225, А-340, В-77, КрАЗ.*

§59 Назви порід тварин, видів і сортів рослин

1. Назви порід тварин пишемо з малої букви: *вівча́рка, спаніе́ль, доберма́н* (собаки), *го́нтер, муста́нг,* (коні), *кохінхі́н, плімутро́к* (кури), *мерино́с, лако́н* (вівці).

2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беремо в лапки і пишемо з малої букви (зокрема й власні назви): *пшени́ця «золотоколо́са», груша «парижа́нка», трояндa «гло́рія-дей», мали́на «гера́кл».*

3. У спеціальній літературі в назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *смороди́на Софіївська, огіро́к Корольо́к, тюльпа́н Ре́мбрандта, карто́пля Серпа́нок, сли́ва Зарі́чна ра́ння.*

§60 Велика буква в особливому стилістичному вживанні

1. З великої букви пишемо такі найменування, як *Висо́кі Догові́рні Сто́рони, Надзвича́йний і Повнова́жний Посо́л* (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), *А́втор, Видавни́цтво* (в авторському договорі), *Замо́вник, Викона́вець* (в угодах) і т. ін.

2. З великої букви пишемо займенники *Ви, Ваш* як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Повідомляємо Вам..., Вітаємо Вас..., у відповідь на Ваш запит...*

3. З великої букви пишемо деякі загальні назви в контекстах, де наголошено на особливому змісті цих назв: *Ба́тьківщи́на, Вітчи́зна, Честь, Люди́на, Ма́ти*.

§61 Велика буква у складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, мають подвійне написання:

1) з великої букви, якщо ці слова вживаються на позначення установ, які є власними назвами: *Укрпрофра́да, Держтелера́діо, Укрзалізни́ця, Київене́рго*;

2) з малої букви, якщо такі слова є родовими назвами: *медуніверсите́т, міськдержадміністра́ція, сільра́да*.

2. Складноскорочені назви, утворені із початкових (ініціальних) букв пишемо великими буквами: *ООН, ГЕС, ЮНЕСКО, АРК, МАГАТЕ, АТС, КНР*. При відмінюванні* звукових абревіатур на зразок *ЦУМ* закінчення пишемо малими буквами і приєднуємо до останньої букви абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): *у ЦУМі, з ЦУМу, ТЮГу, ТЮГом*.

Суфіксальні утворення від звукових абревіатур пишемо малими буквами: *оо́нівський, тю́гівець*.

3. У префіксальних і складних словах, які пишемо разом або з дефісом, літерні та звукові абревіатури зберігають великі букви: *УВЧ-терапі́я, НВЧ-випроміню́вання*.

Примітка 1. Абревіатури, які складаються із двох самостійно вживаних ініціальних абревіатур, що є назвами різних організацій, пишемо окремо: *ІФ НАНУ* (*Інститу́т фі́зики Націона́льної акаде́мії нау́к Украї́ни*), *ДА МВСУ* (*Держа́вний архі́в Міністе́рства вну́трішніх справ Украї́ни*).

Примітка 2. У складноскорочених словах мішаного типу, утворених з ініціальних абревіатур та усічених основ, ініціальну частину звичайно

пишемо великими буквами, а усічену — малими: *КУпАП* (*Ко́декс Украї́ни про адміністрати́вні правопору́шення*), *НДІхіммаш* (*Наукó-во-дóслідний інститу́т хімі́чного машинобудува́ння*), *БілАЗ* (*Білоруський автомобі́льний завод*). Складені назви, у яких поєднані ініціальна частина і нескорочене слово (слова) в непрямому відмінку, пишемо окремо: *НДІ тра́нспорту га́зу, НДІ електромехані́чних при́ладів*.

Примітка 3. Сполучник **і** в звукових абревіатурах у складноскорочених словах передаємо малою буквою: *«КіЖ»* (*«Культу́ра і життя́»*). *«СіЧ»* (*«Сло́во і час»*).

Примітка 4. У назвах літаків, що складаються з двох перших букв прізвища конструктора і приєднаного до нього дефісом цифрового позначення, пишемо першу велику букву, другу — малу: *Ту-154, Ан-22, Іл-62*.

§62 Графічні скорочення

Від абревіатур потрібно відрізняти умовні графічні скорочення, які вимовляємо повністю й скорочуємо лише на письмі.

1. Після скорочення звичайно ставимо крапку. Слова скорочуємо, переважно, після приголосного, але зрідка й після голосного. Слова не скорочуємо на голосний, якщо він не початковий у слові, і на **ь**.

Наприклад, слово *селя́нський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ*. При збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *настін. календар, ден. норма*. У разі збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн.* (*власнору́чний*), але тільки *власт.* (*власти́вий*).

Поширені графічні скорочення:
авт. — автор; авторський
акад. — академік
арк. — аркуш
бібл. — біблійний; бібліографічний; бібліотечний
буд. — будинок
бульв. — бульвар
вид. — видання
вип. — випуск
вул. — вулиця
газ. — газета
гр. — громадянин
д. — доктор (наук)
див. — дивись

дияк. — диякон
дол. — долар
доц. — доцент
енцикл. — енциклопедія; енциклопедичний
єп. — єпископ
журн. — журнал
зб. — збірник
знач. — значення
ігум. — ігумен
іл. — ілюстрація; ілюстративний
ім. — імені
ін. — інші
і т. д. — і так далі
і т. ін. — і таке інше
і под. — і подібне
кв. — квартира
кн. — книга; княгиня; князь
коп. — копійка
м. — місто
мист. — мистецтво; мистецький
митр. — митрополит
напр. — наприклад
нар. — народний
наук. — науковий
нац. — національний
н. е. — нашої ери
до н. е. — до нашої ери
о. — острів, отець
обл. — область; обласний
оз. — озеро
п. — пан; параграф; пункт
патр. — патріарх
перев. — переважно
пл. — площа
поч. — початок
пор. — порівняй, порівняйте
пп. — пани, панове; параграфи; пункти
пресвіт. — пресвітер
пров. — провулок
прор. — пророк
проф. — професор
р. — рік; річка

ред. — редактор; редакція
рр. — роки
р. н. — рік народження
Р. Х. — Різдво Христове
с. — село; сторінка
св. — святий
спец. — спеціальний
співавт. — співавтор
ст. — станція; стаття; століття
т. — том
та ін. — та інше (інші)
т-во — товариство
тис. — тисяча; тисячоліття
т. д. — так далі
т. зв. — так званий
т. ін. — таке інше
у т. ч. — у тому числі
укр. — український
худ. — художній
церк. — церковний
чв. — чверть
чл.-кор. — член-кореспондент

Скорочені назви одиниць вимірювання пишемо без крапок:
Б — байт
Вт — ват
г — грам
га — гектар
кг — кілограм
км — кілометр
дм — дециметр
кБ — кілобайт
кВт — кіловат
кг — кілограм
л — літр
м — метр
мм — міліметр
см — сантиметр
т — тонна
ц — центнер

Так само пишемо скорочення *грн* (гривня), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд), *трлн* (трильйон), *смт* (селище міського типу).

2. У графічних скороченнях також використовуємо дефіс. Пропущену середню частину слова позначаємо дефісом: *гр-н* (громадянин), *вид-во* (видавництво), *ін-т* (інститут), *ун-т* (університет), *р-н* (район), *ф-ка* (фабрика). У таких скороченнях після першої частини слова крапки не ставимо.

3. Дефісом також приєднуємо перші букви частин складного слова: *с.-д.* — *соціал-демократ, соціал-демократичний, ст.-сл.* — *старослов'янський, с.-г.* (сільськогосподарський), *півн.-сх.* (північно-східний), *півд.-зах.* (південно-західний). У таких випадках після скорочених частин слів ставимо крапку.

4. Скісна риска використовується при скороченні словосполучень, рідше — складних слів: *п/в* (поштове відділення), *а/с* (абонентська скринька), *р/р* (розрахунковий рахунок), *м/хв* (метрів за хвилину), *км/год* (кілометрів за годину). У таких випадках після скорочених частин слів крапки не ставимо.

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

§63 Орфографічні правила переносу

Частини слів з одного рядка в другий переносимо за складами: *га́й-ка, зо́-шит, кни́ж-ка, ко-ло́-дязь, па́ль-ці, са-дів-ни́к, Ха́р-ків.*

Під час перенесення:

1. Одну літеру не залишаємо в попередньому рядку, не переносимо в наступний: *ака-де́-мія* (а не *а-каде́мія*), *Ма-рі́я* (а не *Марі́-я*), *олі-ве́ць* (а не *о-лі́ве́ць*). Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *або́, моя́, о́ко, ши́я* тощо.

2. Не можна розривати сполучення букв **дж**, **дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *ґу́-дзик, хо-джу́*. Якщо **дж**, **дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** — до кореня), то їх слід розривати: *над-звича́й-ний* (а не *на-дзвича́йний*), *під-жив-ля́ти* (а не *пі-дживля́ти*).

3. Не можна розривати сполучення букв **йо**, **ьо**. Наприклад: *па-йо́к*, (а не *пай-о́к*), *сльо-за́* (а не *сль-оза́*).

4. Апостроф, м'який знак, **й** при переносі* не відокремлюємо від попередньої літери: *бур'-я́н* (а не *бур-'я́н*), *кіль-це́* (а не *кіл-ьце́*), *Лук'-я́н* (а не *Лук-'я́н*), *ни́з-ько* (а не *ни́з-ько*), *ба́й-ка* (а не *ба́-йка*), *стій-ки́й* (а не *сті-йки́й*).

5. Коли корінь починається на голосний, то перенос здійснюємо довільно: *ро-зора́ти, роз-ора́ти, ро-зо-ра́ти; бе-зупи́нно, без-упи́нно, безу-пи́нно*, але коли на приголосний, то від кореня його не відриваємо: *до-зрівáти* (а не *доз-рівáти*), *ви́-правдання* (а не *ви́п-равдання*).

6. У разі збігу однакових приголосних одну літеру залишаємо, а другу переносимо в наступний рядок: *за-кóн-ний, розрíс-ся*. В іменниках з подовженим приголосним можливий подвійний перенос: *знан-ня́* і *зна-ння́; жи-ття́* і *жит-тя́*.

7. Не розриваємо при переносі односкладові префікси перед приголосними: *над-мíрний, най-бíльший* (а не *на-дмíрний, на-йбíльший*).

Кількаскладові префікси під час переносу можна розривати: *пе-ре-працюва́ти, пе-ред-гро́ззя*.

8. При переносі* складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступíнчастий* (а не *багатос-тупíнчастий*), *восьмигрáнний* (а не *восьмиг-рáнний*), *далеко-схíдний* (а не *далекос-хідний*).

9. Не можна розривати ініціальні абревіатури, а також комбіновані абревіатури, які складаються з ініціальних скорочень цифр: *АЕС, ЛАЗ-105, МАГАТЕ, МАУ, НТШ, УАПЦ*.

10. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-про́* й *Дніп-ро́, Оле-ксáндра* й *Олек-сáндра, се-стрá* й *сест-рá*. Це правило поширюється й на суфікси: *бли-зькúй* і *близь-кúй, видавни́цтво, видавни́ц-тво* й *видавни́цт-во, гáли-цький* і *гáлиць-кий, росій-ський* і *росíйсь-кий, убó-зтво, убóз-тво* й *убóзт-во, суспíльство* й *суспíльст-во*.

§64 Технічні правила переносу

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що належать до них: *Т. Г. Шевчéнко* (а не *Т. Г.* // *Шевчéнко*), *гр. Іванéнко* (а не *гр.* // *Іванéнко*), *акад.* (*доц., проф.*) *Гончарéнко* (а не *акад.* (*доц., проф.*) // *Гончарéнко*), *п. Гнатю́к* (а не *п.* // *Гнатю́к*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаємо повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Тарáс Григóрович Шевчéнко* й *Тарáс* // *Григóрович Шевчéнко, академíк* // *Агатáнгел Крúмський* і т. ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *2008 р.* (а не *2008 // р.*), *150 га* (а не *150 // га*), *20 см*^{3} або *20 куб. см* (а не *20 // см*^{3} або *20 // куб. см*), *5 г* (а не *5 // г*).

3. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами дефісом, не можна відривати й переносити: *2-й* (а не *2- // й*), *4-го* (а не *4- // го*), *10-му* (а не *10- // му*) й т. ін.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення на зразок *вид-во, і т. д., і т. ін., та ін., т-во* тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

ЗНАК НАГОЛОСУ (ˊ)

§65 Знак наголосу ставимо на маловідомих словах (локалізмах і т. ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи при цьому своє значення, пор.: *Ми схóдили на гору* й *Ми сходи́ли на гору та повернулися додому ще завидна; Обрáзи*[*] (від дієслова *ображáти*), *óбрази* (художні, літературні), *образи́* (ікони).

ІІ. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

§66 Поділ на відміни

За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділено на чотири відміни.

І відміна: іменники переважно жін. й деякі іменники чол. роду, а також спільного роду із закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *вага́, гу́р**я**, гри́вн**я**, до́нька, дочка́, маши́на, організа́ці**я**, пра́ц**я**; воєво́да; базіка, зна́йда, листоно́ша, невда́ха, пла́кса, сирота́* та жіночі особові імена з відповідним закінченням: *Богда́на, Катери́на, Вале́рія, Зо́я* і чоловічі особові імена на **-а, -я**: *Мико́ла, Са́ва*.

ІІ відміна:

а) іменники чол. роду з кінцевим приголосним основи та із закінченням **-о** в наз. відмінку (переважно назви осіб): *бік, ве́летень, заво́д, край, ма́йстер, това́риш; Андрі́й, Вита́лій, Захар, Ярослав; ба́тько, тату́ньо*; *Дніпро́, Марко́/Ма́рко, Петро́*;

б) іменники середн. роду із закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників із суфіксами **-ат-, -ят-, -ен-** у непрямих відмінках): *крило́, мі́сто; мо́ре, по́ле, прізвище; весі́лля, життя́, уміння*; також іменники з суфіксами збільшувально-згрубілого значення **-ищ-, -иськ-**, утворювані від іменників усіх родів, які можуть зберігати й рід твірного, і набувати середнього роду: *вітри́ще* (від *ві́тер*), *діди́ще* (від *дід*), *коропи́ще* (від *ко́роп*), *морози́ще* (від *моро́з*), *паруби́ще* (від *па́рубок*) — чол. р., *ножи́ще* (від *нога́*) — середн. р., *ведмеди́ще* (від *ведмі́дь*) — чол. і середн. р.; *дуби́сько* (від *дуб*), *вовчи́сько* (від *вовк*), *їжачи́сько* (від *їжак*), *леви́сько* (від *лев*),

соми́сько (від *сом*) — чол. р., *зайчи́сько* (від *за́єць*) — чол. і середн. р., *свекру́шисько* (від *свекру́ха*) — жін. і середн. р., *хлопчи́сько* (від *хлопець*) — чол. і середн. р.

III відміна: іменники жін. роду з кінцевим приголосним основи: *ваго́мість, вість, гі́дність, кров, любо́в, міць, незале́жність, ніч, піч, річ, ро́зкіш, сіль, самості́йність, собо́рність, тінь,* слово *ма́ти*, у відмінкових формах якого з'являється суфікс **-ер-**; а також деякі жіночі особові імена: *Аде́ль, Любо́в, Ніко́ль.*

IV відміна: іменники середн. роду:

а) із закінченнями **-а**, **-я**, що у формах родового, давального та місцевого відмінків набувають суфіксів **-ат-**, **-ят-** перед закінченням: *гуся́* (*гуся́ти, гуся́ті,* (*на*) *гуся́ті*), *дівча́* (*дівча́ти, дівча́ті,* (*на*) *дівча́ті*), *лоша́* (*лоша́ти, лоша́ті,* (*на*) *лоша́ті*), *теля́* (*теля́ти, теля́ті,* (*на*) *теля́ті*);

б) із закінченням **-я**, які мають два зразки відмінювання: із суфіксом **-ен-** у формах родового, давального та місцевого відмінків і без такого суфікса: *ви́м'я* (*ви́м'я/ви́мені, ви́м'ю/ви́мені, ви́м'ям/ви́менем,* (*на*) *ви́м'ї/ви́мені*), *ім'я́* (*ім'я́/імені* (*імени*), *ім'ю́/імені, ім'я́м/іменем,* (*на*) *ім'ї́/імені*), *пле́м'я* (*пле́м'я/пле́мені* (*пле́мені*), *пле́м'ю/пле́мені пле́м'ям/пле́менем,* (*на*) *пле́м'ї/пле́мені*), *ті́м'я* (*ті́м'я/ті́мені* (*тімени*), *ті́м'ю/ті́мені, ті́м'ям/ті́менем,* (*на́*) *ті́м'ї/тімені*).

§67 Поділ на групи

Іменники I та II відміни поділено на три групи: тверду, м'яку та мішану.

I відміна

1. Тверда група

До твердої групи належать іменники жін. роду із закінченням **-а** (крім тих, основа яких має закінчення на шиплячий приголосний): *жі́нка, маши́на, перемо́га, сівба́, фа́брика, фі́рма,* а також іменники спільного роду (чол. і жін.) із таким закінченням: *базіка, біда́ха, витріща́ка, заводія́ка, недорі́ка, сирота́,* та чол. роду (назви осіб): *джу́ра, Мики́та, Са́ва* та ін.

2. М'яка група

До м'якої групи належать іменники жін. роду із закінченням **-я**: *бу́ря, відмі́нниця, друка́рня, земля́, надія, пі́сня, сім'я́*

та чол. роду — назви осіб: *те́сля;* іменники спільного роду із цим самим закінченням: *кровопи́вця, уби́вця, суддя́* тощо та іменник чол. роду *Ілля́*.

3. Мішана група

До мішаної групи належать іменники жін. роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *ве́жа, гу́ща, їжа, ка́ша, кру́ча, межа́, пло́ща, те́ща* та чол. роду — назви осіб: *вельмо́жа, пашá,* а також іменники спільного роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *листоно́ша, міхоно́ша*.

ІІ відміна

1. Тверда група

Чоловічий рід

До твердої групи належать іменники чол. роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-о**: *дуб, о́дуд, пала́ц, темп, ужи́нок, у́спіх; ба́тько, Петро́*; переважна більшість іменників на **-р**: *вир, ви́хор, відва́р, двір, жир, сир, сто́вбур, сто́ляр, щур, я́вір;* сюди ж належать іменники *звір, кома́р, снігу́р,* які, проте, у називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: *звірі, комарí, снігурí* (іменник *щур* може мати і варіантне закінчення *-і*: *щурí*), а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -ор, -ур (-юр):** *інжене́р, колекціоне́р, ма́йстер, парфуме́р, фе́рмер, ши́фер, шофе́р; акто́р, дире́ктор, інспе́ктор, профе́сор, світлофо́р, семафо́р; абажу́р, гіпю́р, каламбу́р;* іменники з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир (-ір, -їр):** *база́р, гекта́р, кулінáр, монтанья́р, му́ляр, футля́р, ювіля́р; каси́р, командúр, пасажи́р, папíр, сувені́р, конвоїр*; окремі іменники іншомовного походження на ***-ар, -ир*** із постійним наголосом на корені в однині та множині: *до́лар — до́лари, па́нцир — па́нцири* та ін.

Примітка. Іменник *маляр* залежно від наголосу належить або до твердої групи *ма́ляр* (наголос падає на корінь в усіх відмінках однини й множини: *ма́ляр — ма́ляра, ма́лярові, ма́ляра, ма́ляром,* (*на*) *ма́лярові — ма́ляри, ма́лярів, ма́лярам, ма́лярів, ма́лярами,* (*на*) *ма́лярах*), або до мішаної (наголос переходить на закінчення: *маля́р — маляра́, маляре́ві, маляра́, маляре́м,* (***на***) *малярí — малярí — малярів — маляра́ми* — (*на*) *маляра́х*).

Середній рід

До твердої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-о**: *боло́то, ві́яло, во́ло, заліз́о, зерно́, зло, крило́, ко́ло, люстéрко, мавпеня́тко, ма́йво, мíсто, молоде́цтво, село́, християнство* та ін.

2. М'яка група

Чоловічий рід

До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: *боєць, ве́летень, зви́чай, крадій, край, мите́ць, тату́ньо, діду́ньо, уді́й, учи́тель, Анто́сьо, Бене́дьо, Іва́ньо;* сюди належить частина іменників на **-ар, -ир**, які в однині мають наголос на корені: *бо́ндар — бо́ндаря, ко́зир — ко́зиря, ку́хар — ку́харя, лі́кар — лі́каря, пи́сар — пи́саря*, а також іменники, у яких при відмінюванні* наголос переходить із **-ар, -ир** на закінчення: *буква́р — букваря́, вівча́р — вівчаря́, ворота́р — воротаря́, друка́р — друкаря́, інвента́р — інвентарю́* (збірне), *календа́р — календаря́, кобза́р — кобзаря́, секрета́р — секретаря́, суха́р — сухаря́, хаба́р — хабаря́, шахта́р — шахтаря́; гузи́р — гузиря́, проводи́р — проводиря́, пухи́р — пухиря́* та ін. До м'якої групи належать також і деякі чоловічі особові імена на **-р**: *І́гор — І́горя, Ла́зар — Ла́заря* та ін.

Примітка. У складних словах із *хаба́р* сполучним голосним є лише ***о***: *хабародава́вець, хабаромі́сткість, хабарооде́ржувач.*

Середній рід

До м'якої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-, -ят-** у формах непрямих відмінків і переважно з подовженням кінцевого приголосного основи): *го́ре, мі́сце, мо́ре, по́ле; життя́, завда́ння, збіжжя, здоро́в'я, змага́ння, знаря́ддя, ли́стя, облу́ччя, пір'я, по́лум'я* та ін.

3. Мішана група

Чоловічий рід

До мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим шиплячим приголосним основи: *ванта́ж, дощ, сто́рож, слуха́ч, ткач, това́риш; вітри́ще, діди́ще, дуби́ще;* також іменники на **-яр** (назви людей за видом їхньої діяльності), у відмінкових формах яких наголос переходить із суфікса на закінчення: *бджоля́р — бджоляра́, весля́р — весляра́, вугля́р — вугляра́, газетя́р — газетяра́, зброя́р — зброяра́, каменя́р — каменяра́, пісня́р — пісняра́, скля́р — скляра́, смоля́р — смоляра́, школя́р — школяра́* та ін.

Середній рід

До мішаної групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та основою на шиплячий приголосний: *ло́же, плече́, пріз́вище, я́вище* та ін.

§68 Зразки відмінювання іменників

Перша відміна

Іменники — загальні назви

	Тверда група	М'яка група	
	Однина		
Н.	*маши́н-**а***	*відмі́нниц-**я***	*наді́-**я***
Р.	*маши́н-**и***	*відмі́нниц-**і***	*наді́-**ї***
Д.	*маши́н-**і***	*відмі́нниц-**і***	*наді́-**ї***
Зн.	*маши́н-**у***	*відмі́нниц-**ю***	*наді́-**ю***
Ор.	*маши́н-**ою***	*відмі́нниц-**ею***	*наді́-**єю***
М.	*...маши́н-**і***	*...відмі́нниц-**і***	*...наді́-**ї***
Кл.	*маши́н-**о***	*відмі́нниц-**е***	*наді́-**є***
	Множина		
Н.	*маши́н-**и***	*відмі́нниц-**і***	*наді́-**ї***
Р.	*маши́н*	*відмі́нниць*	*надій*
Д.	*маши́н-**ам***	*відмі́нниц-**ям***	*наді́-**ям***
Зн.	*маши́н-**и***	*відмі́нниць*	*наді́-**ї***
Ор.	*маши́н-**ами***	*відмі́нниц-**ями***	*наді́-**ями***
М.	*...маши́н-**ах***	*...відмі́нниц-**ях***	*...наді́-**ях***
Кл.	*маши́н-**и***	*відмі́нниц-**і***	*наді́-**ї***

Мішана група				
	Однина	**Множина**	**Однина**	**Множина**
Н.	*пло́щ-**а***	*пло́щ-**і***	*душ-**á***	*дýш-**і***
Р.	*пло́щ-**і***	*площ*	*душ-**éй***	*душ*
Д.	*пло́щ-**і***	*пло́щ-**ам***	*душ-**éй***	*дýш-**ам***
Зн.	*пло́щ-**у***	*пло́щ-**і***	*дýш-**у***	*дýш-**і***
Ор.	*пло́щ-**ею***	*пло́щ-**ами***	*душ-**éю***	*дýш-**ами***
М.	*...пло́щ-**і***	*...пло́щ-**ах***	*...душ-**éй***	*...дýш-**ах***
Кл.	*пло́щ-**е***	*пло́щ-**і***	*дýш-**е**, душ-**é***	*дýш-**і***

Іменники — власні назви

	Тверда група	М'яка група	
		Однина	
Н.	*Оксáн-**а***	*Марí-**я***	*Лéс-**я***
Р.	*Оксáн-**и***	*Марí-**ї***	*Лéс-**і***
Д.	*Оксáн-**і***	*Марí-**ї***	*Лéс-**і***
Зн.	*Оксáн-**у***	*Марí-**ю***	*Лéс-**ю***
Ор.	*Оксáн-**ою***	*Марí-**єю***	*Лéс-**ею***
М.	*...Оксáн-**і***	*...Марí-**ї***	*...Лéс-**і***
Кл.	*Оксáн-**о***	*Марí-**є***	*Лéс-**ю***
		Множина	
Н.	*Оксáн-**и***	*Марí-**ї***	*Лéс-**і***
Р.	*Оксáн*	*Марій*	*Лесь*
Д.	*Оксáн-**ам***	*Марí-**ям***	*Лéс-**ям***
Зн.	*Оксáн*	*Марíй*	*Лесь*
Ор.	*Оксáн-**ами***	*Марí-**ями***	*Лéс-**ями***
М.	*...Оксáн-**ах***	*...Марí-**ях***	*...Лéс-**ях***
Кл.	*Оксáн-**и***	*Марí-**ї***	*Лéс-**і***

	Тверда група	М'яка група	
		Однина	
Н.	*Полтáв-**а***	*Вíнниц-**я***	*Терéбл-**я***
Р.	*Полтáв-**и***	*Вíнниц-**і***	*Терéбл-**і***
Д.	*Полтáв-**і***	*Вíнниц-**і***	*Терéбл-**і***
Зн.	*Полтáв-**у***	*Вíнниц-**ю***	*Терéбл-**ю***
Ор.	*Полтáв-**ою***	*Вíнниц-**ею***	*Терéбл-**ею***
М.	*... Полтáв-**і***	*... Вíнниц-**і***	*... Терéбл-**і***
Кл.	*Полтáв-**о***	*Вíнниц-**е***	*Терéбл-**е***

Друга відміна

Іменники чоловічого роду — загальні назви

	Тверда група		М'яка група		Мішана група
Однина					
Н.	*коза́к*	*тигр*	*мудре́ць*	*о́брій*	*меч*
Р.	*козак-**а́***	*ти́гр-**а***	*мудрец-**я́***	*о́брі-**ю***	*меч-**а́***
Д.	*козак-**о́ві*** **(-*у́*)**	*ти́гр-**ові*** **(-*у*)**	*мудрец-**е́ві*** **(-*ю*)**	*о́брі-**єві*** **(-*ю*)**	*меч-**е́ві*** **(-*у́*)**
Зн.	*козак-**а́***	*ти́гр-**а***	*мудрец-**я́***	*о́брій*	*меч і меч-**а́***
Ор.	*козак-**о́м***	*ти́гр-**ом***	*мудрец-**е́м***	*о́брі-**єм***	*меч-**е́м***
М.	*...козак-**о́ві*** **(-*у́*)**	*... ти́гр-**ові*** **(-*у*, -*і*)**	*мудрец-**е́ві*** **(-*ю́*, -*і́*)**	*...о́брі-**ї*** **(-*ю*)**	*... меч-**і*** **(-*е́ві*)**
Кл.	*коза́ч-**е***	*ти́гр-**е***	*мудрец-**ю́***	*о́брі-**ю***	*ме́ч-**у***
Множина					
Н.	*козак-**и́***	*ти́гр-**и***	*мудрец-**і́***	*о́брі-**ї***	*меч-**і́***
Р.	*козак-**і́в***	*ти́гр-**ів***	*мудрец-**і́в***	*о́брі-**їв***	*меч-**і́в***
Д.	*козак-**а́м***	*ти́гр-**ам***	*мудрец-**я́м***	*о́брі-**ям***	*меч-**а́м***
Зн.	*козак-**і́в***	*ти́гр-**ів***	*мудрец-**і́в***	*о́брі-**ї***	*меч-**і́***
Ор.	*козак-**а́ми***	*ти́гр-**ами***	*мудрец-**я́ми***	*о́брі-**ями***	*меч-**а́ми***
М.	*...козак-**а́х***	*...ти́гр-**ах***	*...мудрец-**я́х***	*..о́брі-**ях***	*...меч-**а́х***
Кл.	*козак-**и́***	*ти́гр-**и***	*мудрец-**і́***	*о́брі-**ї***	*меч-**і́***

Іменники середнього роду — загальні назви

	Тверда група	М'яка група		Мішана група
Однина				
Н.	*крил-**о́***	*по́л-**е***	*уми́нн-**я***	*плеч-**е́***
Р.	*крил-**а́***	*по́л-**я***	*уми́нн-**я***	*плеч-**а́***
Д.	*крил-**у́***	*по́л-**ю***	*уми́нн-**ю***	*плеч-**у́***
Зн.	*крил-**о́***	*по́л-**е***	*уми́нн-**я***	*плеч-**е́***
Ор.	*крил-**о́м***	*по́л-**ем***	*уми́нн-**ям***	*плеч-**е́м***

Закінчення таблиці

	Тверда група	М'яка група		Мішана група
М.	*...крил-**і́***	*...по́л-**і**, **-ю***	*...уми́нн-**і***	*...плеч-**і́**, **-ý*** і *плеч-**éві***
Кл.	крил-о́	*по́л-**е***	*уми́нн-**я***	*плеч-**é***
Множина				
Н.	*кри́л-**а***	*пол-**я́***	*уми́нн-**я***	*плéч-**і***
Р.	*крил*	*пол-**і́в***	*уми́нь*	*плеч-**éй**, пліч*
Д.	*кри́л-**ам***	*пол-**я́м***	*уми́нн-**ям***	*плеч-**а́м*** і *плéч-**ам***
Зн.	*кри́л-**а***	*пол-**я́***	*уми́нн-**я***	*плéч-**і***
Ор.	*кри́л-**ами*** і *кри́ль-**ми***	*пол-**я́ми***	*уми́нн-**ями***	*плеч-**и́ма***
М.	*...кри́л-**ах***	*...пол-**я́х***	*...уми́нн-**ях***	*...плеч-**а́х***
Кл.	*кри́л-**а***	*пол-**я́***	*уми́нн-**я***	*плéч-**і***

Іменники чоловічого роду — власні назви

	Тверда група		М'яка група	Мішана група	Тверда група
Однина					
Н.	*Євге́н*	*Оле́сь*	*І́горь*	*Тимі́ш*	*Дністе́р*
Р.	*Євге́н-**а***	*Оле́с-**я***	*І́гор-**я***	*Тимо́ш-**а*** і *Тимош-**а́***	*Дністр-**а́***
Д.	*Євге́н-**ові*** **(-*у*)**	*Оле́с-**еві*** **(-*ю*)**	*І́гор-**еві*,* **(-*ю*)**	*Тимо́ш-**еві*** **(-*у*)** і *Тимош-**éві*** **(-*ý*)**	*Дністр-**ý*** **(-*óві*)**
Зн.	*Євге́н-**а***	*Оле́с-**я***	*І́гор-**я***	*Тимо́ш-**а*** і *Тимош-**а́***	*Дністе́р*
Ор.	*Євге́н-**ом***	*Оле́с-**ем***	*І́гор-**ем***	*Тимо́ш-**ем*** і *Тимош-**е́м***	*Дністр-**о́м***
М.	*...Євге́н-**ові*** **(-*ý*, -*і*)**	*...Оле́с-**еві*** **(-*ю*, -*і*)**	*...І́гор-**еві*** **(-*ю*, *і*)**	*Тимо́ш-**еві*** **(-*у*, -*і*)** і *Тимош-**éві*** **(-*ý*, -*і́*)**	*...Дністр-**ý*** **(-*óві*, *і*)**
Кл.	*Євге́н-**е***	*Оле́с-**ю***	*І́гор-**ю***	*Тимо́ш-**е***	*Дні́стр-**е***

	Тверда група		М'яка група	Мішана група
		Множина		
Н.	*Євге́н-**и***	*Оле́с-**і***	*І́гор-**і***	*Тимо́ш-**і*** і *Тимош-**і́***
Р.	*Євге́н-**ів***	*Оле́с-**ів***	*І́гор-**ів***	*Тимо́ш-**ів*** і *Тимош-**і́в***
Д.	*Євге́н-**ам***	*Оле́с-**ям***	*І́гор-**ям***	*Тимо́ш-**ам*** і *Тимош-**а́м***
Зн.	*Євге́н-**ів***	*Оле́с-**ів***	*І́гор-**ів***	*Тимо́ш-**ів*** і *Тимош-**і́в***
Ор.	*Євге́н-**ами***	*Оле́с-**ями***	*І́гор-**ями***	*Тимо́ш-**ами*** і *Тимош-**а́ми***
М.	*...Євге́н-**ах***	*...Оле́с-**ях***	*...І́гор-**ях***	*...Тимо́ш-**ах*** і *...Тимош-**а́х***
Кл.	*Євге́н-**и***	*Оле́с-**і***	*І́гор-**і***	*Тимо́ш-**і*** і *Тимош-**і́***

Зразки відмінювання іменників чоловічого роду з основою на -р

	Тверда група		М'яка група		Мішана група
		Однина			
Н.	*пасажи́р*	*бульва́р*	*байка́р*	*ко́зир*	*ковзаня́р*
Р.	*пасажи́р-**а***	*бульва́р-**у***	*байкар-**я́***	*ко́зир-**я***	*ковзаняр-**а́***
Д.	*пасажи́р-**ові*** **(-*у*)**	*бульва́р-**у*** **(-*ові*)**	*байкар-**е́ві*** **(-*ю́*)**	*ко́зир-**ю*** **(-*еві*)**	*ковзаняр-**е́ві*** **(-*ю́*)**
Зн.	*пасажи́р-**а***	*бульва́р*	*байкар-**я́***	*ко́зир* **(-*я*)**	*ковзаняр-**а́***
Ор.	*пасажи́р-**ом***	*бульва́р-**ом***	*байкар-**е́м***	*ко́зир-**ем***	*ковзаняр-**е́м***
М.	*...пасажи́р-**ові*** **(-*у*, -*і*)**	*...бульва́р-**і*** **(-*ові*, -*у*)**	*...байкар-**е́ві*** **(-*ю́*, -*і́*)**	*...ко́зир-**і*** **(-*еві*, -*ю*)**	*...ковзаняр-**е́ві*** **(-*ю́*, -*і́*)**
Кл.	*пасажи́р-**е***	*бульва́р-**е***	*байка́р-**ю***	*ко́зир-**ю***	*ковзаня́р-**е***
		Множина			
Н.	*пасажи́р-**и***	*бульва́р-**и***	*байкар-**і́***	*ко́зир-**і***	*ковзаняр-**і́***
Р.	*пасажи́р-**ів***	*бульва́р-**ів***	*байкар-**і́в***	*ко́зир-**ів***	*ковзаняр-**і́в***
Д.	*пасажи́р-**ам***	*бульва́р-**ам***	*байкар-**я́м***	*ко́зир-**ям***	*ковзаняр-**а́м***
Зн.	*пасажи́р-**ів***	*бульва́р-**и***	*байкар-**і́в***	*ко́зир-**і***	*ковзаняр-**і́в***

Закінчення таблиці

	Тверда група		М'яка група		Мішана група
Ор.	*пасажи́р-**ами***	*бульва́р-**ами***	*байкар-**я́-ми***	*ко́зир-**ями***	*ковзаняр-**а́ми***
М.	*...пасажи́р-**ах***	*...бульва́р-**ах***	*...байкар-**я́х***	*...ко́зир-**ях***	*...ковзаняр-**а́х***
Кл.	*пасажи́р-**и***	*бульва́р-**и***	*байкар-**і́***	*ко́зир-**і***	*ковзаняр-**і́***

Зразок відмінювання іменника Госпо́дь

Н.	*Госпо́дь*
Р.	*Го́спод-**а***
Д.	*Го́спод-**ові*** (*-**у***) і *Господ-**е́ві***
Зн.	*Го́спод-**а***
Ор.	*Го́спод-**ом***
М.	*...Го́спод-**ові*** (*-**у***, *-**і***)
Кл.	*Го́спод-**и***

Відмінювання іменників на -ище (*жін. і середн. р.*)

	Однина	Множина
Н.	*баби́щ-**е***	*баби́щ-**а***
Р.	*баби́щ-**і**/-**а***	*баби́щ*
Д.	*баби́щ-**і**/-**у***	*баби́щ-**ам***
З.	*баби́щ-**е**/-**у***	*баби́щ*
О.	*баби́щ-**ею**/-**ем***	*баби́щ-**ами***
М.	*...баби́щ-**і***	*баби́щ-**ах***
Кл.	*баби́щ-**е***	*баби́щ-**а***

Примітка. Тип відмінювання іменників на *-**ище*** (*баби́ще* — жін. і середн. рід, *свекру́шище* — жін. і середн. рід і под.) при хитанні* в морфологічному роді залежить від значення роду: якщо іменник має дві форми роду (*баби́ще* — жін. і середн. рід), то для форми жін. роду лише в називному, знахідному та кличному відмінках однини властиве закінчення *-**е***, типове для іменників другої відміни середнього роду, а в інших відмінках їхні закінчення збігаються із закінченнями іменників першої відміни (обидва варіанти наявні в знахідному відмінку), а для середн. роду — послідовність відмінювання за зразками відмінювання іменників другої відміни середн. роду.

Третя відміна

Однина

Н.	*тінь*	*по́дорож*	*гі́дність*
Р.	*ті́н-**і***	*по́дорож-**і***	*гі́дност-**і**, гі́дност-**и***
Д.	*ті́н-**і***	*по́дорож-**і***	*гі́дност-**і***
Зн.	*тінь*	*по́дорож*	*гі́дність*
Ор.	*ті́нн-**ю***	*по́дорожж-**ю***	*гі́дніст-**ю***
М.	*...ті́н-**і***	*...по́дорож-**і***	*...гі́дност-**і***
Кл.	*ті́н-**е***	*по́дорож-**е***	*гі́дност-**е***

Множина

Н.	*ті́н-**і***	*по́дорож-**і***
Р.	*ті́н-**ей***	*по́дорож-**ей***
Д.	*ті́н-**ям***	*по́дорож-**ам***
Зн.	*ті́н-**і***	*по́дорож-**і***
Ор.	*ті́н-**ями***	*по́дорож-**ами***
М.	*...ті́н-**ях***	*...по́дорож-**ах***
Кл.	*ті́н-**і***	*по́дорож-**і***

Четверта відміна

Однина

Н.	*курч-**а́***	*ім'-**я́***	*ті́м'-**я***
Р.	*курч-**а́т-и***	*і́м-**ен-і**, ім'-**я́***	*ті́м-**ен-і**, ті́м'-**я***
Д.	*курч-**а́т-і***	*і́м-**ен-і***	*ті́м-**ен-і**, ті́м'-**ю***
Зн.	*курч-**а́***	*ім'-**я́***	*ті́м'-**я***
Ор.	*курч-**а́м***	*і́м-**ен-ем**, ім'-**я́м***	*ті́м-**ен-ем**, ті́м'-**ям***
М.	*...курч-**а́т-і***	*...і́м-**ен-і***	*...ті́м-**ен-і**, ті́м'-**ї**,* але і *по ті́м'-**ю***
Кл.	*курч-**а́***	*ім'-**я́**, і́м-**ен-е***	*ті́м'-**я***

Множина

Н.	*курч-**а́т-а***	*ім-ен-**а́***	*ті́м'-**я***
Р.	*курч-**а́т***	*ім-**е́н***	*ті́м'-**їв***
Д.	*курч-**а́т-ам***	*ім-ен-**а́м***	*ті́м'-**ям***
Зн.	*курч-**а́т(а)***	*ім-ен-**а́***	*ті́м'-**я***
Ор.	*курч-**а́т-ами***	*ім-ен-**а́ми***	*ті́м'-**ями***
М.	*...курч-**а́т-ах***	*...ім-ен-**а́х***	*ті́м'-**ях***

Уваги до правопису відмінкових форм

І відміна

А. Однина

§69 Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї:**

1) -и набувають іменники твердої групи: *до́ньк**и**, дочк**и́**, кни́жк**и**, ма́м**и**, маши́н**и**, перемо́г**и**, роди́н**и**, фа́брик**и***;

2) -і (після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї)** мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бу́р**і**, гри́вн**і*** (від *гри́вня* — грошова одиниця), *дуе́н**ьї**, мрі**ї́**, наді**ї́**, пра́ц**і**, відмі́нниц**і**, сім'**ї́**; кру́ч**і**, меж**і́**, пло́щ**і**, ти́ш**і***.

Примітка. Однакові за написанням форми родового відмінка однини та називного множини окремих іменників нерідко мають різні наголоси, пор.: *дочк**и́** — до́чк**и**, земл**і́** — зе́мл**і**, кни́жк**и** — книжк**и́**, меж**і́** — ме́ж**і**, сестр**и́** — се́стр**и**, сім'**ї́** — сі́м'**ї***.

§70 Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *до́ньц**і**, дочц**і́**, кни́жц**і**, маши́н**і**, перемо́з**і**, фа́бриц**і**; бу́р**і**, гри́вн**і**, дуе́н**ьї**, наді**ї́**, відмі́нниц**і**, сім'**ї́**, статт**і́**, кру́ч**і**, меж**і́**, пло́щ**і**, ти́ш**і***.

§71 Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники першої відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у**, м'якої — **-ю***: до́ньк**у**,*

дочку́, кни́жку, маши́ну, перемо́гу, фа́брику; кру́чу, межу́, пло́щу, ти́шу; бу́рю, гри́вню, дуе́ньо, надію, відмінницю, сім'ю́, статтю́.

§72 Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою**, м'якої та мішаної груп — **-ею**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-єю**: *до́нькою, дочко́ю, кни́жкою, маши́ною, перемо́гою, фа́брикою; бу́рею, гри́внею, дуе́ньєю, наді́єю, відмі́нницею, сім'є́ю, статте́ю; кру́чею, межо́ю, пло́щею, ти́шею.*

§73 Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *на до́ньці, на дочці́, на кни́жці, на маши́ні, на фа́бриці, у бу́рі, у перемо́зі, по доро́зі, по сте́жці, по руці́; при до́ньці, при дочці́; на гри́вні, на дуе́ньї, у надії, у сім'ї́, у статті́, при відмі́нниці, при сім'ї́; на кру́чі, на межі́, на пло́щі, у ти́ші, у межі́, по кру́чі, по пло́щі.*

Примітка. Перед закінченням **-і** в давальному та місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять відповідно в **з, ц, с**: *нога́ — нозі́, рука́ — руці́, му́ха — му́сі*[18].

§74 Кличний відмінок

У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю.**

1) -о властиве іменникам твердої групи: *до́нько, до́чко, дружи́но, Га́нно Миха́йлівно, кни́жко, перемо́го, се́стро*;

2) -е набувають іменники м'якої та мішаної груп, **є** — іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *во́ле, відмі́нице, гри́вне, ду́ше, зе́мле, Ка́тре, кру́че, магара́дже, ра́дже*; а також *І́лле; дуе́ньє, Марі́є, мрі́є, Соломі́є*;

3) -ю мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, Катру́сю, Мару́сю, мату́сю, тіту́сю.*

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Оксано́ Іва́нівно, Марі́є Васи́лівно.*

[18] А також *дзиґа — дзизі*, а отже, *ґ//з* (*прим. ред.*).

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка мають обидва іменники: *добро́дійк**о** Вариводо**,** па́ні Гаркýше, поетк**о** Забашто**.***

Б. Множина

§75 Називний відмінок

У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп — **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *книжкú, машúни, перемóги, фáбрики; бýрі, дуéньї, надíї, відмíнниці, статтí, сíм'ї; крýчі, мéжі, мíші, плóщі*; також іменники чол. роду: *джýри, рáджі, сýдді*.

§76 Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів**:

1) нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *верст* (від *верстá* — давня одиниця вимірювання відстані), *верств* (від *верствá* — шар) і *верстóв* (від *верствá* — давня одиниця вимірювання відстані), *вúгід* (від *вúгода*) і *вигíд* (від *вигóда*), *губ* (і *губíв*), *дорíг, машúн, назв, свобóд, фáбрик, шкíл; бур, долóнь, легéнь* (і *легéнів*), *надíй, робітнúць; круч, меж, площ*; в іменників іншомовного походження здебільшого наявне нульове закінчення: *арф, догм, пальм, шайб*;

2) невелика група іменників жін. роду мають закінчення **-ей**: *мишéй, свинéй*, або нульову основу на *-ей*: *бадéй* (від *баддí*), *сімéй* (від *сíм'ї*), *статéй* (від *статтí*) та ін.;

3) закінчення **-ів** має невелика група іменників чол. роду: *гайдамáків, сýддів, старостíв* (від *старостú* (у весільному обряді)) і *стáрост* (від *стáрости* (керівна особа)), *тéслів*, окремі іменники жін. роду (див. вище п. а), а також прізвища*: Журбíв, Чупринків* і т. ін.; для окремих іменників можливі варіанти із закінченням *-ів* і нульовим закінченням: *мамú — мамíв* і *мáми — мам, бабú — бабíв* і рідко *баб*; у прізвищах: *Máйбородів* і *Máйбород, Стáростів* і *Стáрост*.

Примітка 1. В іменників, що мають у називному відмінку однини сполучення двох різних приголосних, у родовому відмінку множини між такими приголосними з'являються **о** або **е**.

О виникає в тих іменників, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *дóчок* (*дóчки*), *книжóк* (*книжкú*), *кýльóк* (*кýлькú*), *мисóк* (*мискú*)

і т. ін., а також в іменників між двома приголосними: *гра* **(**мн. *і́гри***)**, *ку́хня*, *пове́рхня*, *со́сна́*, *су́кня*, *це́ркваа* — *і́гор*, *ку́хонь*, *пове́рхонь*, *со́сон* **(**і *со́сен***)**, *су́конь*, *церко́в***.** У низці іменників з'являється відповідно **е (є):** *бо́єнь*, *во́єн* **(**і *вій́н***)**, *гри́вень*, *до́мен*, *дуе́нй*, *ескадри́лей*, *копа́лень*, *ла́зень*, *мі́тел*, *шабе́ль*, але *букв* **(**одн. *бу́ква***)**, *мавп* **(**одн. *ма́впа***)**, *шахт* **(**одн. *ша́хта***)**.

Примітка 2. В іменників іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння збережено*: бонн* **(**від *бо́нна***)**, *булл* **(**від *бу́лла***)**, *ванн* **(**від *ва́нна***)**, *віллл* **(**від *ві́лла***)**, *мадо́нн* **(**від *мадо́нна***)**, *панн* **(**від *па́нна***)**.

§77 Давальний відмінок

У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам, -ям:**

1) закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжка́м*, *маши́нам*, *фа́брикам; кру́чам*, *ме́жам*, *пло́щам*;

2) закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бу́рям*, *дуе́ньям гри́вням*, *ескадри́льям*, *наді́ям*, *відмі́нницям*, *сі́м'ям*, *статтям*.

§78 Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

1) іменники — назви істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *ведме́ди́ць*, *вовчи́ць*, *листоно́ш*, *міхоно́ш*, *молоди́ць*, *відмі́нниць*, *украї́нок; дуе́ней*, *свине́й*.

Примітка. Іменники — назви окремих свійських тварин, комах мають також менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка*: гна́ти ове́ць* **(**і *ві́вці***)**, *па́сти корі́в* **(**і *коро́ви***)**, *годува́ти свине́й* **(**і *сви́ні***)**, *ловити мух* **(**і *му́хи***)**;

2) іменники — назви неістот уживаються у формі, однаковій із формою називного відмінка: *книжки́*, *маши́ни*, *фа́брики; ву́лиці*, *гри́вні*, *друка́рні*, *ескадри́льї*, *мрії*, *сі́м'ї*, *кру́чі*, *ме́жі*, *пло́щі*.

§79 Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми:**

1) закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжка́ми*, *маши́нами*, *фа́бриками*, *кру́чами*, *ме́жами*, *пло́щами*;

2) закінчення **-ями** властиве іменникам м'якої групи: *ву́лицями, гри́внями, друка́рнями, дуе́ньями, ескадри́льями, мріями, відмінницями, сі́м'ями, стаття́ми*;

3) варіантні закінчення **-ми** (поряд із формами на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: *слізьмú* (і *сльоза́ми*), *свиньмú* (і *сви́нями*).

§80 Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** — для м'якої групи: *у книжка́х, на маши́нах, на кру́чах, на ме́жах, на гри́внях, на дуе́ньях, на ескадри́льях, у стаття́х, у сі́м'ях; по доро́гах, по рука́х, по стежка́х*.

§81 Кличний відмінок

У кличному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з називним: *баби́, до́чки, жінки́, гри́вні, дуе́ньї, відмінниці*.

II відміна

А. Однина

§82 Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю**.

1. Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка — у мішаній групі): *мі́ста, села́, плеча́, прі́звища; уми́ння, знаря́ддя, мо́ря, обли́ччя, узбі́ччя, по́ля*.

2. Іменники чол. роду із закінченням **-о** в родовому відмінку однини набувають закінчення лише **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *ба́тька, Дмитра́, Дорошенка, Тесленка, Франка́, Шевче́нка; Анто́ся, Бене́дя, Олексія*.

2.1. Іменники чол. роду в родовому відмінку однини з основою на приголосний набувають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю** залежно від значення істоти або значення неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.

2.1.1. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чол. роду:

2.1.1.1. Назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: *акаде́мік**а**, во́їн**а**, делега́т**а**, свяще́ник**а**, співак**а́**, теслярá**,** митц**я́**, незнайо́мц**я**, промо́вц**я**, татус**я́**, фено́мен**а*** (людина), *учи́тел**я**, у́чн**я**, фахівц**я́***;

*Богда́н**а**, Бори́с**а**, Олекса́ндр**а**, Тара́с**а**; Андрі**я**, Васил**я́**, Віта́лі**я**, Сергі**я́**, Ю́рі**я***;

*козаче́нък**а**, хло́пчик**а***; *во́вчик**а**, за́йчик**а**, соко́лик**а***; та персоніфіковані предмети і явища: *Ві́тр**а**, Моро́з**а*** та ін.

2.1.1.2. Назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети, зокрема:

а) назви дерев: *бе́рест**а**, ду́б**а**, кле́н**а**, я́вор**а**, я́сен**я***; *дубк**а́**, яворо́нък**а**, ясено́чк**а***;

б) назви технічних реалій, машин і їх деталей: *вагó**на**, електрока́р**а**, ескала́тор**а**, комп'ю́тер**а**, літак**а́**, монітó**ра**, мотó**ра**, пóтяг**а**, тра́ктор**а**; автомобі́л**я**, ду́зел**я**, пóршн**я**; вагóнчик**а**, літачк**а́***;

в) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: *а́том**а**, ве́ктор**а**, елеме́нт**а**, еліпсо́їд**а**, інтегра́л**а**, като́д**а**, ква́рк**а**, квадра́т**а**, коефіціє́нт**а**, ко́нус**а**, ко́синус**а**, цилі́ндр**а**; а́фікс**а**, інтерфі́кс**а**, локати́в**а**, пре́фікс**а**, су́фікс**а*** та ін., але *си́нтаксис**у**, фразеологі́зм**у*** (про інші категорії термінів див. п. 2);

г) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: *відмі́нк**а**, восьмику́тник**а**, дода́тк**а**, займе́нник**а**, знаме́нник**а**, іме́нник**а**, прикме́тник**а**, присл і́вник**а**, трику́тник**а**, чисе́льник**а**, числ і́вник**а**, шкі́в**а**; про́мен**я***, але *ви́д**у**, ро́д**у**, скла́д**у**, спо́сіб**у*** (див. п. 2.1.2.1(г));

ґ) назви одиниць вимірювання довжини (*дю́йм**а**, ме́тр**а**, кіломе́тр**а***) або маси (*гра́м**а**, кілогра́м**а**, фу́нт**а**, фу́нтик**а***);

д) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дн**я**, вівто́рк**а**, понеді́лк**а***; *листопа́д**а**, мі́сяц**я**, сі́чн**я**, ти́жн**я***; але *ві́к**у**, листопа́д**у*** (явище природи), *ро́к**у*** (сукупність місяців, тижнів і днів), *пóяс**у*** (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі) (див. 2.1.2(2), а також числові назви: *деся́тк**а**, мільйо́н**а**, мілья́рд**а***;

е) назви грошових знаків: *гроша́**,** до́лар**а**, карбо́ванц**я**, санти́м**а**, фра́нк**а**, це́нт**а**, черві́нц**я**, черві́нчик**а***;

є) назви органів і частин тіла: *живота́**,** кишковик**а́**, м'я́з**а**, но́с**а**, ро́т**а**, скеле́т**а**, суглоб**а**, хребт**а́**, шлу́нк**а**, па́льц**я***; *живо́тик**а**, па́льчик**а**,* але *стравохо́д**у*** та ін. (див. 2. 3);

ж) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель і їхніх частин, архітектурних деталей: *бара́к**а**,*

ко́мина, одвірка, піддáшка, причíлка, сво́лока, флíгеля, димаря́; вітряка́, ву́лика, голубника́; акведу́ка, багéта, éркера, карни́за, балко́на, пáндуса, тáмбура; балко́нчика; але *підму́рку, поко́ю* (див. 2.1.2(3));

з) назви предметів побуту: *ножа́, чáйника, черпака́; дива́на, ми́сника, серва́нта*; *стільця́; стíльчика*;

и) назви одягу і взуття: *джéмпера, жупáна́, кобеняка́, костю́ма, ку́нту́ша, піджака́, плаща́, пóяса* (елемент одягу), *свéтра, кéда, черевúка, чóбота; костю́мчика, плáщика; черевúчка*;

і) назви виробів із борошна: *батóна, бýблика, калача́, рога́лика; бýличка, кала́чика*;

ї) назви церковних реалій: *амвóна, іконостáса, вíвтаря́; іконостáсика*;

к) назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -ець-**, елементами **-бург-, -град- (-город-), -піль- (-поль-), -мир-, -слав-**: *Бердя́нська, Лу́цька, Бóбринця, Крéменця, Трускавця́, Пíттсбурга, Ви́шгорода, Ми́ргорода, Ша́ргорода, Бори́споля, Терно́поля, Я́мполя, Житóмира, Ярослáва*, а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів- (-їв-), -ев- (-єв-), -ов-, -ин- (-ін-), -ач-, -ич-**: *Бика́, Дніпра́, Дністра́, Збруча́, Псла, Тéтерева; Вільхівця́, Дінця́, Інгульця́, Торця́, Хустця́; Олéськова, Львóва, Хáркова, Ки́єва, Колгу́єва, Хóдорова, Бату́рина, Пиря́тина, Свято́шина, Сня́тина*; *Бáхмача, Гáдяча, Гáлича*, лише в окремих випадках з наголосом на корені іменника: *Бре́ча, Вóвка, Дóвжика, Мало́го Куя́льника, Салги́ра, Свіжа, Смóтрича*.

Примітка. Закінчення **-у, -ю** наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Дави́дового Бро́ду, Зелéного Гáю, Кривóго Рóгу, Часовóго Я́ру, Широ́кого Лáну* та ін.;

л) назви сайтів і служб електронної пошти: *фейсбу́ка, ютýба, імéйла*.

2.1.2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1) абстрактні іменники чоловічого роду:

а) назви якостей і властивостей: *героїзму, лірúзму, націоналíзму, патріотúзму*;

б) назви почуттів, хвороб: *бóлю, гнíву, жáлю, жáху, сну, сóрому, стúду* (і *стидá*), *стрáху, рóзпачу; авітамінóзу, артрóзу, бронхíту, гайморúту, грúпу, діабéту, колíту, кóру, нáбряку, óпіку, óпуху, отúту, кáшлю, правцю́, тúфу, я́щуру*;

в) назви процесів, станів, властивостей, явищ суспільного життя, загальних понять: *аналі́зу, бі́гу, ви́бою, ви́купу, ви́слову, відбо́ю, ві́дгуку, заробі́тку, зато́ру, за́пису, зву́ку* (але як термін *зву́ка*), *іде́алу, і́мпульсу, кло́поту, коло́квіуму, конфлі́кту, кро́ку, ле́ту* (*льо́ту*), *по́штовху, прибу́тку, приїзду, прогре́су, ремо́нту, ру́ху, си́нтезу, сто́гону, су́мніву, у́спіху, хо́ду, шу́му*, але *ривка́, стрибка́, стусана́*;

г) назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять: *абсолю́ту, абсу́рду, агностици́зму, антропоцентри́зму, дисона́нсу, догмати́зму, до́грамату; авра́лу, а́кту, доста́тку, е́кспорту, е́кскурсу, ідеа́лу, со́рту, спо́собу, хи́сту, фено́мену* (явище), *фрейди́зму* та ін., але як конкретні іменники-терміни: *ду́ха* і *Ду́ха* (у значенні *Свято́го Ду́ха* (третя іпостась єдиного Бога);

ґ) назви явищ природи: *ви́хору, гра́ду, гро́му, ві́тру, вогню́, дощу́, землетру́су, моро́зу, сме́рчу, тума́ну, урага́ну, хо́лоду, цикло́ну*; але *Ві́тра, Моро́за* як персоніфікованих явищ (див. п. 2.1.1.1);

2) іменники на позначення сукупності істот (*електора́ту, батальйо́ну, взво́ду, дивізі́ону, ко́рпусу* (військове з'єднання), *о́рдену* (чернеча громада), *оркє́стру, по́лку, ро́ю, хо́ру*, але з наголосом на останньому складі *табуна́*) або неістот:

а) дерев, кущів: *га́ю, лі́су, са́ду* (але *садка́*), *чагарнику́*;

б) трав'янистих рослин: *барві́нку, бузку́, буркуну́, горо́ху, звіробо́ю, кро́пу, молоча́ю, очере́ту, щавлю́, ячме́ню* (але *вівса́*);

в) предметів побуту: *о́дягу, реманє́нту, суво́ю, това́ру*;

г) сортів плодових дерев: *ране́ту, ренклó́ду; кальві́лю* та ін.;

ґ) установ, закладів, організацій, об'єднань держав: *інститу́ту, ко́леджу, ліце́ю, ма́ркету, музе́ю, університе́ту; клу́бу, коміте́ту, у́ряду*; *сою́зу*, але *бло́ка* (механізм або камінь);

д) спортивних ігор і танців: *альпінізму, бадмінто́ну, баскетбо́лу, бейсбо́лу, біатло́ну, бо́ксу, бо́улінгу, волейбо́лу, гандбо́лу, го́льфу, да́йвінгу, се́рфінгу, футбо́лу; бобсле́ю, хокє́ю; ва́льсу, краков'я́ку, та́нку* (але переважно з наголосом на закінченні *танка́*); *та́нцю*, але: *гопака́, козака́* (танець), *се́рфінга* (спортивне знаряддя);

3) іменники — назви просторових понять та їхніх різновидів: *ва́лу, байра́ку, лима́ну, лу́гу, майда́ну, то́ку; всесві́ту, ри́нгу, ро́ву, сві́ту, сте́пу, ури́вку, я́ру; кра́ю, небокра́ю, ручá́ю*, але: *горба́, ху́тора*. До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: *бастіо́ну, буди́нку, вігва́му, вокза́лу, гурто́житку, ґа́нку, да́ху, заво́ду, за́лу, за́мку, інтерна́ту, кана́лу, коридо́ру, мо́лу, му́ру, пала́цу, парапе́ту, підва́лу, пло́ту, по́верху,*

портáлу, притýлку, тúну, університáту, фасáду, фільвáрку, чýму, шúнку, штáбу; *сарáю*; *метрополітéну*; але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажá, гаражá, куренí, млинá, сажá, хлівá;* обидва закінчення — **-а (-я)** та **-у (-ю)** — мають іменники: *мостá* (конкретний предмет) й *мóсту* (цілісність), подібно: *парканá* й *паркáну*, *плотá* й *плóту*, *столá* й *стóлу*.

До просторових реалій належать і назви річок (крім зазначених у п. 2.1.1.2 л), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Бýгу, Гáнгу, Дóну, Дунáю, Нíлу, Рéйну, Сéйму, Стúру, Струю, Байкáлу; Свíтязю*; *Ельбрýсу, Памíру, Уралу, Алтáю; Кіпру, Крúту, Рóдосу; Алжúру, Афганістáну, Ватикáну, Єгúпту, Іráну, Іráку; Китáю, Тайвáню; Гонкóнгу, Ельзáсу, Кавкáзу, Карабáху, Кривбáсу, Мікелóну, Сен-П'éру, Сибíру*.

Примітка. Закінчення *-а* (*-я*) та *-у* (*-ю*) має розрізнювальну функцію в деяких іменників: *Алжúра, Рúма, Туніса* (місто) і *Алжúру, Рúму, Туніcу* (країна), *Нью-Йóрка* (місто) — *Нью-Йóрку* (штат);

4) речовинні іменники: *азóту, асфáльту, бальзáму, бóру, брóму, борщý, вóску, гáсу, гíпсу, граніту, йóду, квáсу, кúсню, льóду, мéду, піскý, плазміногéну, пóроху, спúрту, фібриногéну; алюмíнію, вóдню, вуглецю, мáгнію, рáдію, тáлію, тýлію*, але *білкá, хлíба* (конкретний іменник);

5) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водогóну, вододíлу, газогóну, живопúсу, живоплóту, манускрúпту, родовóду, рукóпису, суходóлу*, але *електровóза, пароплáва*;

6) назви населених пунктів (крім зазначених у п. 2.1.1.2 к): *Амстердáму, Гóмелю, Ліверпýлю, Лóндону, Мадрúду, Парúжу, Чорнóбилю*.

Примітка. Ці іменники можуть мати варіантне закінчення **-а(-я)**: *Амстердáма, Гóмеля, Ліверпýля, Лóндона, Мадрúда, Парúжа, Чорнóбиля*;

7) більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *вúбою, вúпадку, вúслову, відбóю, вíдгуку, заробíтку, зáпису, затóру, óпіку, óпуху, пóбуту, пóштовху, прибýтку, прикláду, прóводу* (*дріт*), *сувóю, ýсміху, ýспіху*.

Примітка. У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних іменників та абстрактних іменників, а також на реалізації іменниками значення сукупності, відбиває значення слова: *алмáза* (коштовний камінь) — *алмáзу* (мінерал), *áкта* (документ) — *áкту* (дія), *апарáта* (прилад) — *апарáту* (установа), *бáла* (одиниця виміру) — *бáлу* (святковий вечір), *блóка* (частина споруди, машини) — *блóку* (об'єднання держав), *бóра* (свердло) — *бóру* (хімічний елемент), *бóрта* (край одягу, посуду) — *бóрту* (судно), *булáта* (зброя) — *булáту* (сталь), *вáла* (деталь машини) — *вáлу* (насип), *дзвóна* (інструмент) — *дзвóну*

(звук), *Дýха/дýха* (безплотна надприродна істота, безсмертна, нематеріальна основа істоти) — *дýху* (здібність, властивість, стан, зміст і напрям, процес), *елемéнта* (конкретне) — *елемéнту* (абстрактне), *звýка* (термін) — *звýку* (процес), *інструмéнта* (одиничне) — *інструмéнту* (збірне), *кáменя* (одиничне) — *кáменю* (збірне), *клúна* (предмет) — *клúну* (просторове поняття), *кóрпуса* (тулуб) — *кóрпусу* (сукупне), *листá* (одиничне) — *лúсту* (збірне), *листопáда* (місяць) — *листопáду* (процес), *оригінáла* (особа) — *оригінáлу* (документ), *óргана* (частина тіла) — *óргану* (установа), *папéра* (документ) — *папéру* (матеріал), *пóтяга* (поїзд) — *пóтягу* (почуття), *придáтка* (відросток) — *придáтку* (додаток), *пóяса* (предмет) — *пóясу* (просторове поняття), *рахýнка* (документ) — *рахýнку* (дія), *сиркá* (сиркова маса) — *сиркý* (зменш. до *сир*), *сóняшника* (рослина) — *сóняшнику* (насіння), *стáна* (технічний термін) — *стáну* (музичний та ін. термін), *телефóна* (апарат) — *телефóну* (вид зв'язку); *тéрміна* (слово) — *тéрміну* (строк), *фáктора* (маклер) — *фáктору* (чинник), *феномéна* (особа) — *феномéну* (явище), *шаблóна* (пристрій; кресленик) — *шаблóну* (зразок), *шлýнка* (орган травлення) — *шлýнку* (страва, фізіологічна потреба в їжі) і т. ін.

§83 Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві (-єві), -у (-ю).**

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), **-єві** (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2 б): *бáтькові, вéлетневі, дирéкторові, дíдові, добрóдієві, журавлéві, máйстрові, Петрóві, побратúмові, працівникóві, секретарéві, Сергієві, сúнові, солов'єві, тáтові, товáришеві, шахтарéві*; *будúнкові, бýкові, дрóтові, запáсові, кúлимові, набóрові, палáцові; гáєві, кáменеві, крáєві, пнéві*; *дощéві, плáчéві, плащéві* та ін. Ці ж іменники набувають і закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі): *дирéктору, máйстру, Петрý, вéлетню, Вітáлію, журавлю́, солов'ю́*; *будúнку, бýку, дрóту, запáсу, кúлиму, палáцу; гáю, кáменю, крáю.*

Примітка. Коли в тексті уживано поряд декілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку використовувати закінчення **-ові, -еві (-єві)**, а тоді — **-у (-ю)**: *Симонéнкові Олéсю Андрíйовичу, Леонíдові Миколáйовичу Куцéнку, добрóдієві бригадúру, пáнові капітáну.*

Варіантні закінчення **-ові** та **-у** мають іменники середн. роду із суфіксом **-к-**, що означають недорослих істот: *дитя́ткові — дитя́тку, лоша́ткові — лоша́тку, немовля́ткові — немовля́тку, порося́ткові — порося́тку, теля́ткові — теля́тку, ягня́ткові — ягня́тку* і под.

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1) іменники середн. роду: *мі́сту, селу́, свя́ту; прізвищу, уми́нню, знаря́ддю, облу́ччю, підда́шшю, роздоріжжю; се́рцю, со́нцю*.

У деяких іменниках середн. роду можливі варіантні закінчення **-у, -ю** та **-ові, -еві**: *лу́ху — лу́хові, мі́сту — мі́стові, о́зеру — о́зерові, се́рцю — се́рцеві*;

2) іменники чол. роду на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин**: *Ки́їв — Ки́єву, Колгу́єв — Колгу́єву, Ма́монтов — Ма́монтову, Львів — Льво́ву, о́стрів — о́строву, рів — ро́ву, Ха́рків — Ха́ркову, Бату́рин — Бату́рину, Лебеди́н — Лебедину́*.

Примітка. У прізвищах на зразок *Василю́шин, Воло́шин, Семени́шин, Яковиши́н, Ільїн* можливі варіантні закінчення **-у** та **-ові**: *Василю́шину — Василю́шинові, Воло́шину — Воло́шинові, Михайлю́шину — Михайлю́шинові, Семени́шину — Семени́шинові, Степаню́шину — Степаню́шинові, Яковиши́ну — Яковиши́нові, Ільїну́ — Ільїно́ві* та ін.

§84 Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.

1. Омонімічну з формою родового відмінка мають усі іменники чол. роду — назви істот, а також найменування персоніфікованих явищ: *будівника́, доповіда́ча́, коня́, хло́пця, Ві́тра, Моро́за*.

2. Усі іменники — назви неістот чол. роду, а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *буди́нок, декре́т, інститу́т, колекти́в, міст, наро́д, полк, сон, стиль, стіл, ячмі́нь; кори́ння, мі́сто, мі́сце, мо́ре, село́*.

Примітка. Деякі конкретні іменники чол. роду, переважно назви побутових предметів, дерев, документів та ін., можуть мати варіантні форми, спільні з формами або родового, або називного відмінків: (зрізав) *дуб* і *ду́ба*, (вивчив) *вірш* і *ві́рша*, (написав) *лист* і *листа́*, (узяв) *ніж* і *ножа́*, (поклав) *оліве́ць* і *олівця́*, (поставив) *плуг* і *плу́га*, (розгорнув) *довідник* і *довідника*; (подарував) *пе́рстень* і *пе́рстня*, (уклав) *акт* і *а́кта*.

§85 Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им**.

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа **-єм**) — іменники чол. та середн. роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середн. роду

з кінцевим **-я**): *ма́йстр**ом**, мі́ст**ом**, працівник**о́м**, сел**о́м**; бійц**е́м**, кобзар**е́м**, кон**е́м**, кущ**е́м**, мі́сц**ем**, мо́р**ем**, нож**е́м**, плеч**е́м**, прізвищ**ем**, секретар**е́м**, слухач**е́м**, пиріє́**м**, ро́є**м**, солов'є́**м**, урожа́є**м**; Багріє́**м**, Кубліє́**м**, Червоніє́**м**.*

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я**: *ворожі́нн**ям**, життя́**м**, змага́нн**ям**, уми́нн**ям**, знаря́ддя**м**, кі́лл**ям**, лу́стя**м**, лу́б'я**м**, облу́ччя**м**, підда́шшя**м**, пі́р'я**м**, роздорі́жжя**м**, ща́стя**м**.*

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

1) іменники — прізвища чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**: *Виногра́дов**им**, Зве́гінцев**им**, Ільїну́**м**, Ковале́в**им** (*від Ковалі́в*), Ле́син**им**.* Неслов'янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін,** мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Бю́лов**ом**, Да́рвін**ом**, Ке́львін**ом**, Ча́плін**ом**.*

Примітка. Прізвища на **-ин (-анин, -янин)**, які походять від назв осіб за етнічною належністю або місцем проживання, в орудному відмінку однини набувають закінчення **-ом**: *Воло́шин**ом**, Лучка́нин**ом**, Ру́син**ом**, Ту́рчин**ом**, Туря́нин**ом*** і т. ін.;

2) Іменники — географічні назви середнього роду із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-),** що відмінюють як прикметники: *Горо́шине — Горо́шин**им**, Грані́тне — Грані́тн**им**, Кам'яне́ — Кам'яни́**м**, Котеле́ве — Котеле́в**им**, Сва́тове — Сва́тов**им**.*

Іменники — географічні назви чоловічого та середнього роду із суфіксами **-ов-, -ев- (-єв-), -ів- (-їв-), -ин-, -ін- (-їн-),** що не відмінювані як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Ки́єв**ом**, Коза́тин**ом**, Лебедин**о́м**, Пиря́тин**ом**, Свято́шин**ом**, Ха́рков**ом**, Яготин**о́м**.*

§86 Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-і (-ї), -ові, -еві (-єві), -у (-ю).**

1. Закінчення **-і (**після голосного та апострофа — **-ї)** мають:

1) іменники чол. роду (переважно безсуфіксні) — назви неістот: *в а́кт**і**, в ду́с**і**, у комп'ю́тер**і**, у байра́ц**і**, у бе́резі, у ґру́нт**і**, у декре́т**і**, у телефо́н**і**, на ду́б**і**, на мі́сяц**і**, на по́верс**і**, на поро́з**і**, на столі́, на язиці́, по асфа́льт**і**, по фунда́мент**і**, при дн**і**, при столі́, при хара́ктер**і**.*

Примітка 1. Деякі іменники цього зразка можуть мати варіантні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю),** що залежить від місця наголосу в слові: *у га́ї — у гаю́,*

у кра́ї — у краю́, у лі́сі — у лісу́, на льоді́ — на льоду́, на ро́ді — на роду́, у са́ді — у саду́, на ста́ві — на ставу́, на то́рзі — на торгу́;

2) іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м'якої груп: *у го́рі, у навча́нні, в о́зері, у сло́ві, у мі́сті, у селі́, у пр і́звищі; на письмі́, на обли́ччі, на піддаші, на плечі́, на роздоріжжі, по заве́ршенні, при зга́рищі, при мо́рі, при узбі́ччі*.

2. Закінчення **-у** (після голосного — **-ю**) мають:

1) іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о)** — назви неістот: *у ставку́; у горще́чку, у місте́чку; у буди́нку, у гурт ку́; у війську; на держаку́, на літаку́, на мішку́; на до́щику, на лі́жку, на я́чку; по гори́щу, по узбі́ччю; при ба́теньку, при підраху́нку*. Наявні також і варіантні форми з **-ові**: *на/по/при/у буди́нкові, на/по/при/у держако́ві, на/по/при/у літако́ві, на/по/при/у лі́жкові* та ін.;

2) іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *у гаю́, у соку́, у степу́, у яру́, у бою́, на льоду́, на снігу́, на шляху́, по даху́*.

Примітка 1. Із прийменниками **по** деякі іменники набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по ду́бу — по ду́бі, по Дніпру́ — по Дніпрі́, по мі́сту — по мі́сті, по обли́ччю — по обли́ччі, по о́зеру — по о́зері, по по́лю — по по́лі, по селу́ — по селі́, по навча́нню — по навча́нні;* на позначення часу вживається переважно закінчення **-і (-ї)**: *по закі́нченні, по обі́ді*; зрідка — **-у(-ю)**: *по ве́чорі* і *по ве́чору, по дося́гненні* і *по дося́гненню, по заве́ршенні* і *по заве́ршенню, по закі́нченні* і *по закі́нченню, по здійсненні* і *по здійсненню*.

Примітка 2. Із прийменниками **в (у)** деякі іменники також набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *у по́тягу — у по́тязі*.

3. Закінчення **-ові** у твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа — **-єві**) у м'якій та мішаній групах мають:

1) іменники чол. роду — переважно назви істот: *на/при ба́тькові, на/при лісничко́ві, на/при водієві, на/при вчи́телеві, на/при коне́ві, на/при това́ришеві*;

2) іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви істот): *на дитя́ткові, на левеня́ткові, на немовля́ткові, на теля́ткові, на хлоп'я́ткові, на яструб'я́ткові*.

Примітка 1. Іменники чол. роду твердої групи з основою на *-г, -к, -х*, безсуфіксні та із закінченням *-о* — назви осіб, а також іменники середн. роду із суфіксами зі значенням пестливості — назви істот, ужиті з прийменниками *на, у* (*в*), *по, при*, поряд із закінченнями **-ові, -еві**

(-єві) мають і варіантні закінчення **-у (-ю):** *на ба́тьк**ові** — на ба́тьк**у**, при співробі́тник**ові** — на співробі́тник**у**, на чумак**о́ві** — на чумак**у́**, на дитя́тк**ові** — на дитя́тк**у**, на теля́тк**ові** — по теля́тк**у**.*

Іменники чол. роду — назви істот (не осіб) мають поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** й закінчення **-і (-ї):** *на зві́р**ові** — на зві́р**і**; на кит**о́ві** — на кит**і́**, на осл**о́ві** — на осл**і́**, на ти́гр**ові** — на ти́гр**і**; на бугає**ві** — на бугаї́, на коне́**ві** — на кон**і́**, на ло́се**ві** — на ло́с**і**; на вуже́**ві** — на вуж**і́**;* **-ові** та **-у** — переважно в іменників з основою на **-к:** *на борсук**о́ві** і на борсук**у́**; на віслюк**о́ві** і на віслюк**у́**; на во́вк**ові** і на во́вк**у**; на вояк**о́ві** і на вояк**у́**.*

Примітка 2. Із прийменником *по* іменники набувають варіантних закінчень **-ові, -еві (-єві)** та **-у (-ю):** *по ле́в**ові** і по ле́в**у**, по во́вк**ові** і по во́вк**у**; по бугає**ві** і по бугаю́, по за́йце**ві** і по за́йц**ю**; по вуже́**ві** і по вуж**у́**.*

Примітка 3. Окремі іменники — назви осіб чол. роду, ужиті з прийменниками *на, у (в), по, при*, мають три варіанти закінчень: **-ові / -у (-ю) / -і (-ї)** — у твердій групі, а в м'якій і мішаній групах — **-еві (-єві), -ю, -і (-ї):** *на, у (в), по, при капіта́н**ові**, капіта́н**у**, капіта́н**і**; на, у (в), по, при прем'є́р-міні́стр**ові**, прем'є́р-міні́стр**у**, прем'є́р-міні́стр**і**; на, у (в), по, при профе́сор**ові**, профе́сор**у**, профе́сор**і**; на, у (в), по, при студе́нт**ові**, студе́нт**у**, студе́нт**і**; на, у (в), по, при учи́тел**еві**, учи́тел**ю**, учи́тел**і**; на, у (в), по, при носі**єві**, носі**ю**, носі**ї**; на, у (в), по, при не́бож**еві**, не́бож**у**, не́бож**і**; на, у (в), по, при това́риш**еві**, това́риш**у**, това́риш**і**; на, у (в), по, при читач**е́ві**, читач**у́**, читач**і́**.*

§87 Кличний відмінок

Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -е.**

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к(о))**, іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Пе́трик**у**, Іва́нк**у**, Оле́же* (й *Оле́г**у***), *ба́тьк**у**, си́нк**у**, погоничу, слуха́ч**у**, това́ришу, робітник**у́*** (і *робітни́че*), *Дже́к**у**, Жа́к**у**, Лю́двіг**у**, Фрі́дріх**у***; а також іменники *ді́д**у**, си́н**у**, та́т**у**.*

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи*: Віта́лі**ю**, вчи́тел**ю**, Гри́ц**ю**, кра́**ю**, лі́кар**ю**, мі́сяц**ю**, розма́**ю**, я́сен**ю**.*

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж:** *Богда́н**е**, Бо́ж**е**, го́луб**е**, дру́ж**е**, коза́ч**е**, мо́ст**е**, о́рл**е**, па́н**е**, Пе́тр**е**, по́сл**е**, со́кол**е**, Степа́н**е**, чума́ч**е**; же́нч**е*** (від *жнець*), *кра́вч**е**, моло́дч**е**, хло́пч**е**, ше́вч**е*** (переважно: *бійц**ю́**, украї́нц**ю**,*

умільцю́ та ін.)*; гусля́ре, До́вбуше, ма́ля́ре, сто́роже, тесля́ре, школя́ре*. В окремих випадках можливі варіанти: *повста́нц-**ю*** і *повста́нч-**е***, *умільц-**ю*** і *умільч-**е***.

4. Закінчення **-е** мають прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, такі як *Рома́нове, Чугу́єве, Короле́ве, Що́голеве, Глі́бове, Гуля́єве, Романи́шине, Степани́шине* та ін., і варіантні форми, спільні з називним відмінком: *Рома́нів, Чугу́їв, Королі́в, Що́голів, Глі́бов, Гуля́єв, Романи́шин, Степани́шин*.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е:** *Ки́єве, Лебеди́не, Льво́ве*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *добро́дію бригади́ре, па́не лейтена́нте*.

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *бра́те Пе́тре, дру́же Гри́цю, коле́го Степа́не, лі́карю І́горю, па́не Віта́лію, побрати́ме Іва́не*.

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *дру́же Макси́менку; коле́го Євгенищуку́, па́не Кова́лю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *дру́же Макси́менко; коле́го Євгенищу́к, па́не Кова́ль*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка*: Володи́мире Хомичу́, Пе́тре Кузьмичу́, Яросла́ве Андрі́йовичу*.

Примітка 5. Іменники *сер, сір, гер* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *сер, сір, гер*.

Примітка 6. Іменник *Госпо́дь* у кличному відмінку має форму *Го́споди;* іменник *Христо́с* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Хри́сте, Христе́*, рідко *Христо́се*.

Б. Множина

§88 Називний відмінок

У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я)**.

1. Закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *батьки́, береги́, горо́ди, директори́, заво́ди, кла́си, ліси́, працівники́, футля́ри*, але *дру́зі*.

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин), -ин, -їн** у множині втрачають **-ин (-н):** *болга́ри, громадя́ни, кия́ни, львів'я́ни, селя́ни, тата́ри, хазяї́* (*хазяїни́*), але: *грузи́ни, осети́ни, руси́ни*.

2. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *ве́летні, геро́ї, ковалі́, о́брії, купці́, лікарі́, пазурі́* (і *па́зури*), *секретарі́, солов'ї́, теслярі́, школярі́; ножі́, слухачі́, товариші́; о́чі* (зрідка *вічі*), *пле́чі*.

Примітка 1. Іменники чол. роду з числівниками **два, три, чотири** мають закінчення **-и, -і (-ї):** *два хло́пці, три робітники́, чотири слухачі́*.

Примітка 2. В урочистому мовленні замість форми множини слова *брат — брати́* вживають форму збірності *бра́ття* (зрідка — *брато́ве*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка мішаній, групі) мають усі іменники середн. роду: *де́на* (від *дно*), *міста́, пе́ра, стреме́на; прі́звища, у́рвища; умі́ння, моря́, обли́ччя, підда́шшя, поля́, прислі́в'я, роздорі́жжя*.

Декілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини варіантні закінчення **-и** та **-а**: *ву́си — ву́са, ґрунти́* — заст. *ґрунта́* (збірне), *рукави́ — рука́ва, хліби́ — хліба́* (збірне), але тільки *ві́вса*.

Примітка. Іменник *Госпо́дь* форм множини не має.

§89 Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ів (-їв),** нульове закінчення та **-ей.**

1. Закінчення **-ів** (після голосного та апострофа — **-їв**) мають іменники чол. роду та іменники середн. роду на **-е, -я:** *батькі́в, берегі́в, ва́тів, во́льтів, геро́їв, гра́мів, дру́зів, дощі́в, захисникі́в, о́брії́в, ме́трів, о́мів, пі́дписів, робітникі́в, солда́тів, солов'ї́в, степі́в, таті́в* (множина *тати́*) і *та́тів* (множина *та́ти*), *школярі́в; верхі́в'їв, відкритті́в, житті́в, міжгі́р'їв, морі́в, подві́р'їв, полі́в, покритті́в, почуттів, прислі́в'їв*.

Примітка. Невелика група іменників чол. роду мають і нульове закінчення (основу): *ва́тів* (*ват*), *кілова́тів* (*кілова́т*), *чо́ботів* (*чобі́т*), а також у сполученні з числівниками: *сто раз* (і *разі́в*), але *днів сім, разі́в сто; чолові́к сім* і *сім чолові́к*[19], тобто «сім осіб», але *сім чоловікі́в — «сім осіб чоловічої статі», чолові́к із дві́сті,* а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси **-ин, -їн:** *болга́р, громадя́н, селя́н, тата́р,* але: *вірме́нів, грузи́нів, осети́нів*.

[19] Замість «чоловік» тепер переважно уживають «осіб» (*прим. ред.*).

2. Нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о, -е** та більшість на **-я** (переважно з попереднім м'яким подовженим приголосним **н**): *бажа́нь, болі́т, вага́нь, верхові́ть, весі́ль, ві́дер, ві́кон, долі́т, завда́нь, засі́дань, умі́нь, кіл, кіле́ць, колі́с, місць, озе́р, обли́ч, пальт, пита́нь, підда́ш, поклика́нь, поло́тен, прі́звищ, роздорі́ж, серде́ць* (і *серць*), *сіл, слів, сприйня́ть, ху́тер, яє́ць,* але: *морі́в, полі́в* (рідко *піль*) та ін.

Примітка. У разі збігу двох приголосних у кінці основи з нульовим закінченням між ними часто з'являються голосні **о** або **е**: *ві́кон, па́сом, су́кон; болі́тець, ві́дер, віко́нець, га́сел, ден* (від *дно*), *кі́лець, озе́рець* (*озере́ць*), *ре́бер*.

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *го́сте́й, ко́ней* і середн. роду: *оче́й* (і *віч*), *плече́й* (і *пліч*), заст. *уше́й* (*у́ші*), перев. *вух*.

§90 Давальний відмінок

У давальному відмінку множини другої відміни іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м'якій групі): *батька́м, працівника́м, слухача́м, трактора́м, колі́нам, міста́м, прізвищам, се́лам; о́бріям, лікаря́м, шахтаря́м, моря́м, поля́м*; а також *дру́зям, місця́м, моря́м, обли́ччям, бажа́нням, пита́нням, підда́шшям, роздорі́жжям, узви́шшям*.

§91 Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають омонімічну форму або з називним, або з родовим відмінком множини, причому:

1. Іменники — назви істот мають закінчення, омонімічне з родовим відмінком множини: *вчителі́в, геро́їв, кравці́в, лікарі́в, о́ленів, працівникі́в, хрущі́в* (але: *піти́ в гвардійці**, *перейти́ в робітники́*).

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакову з родовим відмінком: *волі́в* (і *воли́*), *ко́ней* (і *ко́ні*), *порося́ток* (і *порося́тка*).

2. Усі іменники — назви неістот мають форму, омонімічну з називним відмінком множини: *береги́, трактори́; вантажі́, олівці́; міста́, се́лища; моря́, обли́ччя, поля́, узви́шшя*.

§92 Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**.

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій, зрідка в мішаній, групі) мають іменники чол. і середн. роду: *берега́ми, працівника́ми, товариша́ми, тракторя́ми; ву́хами, міста́ми, прізвищами, се́лами, я́вищами; коваля́ми, лікаря́ми, шахтаря́ми; знаря́ддями, місця́ми, обли́ччями, поля́ми, роздорі́жжями, узви́шшями.*

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. і середн. роду: *го́стями* (і *гі́стьми*), *кі́ньми* (і *ко́нями*), *чобітьми́* (і *чобо́тями, чо́ботами*); *коли́ньми* (і *коли́нами*), *коле́сами* (і *коли́сьми*), *кри́лами* (і *крильми́*).

Примітка. Іменники середи. роду *о́ко, плече́* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има**: *очи́ма, плечи́ма.*

§93 Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на дуба́х, на працівника́х, у горизо́нтах, в озе́рах, у календаря́х, по леса́х, при берега́х, при стола́х, у се́лищах; на учителя́х, на шахтаря́х, на чо́ботах* (*чобо́тях*), *на місця́х, на обли́ччях, на роздорі́жжях, на узви́шшях, по буди́нках, по гая́х, по о́бріях, по міста́х, по се́лах.*

§94 Кличний відмінок

У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *брати́, працівники́; діячі́, товариші́; о́брії, учителі́, лікарі́; моря́, поля́, се́ла;* у поетичному та урочистому мовленні використовують форми на зразок *брато́ве, сваго́ве.*

ІІІ відміна

§95 Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *Бе́ршаді, вані́лі, га́лузі, гера́ні, гідності, кро́ві, любо́ві, мо́ці, незале́жності, не́хворощі, но́чі, Оболо́ні, о́сені, о́сі, по́дорожі, при́язні, ре́чі, Ру́сі, со́лі, ста́лі, су́міші, ті́ні, У́мані, фа́льші, флане́лі, хоро́брості.*

Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любо́в, о́сінь, сіль, Русь, Білору́сь* у родовому відмінку однини можуть

набувати як варіант закінчення **-и**: *гі́дности, незале́жности, ра́дости, сме́рти, че́сти, хоро́брости; кро́ви, любо́ви, о́сени, со́ли, Ру́сі, Білору́си.*

Примітка. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височі́нь, глибочі́нь, далечі́нь, широчі́нь*, крім знахідного та орудного, зрідка вживані; їх замінюють відповідні словоформи із суфіксом **-ин(а)**: *височина́, глибочина́, широчина́.*

2. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни набувають закінчення **-ю**, причому:

1) Якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то після голосного перед закінченням **-ю** цей приголосний подовжується (на письмі подвоюється): *Бе́ршаддю, вані́ллю, височі́нню, ві́ссю, га́луззю, гера́нню, мі́ддю, міццю, ні́ччю, Оболо́нню, по́дорожжю, Ру́ссю, сі́ллю, су́мішшю, тінню, У́манню.*

2) Якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний (**б, п, в, м, ф**), а також на **р, щ**, то подовження не відбувається: *ве́рф'ю, гі́дністю, жо́вчю, кі́новар'ю, кро́в'ю, любо́в'ю, ма́тір'ю, незале́жністю, не́хворощю, О́б'ю, при́язню, ра́дістю, я́кістю.*

4. У місцевому відмінку однини вживається закінчення **-і**: *у Бе́ршаді, при свідо́мості, у га́лузі, у до́повіді, на о́сі, у по́дорожі, на Оболо́ні, у ра́дості, у со́лі, на Русі́, у ті́ні, в У́мані.*

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *любо́ве, но́че, ра́досте, смерте, У́мане.*

§96 Множина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *ві́дповіді, ві́сті, о́сі, ті́ні; но́чі, по́дорожі, су́міші.*

2. У родовому відмінку множини вживаємо закінчення **-ей**: *відо́мостей, ві́дповідей, вісте́й, га́лузей, гера́ней, до́повідей, областе́й, осе́й, ті́ней; ноче́й, по́дорожей, су́мішей.*

3. У давальному відмінку множини вживаємо закінчення **-ям** (після шиплячого — **-ам**): *ві́дповідям, вістя́м, гера́ням, о́сям, ті́ням; ночам, по́дорожам, су́мішам.*

4. В орудному відмінку множини вживаємо закінчення **-ями** (після шиплячого — **-ами**): *відповідями, вістями, геранями, костями* (рідко *кістьмú*), *осями; ночáми, подорожáми, сумішáми*.

5. У місцевому відмінку множини вживаємо закінчення **-ях** (після шиплячого — **-ах**): *у відповідях, у вістях, на геранях, на осях, у тінях*; *по ночáх, у подорожах, у сумішах*.

§97 Відмінювання слова МÁТИ

	Однина	Множина
Н.	*мáт-и* (рідко — *мáт-ір*)	*мат-ер-і́*
Р.	*мáт-ер-і*	*мат-ер-і́в*
Д.	*мáт-ер-і*	*мат-ер-я́м*
Зн.	*мáт-ір*	*мат-ер-і́в*
Ор.	*мáт-ір'-ю*	*мат-ер-я́ми*
М.	*...мáт-ер-і*	*...мат-ер-я́х*
Кл.	*мáт-и*	*мат-ер-і́*

IV відміна

§98 Однина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого — **-а**): *галченя́, голуб'я́, гуся́, дитя́, козеня́; коліща́, курча́, лоша́; ім'я́, плéм'я; вúм'я, сíм'я, тíм'я*.

2. У родовому відмінку однини вживаємо форми на **-ят-и** (після шиплячого — **-ат-и**) та **-ен-і**: *галченя́ти, голуб'я́ти, гуся́ти, дитя́ти, козеня́ти; курча́ти, лоша́ти, коліща́ти; íмені* (*ім'я́*), *плéмені* (*плéм'я*); *вúмені* (*вúм'я*), *сíмені* (*сíм'я*), *тíмені* (*тíм'я*).

3. У давальному відмінку однини вживаємо форми на **-ят-і** (після шиплячого **-ат-і**) та **-ен-і**: *галченя́ті, гуся́ті, дитя́ті, козеня́ті; курча́ті, лоша́ті; імені, плéмені; вúмені* (*вúм'ю*), *сíмені* (*сíм'ю*), *тíмені* (*тíм'ю*).

4. В орудному відмінку однини вживають форму (без суфікса **-ят**, **-ат**) на **-ям** (після шиплячого — **-ам**), а іменники із суфіксом

-ен- мають варіантні форми на **-ен, -ем** і **-ям**: *галчен**я́м**, гус**я́м**; дит**я́м**, козен**я́м**; курч**а́м**, лош**а́м**; і́мен**ем** (**ім'я́м**), пл**е́мен**ем** (**пле́м'ям**), в**и́мен**ем** (**ви́м'ям**), с**і́мен**ем** (**сі́м'ям**), т**і́мен**ем** (**ті́м'ям**).*

5. У місцевому відмінку однини вживають форми на **-ят-і** (після шиплячого — **-ат-і**) та **-ен-і**: *на галчен**я́т**і; на курч**а́т**і; в і́мен**і**, у пл**е́мен**і*; іменники *в**и́м'я**, с**і́м'я**, т**і́м'я** мають варіантні форми: *на в**и́мен**і* (*в**и́м'ї*), *на т**і́мен**і* (*т**і́м'ї*), *на с**і́мен**і* (*сім'ї*); *по в**и́мен**і* (*в**и́м'ю*), *по сімен**і* (*с**і́м'ю*), *т**і́мен**і* (*т**і́м'ю*).*

6. У кличному відмінку деякі іменники мають закінчення **-е**: *і́мен**е**, пл**е́мен**е**.*

§99 Множина

1. У називному та кличному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форму на **-ят-а** (після шиплячого — **-ат-а**) та **-ен-а**: *гус**я́т**а, тел**я́т**а; курч**а́т**а, лош**а́т**а; імен**а́**, племен**а́**,* але *в**и́м'я**, с**і́м'я**, т**і́м'я*** (ці іменники у множині відмінюємо як іменники другої відміни).

2. У родовому відмінку множини іменники четвертої відміни мають нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого — **-ат**) і **-ен**: *гус**я́т**, тел**я́т**; курч**а́т**, лош**а́т**; ім**е́н**, племе́н*, але*: *в**и́м'їв**, с**і́м'їв**, т**і́м'їв**.*

3. У давальному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ам** (після шиплячого — **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гус**я́т**ам**, тел**я́т**ам**; курч**а́т**ам**, лош**а́т**ам**; імен**а́м**, племен**ам**,* але: *в**и́м'ям**, с**і́м'ям**, т**і́м'ям**.*

4. У знахідному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *коліщ**а́т**а; імен**а́**, племен**а́**; в**и́м'я**, т**і́м'я**, сім'я**;* з родовим відмінком (для назв людей): *дівч**а́т**, хлоп'**я́т***; або обидві форми (для назв тварин): *гус**я́т*** і *гус**я́т**а; курч**а́т*** і *курч**а́т**а**, ягн**я́т*** і *ягн**я́т**а**.*

5. В орудному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ами** (після шиплячого — **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гус**я́т**ами**, ягн**я́т**ами**; курч**а́т**ами**, лош**а́т**ами**; імен**а́м**и**, племен**а́м**и**,* але: *в**и́м'я**ми**, т**і́м'я**ми**, с**і́м'я**ми**.*

6. У місцевому відмінку множини вживаємо форму на **-ят-ах** (після шиплячого — **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гус**я́т**ах**, на ягн**я́т**ах**; на курч**а́т**ах**, на лош**а́т**ах**; в імен**а́х**, у племен**а́х**,* але: *у в**и́м'я**х**, у с**і́м'я**х**, на т**і́м'я**х**.*

§100 Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

1. У називному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-и**: *в'я́зи, гу́си, ді́ти, джи́нси, збо́їни, кані́кули, кроси́вки, ку́ри, лю́ди, но́чви, окуля́ри, са́ни, сі́ни, Су́ми, схо́ди, фіна́нси, Чернівці́, штани́*.

Примітка. Деякі іменники, зокрема *гу́си, діти, ку́ри, лю́ди*, мають форму однини, але від інших основ: *гу́ска, дити́на, ку́рка, люди́на*;

2) закінчення **-і** (після голосного — **-ї**): *го́рдощі, граблі́, две́рі, дрі́жджі, коно́плі, но́жиці, поми́ї, ра́дощі, хи́трощі*;

3) закінчення **-а** (зрідка — **-я**): *ви́ла, воро́та, дро́ва, я́сла, я́сна, ві́нця*.

2. У родовому відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ей**: *гро́ше́й, гусе́й, двере́й, куре́й, люде́й, сане́й, сіне́й*;

2) закінчення **-ів**: *в'я́зів, граблі́в* (і *грабе́ль*), *джи́нсів, дріжджів, кліщі́в, окуля́рів, схо́дів, фіна́нсів, хи́трощів, Чернівці́в*;

3) нульове закінчення: *вил, воріт, дров, збо́їн, кані́кул, конопе́ль, леща́т, но́жиць, ночо́в* (*ночв*), *Сум, я́се́л, я́сен*.

3. У давальному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *весе́лощам, ви́лам, воро́там* (і *воро́тям*), *в'я́зам, но́чвам, ра́дощам, Су́мам, схо́дам, фіна́нсам, штана́м* (і *шта́ням*), *я́слам*.

Винятки: *гу́сям, ді́тям, лю́дям, ку́рям, са́ням, сі́ням*;

2) закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**: *ві́нцям, грабля́м, две́рям, но́жицям, поми́ям, Чернівця́м*.

4. У знахідному відмінку вживаємо форми:

1) однакові з називним відмінком: *ви́ла, ві́нця, граблі́, коно́плі, окуля́ри, са́ни, фіна́нси, я́сла*;

2) однакові з родовим відмінком (для назв людей): *дите́й, люде́й*;

3) обидві форми (для назв деяких свійських тварин): *гусе́й* і *гу́си*, *куре́й* і *ку́ри*.

5. В орудному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *ви́лами, но́чвами, Су́мами, схо́дами, фіна́нсами; весе́лощами, ра́дощами*;

2) закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**: *ві́нцями, грабля́ми, коно́плями, но́жицями, поми́ями, Чернівця́ми*;

3) закінчення **-ми**: *ворітьми́* (і *воро́тами*), *грі́шми* (і *гроши́ма*), *гусьми́*, *дверми́* (і *двери́ма*), *ді́тьми*, *курми́*, *людьми́*, *саньми́* (і *саня́ми*), *сі́ньми*, *штаньми́* (і *штана́ми*, рідше — *шта́нями*).

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаємо закінчення **-ах**, **-ях**: *на ви́лах*, *у джи́нсах*, *на воро́тах* (рідше — *воро́тях*), *на кані́кулах*, *на но́жицях*, *у но́чвах*, *у Су́мах*, *на фіна́нсах*, *на штана́х* (рідше — *на шта́нях*), *у я́слах; на грабля́х*, *у две́рях*, *у поми́ях*, *у Чернівця́х*.

ПРИКМЕТНИК

За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділено на дві групи — тверду й м'яку.

§101 Тверда група прикметників

До твердої групи належать:

1) якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ий**: *бо́сий*, *бурхли́вий*, *вели́чний*, *весе́лий*, *весня́ни́й*, *відва́жний*, *відпові́дний*, *гірки́й*, *глухи́й*, *дові́чний*, *жито́мирський*, *замо́жний*, *за́хідний*, *кни́жний*, *майсте́рний*, *мо́дний*, *молоди́й*, *навча́льний*, *незале́жний*, *нагі́рний*, *наро́дний*, *нови́й*, *пито́мий*, *попере́чний*, *пото́чний*, *постмоде́рний*, *працьови́тий*, *прода́жний*, *рі́дний*, *свіжий*, *семирі́чний*, *си́зий*, *сірий*, *сліпи́й*, *ста́рший*, *схі́дний*, *тво́рчий*, *теля́чий*, *тогобі́чний*, *тото́жний*, *туги́й*, *тяму́щий*, *хоро́брий*, *чи́стий*, *чотирику́тний*, *чудо́вий*, *шляхе́тний*, *щасли́вий*;

2) присвійні прикметники із суфіксами **-ів** (після голосного та апострофа — **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа **-їн**), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *Андрії́в*, *ба́тьків*, *Га́лин*, *ді́дів*, *доччи́н*, *І́горів*, *Марії́н*, *не́нин*, *ня́ньчин*, *шевців*;

3) усі короткі форми прикметників: *варт*, *ви́нен*, *го́ден*, *зго́ден*, *гото́в*, *жив*, *здоро́в*, *зе́лен*, *ла́ден*, *пе́вен*, *по́вен*, *пови́нен*, *прав*, *рад*, *я́сен*.

§102 М'яка група прикметників

До м'якої групи належать:

1) відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний **-н-** і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ій** (після голосного — **-їй**): *бу́дній*, *ве́рхній*, *вечі́рній*, *всесві́тній*

(*кругосві́тній*), *горо́дній*, *да́вній* (*неда́вній*), *доро́жній* (*подоро́жній*), *досві́тній*, *доста́тній*, *дру́жній* (але *дру́жний* — з іншим значенням), *жи́тній*, *за́дній*, *заміжня*, *кра́йній*, *ку́тній*, *лі́тній* (*повноліт́ній*), *майбу́тній*, *могу́тній*, *му́жній*, *незабу́тній*, *нові́тній*, *обі́дній* (*пообі́дній*), *осві́тній*, *осі́нній*, *оста́нній*, *пере́дній*, *пі́зній*, *поро́жній*, *прису́тній* (*відсу́тній*, *посу́тній*), *пу́тній*, *ра́нній*, *самобу́тній*, *само́тній* (але *самі́тний*), *сере́дній* (*посере́дній*), *спі́дній*, *сторо́нній*, *сусі́дній*, *ха́тній*, *худо́жній* тощо;

2) усі прикметники на **-жній**, **-шній**, що походять від прислівників: *бли́жній*, *вну́трішній*, *вчора́шній*, *да́вні́шній*, *дома́шній*, *за́втрашній*, *зо́внішній*, *коли́шній*, *ни́нішній*, *поздо́вжній*, *ра́нішній*, *спра́вжній*, *сього́днішній*, *тепе́рішній*, *торі́шній* (але *цьогорі́чний*), *туте́шній* та ін.; також *прийде́шній*, *сіне́шній* тощо;

3) відносні прикметники з основою на **-й**: *безкра́їй*, *довгові́їй*, *короткоши́їй;* відносні прикметники з відтінком присвійності: *бра́тній*, *о́рлій*, а також якісний прикметник *си́ній*.

§103 Зразки відмінювання прикметників

Однина

Тверда група

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	*га́рн-**ий***	*га́рн-**е***	*га́рн-**а***
Р.	*га́рн-**ого***	*га́рн-**ого***	*га́рн-**ої***
Д.	*га́рн-**ому***	*га́рн-**ому***	*га́рн-**ій***
Зн.	= Н. або Р.	*га́рн-**е***	*га́рн-**у***
Ор.	*га́рн-**им***	*га́рн-**им***	*га́рн-**ою***
М.	*...га́рн-**ому**(-**ім**)*	*...га́рн-**ому**(-**ім**)*	*...га́рн-**ій***

Н.	*бра́тів*	*бра́тов-**е***	*бра́тов-**а***
Р.	*бра́тов-**ого***	*бра́тов-**ого***	*бра́тов-**ої***
Д.	*бра́тов-**ому***	*бра́тов-**ому***	*бра́тов-**ій***
Зн.	= Н. або Р.	*бра́тов-**е***	*бра́тов-**у***
Ор.	*бра́тов-**им***	*бра́тов-**им***	*бра́тов-**ою***
М.	*...бра́тов-**ому**(-**ім**)*	*...бра́тов-**ому**(-**ім**)*	*...бра́тов-**ій***

М'яка група

	Чоловічий рід	**Середній рід**	**Жіночий рід**
Н.	*си́н-**ій***	*си́н-**є***	*си́н-**я***
Р.	*си́нь-**ого***	*си́нь-**ого***	*си́нь-**ої***
Д.	*си́нь-**ому***	*си́нь-**ому***	*си́н-**ій***
Зн.	= Н. або Р.	*си́н-**є***	*си́н-**ю***
Ор.	*си́н-**ім***	*си́н-**ім***	*си́нь-**ою***
М.	*...си́нь-**ому*** (*си́н-**ім***)	*...си́нь-**ому*** (*си́н-**ім***)	*...си́н-**ій***

Н.	*безкра́-**їй***	*безкра́-**є***	*безкра́-**я***
Р.	*безкра́й-**ого***	*безкра́й-**ого***	*безкра́й-**ої***
Д.	*безкра́й-**ому***	*безкра́й-**ому***	*безкра́-**їй***
Зн.	= Н. або Р.	*безкра́-**є***	*безкра́-**ю***
Ор.	*безкра́-**їм***	*безкра́-**їм***	*безкра́й-**ою***
М.	*...безкра́й-**ому*** (*безкра́-**їм***)	*...безкра́й-**ому*** (*безкра́-**їм***)	*...безкра́-**їй***

Множина

	Тверда група		**М'яка група**	
Н.	*га́рн-**і***	*бра́тов-**і***	*си́н-**і***	*безкра́-**ї***
Р.	*га́рн-**их***	*бра́тов-**их***	*си́н-**іх***	*безкра́-**їх***
Д.	*га́рн-**им***	*бра́тов-**им***	*си́н-**ім***	*безкра́-**їм***
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	*га́рн-**ими***	*бра́тов-**ими***	*си́н-**іми***	*безкра́-**їми***
М.	*... га́рн-**их***	*бра́тов-**их***	*... си́н-**іх***	*... безкра́-**їх***

Примітка 1. Іменники прикметникового походження *будівни́чий, лю́тий* (місяць), *подоро́жній* і подібні відмінюємо як прикметники: *до будівни́чого, будівни́чі, з будівни́чими; лю́того, у лю́тому*. Пор.: Сьогодні *п'яте лю́того* й *П'ятого лю́того 2018 ро́ку*.

Примітка 2. Прикметники, складені з **-лиций:** *білоли́ций, блідоли́ций, круглоли́ций, повноли́ций* тощо відмінюємо так:

Однина

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.	*білоли́ц-**ий***	*білоли́ц-**е***	*білоли́ц-**я***
Р.	*білоли́ць-**ого***	*білоли́ць-**ого***	*білоли́ць-**ої***
Д.	*білоли́ць-**ому***	*білоли́ць-**ому***	*білоли́ц-**ій***
Зн.	= Н. або Р.	*білоли́ц-**е***	*білоли́ц-**ю***
Ор.	*білоли́ц-**им***	*білоли́ц-**им***	*білоли́ць-**ою***
М.	*...білоли́ць-**ому*** (*білоли́ц-**ім***)	*...білоли́ць-**ому*** (*білоли́ц-**ім***)	*...білоли́ц-**ій***

Множина

Н.	*білоли́ц-**і***	**Зн.**	= Н. або Р.
Р.	*білоли́ц-**их***	**Ор.**	*білоли́ц-**ими***
Д.	*білоли́ц-**им***	**М.**	*... білоли́ц-**их***

§104 Ступенювання прикметників

Вищий ступінь прикметників

1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

1) суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-**і́ш**-ий, повн-**і́ш**-ий, син-**і́ш**-ий, деше́в-**ш**-ий, соло́д-**ш**-ий*;

2) слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *більш вда́лий, більш глибо́кий, менш вередли́вий*.

Найвищий ступінь прикметників

2. Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

1) префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбі́льший, найкра́ща, найме́нше*;

2) слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *найбі́льш зручни́й, найбі́льш стійка́, найме́нш прие́мне*.

Для посилення ознаки вживаємо при формах найвищого ступеня прикметників частки **що** і **як**; пишемо їх із прикметниками разом: *щонайсильні́ший, якнайбі́льший, якнайшви́дший*.

ЧИСЛІВНИК

Кількісні числівники

§105 Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник *оди́н, одне́* (*одно́*), *одна́* відмінюємо так:

	ОДНИНА		МНОЖИНА
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	*оди́н, одне́* (рідше — *одно́*)	*одна́*	*одні́*
Р.	*одного́*	*одніє́ї* (рідше —*одно́ї*)	*одни́х*
Д.	*одному́*	*одні́й*	*одни́м*
Зн.	= Н. або Р. *одне́* (*одно́*)	*одну́*	= Н. або Р.
Ор.	*одни́м*	*одніє́ю* (рідше — *одно́ю*)	*одни́ми*
М.	... *одно́му* (*одні́м*)	... *одні́й*	... *одни́х*

Примітка. У займенниках *оди́н до о́дного, оди́н о́дному, оди́н з о́дним* і под. наголос у слові *о́дного, о́дному, о́дній* і т. ін. — на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюємо так:

Н.	*два, дві*	*три*	*чоти́ри*
Р.	*двох*	*трьох*	*чотирьо́х*
Д.	*двом*	*трьом*	*чотирьо́м*
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	*двома́*	*трьома́*	*чотирма́*
М.	... *двох*	... *трьох*	... *чотирьо́х*

Н.	*п'ять*	*шість*	*сім*	*ві́сім*
Р.	*п'яти́, п'ятьо́х*	*шести́, шістьо́х*	*семи́, сімо́х*	*восьми́, вісьмо́х*
Д.	*п'яти́, п'ятьо́м*	*шести́, шістьо́м*	*семи́, сімо́м*	*восьми́, вісьмо́м,*
Зн.	*п'ять або п'ятьо́х*	*шість або шістьо́х*	*сім або сімо́х*	*вісі́м або вісьмо́х*
Ор.	*п'ятьма́, п'ятьома́*	*шістьма́, шістьома́*	*сьома́, сімома́*	*вісьма́, вісьмома́*
М.	... *п'яти́, п'ятьо́х*	... *шести́, шістьо́х*	... *семи́, сімо́х*	... *восьми́, вісьмох*

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюємо числівники *дéв'ять, дéсять, одинáдцять, дванáдцять, тринáдцять, чотирнáдцять, п'ятнáдцять, шістнáдцять, сімнáдцять, вісімнáдцять, дев'ятнáдцять, двáдцять, трúдцять*.

4. Складні числівники *п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т* відмінюємо за таким зразком:

Н.	*п'ятдеся́т*
Р.	*п'ятдесятú, п'ятдесятьóх*
Д.	*п'ятдесятú, п'ятдесятьóм*
Зн.	*п'ятдеся́т* або *п'ятдесятьóх*
Ор.	*п'ятдесятьмá, п'ятдесятьомá*
М.	*... п'ятдесятú, ... п'ятдесятьóх*

5. Складні числівники *двíсті, трúста, чотúриста, п'ятсóт, шістсóт, сімсóт, вісімсóт, дев'ятсóт* відмінюємо за такими зразками:

Н.	*двíсті*	*п'ятсóт*
Р.	*двохсóт*	*п'ятисóт*
Д.	*двомстáм*	*п'ятистáм*
Зн.	*двíсті*	*п'ятсóт*
Ор.	*двомастáми*	*п'ятьмастáми, п'ятьомастáми*
М.	*... двохстáх*	*... п'ятистáх*

6. У складених кількісних числівниках відмінюємо всі частини: *з чотирьохсóт сімдесятú восьмú тúсяч шестисóт п'ятдесятú дев'ятú* (гривень).

7. Числівники *сóрок, дев'янóсто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках мають закінчення **-а**: *сорокá, дев'янóста, ста*.

8. Збірні числівники *двóє, обóє, трóє* в непрямих відмінках мають форми від *два, обá* (давня форма), *три: двох, двом..., обóх, обóм..., трьох, трьом...*

9. Збірний числівник *обúдва* (*обúдві*) має в непрямих відмінках такі форми: *обóх, обóм, обомá, на обóх*.

10. Збірні числівники *чéтверо, п'ятеро, шéстеро, сéмеро, вóсьмеро, дéв'ятеро, дéсятеро, одинáдцятеро* в непрямих відмінках

мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьо́х, чотирьо́м..., п'ятьо́х, п'ятьо́м..., шістьо́х, шістьо́м...* і т. д.

11. Числові назви *ти́сяча, мільйо́н, мілья́рд* відмінюємо як іменники відповідних відмін.

12. Неозначено-кількісні числівники *кількана́дцять, кількадеся́т* відмінюємо як числівник *п'ять: кількана́дцяти́* й *кількана́дцятьо́х, кількадеся́тьма́* й *кількадеся́тьома́*.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

§106 Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюємо як прикметники твердої групи: *пе́рший* (*пе́рша, пе́рше*), *дру́гий, четве́ртий, п'я́тий, шо́стий, сьо́мий, во́сьмий, дев'я́тий, деся́тий, одина́дцятий, двана́дцятий..., двадця́тий, тридця́тий, сороко́вий, п'ятдеся́тий, шістдеся́тий, сімдеся́тий, вісімдеся́тий, дев'яно́стий, со́тий, двохсо́тий, трьохсо́тий, чотирьохсо́тий, п'ятисо́тий..., ти́сячний, двохти́сячний, трьохти́сячний, чотирьохти́сячний, п'ятити́сячний..., мільйо́нний, двохмільйо́нний, трьохмільйо́нний, чотирьохмільйо́нний, п'ятимільйонний...;* числівник *тре́тій* (*тре́тя, тре́тє*) відмінюємо як прикметник м'якої групи.

2. У складених порядкових числівниках відмінювана остання частина: *вісімдеся́т во́сьмий, вісімдеся́т во́сьмого, ти́сяча дев'ятсо́т дев'яно́сто пе́ршого* (*року*), *у ти́сяча сімсо́т вісімдесят дев'я́тому* (*році*), *у дві ти́сячі вісімна́дцятому* (*році*).

Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: *шо́стий по́верх, пе́рше бе́резня*. Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцеву частину порядкового слова пишемо з дефісом, напр.: *5-й по́верх, на 36-му кіломе́трі, після 7-ї годи́ни* (але при позначенні* дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишемо: *1 січня 2000 року, 120 сторінка, I тисячоліття, XXI століття*).

ДРОБОВІ ЧИСЛІВНИКИ

§107 Відмінювання дробових числівників

1. Дробові числівники читаємо так: 1/2 — *одна́ дру́га*, 1/3 — *одна́ тре́тя*, 1/4 — *одна́ четве́рта*, 5/2 — *п'ять других*, 2/3 — *дві тре́тіх*, 3/4 — *три четве́ртих*, 4/3 — *чоти́ри тре́тіх*, 3/5 — *три п'я́тих*, 2/7 — *дві сьо́мих*, 9/10 — *де́в'ять деся́тих*.

Відмінюємо їх як звичайні числівники: *двом тре́тім, трьома́ п'я́тими; діли́ти на одну́ двадця́ту*.

Полови́на (1/2), *третина́* (1/3), *чверть* (1/4) відмінюють як іменники[20].

2. Числівники *півтора́* (*відра́, кілогра́ма, кіломе́тра*), *півтори́* (*ти́сячі, гри́вні*), *півтора́ста* невідмінювані.

ЗАЙМЕННИК

§108 Особові займенники

Відмінювання особових займенників

	Однина		Множина	
Н.	*я*	*ти*	*ми*	*ви*
Р.	*мене́* (*до ме́не*)	*тебе́* (*до те́бе*)	*нас*	*вас*
Д.	*мені́*	*тобі́*	*нам*	*вам*
Зн.	*мене́* (*на ме́не*)	*тебе́* (*на те́бе*)	*нас*	*вас*
Ор.	*мно́ю*	*тобо́ю*	*на́ми*	*ва́ми*
М.	*... мені́*	*... тобі́*	*... нас*	*... вас*

	Однина		Множина
Н.	*він, воно́*	*вона́*	*вони́*
Р.	*його́* (*до нього́*)	*її́* (*до не́ї*)	*їх* (*до них*)
Д.	*йому́*	*їй*	*їм*
Зн.	*його́* (*на нього́*)	*її́* (*на не́ї*)	*їх* (*на них*)
Ор.	*ним*	*нею*	*ни́ми*
М.	*... ньо́му* (*ні́м*)	*... ній*	*... них*

Форми займенника третьої особи (*він, вона́, воно́, вони́*) після прийменників уживаємо з приставним **н**: *до нього́, на не́ї, з них*. Орудний відмінок має форму з **н** і без прийменника: *ним, не́ю, ни́ми*.

[20] Іменник після дробового числівника, записаного цифрою, стоїть у родовому відмінку однини: 2/3 кавуна, 5,6 долара. Виняток можуть становити числівники, що закінчуються на 0,5, тобто «з половиною» (крім 1,5 — півтора): 2,5 кавуни (два з половиною кавуни), але дві цілих п'ять десятих / дві цілих одна друга кавуна (*прим. ред.*).

§109 Зворотний займенник

Відмінювання зворотного займенника

Н.	—	**З.**	*себе́* (*на се́бе*)
Р.	*себе́* (*до се́бе*)	**О.**	*собо́ю*
Д.	*собі́*	**М.**	... *собі́*

§110 Присвійні займенники

Відмінювання присвійних займенників

	ОДНИНА		**МНОЖИНА**
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	*мій, моє́*	*моя́*	*мої́*
Р.	*мого́*	*моє́ї*	*мої́х*
Д.	*моє́му*	*мої́й*	*мої́м*
Зн.	= Н. або Р. *моє́*	*мою́*	*мої́х*
Ор.	*мої́м*	*моє́ю*	*мої́ми*
М.	... *моє́му* (*мої́й*)	... *мої́й*	... *мої́х*

Так само відмінюємо займенники *твій, свій*.

Займенники *наш, ваш* відмінюємо як прикметники твердої групи. Займенник *їхній* відмінюємо як прикметник м'якої групи.

§111 Вказівні займенники

Відмінювання вказівних займенників

	ОДНИНА		**МНОЖИНА**
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	*той, те*	*та*	*ті*
Р.	*того́*	*тієї* (*рідко — то́ї*)	*тих*
Д.	*тому́*	*тій*	*тим*
Зн.	= Н. або Р. *те*	*ту*	= Н. або Р.
Ор.	*тим*	*тією* (*рідко — то́ю*)	*ти́ми*
М.	... *то́му* (*тім*)	... *тій*	... *тих*

Так само відмінюємо займенник *отóй*.

Н.	*цей, це*	*ця*	*ці*
Р.	*цьогó*	*цієї*	*цих*
Д.	*цьомý*	*цій*	*цим*
Зн.	= Н. або Р. *це*	*цю*	= Н. або Р.
Ор.	*цим*	*цією*	*цúми*
М.	… *цьóму* (*цім*)	… *цій*	… *цих*

Так само відмінюємо *оцéй* та рідковживаний варіант *сей*.

§112 Питальні займенники

Відмінювання питальних займенників

Н.	*хто*	*що*
Р.	*когó*	*чогó*
Д.	*комý*	*чомý*
Зн.	*когó*	*що*
Ор.	*ким*	*чим*
М.	… *кóму* (*кім*)	… *чóму* (*чім*)

	ОДНИНА		**МНОЖИНА**
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	*чий, чиє́*	*чия́*	*чиї́*
Р.	*чийóго*	*чиє́ї*	*чиї́х*
Д.	*чийóму* (*чиє́му*)	*чиї́й*	*чиї́м*
Зн.	= Н. або Р. *чиє́*	*чию́*	= Н. або Р.
Ор.	*чиї́м*	*чиє́ю*	*чиї́ми*
М.	… *чийóму* (*чиє́му, чиї́м*)	… *чиї́й*	… *чиї́х*

Займенники *яки́й*, *котри́й* відмінюємо як прикметники твердої групи.

§113 Означальні займенники

Відмінювання означальних займенників

	ОДНИНА		МНОЖИНА
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	*весь* (*увéсь, ввесь*), *все* (*усé*)	*вся* (*уся́*)	*всі* (*усі́*)
Р.	*всього́* (*усього́*)	*всіє́ї* (*усіє́ї*)	*всіх* (*усі́х*)
Д.	*всьому́* (*усьому́*)	*всій* (*усій*)	*всім* (*усі́м*)
Зн.	= Н. або Р. *все* (*усé*)	*всю* (*усю́*)	= Н. або Р.
Ор.	*всім* (*усі́м*)	*всіє́ю* (*усіє́ю*)	*всіма́* (*усіма́*)
М.	*... всьо́му* (*всім*), *... усьо́му* (*усі́м*)	*... всій* (*усій*)	*... всіх* (*усі́х*)

Примітка 1. У всіх відмінках **у** й **в** чергуються за загальним правилом (див. §23).

Займенники *ко́жен* (*ко́жний*), *вся́кий*, *всіля́кий*, *сами́й* і *са́мий* (напр.: *сами́й хліб*, але *той са́мий*), *сам* (*сама́, самі́*) відмінюємо як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до ме́не, до те́бе, на се́бе, з нь*о́*го, у не́ї, бі́ля ко́го* (*ко́гось*), *від то́го, від чо́го* (*чо́гось*), *у ць*о́*го, з усь*о́*го, на то́му, при ць*о́*му, в чо́му* (*чо́мусь*), *в усь*о́*му*.

Але коли прийменник поєднується не з займенником*, а з іншою частиною мови, від якої цей займенник залежить, то наголос не змінюється: *до його́ ха́ти, до її́ до́му*.

§114 Складні займенники (неозначені й заперечні)

Відмінювання складних займенників

Займенники, до складу яких входять частки **аби-, де-, ні-, -ся, -небудь**, відмінюємо так:

Аби́хто, аби́кого, аби́ в ко́го, аби́кому, аби́ким, аби́ з ким, аби́ на ко́му (*і аби́ на кім*).

Аби́який, аби́якого, аби́якому, аби́яким, аби́ з яки́м, аби́ на яко́му (*і аби́ на яки́м*).

Де́хто, де́кого, де́кому, де́ з ким, де́ на ко́му (і *де́ на кім*), *на де́кому*. *Де́який, де́якого, де́яким, на де́яких* (і *де́ на яки́х*).

Котри́йсь, котро́гось, котро́мусь, котри́мсь, на котро́мусь. *Ніхто́, нікого́, нікому́, ніки́м, ні з ки́м, ні на ко́му* (*і ні на кім*). *Нія́кий, нія́кого, нія́кому, нія́ким, ні на я́кому* (і *ні на я́кім*).

Хто-не́будь, кого́-не́будь, кому́-не́будь, ким-не́будь, на ко́му-не́будь. Хтось, кого́сь, кому́сь, кимсь (і *ки́мось*), *у ко́мусь.*

Чийсь, чийо́гось, чийо́мусь (*і чиє́мусь*), *чиї́мсь* (і *чиїмось*), *на чийо́мусь* (*і на чиє́мусь, чиїмсь, чиїмось*).

Що-бу́дь, чого́-бу́дь, чому́-бу́дь, чим-бу́дь, на чо́му-бу́дь (*і на чім-бу́дь*).

Що-не́будь, чого́-не́будь, чому́-не́будь, чим-не́будь, на чо́му-не́будь (*і на чім-не́будь*).

Щось, чого́сь, чому́сь, чимсь (і *чи́мось*), *на чо́мусь* (*і на чімсь, чі́мось*).

Примітка. Числові займенники *де́кілька, кілька, скі́льки, сті́льки* відмінюємо як числівник *два: де́кількох, де́кількóм, де́кількома́; бага́то* відмінюємо так: *бага́то, багатьо́х, багатьо́м, багатьма́* й *багатьома́*.

ДІЄСЛОВО

§115 Дійсний спосіб. Теперішній час

1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

І дієвідміна

	Однина	Множина
1 ос.	*ід-у́ кол-ю́ чу́-ю*	*ід-емо́ кóл-емо чу́-ємо*
2 ос.	*ід-е́ш кóл-еш чу́-єш*	*ід-ете́ кóл-ете чу́-єте*
3 ос.	*ід-е́ кóл-е чу́-є*	*ід-у́ть кóл-ють чу́-ють*

ІІ дієвідміна

	Однина	Множина
1 ос.	*робл-ю́ ба́ч-у го́-ю*	*ро́б-имо ба́ч-имо го́-їмо*
2 ос.	*ро́б-иш ба́ч-иш го́-їш*	*ро́б-ите ба́ч-ите го́-їте*
3 ос.	*ро́б-ить ба́ч-ить го́-їть*	*ро́бл-ять ба́ч-ать го́-ять*

За такими зразками відмінюємо й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

Поділ дієслів на дієвідміни

2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) дієслова поділено на дві

дієвідміни: **першу** й **другу**. Лише чотири дієслова (див. нижче п. 7) становлять окрему групу.

До **першої** дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють).**

До **другої** дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять).**

3. Визначаючи особові закінчення дієслів, потрібно враховувати те, що:

1) дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до **другої** дієвідміни:

ба́чи-ти	*ба́ч-**у***	*ба́ч-**ать***
вари́-ти	*вар-**ю́***	*ва́р-**ять***
дої́-ти	*до-**ю́***	*до́-**ять***
лети́-ти	*леч-**у́***	*лет-**я́ть***
сиді́-ти	*сидж-**у́***	*сид-**я́ть***
крича́-ти	*крич-**у́***	*крич-**а́ть***

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти**: *булькоті́ти, бурмоті́ти, муркоті́ти, цокоті́ти,* а також такі дієслова, як *боя́тися, стоя́-ти* (з основою на **-я**), *спа́-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *бі́г-ти* (з основою на приголосний);

2) усі інші дієслова належать до **першої** дієвідміни, а саме:

а) дієслова з односкладовою інфінітивною основою на голосні **-и-, -у-**, які зберігаються в дієвідмінюваних формах, а також похідні від них:

ви́-ти (док. *зави́ти*)	*ви́-**ю***	*ви́-**ють***
жи́-ти	*жив-**у́***	*жив-**у́ть***
кри́-ти	*кри́-**ю***	*кри́-**ють***
ми́-ти	*ми́-**ю***	*ми́-**ють***
ни́-ти	*ни́-**ю***	*ни́-**ють***
ши́-ти	*ши́-**ю***	*ши́-**ють***
чу́-ти	*чу́-**ю***	*чу́-**ють***

В особових формах дієслів *би́ти, ви́ти* (док. *зви́ти*), *ли́ти, пи́ти* кореневий голосний **и** не зберігається: *б'ю — б'ють, в'ю — в'ють, ллю — ллють, п'ю — п'ють*;

б) дієслова з основою інфінітива на **-і-**, що зберігається під час дієвідмінювання:

білі́-ти	*білі́-ю*	*білі́-ють*
жовті́-ти	*жовті́-ю*	*жовті́-ють*
сині́-ти	*сині́-ю*	*сині́-ють*

в) дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного або після шиплячого, коли це **-а-** в дієвідмінюваних формах зберігається; також дієслова з основою інфінітива на **-я-**:

гна́-ти	*жен-у́*	*жен-у́ть*
закиса́-ти	*закиса́-ю*	*закиса́-ють*
міша́-ти	*міша́-ю*	*міша́-ють*
писа́-ти	*пиш-у́*	*пи́ш-уть*
сія́-ти	*сі́-ю*	*сі́-ють*

г) дієслова з основою інфінітива на **-ува- (-юва-)**, які у формах теперішнього та майбутнього часу дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-**:

буд-ува́-ти	*буд-у́-ю*	*буд-у́-ють*
гор-юва́-ти	*гор-ю́-ю*	*гор-ю́-ють*
намал-юва́-ти	*намал-ю́-ю*	*намал-ю́-ють*

Примітка. Від суфікса **-ува- (-юва-)** слід відрізняти суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-ва́-ти — бу-ва́-ю, бу-ва́-ють; відчу-ва́-ти — відчу-ва́-ю, відчу-ва́-ють*. Але: *ку-ва́-ти — ку-ю́, пізна-ва́-ти — пізна-ю́, ста-ва́-ти — ста-ю́*.

ґ) дієслова з основою інфінітива на **-оло-, -оро-**:

поло́-ти	*пол-ю́*	*по́л-ють*
поборо́-ти	*побор-ю́*	*побо́р-ють*

д) дієслова з основою інфінітива на **-ну-**:

гля́ну-ти	*гля́н-у*	*гля́н-уть*
ки́ну-ти	*ки́н-у*	*ки́н-уть*

е) дієслова з основою інфінітива на приголосний:

нес-ти́	*нес-**у́***	*нес-**у́ть***
на́с-ти	*пас-**у́***	*пас-**у́ть***
те́р-ти	*тр-**у***	*тр-**уть***

є) дієслова з основою на **-ота-**:

*бульк-**ота́**-ти*	*булькоч-**у́***	*булько́ч-**уть***
*мурк-**ота́**-ти*	*муркоч-**у́***	*мурко́ч-**уть***

ж) окремі дієслова:

жа́-ти	*жн-**у***	*жн-**уть***
іржа́-ти	*ірж-**у́***	*ірж-**у́ть***
реві́-ти (*і ревти́*)	*рев-**у́***	*рев-**у́ть***
сла́-ти (= *посила́ти*)	*шл-**ю***	*шл-**ють***
сла́-ти (= *стели́ти*)	*стел-**ю́***	*сте́л-**ють***
хоті́-ти	*хо́ч-**у***	*хо́ч-**уть***

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим **р** основи наявний **е**, втрачають його і в особових формах, і у формах наказового способу: *завмер-ти — замр-у, замр-уть, замр-и; те́р-ти — тр-у, тр-уть, тр-и; упе́р-ти — упр-у́, упр-у́ть, упр-и́.*

Але: *де́р-ти — дер-у́, дер-у́ть, дер-и́; же́р-ти — жер-у́, жер-у́ть, жер-и́.*

Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках

4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г** на **ж**, **к** на **ч**, **х** на **ш**, **з** на **ж**, **с** на **ш**, **т** на **ч**, **ст** на **щ**, **ск** на **щ** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти́ — мо́жу, мо́жеш; пекти́ — печу́, пече́ш; колиха́ти — колишу́, коли́шеш; в'яза́ти — в'яжу́, в'я́жеш; чеса́ти — чешу́, че́шеш; хоті́ти — хо́чу, хо́чеш; свиста́ти — свищу́, сви́щеш; полоска́ти — полощу́, поло́щеш.*

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д**, **т**, **з**, **с** змінюються на **дж**, **ч**, **ж**, **ш**, а **зд**, **ст** — на **ждж**, **щ**: *води́ти — воджу́, верті́ти — верчу́, вози́ти — вожу́, носи́ти — ношу́; їздити — їжджу, ви́мостити — ви́мощу.*

Примітка. У дієслові *бі́гти* й похідних від нього *забі́гти, прибі́гти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду): *бі́гти — біжу́, біжи́ш*.

6. Приголосні **г, з** змінюються на **ж; к, т** — на **ч; с** — на **ш; д, дз** — на **дж; ст, ск** — на **щ:**

1) у дієприкметниках перед суфіксом **-ен(ий):** *перемо́жений, во́жений, пе́чений, кру́чений, но́шений, збу́джений, ви́їжджений, ви́мощений, пу́щений*;

2) у похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а:** *заморо́жувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати, прина́джувати, виїжджувати, вимо́щувати; походжа́ти, саджа́ти,* але *заважа́ти,* хоч *зава́дити, зава́джу*;

3) у віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(я):** *відно́шення, розхо́дження, розгні́ження, спро́щення,* але перед **-інн(я)** ці приголосні зберігаються: *води́ння, вози́ння, гніздя́ння, крути́ння, носи́ння*.

Примітка 1. У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я, ю** з'являється **л:** *ку́плять, ло́влять, ло́млять, лю́блять; куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́*. **Л** з'являється також після губних:

1) у дієприкметниках на **-ен(ий):** *зро́блений, ку́плений, розгра́флений*;

2) у дієприслівниках на **-ячи:** *гу́блячи, лю́блячи, ро́блячи*;

3) у віддієслівних іменниках перед **-енн(я):** *здеше́влення, поглиблення*.

Примітка 2. Постфікс **-ся (-сь)** у дієсловах пишемо разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть:** *б'є́ться, лле́ться, смію́ся, сміє́шся, сміє́ться*.

Відмінювання дієслів ДА́ТИ, Ї́СТИ, ВІДПОВІ́СТИ́ (та ін. з компонентом -ВІСТИ), БУ́ТИ

7. Дієслова *да́ти, їсти, відпові́сти́, розпові́сти́* та інші з частиною *-вісти*, а також *бу́ти* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного вину) окрему групу.

	ОДНИНА		
1 ос.	*дам*	*їм*	*відпові́м*
2 ос.	*дасі́*	*їсі́*	*відповісі́*
3 ос.	*дасть*	*їсть*	*відпові́сть*

МНОЖИНА			
1 ос.	*дамо́*	*їмо́*	*відповімо́*
2 ос.	*дасте́*	*їсте́*	*відповісте́*
3 ос.	*дадя́ть*	*їдя́ть*	але: *дадуть відповідь*

Від дієслова *бу́ти* вживаємо тільки форму *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини — *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживані ще архаїчні форми: для другої особи однини — *єсі́*, а для третьої особи множини — *суть*.

Майбутній час

8. 1) Майбутній час дієслів недоконаного виду вживаємо в таких формах:

а) особові форми допоміжного дієслова *бу́ти — бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо* (зрідка *бу́дем*), *бу́дете, бу́дуть* + інфінітив: *бу́ду писа́ти, бу́дете ходи́ти*;

б) інфінітив + скорочені особові форми колишнього дієслова *я́ти* (*имý...*) — **-му, -меш, -ме, -мемо** (зрідка **-мем**), **-мете, -муть**, що стали дієслівними закінченнями, злившись з інфінітивом: *пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо* (зрідка *пекти́мем*), *пекти́мете, пекти́муть*.

2) Майбутній час дієслів доконаного виду вживаємо в таких формах:

а) префікс + теперішній час: *зроблю́, напишу́*;

б) деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду із закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *гри́мну, ля́жу, пущу́, сту́кну*.

Минулий і давноминулий час

9. Дієслова минулого часу особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або нульове закінчення в чол. роді, **-ла** — в жін. роді, **-ло** в середн. роді однини, **-ли** — у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; бра́ла, несла́, пекла́; бра́ло, несло́, пекло́; бра́ли, несли́, пекли́*.

Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бу́ти**: *ходи́в був, ходи́ла була́, ходи́ли були́*.

Примітка 1. Про чергування **о**, **е** з **і** в дієсловах *віз, ніс* та ін. див. §9, п. 1, 7). За аналогією до форм *віз, ніс, стері́г* та ін., у яких **о**, **е** чергуються з **і**, утворилися такі форми, як *запрі́г* (від *запрягти́*), *ліг* (від *лягти́*), де маємо **і** замість **я**.

Примітка 2. У ряді дієслів, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **н** з особовими закінченнями, відповідний суфікс -**ну**- у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс -**ну**- ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу із суфіксом -**ну**- або без нього немає: *збліднути — зблід, зблі́дла; посо́хнути — посо́хти — посо́хнув, посо́х, посо́хнула, посо́хла; сла́бнути — засла́бти — засла́б, засла́бла*; *тягну́ти — тягти́ — тягну́в, тягну́ла — потя́г, тягла́*.

Примітка 3. Постфікс -**ся** після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого часу та закінчень 1 ос. однини, множини й 2 ос. множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду може змінюватися на -**сь** *в* усному мовленні та художньому стилі: *узя́тись, узя́вся, узяла́сь, узяло́сь, узяли́сь; візьму́сь, ві́зьмемось, ві́зьметесь; бра́тимусь, бра́тимемось, бра́тиметесь*. У формі однини чол. роду минулого часу це буває тільки після приголосного **в**: *знайшо́всь, одягну́всь, усміхну́всь* (але: *стері́гся, обпі́кся* тощо).

§116 Наказовий спосіб

Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос. однини	*-и*	= ∅ (нульове закінчення)
1 ос. множини	*--імо*(*-ім*),	*-мо*
2 ос. множини	*-іть*,	*-те*

1. Закінчення -**и**, -**імо(-ім)**, -**іть** звичайно бувають:

1) під наголосом: *бери́, бері́м*(*о*), *бері́ть; живи́, живі́м*(*о*), *живі́ть; іди́, ідім*(*о*), *іді́ть; печи́, печі́м*(*о*), *печі́ть; припусти́, припустім*(*о*), *припусті́ть*;

2) у дієсловах із наголошеним префіксом **ви-**: *ви́бери, ви́берім*(*о*), *ви́беріть; ви́жени, ви́женім*(*о*), *ви́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бери́, берім*(*о*), *бері́ть; жени́, женім*(*о*), *жені́ть*;

3) у дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивни́, кивні́м*(*о*), *кивні́ть; кри́кни, кри́кнім*(*о*), *кри́кніть; моргни́, моргні́м*(*о*), *моргні́ть; сту́кни, сту́кнім*(*о*), *сту́кніть*;

4) у дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкре́сли, підкре́слім*(*о*), *підкре́сліть; прові́три, прові́трім*(*о*), *прові́тріть*.

2. В інших дієсловах ненаголошений голосний у закінченнях наказового способу відсутній:

1) після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ши́ймо, ши́йте*;

2) після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, си́пмо, си́пте; став, ста́вмо, ста́вте;ознайо́м,ознайо́мте; рі́ж, рі́жмо, рі́жте; покли́ч, покли́чмо, покли́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; морщ, мо́рщмо, мо́рщте; пові́р, пові́рмо, пові́рте*;

3) після приголосних **д, т, з, с, л, н** ненаголошений голосний у закінченнях теж зникає, причому ці приголосні пом'якшуються: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чи́стьмо, чи́стьте; злазь, зла́зьмо, зла́зьте; повісь, повісьмо, повісьте; ви́звольмо, ви́звольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте*.

Примітка 1. Від дієслова *їсти* утворюються такі форми наказового способу: *їж, їжмо, їжте;* від дієслів *доповісти́, розповісти́* звичайно вживаються форми: *доповіда́й* (від *доповіда́ти*), *розповіда́й* (від *розповіда́ти*).

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бі́гти — біжи́, біжі́м(о), біжі́ть; лягти́ — ляж, ля́жмо, ля́жте; пекти́ — печи́, печі́м (о), печі́ть* (пор. теперішній або майбутній час: *біжу́, ля́жу, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах на зразок *каза́ти, писа́ти, бреха́ти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *каза́ти — кажи́, кажі́м(о), кажі́ть; писа́ти — пиши́, пиші́м(о), пиші́ть; бреха́ти — (не) бреши́, (не) бреші́ть;* пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́*.

Примітка 3. Усі дієслова із суфіксом **-ува- (-ювá-)** мають перед закінченням наказового способу голосний **у** (орфографічно **ю**): *вимі́рюй, просмо́люй, розка́зуй*.

§117 Умовний спосіб

Частки **б, би** в умовному способі пишемо окремо: **б** пишемо після слів, що закінчуються на голосний: *я хотіла* **б**; *вона* **б** *сказа́ла; ра́да* **б** *узя́ти*; *я* **б** *про це розпові́в*; **би** — після слів, що закінчуються на приголосний: *я хотів* **би**; *він* **би** *сказа́в; я міг* **би** *взя́ти; він* **би** *це давно́ був зроби́в*.

§118 Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *гли́бшати, годува́ти, годува́тися* (*годува́тись*), *жи́ти, ки́нути, лі́зти, мандрува́ти, нести́, пекти́, пекти́ся* (*пекти́сь*), *ревти́, розумі́ти, стоя́ти, ходи́ти, хотіти*.

Примітка 1. В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на ***-ть***, коли основа дієслова закінчується на голосний: *брать, каза́ть, ки́нуть, терпі́ть, ходи́ть*.

Примітка 2. Про форми із суфіксом **-ну-** й без нього див. §115, п. 9, прим. 2; там же в прим. 3 див. про постфікс **-ся (-сь)**.

§119 Дієприкметник

В українській мові розмежовують:

1. Дієприкметники активного стану:

1) теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** (вживані переважно в значенні прикметників та іменників): *квітýчий, живýчий, лежáчий, стоя́чий*;

2) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зжóвклий, навúслий, осíлий, почорнíлий*.

2. Дієприкметники пасивного стану минулого часу:

1) на **-ний, -а, -е (-аний, -яний, -ений, -єний), -ований, -йований, -ьований, -уваний, -ю́ваний**: (*зí*)*гнаний*, (*по*)*сíяний*, (*с*)*твóрений, окрúлений* (*за*)*гóєний*, (*з*)*будóваний, скопíйований, сформульóваний, знéхтуваний, очóлюваний*;

2) на **-тий (-а, -е)**: *бúтий, взýтий, узя́тий, жáтий, закрúтий, мúтий, почáтий, тéртий, ужúтий*.

Примітка

1. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)**: *вернýти — вéрнутий* і *вéрнений, замкнýти — зáмкнутий* і *зáмкнений, кúнути — кúнутий* і *кúнений, усýнути — усýнутий* і *усýнений, розвúнути — розвúнутий* і *розвúнений*.
2. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо й від дієслів з основою інфінітива на **-оло-, -оро-**: *колóти — кóлотий* і *кóлений; порóти — пóротий* і *пóрений*. Від дієслова *молóти* варіантні форми — *мóлотий* і рідше *мéлений*.

§120 Дієприслівник

1. Дієприслівники теперішнього часу утворюємо від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)**.

Суфікс **-учи (-ючи)** вживаємо в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс **-ачи (-ячи)** — у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *берýть — беручú, виробля́ють — виробля́ючи, ідýть — ідучú, кáжуть — кáжучи; бáчать — бáчачи, летя́ть — летячú, сидя́ть — сúдячи, спля́ть — сплячú*.

2. Дієприслівники минулого часу утворюємо від основи дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав — бра́вши, купува́в — купува́вши, купúв — купúвши, налетíв — налетíвши; принíс — принíсши, спік — спíкши, став — ста́вши*.

Примітка. Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс **-сь**: *сміючúсь, узя́вшись*; рідше — **-ся**: *сміючúся, узя́вшися*.

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ[21]

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

§121 Звук [l]

1. Звук [l] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким **л** — залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові:

1) твердим **л (л, ла, ло, лу)** у словах: *арсена́л, бал, вулка́н, інтегра́л, капіта́л, футбо́л, халва́; аеропла́н, бала́нс, гала́нтний, глазу́р, клас, моле́кула, нове́ла, план, при́мула, фо́рмула; блок, велосипе́д, коло́нія, со́ло, соціоло́гія, флот; блу́за, лу́па, металу́ргія; Алба́нія, Атланти́чний океа́н, Гренла́ндія, Ла-Ма́нш, Ло́ндон, О́сло, Тулу́за; Вела́скес, Лама́рк, Флобе́р* та ін. У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [l] передається твердим **л** (*ланч, сейл, таблóїд, файл* та ін.);

2) м'яким **л (ль, ля, льо, лю)** у словах: *автомобі́ль, асфа́льт, бульдо́г, гі́льза, гольф, магістра́ль, педа́ль, та́бель; вакуо́ля, пілю́ля, пляж, поля́рний, регуля́тор; туберкульо́з; алюмі́ній, блю́мінг, революція; Аля́ска, Ба́зель, Лю́бек, О́льстер, Фінля́ндія, Ві́льсон, Лі́нкольн, Золя́, Кро́мвель, Лю́тер, Міше́ль, Рафае́ль* та ін.

2. Звукосполучення [le] передаємо через **ле**: *еле́ктрика, желе́, легéнда, ле́кція, плéєр, плéнум, телегра́ф, кі́лер*; *Валéнсія, Каледо́нія, Палéрмо, Толéдо; Лéссінг, Лéннон, Пелé* та ін.

§122 Звуки [g], [h]

1. Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *авангáрд, агітáція, агресóр, блóгер, гвáрдія, генерáл, гламýр, грáфік, грог,*

[21] Правопис іншомовних власних назв, що походять зі слов'янських мов, подано в IV розділі «Правопис власних назв» (§151–164).

емба́рго, маркети́нг, мігра́ція; *лінгві́стика, негати́вний, се́рфінг, синаго́га, Вахта́нг, Гарсі́я, Гайнетді́н Ердога́н, Гвіне́я, Гольфстри́м, Гренла́ндія, Гру́зія, Ге́те, Гео́рг, Гурамішві́лі, Люксембу́рг, Магоме́т, Фольксва́ген, Чика́го*.

2. Буквою **ґ** передаємо звук **[g]** у давнозапозичених загальних назвах, таких як *ґа́нок, ґатунок, ґвалт, ґра́ти, ґрунт* і под. (див. §6) (див. §5–8)* та в похідних від них: *ґа́нковий, ґратча́стий, ґрунто́вний* і т. ін.

3. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука **[g]** двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою **г** (*Верґі́лій, Гарсі́я, Ге́гель, Гео́рг, Ге́те, Грегуа́р, Гулліве́р*) і шляхом імітації іншомовного **[g]** — буквою **ґ** (*Верґі́лій, Ґарсі́я, Ге́ґель, Ґео́рґ, Ґе́те, Ґреґуа́р, Ґулліве́р* і т. ін.).

4. Звук **[h]** переважно передаємо буквою **г**: *гандбо́л, гербарій, гі́нді, гіпо́теза, горизо́нт, го́спіс, го́спіталь, гу́мус; Га́рвард, Ге́льсінкі, Гіндуста́н, Ганнiба́л, Ге́йне, Гора́цій, Люфтга́нза*. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, **[h]** і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою **х**: *хо́бі, хокéй, хол, хо́лдинг, брахма́н, джиха́д, моджахе́д, ханýм, харакі́рі, хіджа́б, шахі́д, Алла́х, Ахме́д, Муха́ммед, Сухро́б, Хакім, Хаммура́пі* і т. ін.

§123 Буквосполучення th у словах грецького походження

Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *антоло́гія, антрополо́гія, апте́ка, а́стма, бібліоте́ка, католи́цький, теа́тр, тео́рія, ортодо́кс, ортопе́дія, Амальте́я, Прометéй, Те́кля, Таїсія, Теодо́р*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *ана́фема* і *ана́тема, дифіра́мб* і *дитира́мб, ефі́р* і *ете́р, ка́федра* і *като́дра, логари́фм* і *логари́тм, міф, міфоло́гія* і *мі́т, мітоло́гія, Агата́нгел* і *Агафа́нгел, Афі́ни* і *Ате́ни, Борисфе́н* і *Бористе́н, Демосфе́н* і *Демосте́н, Ма́рфа* і *Ма́рта, Фесса́лія* і *Тесса́лія* та ін.

§124 Букви w, th у словах англійського походження

Англійське **w** на позначення звука [w] передаємо звичайно через **в**: *віке́нд, Вашингто́н, Ве́бстер, Веллінгто́н, Ві́льсон, Вінніпе́г* та ін.; у деяких словах за традицією через **у**: *Уе́льс, уайт-спірит* та ін.

Англійське **th** на позначення звука [θ] передаємо звичайно через **т:** *три́лер, Ага́та, Арту́р, Бле́ксміт, Во́рдсворт, Ме́редіт,* на позначення звука [ð] — звичайно через **з:** *Ре́зерфорд, Ве́зербі, Са́зерленд*, рідше через **т:** *Со́тбі, Са́ути* або **с:** *Голсуо́рсі*.

§125 Буквосполучення ll та ill у словах французького походження

Французькі буквосполучення **ll** та **ill** після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через **й:** *макія́ж, Війо́н, Шантії́*. У деяких загальних і власних назвах буквосполучення **-aille, -ille, -eille** за традицією передаємо як **-аль, -іль:** *вані́ль, Верса́ль, Марсе́ль*.

§126 Звук [j]

Звук **[j]** звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень **[je], [ji], [ju], [ja]** буквами **є, ї, ю, я:** *бу́єр, конве́єр, пле́єр, фла́єр, круї́з, моза́їка, лоя́льний, парано́я, плея́да, роя́ль, саквоя́ж, секво́я, фаянс, феєрве́рк, ін'є́кція, проє́кт, проє́кція, суб'є́кт, траєкто́рія, фоє́, є́ті, Гаїті, Го́я, Є́йтс, Савоя́, Феєрба́х, Ма́єр, Каєнна, Іса́я, Йога́нн, Рамбує́, Со́єр, Хая́м, Хеєрда́л, Юно́на*[22].

§127 Кінцеві буквосполучення -dr, -tr

Кінцеве **-tr** передаємо через **-тр**, кінцеве **-dr** — через **-др:** *баро́метр, діа́метр, семе́стр, теа́тр, термо́метр, центр, циліндр*.

§128 Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

1. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо: *аба́т, акумуля́тор, баро́ко, беладо́на, белетри́стика, бравіси́мо, ват, гру́па, гун* (*гу́ни*),

[22] З цього варіанта правопису випущено такий пункт: Відповідно до вимови j у словах французького походження передається через **ж:** *Жеро́м* (Jérôme), *жабо́* (jabot), *Жа́нна* (Jeanne), *журі́* (jury); у словах англійського походження — через **дж:** *джаз* (jazz), *Джеймс* (James), *дже́мпер* (jumper), *Дже́рсі* (Jersey); у словах іспанського походження — через **х:** *ху́нта* (junta), *Бадахо́с* (Badajoz) (*прим. ред.*).

ідилічний, інтелектуа́льний, інтерме́цо, колекти́в, комі́сія, лібре́то, піані́симо, піцика́то, стака́то, су́ма, фін (*фі́ни*), *шасі́* та ін.

За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: *анна́ли, бо́нна, білль, бру́тто, бу́лла, ва́нна, ві́лла, до́нна, мадо́нна, ма́нна, мулла́, панно́, пе́нні, то́нна, ду́рра, мірра* та слово *Алла́х*.

2. У разі збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєння звичайно зберігаємо, зокрема в тих випадках, коли в українській мові вживаємо непрефіксальне слово з тим самим коренем: *іммігра́ція* (пор. *мігра́ція*), *інновація* (пор. *нова́ція*), *ірраціона́льний* (пор. *раціона́льний*), *ірреа́льний* (пор. *реа́льний*), *контрреволю́ція* (пор. *револю́ція*), *контрреформа́ція* (пор. *реформа́ція*), *сюрреалі́зм* (пор. *реалі́зм*).

Примітка. Букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо в тих випадках, коли семантичний зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або суттєво ослаблений: *анота́ція, конота́ція* (пор. *нота́ція*), *кореляція* (пор. *реляція*), *кореспонде́нт* (пор. *респонде́нт*) і т. ін.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андо́рра, Бессеме́р, Білл, Боттічє́ллі, Гаро́нна, Голла́ндія, Ллойд, Маро́кко, Міссу́рі, Ні́цца, Я́ффа; Бе́тті, Джо́нні, Мю́ллер, Руссо́, Те́ннессі, Смо́ллетт, Кі́ркконнелл* та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андорре́ць, бессеме́рівський, голла́ндський, марокка́нець* і т. ін. У загальних назвах, які утворені від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекере́ль* (пор. *Беккере́ль*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

Примітка. За усталеною традицією в деяких власних назвах подвоєння не зберігаємо (*Пенсільва́нія*)[23] або зберігаємо частково (*Міссісі́пі*).

4. Буквосполучення **ck**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук **[k]**, відтворюємо українською буквою **к**: *Ді́кенс, Ді́кінсон, Дже́ксон, Те́керей, Бе́кі, Бу́кінгем, Бі́смарк, Брю́кнер, Бро́кес, Лама́рк, Што́кманн, Стокго́льм, Ру́дбек, Ше́рлок*.

Примітка. Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас, Мс** поєднується з основою, що починається на **[k]**, в тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: *Макка́ртні, Макке́нзі, Макке́нна, Маккі́нлі*, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: *маккарти́зм* і т. ін.

[23] А також *Вюртембе́рг*, *Вітгенште́йн* (*прим. ред.*).

ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ

§129 Голосний [і]

Залежно від позиції в слові, особливостей вимови і мовної традиції букви на позначення звука **[і]**, зокрема **і, у** (ігрек), **е**, буквосполучення **еа, ее, іе** і т. ін. передаємо українськими буквами **і, ї** та **и**.

І. **І** пишемо:

1. На початку слова: *ідéя, інстрýкція, інтернаціонáльний; Íбсен, Íден, Ізабéлла, Іліáда, Íндія, Íтон*.

2. Після приголосного перед голосним та буквами **є, ї, й**: *артеріáльний, геніáльний, діалектика, індустріалізáція, матеріáл, діáгноз, чіабáта, ціанíд, соціалізм, фіáлка; аудієнція, гієна, ріéлтор, кліéнт, пієтéт, тампліéр*; *копіїст, аксióма, раціóн, революціонéр, соціолóгія, фіолéтовий; рáдіус, тріýмф; партíйний, рáдій; Біарри́ц, Фіýме; Віардó, Іглéсіас, Марціáл, Ліéпа, Оссіáн, Сіáм, Шантíї*.

У кінці слова іншомовне **-ія** передаємо звичайно через **-ія**: *артéрія, матéрія, індýстрія, Італія, Гарсíя, Гáллія*.

3. В іменах і прізвищах після приголосного перед наступним приголосним і в кінці слова: *Беатрíче, Овíдій, Рíчард, Дідрó, Дíзель, Грімм, Мéдічі, Россíні, Анрí*.

Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дúзель* (від прізвища *Рудольфа Дíзеля*), *силуéт* (від прізвища *Етьєна де Сілуéтта*).

4. У географічних назвах після приголосних, крім **дж, ж, ч, ш, щ, ц** і **р**, перед наступним приголосним, крім **[j]**, і в кінці слова, а також у похідних прикметниках: *Канзас-Сíті, Лісабóн, Міссісíпі, Монтевідéо, Ніл, Севíлья, Сíдней, Замбéзі, Кáпрі, Сомалí, лісабóнський, сомалíйський*.

5. Після приголосних у кінці слова: *візавíй, вíскі, журí, колíбрі, мерсí, парí, попурі, сýші, таксí, харакíрі, шасí*.

6. У всіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бíзнес, пілóт, вібрáція, академíк, фінáнси, грáфік, гіпопотáм, логíчний, гімн, кібýц, кілограм, кінó, архíв, хíмія, хірýрг, літератýра, респýбліка, нíша, піанíсимо*.

За усталеною традицією в ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо **и**: *башкúр, вúмпел, єхúдна, імбúр, калмúк, кипарúс, кисéт, лимáн, мúля, мирт, нúрка, спирт, химéра* та ін.

За традицією з **и** пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *дия́кон, єпи́скоп, єпити́мія, єпитрахи́ль, ми́ро, ми́тра, митрополи́т, християнство* тощо.

II. Ї пишемо після голосного: *альтруї́ст, егої́ст, кофеї́н, маї́с, моза́їка, наї́вний, руї́на, сто́їк, теї́н; Аделаї́да, Аї́да, Каї́р, Саї́д, Таї́р, Хаї́м, Хусаї́нов.*

Примітка. У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *неоімперіалізм, псевдоісторичний,* так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний; *воістину, доісторичний, поінформувати; неіндуктивний* і т. ін.

III. И пишемо:

1. У загальних назвах після приголосних **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**): *дизель, динамо, дипло́м, дире́ктор, мето́дика; інститу́т, математика, стимул, тип; позиція, фізи́чний; таксист, родзинка, силуе́т, систе́ма; цистерна, ци́фра; режи́м, джигі́т, джинси, джип*; *чичеро́не; ши́рма, шифр; бригада, риф, фа́брика.*

2. У географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика**: *Антаркти́да, Атлантида, Флори́да; Адріатика, Аме́рика, Анта́рктика, А́рктика, Атла́нтика, А́фрика, Ба́лтика, Ко́рсика, Ме́ксика.*

3. У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Алжи́р, Вашингто́н, Вірджинія, Ге́мпшир, Жиро́нда, Йо́ркшир, Ле́йпциг, Цинда́о, Чика́го, Чи́лі* та в похідних від них: *алжирець, йоркши́рський, чилі́йський* та ін. Перед голосним і в кінці слова пишемо **і**: *Віші́, Ші́офок.*

4. У географічних назвах після **р** перед приголосним (крім **[j]**): *Брита́нія, Крит, Маврита́нія, Магри́б, Мадри́д, Рив'е́ра, Ри́га* та ін. та в похідних від них: *брита́нський, маврита́нський, ри́зький* та ін.

Примітка 1. У компоненті власних назв **-стріт** пишемо **і**: *Бейкер-стрі́т, Волл-стрі́т, Риджент-стрі́т, Фліт-стрі́т.*

Примітка 2. У географічних назвах після **р** перед **[j]** та в похідних від них пишемо **і**, наприклад: *Трієст, Бріенн, Ер-Ріяд, трієстський, ер-ріядський.*

5. За традицією в ряді географічних назва після приголосних **д, т** перед наступним приголосним, крім **[j]**: *Ватика́н, Единбу́рг, Кордильє́ри, Меди́на, Палести́на, Сарди́нія, Скандина́вія, Тибе́т* та в похідних від них: *ватика́нський, единбу́рзький, скандина́вський* та ін.

Примітка. Після приголосних **д, т** перед голосним і **[j]** пишемо **і**: *Гала́тія, Індія.*

6. У ряді інших географічних назв за традицією: *Бразúлія, Вифлеєм, Єрусалúм, Китáй, Пакистáн, Сиракýзи, Сúрія, Сицúлія,* та в похідних від них: *єгúпетський, сирíєць* та ін.

§130 Голосні [е], [и]

1. Голосний **[е]** звичайно передаємо буквою **е**: *енéргія, éра, Есхíл, Étна, філé, шардонé, шевролé*, а в сполученні з попереднім **[j]** — буквою **є**: *Єллоустóун, Éмен, Єль*.

За традицією **є** пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *єпúскоп, єпúтимія, єпитрахúль, Євáнгеліє, євхарúстія, éресь* та ін.

Після букв на позначення голосних, **ь** і апострофа в загальних і власних назвах звичайно вживається буква **є**: *конвéєр, реéстр, феєрвéрк, кáрієс, кліéнт, діéз, діерéза, діéта, ріéлтор, абітурієнт, пацiéнт, сiéста, гóмо сáпієнс, траєктóрія, Вандріéс, Діéго, Даніéль, Аріéль, Маріéтта, Маріéнбург, Трiéст, Рамбуé, досьé, портьé, фоé, Сьéрра-Леóне, Лавуазьé, круп'é, П'éтро*. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після неї пишемо **е**: *діелéктрик, діетúл, поліéдр, квазіетнíчний, мініескалáтор, псевдоéфект, поетáпний, геоекономíка, агроеколóгія, ультраерóзія, мегаефéкт, євроелíта, металоемáль*.

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українське **у**: *брошýра, журí, парашýт*[24].

§131 Буквосполучення au, ou

Буквосполучення **au, ou** на позначення звукосполучень **[au] [ou]** передаємо через **ау, оу**: *аутсáйдер, гауптвáхта, máузер*; *Кáунас; Клáус, Крáузе, Пáуль, Фáуст*.

У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передається через **ав**: *автентúчний, автобіографíя, автомобíль, áвтор, авторитéт, автохтóн, лáврa, Аврóра, Мавритáнія, Павлó*. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** шляхом транслітерації як **ау**, допускаються орфографічні варіанти: *аудiéнція* і *авдiéнція, аудитóрія* і *авдитóрія, лауреáт* і *лавреáт, пáуза* і *пáвза, фáуна* і *фáвна*.

[24] У власних назвах, запозичених із неслов'янських мов, після шиплячих ніколи не пишемо **є, ї, ю, я**, якщо їх не відділяє апостроф: *Абромавічус*, але *Кардаш'ян* (*прим. ред.*).

§132 Букви та буквосполучення ö, ø, eu, oe

Голосні, яким на письмі відповідають букви й буквосполучення **ö, ø, oe, eu**, у німецькій, данській, іспанській, норвезькій, турецькій, французькій, шведській та деяких інших мовах, і фонетично подібні до них голосні передаємо українською буквою **е**: *Ге́те, Б'єрнсон, Кельн, Пасте́р, Рентге́н, Ма́льме, Вільне́в, Е́нчепінг*, а після звука **[j]** буквою **є**: *Рішельє́, Б'є́рнсон*.

§133 Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження

Англійські дифтонги **[au], [ei], [ou]** звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау, ей, оу**: *бра́унінг, бра́узер, Джорджта́ун, гейм, диспле́й, Дже́ймс, сно́уборд, шо́у, Сно́у, Бе́ллоу, Сі́ллітоу, Па́уелл*. Окремі слова з дифтонгами **[ei]** і **[ou]** ввійшли в українську мову в адаптованому вигляді з голосними **е, о**: *бебібу́м, брек, ле́ді, гол, готе́ль, до́пінг, смо́кінг, Бе́кон, Че́мберлен, Шекспі́р, Айве́нго, Гладсто́н, Дефо́, Джеро́м, Марло́, О́лдос, По, Лонгфе́лло*.

§134 Звук [æ] у словах англійського походження

Англійський звук **[æ]**, якому на письмі відповідає англійська буква **а**, звичайно передаємо українською буквою **а**: *макінто́ш, спа́м, чат, ха́кер, А́лекс, А́дамс, А́длер, Га́ррісон, Ланка́стер, Манче́стер, Кана́верал, Ча́плін*; у багатьох словах за традицією цей звук передаємо через **е**: *бізнесме́н, менеджер, Бле́квуд, Ке́мерон, Ле́мберт, Пе́лл-Ме́лл, Се́лінджер, Сем, Те́тчер* і т. ін.

§135 Звук [ə:] у словах англійського походження

Англійський звук **[ə:]**, якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **er, ir, or, ur, yr, ear**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ер**: *се́рфінг, Бе́рд, Бе́ртон, Бе́ркшир, Ве́ртінг, Ернест, Ерл, Ме́рфі, Че́рчилль, Ше́рлі* тощо. Деякі слова, засвоєні українською мовою в транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *га́мбургер, курсо́р, Во́рдсворт, І́рвінг, Урба́на* та ін.

§136 Буквосполучення ei, eu у словах німецького походження. Буквосполучення ij та буква y в словах нідерландського походження

1. Німецьке буквосполучення **ei** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ай (яй)**: *Айзена́х, Ва́йнрайх,*

Віттгенштáйн, Вáйзенборн, Кáйзер, Мáйнгоф, Нортгáйм, Бляйбтрой, Кляйн, Кляйнерт, Фляйшер; буквосполучення **eu** — через **ой**: *фрóйляйн, Нойбрáнденбург, Нойбáуер*. За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення **ei** передаємо в транслітерованому вигляді через **ей**: *крéйда, крéйцер, маркшéйдер, капельмéйстер, гросмéйстер, штрейкбрéхер, Гéйне, Лéйпциг, Рейн, Швейцáрія*.

2. У запозиченнях з нідерландської мови буквосполучення **ij** та букву **y** передаємо через **ей**: *гéйзер, дрейф*.

§137 Подвоєння букв на позначення голосних

Подвоєння букв на позначення голосних в іншомовних власних назвах передаємо подвоєнням відповідних українських букв: *Áарне, Аáхен, Авраáм, Заáле, Каáба, Кýусінен, Саарбрю́кен, Тóомінг, Ванзéе*.

§138 Апостроф

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних пишемо перед **я, ю, є, ї**, які позначають сполучення звука **[j]** з наступним голосним:

1) після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б’єф, комп’ю́тер, п’єдестáл, інтерв’ю́, прем’éр, кар’éра; П’ємóнт, П’ячéнца, Рив’éра, Ак’яб, Іх’ямас, Ях’я́; Барб’é, Б’юкенен, Донаг’ю, Женев’єва, Ф’єзоле, Монтеск’є́, Руж’é, Фур’є*;

2) після кінцевого приголосного в префіксах: *ад’ю́нкт, ад’ютáнт, ін’єкція, кон’ю́нктура, диз’ю́нкція*.

2. Апостроф не пишемо:

1) перед **йо**: *курйóз, серйозний*;

2) коли **я, ю** позначають пом’якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь; бюджéт, бюрó, кювéт, мюрúд, пюпíтр, пюрé, фюзеляж, кювéт, рюкзáк, рюш; Барбю́с, Бюффóн, Вю́ртемберг, Мю́ллер, Гюгó*.

§139 М’який знак (ь)

1. М’який знак **(ь)** у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

1) перед **я, ю, є, ї, йо**: *кондотьéр, конферансьé, ательé, марсельéза, мільярд, бульйóн, сеньйóр, дуéнья, віньєтка, каньйóн; В’єнтьян, Кордильéри, Севíлья; Готьé, Лавуазьé, Мольéр, Ньютóн, Реньé, Віньї́*;

2) у низці слів після **л** перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатро́с, джо́уль, ко́льт, магістра́ль, фільм; Альбе́рта, Ба́зель, Булóнь, Де́льфи, Кро́мвель, Не́льсон, Рафае́ль, Ча́рльз, Шампа́нь* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

§140 Іменники іншомовного походження звичайно відмінюємо як відповідні українські іменники:

І відміна: *ка́псула — ка́псули, ка́псулі; фі́зика — фі́зики, фізиці; вакуóля — вакуóлі, вакуóлею; ескадри́лья — ескадри́льї, ескадри́льєю, род. мн. ескадри́лей; Бу́дда — Бу́дди, Бу́ддою; Вене́ція — Вене́ції, Вене́цією; Го́я — Го́ї, Го́єю.*

ІІ відміна: *арсена́л — арсена́лу, арсена́лом, в арсена́лі; блок — блóка (і блóку), блóком, на блóці; автомобі́ль — автомобі́ля, автомобі́лем; Рафае́ль — Рафае́ля, Рафае́лем; Бю́лов — Бю́лова, Бю́ловом; Да́рвін — Да́рвіна, Да́рвіном.*

ІІІ відміна: *магістра́ль — магістра́лі, магістра́ллю; верф — ве́рфі, ве́рф'ю.*

Невідмінювані іменники іншомовного походження

Деякі іменники іншомовного походження не відмінюємо, а саме:

- іменники на **-а** з попереднім голосним: *амплуа́, боа́, буржуа́; Бенуа́, Валуа́, Джóшуа, Жоффруа́, Нікара́гуа, Па́пуа*;
- односкладові слова на **-а, -я** : *бра, па, спа, фа, ля*;
- іменники на **-е, -є**: *ательє́, валіде́, ду́че, желе́, кабаре́, каберне́, кафе́, кашне́, негліже́, пенсне́, піке́, суфле́, турне́, шале́, шосе́, сомельє́; Беранже́, Ге́йне, Ге́те, Да́нте, Туапсе́; Барб'є́, Готьє́, Ле Корбюзьє́, Лавуазьє́, Рамбує́*;
- іменники на **-і, -и, -ї**: *ві́скі, ефе́нді, коліб́рі, мерсі́, парі́, по́ні, таксі́, Анрі́, Гальва́ні, Россі́ні, Тбілі́сі, Фірдоусі́, Ше́ллі; Алмати́, Амангельди́; Віньї́ Шантії́*;
- іменники на **-о**: *бюро́, депо́, жабо́, є́вро, казино́, кака́о, кре́до, кіно́, лото́, маéстро, метро́, ра́діо, ре́тро, кімоно́, каудíльйо, Антóніо, Базíліо, Вóльво, Ву́дро, Пежо́, Рено́, Арно́, Буало́, Вано́, Віардо́, Дідро́, Джо, Мака́о, Ма́ріо, Ла́о, Лонгфе́лло, Піка́ссо́, По, Торква́то Та́ссо*; за традицією відмінюємо *вино́, пальто́, ситро́*;

- іменники на **-у, -ю:** *какаду́, рагу́, рандеву́, фра́у, шо́у, Баку́, Сно́у, Катманду́, Пала́у; інтерв'ю́, інженю́, меню́, парвеню́, Кюсю́, Сю*;
- топоніми з компонентами **-лейн, ривер, роуд, -сквер, -стріт:** *на Дру́рі-лейн, біля Па́рк-лейн, біля Фолл-ри́вер, на Е́ббі-роуд, на Монтріо́л-ро́уд, на Та́ймс-сквер, на А́дам-стрі́т, біля Ри́джент-стрі́т, на Сент-Дже́ймс-стрі́т*;
- етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний*: міс, місис, мада́м, мадемуазе́ль, фре́кен, фро́йляйн, хану́м*;
- жіночі особові імена, що закінчуються на **-й** і на твердий приголосний (крім губних)**:** *Беатрі́с, Доло́рес, Гюльчата́й, Елма́с, Енн, Жанне́т, Ірен, Ка́рме́н, Кім, Клоді́н, Ленор, Ма́ргарет, Мерсе́дес, Мони́к, Тріш, Фара́х* і т. ін.

Примітка. Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо: *Ізабе́ль — Ізабе́лі, Ете́ль — Ете́лі, Жізе́ль — Жізе́лі, Міше́ль — Міше́лі, Нікóль — Нікóлі, Сесíль — Сесíлі, Зейна́б — Зейна́бі, Руф — Ру́фі.*

Особливості відмінювання власних назв іншомовного походження

1. У дво- і полікомпонентних іменах і прізвищах відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *Жа́на-Жа́ка, Марії́-Антуане́тти, Марі́-Сесілі́, А́ртура Ко́нана До́йла, Ка́рла Гу́става Емі́ля Маннерге́йма*; *Хуа́на Ка́рлоса Альфо́нсо Віктóра Марії́ де Бурбóна*; *Клóда Жозе́фа Руже́ де Лі́ля.*

2. У чоловічих формах арабських, перських, тюркських імен з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін., відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *з Ахме́дом Гаса́ном-огли́, у Мамéда-заде́, до Мехме́да-бе́я, з Кема́лем-пашéю, у Мірзи́-ха́на.*

Примітка. Не відмінюємо особові імена в складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом ***кизи́***: *до Зульфії́ Мура́д-кизи́, з Фатімóю Гаса́н-кизи́* і т. ін.

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

§141 Українські прізвища та імена

Українські прізвища передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березі́вський, Біловéрхий, Ведмéдів, Зáєць, Кривоні́с, Миколáєнко, Олексíєнко, Олександрóвич, Швець*.

§142 Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюємо як відповідні загальні назви I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюємо за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни:

Мáйборода — Мáйбороди, Мáйбороді, Мáйбороду й т. д.;

Гми́ря — Гми́рі, Гми́рі, Гми́рю, Гми́рею й т. д.; *Гнатю́к — Гнатюкá, Гнатюкóві* (*Гнатюкý*) й т. д.; *Зáєць — Зáйця, Зáйцеві* (*Зáйцю*) й т. д.;

Іваньó — Іванá, Іванéві (*Іваньóві, Іваню́*) й т. д.; *Кривоні́с — Кривонóса, Кривонóсові* (*Кривонóсу*) й т. д.; *Лéбідь — Лéбедя, Лéбедеві* (*Лéбедю*) й т. д.;

Мамали́га — Мамали́ги, Мамали́зі й т. д.; *Журавéль — Журавля́, Журавлéві* (*Журавлю́*) й т. д.; *Соловéй — Солов'я́, Солов'éві* (*Солов'ю́*) й т. д.;

Бу́сел — Бу́сла, Бу́слові (*Бу́слу*) й т. д.;

Свéкор — Свéкра, Свéкрові (*Свéкру*) й т. д.;

Мотóк — Моткá, Моткові (*Моткý*) й т. д. *Панібудьлáска — Панібудьлáски, Панібудьлáсці* й т. д.; *Снігúр — Снігиря́, Снігирéві* (*Снігирю́*) й т. д.;

Снігу́р — Снігурá, Снігурóві (*Снігурý*) й т. д.;

Симонéнко — Симонéнка, Симонéнкові (*Симонéнку*) й т. д.

Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: *Швець — Швеця́, Швецéві* (*Швецю́*) й т. д.; *Жнець — Жнеця́, Жнецéві* (*Жнецю́*) й т. д.; *Врýбель — Врýбеля, Врýбелеві* (*Врýбелю*) й т. д.; *Чернéць — Чернеця́, Чернецéві* (*Чернецю́*) й т. д.[25]

[25] Але *Заєць — Зайця* (*прим. ред.*).

Примітка 1. Прізвища на зразок *Дідуньо́, Іваньо́* в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень **-ев-і (-ьов-і, -ю)**: *Дідуне́ві* (*-ьо́в-і, -ю́*), *Іване́ві* (*-ьо́в-і, -ю́*).

Примітка 2. Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв: пор. прізвища *Моро́з — Моро́з-а, Куліш — Куліш-а́, Корова́й — Корова́-я, Чорноті́нь — Чорноті́н-я, Рись — Ри́с-я* і загальні назви *моро́з — моро́з-у, куліш — кулеш-у́, корова́й — корова́-ю, тінь — ті́н-і, рись — ри́с-і*.

Примітка 3. За відповідними відмінами відмінюємо неслов'янські змінювані прізвища: *Окуджа́ва — Окуджа́ви, Окуджа́ві* й т. д., *Шекспі́р — Шекспі́ра, Шекспі́рові* (*Шекспі́ру*) й т. д., *Стенда́ль — Стенда́ля, Стенда́леві* (*Стенда́лю*) й т. д., *Ді́тель — Ді́теля, Ді́телеві* (*Ді́телю*) й т. д. (див. §140).

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий (-ій)** відмінюємо як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи):

Авдіє́вський — Авдіє́вського, Авдіє́вському й т. д.;

Кобиля́нська — Кобиля́нської, Кобиля́нській і т. д.

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюємо за такими зразками:

Однина

Н.	*Па́влов*	*Ковалі́в*
Р.	*Па́влов-**а***	*Ковале́в-**а*** (*-лі́в-**а***)
Д.	*Па́влов-**у***	*Ковале́в-**у*** (*-лі́в-**у***)
Зн.	*Па́влов-**а***	*Ковале́в-**а*** (*-лі́в-**а***)
Ор.	*Па́влов-**им***	*Ковале́в-**им*** (*-лі́в-**им***)
М.	*...Па́влов-**і*** (*-**у***)	*...Ковале́в-**і*** (*-**у***) (*-лі́в-**і**, -у*)
Кл.	*Па́влов-**е***	*Ковале́в-**е*** (*-лі́в-**е***)

Н.	*Про́копів*	*Кирчі́в*
Р.	*Про́копов-**а*** (*-пів-**а***)	*Кирче́в-**а*** (*-чі́в-**а***)
Д.	*Про́копов-**у*** (*-пів-**у***)	*Кирче́в-**у*** (*-чі́в-**у***)
Зн.	*Про́копов-**а*** (*-пів-**а***)	*Кирче́в-**а*** (*-чі́в-**а***)
Ор.	*Про́копов-**им*** (*-пів-**им***)	*Кирче́в-**им*** (*-чі́в-**им***)
М.	*...Про́копов-**і*** (*-**у***) (*-пів-**і**, -**у***)	*...Кирче́в-**і*** (*-**у***) (*-чі́в-**і**, -**у***)
Кл.	*Про́копов-**е*** (*-пів-**е***)	*Кирче́в-**е*** (*-чі́в-**е***)

Множина

Н.	*Па́влов-**и***	*Ковале́в-**и*** (*-лі́в-**и***)
Р.	*Па́влов-**их***	*Ковале́в-**их*** (*-лі́в-**их***)
Д.	*Па́влов-**им***	*Ковале́в-**им*** (*-лі́в-**им***)
Зн.	*Па́влов-**их***	*Ковале́в-**их*** (*-лі́в-**их***)
Ор.	*Па́влов-**ими***	*Ковале́в-**ими*** (*-лі́в-**ими***)
М.	*...Па́влов-**их***	*...Ковале́в-**их*** (*-лі́в-**их***)
Кл.	*Па́влов-**и***	*Ковале́в-**и*** (*-лі́в-**и***)

Н.	*Про́копов-**и*** (*-пів-**и***)	*Кирче́в-**и*** (*-чі́в-**и***)
Р.	*Про́копов-их* (*-пів-**их***)	*Кирче́в-**их*** (*-чі́в-**их***)
Д.	*Про́копов-**им*** (*-пів-им*)	*Кирче́в-**им*** (*-чі́в-**им***)
Зн.	*Про́копов-**их*** (*-пів-**их***)	*Кирче́в-**их*** (*-чі́в-**их***)
Ор.	*Про́копов-**ими*** (*-пів-**ими***)	*Кирче́в-**ими*** (*-чі́в-**ими***)
М.	*...Про́копов-**их*** (*-пів-**их***)	*...Кирче́в-**их*** (*-чі́в-**их***)
Кл.	*Про́копов-**и*** (*-пів-**и***)	*Кирче́в-**и*** (*-чі́в-**и***)

Однина

Н.	*Га́ршин*	*Романи́шин*
Р.	*Га́ршин-**а***	*Романи́шин-**а***
Д.	*Га́ршин-**ові*** (*-**у***)	*Романи́шин-**ові*** (*-**у***)
Зн.	*Га́ршин-**а***	*Романи́шин-**а***
Ор.	*Га́ршин-**им***	*Романи́шин-**им***
М.	*...Га́ршин-**і*** (*-**у***)	*...Романи́шин-**і*** (*-**у***)
Кл.	*Га́ршин-**е***	*Романи́шин-**е***

Множина

Н.	*Га́ршин-**и***	*Романи́шин-**и***
Р.	*Га́ршин-**их***	*Романи́шин-**их***
Д.	*Га́ршин-**им***	*Романи́шин-**им***
Зн.	*Га́ршин-**их***	*Романи́шин-**их***
Ор.	*Га́ршин-**ими***	*Романи́шин-**ими***
М.	*...Га́ршин-**их***	*...Романи́шин-**их***
Кл.	*Га́ршин-**и***	*Романи́шин-**и***

Примітка 1. У відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Га́шек — Га́шека, Га́шекові...*, *Ло́кетек — Ло́кетека, Ло́кетекові...* Так само зберігаємо **-е-** при відмінюванні* прізвищ з кінцевими **-ер, -ел:** *Пе́тер — Пе́тера..., Па́вел — Па́вела...*, але в іменах він випадає: *Пе́тер — Пе́тра..., Па́вел* (*Па́вол*) *— Па́вла*. При відмінюванні* прізвищ слов'янського походження на **-ець** суфіксальний **-е-** випадає: *Ка́ролець — Ка́рольця, Ка́рольцеві..., Ма́лець — Ма́льця, Ма́льцеві..., Мора́вець — Мора́вця, Мора́вцеві..., О́равець — О́равця, О́равцеві...*

Примітка 2. Жіночі прізвища на приголосний та **-о** не відмінюємо: *Марії́ Се́ник, Надії́ Балії́й, з Лі́ною Косте́нко, без Ні́ни Ба́йко*. Аналогічні чоловічі прізвища відмінюємо як відповідні іменники: *Василя́ Се́ника, Миха́йлові Баліє́ві, з Іва́ном Косте́нком, без Андрі́я Ба́йка*.

Примітка 3. Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романи́шин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок *Ру́си́н*: пор. *Романи́шиним,* але *Ру́си́ном*.

Примітка 4. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. §140.

§143 Відмінювання імен

Українські імена передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Богда́н, Васи́ль, Іноке́нтій, Мико́ла, Петро́, Семе́н, Яросла́в, Га́нна, І́нна, Наді́я, Окса́на, Світла́на* та ін.

1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а**, **-я**, відмінюємо як відповідні іменники І відміни:

Однина

Тверда група

	чол. р.	**жін. р.**
Н.	*Мико́л-**а***	*Га́нн-**а***
Р.	*Мико́л-**и***	*Га́нн-**и***
Д.	*Мико́л-**і***	*Га́нн-**і***
Зн.	*Мико́л-**у***	*Га́нн-**у***
Ор.	*Мико́л-**ою***	*Га́нн-**ою***
М.	*Мико́л-**і***	*Га́нн-**і***
Кл.	*Мико́л-**о***	*Га́нн-**о***

М'яка група

	чол. р.	жін. р.		
Н.	*Ілл-**я***	*Соломі́-**я***	*Мо́тр-**я***	*Ната́л-**я***
Р.	*Ілл-**і́***	*Соломі́-**ї***	*Мо́тр-**і***	*Ната́л-**і***
Д.	*Ілл-**і́***	*Соломі́-**ї***	*Мо́тр-**і***	*Ната́л-**і***
Зн.	*Ілл-**ю́***	*Соломі́-**ю***	*Мо́тр-**ю***	*Ната́л-**ю***
Ор.	*Ілл-**е́ю***	*Соломі́-**єю***	*Мо́тр-**ею***	*Ната́л-**ею***
М.	*Ілл-**і́***	*Соломі́-**ї***	*Мо́тр-**і***	*Ната́л-**і***
Кл.	*І́лл-**е***	*Соломі́-**є***	*Мо́тр-**е***	*Ната́л-**ю***

Множина

Тверда група

	чол. р.	жін. р.
Н.	*Мико́л-**и***	*Га́нн-**и***
Р.	*Мико́л*	*Га́нн*
Д.	*Мико́л-**ам***	*Га́нн-**ам***
Зн.	*Мико́л*	*Га́нн*
Ор.	*Мико́л-**ами***	*Га́нн-**ами***
М.	*Мико́л-**ах***	*Га́нн-**ах***
Кл.	*Мико́л-**и***	*Га́нн-**и***

М'яка група

	чол. р.	жін. р.	
Н.	*Ілл-**і́***	*Соломі́-**ї***	*Мо́тр-**і***	*Ната́л-**і***
Р.	*Ілл-**і́в***	*Соломі́й*	*Мотр*	*Ната́ль*
Д.	*Ілл-**я́м***	*Соломі́-**ям***	*Мо́тр-**ям***	*Ната́л-**ям***
Зн.	*Ілл-**і́в***	*Соломі́й*	*Мотр*	*Ната́ль*
Ор.	*Ілл-**я́ми***	*Соломі́-**ями***	*Мо́тр-**ями***	*Ната́л-**ями***
М.	*Ілл-**я́х***	*Соломі́-**ях***	*Мо́тр-**ях***	*Ната́л-**ях***
Кл.	*Ілл-**і́***	*Соломі́-**ї***	*Мо́тр-**і***	*Ната́л-**і***

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г, к, х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням змінюємо на **з, ц, с**: *О́льга — О́льзі, Пала́жка — Пала́жці, Соло́ха — Соло́сі*.

Примітка 2. У жіночих іменах на зразок *Ода́рка, Пара́ска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук **о**: *Ода́рок, Пара́сок*.

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **-о**, відмінюємо як відповідні іменники II відміни:

Однина

Тверда група

Н.	*Оле́г*	*Анті́н*	*Дмитр-**о́***
Р.	*Оле́г-**а***	*Анто́н-**а***	*Дмитр-**а́***
Д.	*Оле́г-**ові*** **(-*у*)**	*Анто́н-**ові*** **(-*у*)**	*Дмитр-**о́ві*** **(-*у*)**
Зн.	*Оле́г-**а***	*Анто́н-**а***	*Дмитр-**а́***
Ор.	*Оле́г-**ом***	*Анто́н-**ом***	*Дмитр-**о́м***
М.	*Оле́г-**ові*** **(-*у*)**	*Анто́н-**ові*** **(-*у*)**	*Дмитр-**о́ві*** **(-*у*)**
Кл.	*Оле́ж-**е*** **(*Олег-у*)**	*Анто́н-**е***	*Дми́тр-**е***

	М'яка група			**Мішана група**
Н.	*Сергі́-**й***	*І́гор*	*Тере́нь*	*Тимі́ш*
Р.	*Сергі́-**я***	*І́гор-я*	*Тере́н-**я***	*Тимо́ш-**а*** і *Тимош-**а́*)**
Д.	*Сергі́-**єві*** **(-*ю*)**	*І́гор-**еві*** **(-*ю*)**	*Тере́н-**еві*** **(-*ю*)**	*Тимо́ш-**еві*** **(-*у*)** і *Тимош-**е́ві*** **(-*у*)**
Зн.	*Сергі́-**я***	*І́гор-**я***	*Тере́н-**я***	*Тимо́ш-**а*** і *Тимош-**а́***
Ор.	*Сергі́-**єм***	*І́гор-**ем***	*Тере́н-**ем***	*Тимо́ш-**ем*** і *Тимош-**е́м***
М.	*Сергі́-**єві*** **(-*ю*)**	*І́гор-**еві*** **(-*ю*)**	*Тере́н-**еві*** **(-*ю*)**	*Тимо́ш-**еві*** **(-*у, і*)** і *Тимош-**е́ві*** **(-*у́, -і́*)**
Кл.	*Сергі́-**ю***	*І́гор-**ю***	*Тере́н-**ю***	*Тимо́ш-**е***

Множина

Тверда група

Н.	*Оле́г-**и***	*Анто́н-**и***	*Дмитр-**и́***
Р.	*Оле́г-**ів***	*Анто́н-**ів***	*Дмитр-**і́в***
Д.	*Оле́г-**ам***	*Анто́н-**ам***	*Дмитр-**ам́***
Зн.	*Оле́г-**ів***	*Анто́н-**ів***	*Дмитр-**і́в***
Ор.	*Оле́г-**ами***	*Анто́н-**ами***	*Дмитр-**ами́***
М.	*Оле́г-**ах***	*Анто́н-**ах***	*Дмитр-**ах́***
Кл.	*Оле́г-**и***	*Анто́н-**и***	*Дмитр-**и́***

	М'яка група			Мішана група
Н.	*Сергі́-**ї***	*І́гор-**і***	*Терéн-**і***	*Тимош-**і́***
Р.	*Сергі́-**їв***	*І́гор-**ів***	*Терéн-**ів***	*Тимош-**і́в***
Д.	*Сергі́-**ям***	*І́гор-**ям***	*Терéн-**ям***	*Тимош-**а́м***
Зн.	*Сергі́-**їв***	*І́гор-**ів***	*Терéн-**ів***	*Тимош-**і́в***
Ор.	*Сергі́-**ями***	*І́гор-**ями***	*Терéн-**ями***	*Тимош-**а́ми***
М.	*Сергі́-**ях***	*І́гор-**ях***	*Терéн-**ях***	*Тимош-**а́х***
Кл.	*Сергі́-**ї***	*І́гор-**і***	*Терéн-**і***	*Тимош-**і́***

Примітка 1. В іменах на зразок *Антíн, Нéстір, Ничúпір, Прóкіп, Сúдір, Тимíш, Фéдір* **і** вживаємо в називному відмінку (у закритому складі), у непрямих відмінках — **о**: *Антóна, Антóнові* й т. д., *Нéстора, Нéсторові* й т. д., але *Авенíр — Авенíра, Лаврíн — Лаврíна, Олефíр — Олефíра*.

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: *Вíктор — Вíктора, Макáр — Макáра, Світозáр — Світозáра*, але імена з історично м'яким **р** мають закінчення **-я**: *Íгор — Íгоря, Лáзар — Лáзаря*.

Примітка 3. Ім'я *Лев* має паралельні відмінкові форми: *Лéва* й *Львá, Лéвові* й *Львóві* та ін., але в кличному відмінку тільки *Лéве*.

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюємо як відповідні іменники III відміни:

Однина

Н.	*Любóв*	*Адéль*
Р.	*Любóв-**і***	*Адéл-**і***
Д.	*Любóв-**і***	*Адéл-**і***
Зн.	*Любóв*	*Адéль*
Ор.	*Любóв'-**ю***	*Адéлл-**ю***
М.	*...Любóв-**і***	*...Адéл-**і***
Кл.	*Любóв-**е***	*Адéл-**е***

Примітка. Форми множини від таких імен рідковживані.

Зразок відмінювання чоловічого імені та по батькові

Н.	Яросла́в Васи́льович (Олексі́йович, І́горьович)
Р.	Яросла́в-**а** Васи́льович-**а** (Олексі́йович-**а**, І́горьович-**а**)
Д.	Яросла́в-**ові (-у)** Васи́льович-**у** (Олексі́йович-**у**, І́горьович-**у**)
Зн.	Яросла́в-**а** Васи́льович-**а** (Олексі́йович-**а**, І́горьович-**а**)
Ор.	Яросла́в-**ом** Васи́льович-**ем** (Олексі́йович-**ем**, І́горьович-**ем**)
М.	...Яросла́в-**ові (-у, -і)** Васи́льович-**у** (Олексі́йович-**у**, І́горьович-**у**)
Кл.	Яросла́в-**е** Васи́льович-**у** (Олексі́йович-**у**, І́горьович-**у**)

Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові

Н.	Мари́-**я** Васи́лівн-**а** (Андрі́ївн-**а**, Іллі́вн-**а**)
Р.	Мари́-**ї** Васи́лівн-**и** (Андрі́ївн-**и**, Іллі́вн-**и**)
Д.	Мари́-**ї** Васи́лівн-**і** (Андрі́ївн-**і**, Іллі́вн-**і**)
Зн.	Мари́-**ю** Васи́лівн-**у** (Андрі́ївн-**у**, Іллі́вн-**у**)
Ор.	Мари́-**єю** Васи́лівн-**ою** (Андрі́ївн-**ою**, Іллі́вн-**ою**)
М.	...Мари́-**ї** Васи́лівн-**і** (Андрі́ївн-**і**, Іллі́вн-**і**)
Кл.	Мари́-**є** Васи́лівн-**о** (Андрі́ївн-**о**, Іллі́вн-**о**)

§144 Слов'янські прізвища та імена

Основні правила правопису прізвищ та імен інших слов'янських народів такі:

1. Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками: *Арте́м, Микóла, Олексáндр, Семéн, Ві́ра, Катери́на, Світлáна*; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури — такі, як* *Алéсь Адамóвич, Пятру́сь Бро́вка, Ри́гор Бородýлін* та ін.

Е, ІЕ, Ĕ

2. Російську літеру **е**, польські **ie**, болгарську і сербську **е**, чеські **e**, **ě** після приголосних передаємо літерою **е**: *Александро́в, Бестýжев, Вельго́рський, Ве́нгеров, Веселóвський, Держáвін, Кузнецóв, Ле́рмонтов, О́зеров, Петро́в, Степáнов, Турге́нєв, Фе́дін, Шмельóв; Бе́лич, Броне́вський, Ве́слав, Зале́ський, Мечисла́в, Міцке́вич, Мі́чатек, Не́дич, Се́длачек, Сенке́вич, Серако́вський, Це́нкий, Ча́пек*.

3. Російську літеру **е** передаємо літерою **є** в таких позиціях:

1) на початку слів: *Євдоки́мов, Євтушéвський, Єгóр, Єлáнський, Єлизáров, Єршóв, Єфімов*;

2) у середині слів після голосного й при роздільній вимові* після приголосного (після **ь** та апострофа): *Бердя́єв, Буєрáков, Вересáєв, Гуля́єв, Достоéвський, Ісáєнков; Аля́б'єв, Афанáсьєв, Григóр'єв, Євгéньєва, Зинóв'єв*;

3) після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц,** задньоязикових і гортанного **г**) у суфіксі **-єв** та в сполученні морфем **-єєв** російських прізвищ: *Лóмтєв, Медвéдєв, М'я́тлєв; Алексéєв, Веденéєв, Гордéєв, Матвéєв, Менделéєв;* але: *Мýромцев, Нехорóшев, Пúсарев, Подья́чев, Усвя́тцев; Андрéєв, Аракчéєв, Мацéєв, Плещéєв,* а також у болгарських: *Бóтев, Дрýмев* та ін.;

4) коли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських коренях **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бєлíнський, Звéрев, Лєскóв, Мєстéчкін, Насéдкін, Пєшкóвський, Рéпін, Столéтов, Твердохлéбов*; до цього переліку належить і прізвище *Нарéжний*, запозичене російською мовою з української, де нормативним є *Наріжний*.

Ё

4. Російську літеру **ё** передаємо:

1) сполученням літер **йо** на початку слова, у середині після голосних, а також після губних **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, коли **ё** позначає звукосполучення **й**+**о**: *Йóлкін; Бугайóв, Воробйóва, Окайóмов, Соловйóв*;

2) через **ьо** в середині слова після приголосних, коли **ё** позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Алфьóров, Верьóвкін, Дьóрнов, Корольóв, Новосьóлов, Семьóркін, Тьóркін*. Але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишемо **е**: *Артéмов, Семéнов, Фéдоров* і т. ін.;

3) через **о** під наголосом після **ч**, **щ**: *Грачóв, Лихачóв, Пугачóв, Щипачóв, Хрущóв*.

5. Польське сполучення літер **іо** передаємо:

1) сполученням літер **йо** після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**: *Голембйóвський, Мйодóвич, Пйотрóвський*;

2) через **ьо** після м'яких приголосних: *Аньóлек, Генсьóрський, Козьолéцький*.

И (І)

6. И (І) передаємо через **и** в прізвищах та іменах, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення

и — і (болгарська, сербська та ін.): *Вели́чков, Жи́вков, Хри́стов; Бе́лич, Кара́джич, Миле́тич, Ра́дич, Я́гич, Симео́н, Ми́лач, Филип́;* але через **ї** після голосного: *Ра́їч, Сто́їч* та через **і** — на початку слова: *Іконо́мов, Іліє́в; І́вич, Ігнато́вич, І́во.*

У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **і** передаємо:

1) через **і** на початку слова та після приголосного: *Івашке́вич, Зволі́нський, Лі́нда, Міцке́вич, Ілóна; Є́длічка, Мі́чатек*;

2) через **и** після шиплячих і **ц** та в суфіксах **-ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)**: *Бжозóвич, Козúцький, Копéрник, Сенкéвич, Шúмчак; Гáвлик, Жúжка, Мі́клошич, Фýчик*, а також у прикметникових суфіксах (див. п. 9), але в кінці слова — через **і**: *Є́жі, Є́нсі, Ї́ржі.*

7. Російську літеру **и** передаємо:

1) літерою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігна́тов, Ісáєв; Багі́ров, Гагáрін, Мічýрін, Пýшкін, Дубúнін, Малúнін*;

2) літерою **ї** після голосного й за роздільної вимови після приголосних (після **ь** та апострофа): *Вóїнов, Гýр'їн, Ізмаї́лов, Ільїн*;

3) літерою **и**:

а) після **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Гáршин, Гýщин, Дорóжин, Лýчин, Цецúлін, Чúчиков, Шúшкін, Щиглóв;* це стосується й прізвищ інших народів: *Абашúдзе, Вашингтóн, Джигарханя́н, Жильєрóн, Тажибáєв, Цицерóн, Чиковáні* тощо; також *Чингісхáн;* але перед голосним пишемо **і**: *Жіонó, Тиціáн, Ціолкóвський*;

б) у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борúсов, Ботвúнник, Вавилóвський, Виногрáдов, Глúнка, Данúлов, Малúнін, Казимúрський, Кантемúр, Кирúлов, Кисельóв, Мирóнов, Митрофáнов, Мúшкін, Никúфоров, Одинцóв, Пивовáров, Пиля́єв, Пúсарев, Смирнóв, Тимофéєв, Титóв, Тихомúров*; але: *Нікі́тін, Ніколáєв* тощо, твірними для яких є імена, відмінні від українських;

в) у префіксі **при-**: *Прибúлкін, Привáлов, Прúшвін*;

г) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Бéликов, Гóлик, Котéльников, Крýтиков, Нóвиков; Гні́дич, Кулúнич, Станюкóвич; Голúцин, Палúцин, Солженúцин; Радúщев, Татúщев.*

Ы

8. Російську й білоруську літеру **ы** (польську, чеську, словацьку **y**) передаємо літерою **и**: *Крутúх, Малúцин, Рибакóв, Скорúна, Циганкóв, Чернишóв; Виспя́нський, Пташúнський; Масáрик.*

Ą, Ę

9. Польські носові **ą, ę** передаємо:

1) сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́вський, Заре́мба, Ке́мпа*;

2) сполученнями літер **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайо́нчек, Па́йонк, Пйо́нтек, Свьо́нтек; Венгжино́вич, Єнджихо́вський, Свенци́цький*.

Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями

10. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(i) -ck(i), -dzk(i), -sk(ý), -ck(ý)** передаємо відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий), -дзьк(ий):** *Броне́вський, Даргоми́жський, Маяко́вський, Му́соргський, Остро́вський; Гомули́цький, Городе́цький; Гру́дзький, Зава́дзький;* так само з **ь** пишемо російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой):** *Луговськи́й* (*Луговська́*), *Трубецьки́й* (*Трубецька́*).

11. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаємо так: **-ый** через **-ий; -ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій; -ая, -яя** — через **-а, -я:** *Бє́лий, Остро́вський, Кра́йній; Бє́ла, Остро́вська, Кра́йня*. Закінчення **-ой** передаємо через **-ий:** *Донськи́й, Крути́й, Луговськи́й, Полеви́й, Соловйо́в-Сєди́й, Боси́й, Трубецьки́й,* але *Толсто́й* (*Толста́*).

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы,** чеських та словацьких **-ý,** польських **-у,** болгарських, македонських і сербських **-и,** хорватських **-і** передаємо через **-ий:** *Бя́лий, Га́ртний, Не́врлий, Но́вотний, Па́лацький, Смирне́нський, Коне́ський, Куку́левич-Сакци́нський,* але *Гуля́шки* (невідмінюване).

М'якість польських приголосних **ń, ś, ć (dź)** у прізвищах перед суфіксами **-ськ(ий), -цьк(ий)** і м'якими приголосними не позначаємо м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н, с, ц (дз)** пом'якшуються: *Виспя́нський, Ябло́нський; Свя́дек, Цвік*. В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передаємо літерами **і, ю, я** та **ь** (у кінці слова): *Дзісь, Дзюра́вець, Сятко́вський*.

Апостроф

12. Апостроф пишемо після губних, задньоязикових і **р** перед **я, ю, є, ї:** *Аля́б'єв, Аре́ф'єв, Водоп'я́нов, Григо́р'єв, Заха́р'їн, Луб'я́нцев, Лук'я́нов, Пом'яло́вський, Проко́ф'єв, Рум'я́нцев, Ю́р'єв, В'ю́жин;* перед **йо** апостроф не пишемо: *Воробйо́в, Соловйо́в*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у,** то апостроф перед ними не пишемо: *Бяду́ля, Пясе́цький, Рю́мін*.

М'який знак (ь)

13. М'який знак **(ь)** пишемо в прізвищах після літер на позначення м'яких приголосних:

1) у прізвищах після м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н:**

а) при роздільній вимові перед **я, ю, є, ї***: *Дья́конов, Панкра́тьєв, Третьяко́в, Поло́зьєв, Сала́сьєв, Фатья́нов, Ільюшин, Ана́ньїн*;

б) перед приголосними: *Во́льнов, Конько́в*;

в) у кінці слова: *Лось, Со́боль*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишемо: *Дя́гилєв, Зя́брев, Ляпуно́в, Цявло́вський, Тюме́нєв*;

2) у прізвищах із суфіксом **-ець:** *Глу́ховець, Скита́лець*.

Примітка 1. М'якість польських приголосних **n, s, c, dz** позначаємо в українській мові літерою **ь** лише в кінці слова: *Ку́ронь, Дзісь, Ци́рліць, Не́дзведзь,* але *Урба́нчик, Кусне́вич, Свя́дек, Свідзи́нський*.

Примітка 2. На м'якість приголосного **ц** у кінці основи слов'янських прізвищ I відміни вказує закінчення **-я** (*Кусту́риця*, а не *Кусту́рица*). У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Кла́узевіц, Лі́фшиц, Мо́ріц*.

§145 Неслов'янські прізвища та імена

Про правопис неслов'янських прізвищ та імен див. III розділ «Правопис слів іншомовного походження» (§121–140).

СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

§146 Імена та прізвища (прізвиська)

Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох компонентів або до складу яких входять прийменники, частки, артиклі тощо, пишемо окремо, разом і з дефісом.

1. Окремо пишемо:

1) прізвиська й псевдоніми (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: *Іва́н Воло́ве О́ко, Єле́на Прекра́сна, Рі́чард Ле́вове Се́рце, Степа́н Ти́гряча Смерть, Слуга́ з Добро́миля;* до цього переліку належать і власні назви американських індіанців: *Мале́нький Вовк, Тупи́й Ніж* і т. ін.;

2) псевдоніми, що побудовані як поєднання імені та прізвища: *Джек Ло́ндон, Жорж Санд, Ле́ся Украї́нка, Ма́рко Вовчо́к, Пана́с Ми́рний*;

3) повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге — родове ім'я, третє — прізвище: *Гай Ю́лій Це́зар, Марк По́рцій Като́н*;

4) артиклі, прийменники та інші службові слова **(ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.**)** в питомих (неофіційних) та іншомовних особових назвах: *Лю́двіг ван Бетхо́вен, да Ві́нчі, де ла Куе́ва, ді Віттóріо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шапельє́, фон дер Гольц*.

Примітка 1. Скорочену частку **д** та ірландську частку **о** пишемо з власними іменами через апостроф: *Д'Аламбе́р, д'Артаньян́, д'Обіньє́; О'Кейсі, О'Ко́ннор* (але *О. Ге́нрі* — псевдонім письменника); частки **Мак-**, **Сан-**, **Сен-**, які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід'ємну частину, пишемо з дефісом: *Мак-Маго́н, Мак-Клю́р, Сан-Марті́н, Сен-Сімо́н*.

Примітка 2. У ряді випадків частки пишемо разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандо́ль, Деліль, Дерібас, Лага́рп, Ламетрі́, Лафонте́н, Лесаж, Фонві́зін*;

5) слово **дон** («пан») перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Базі́ліо, дон Пе́дро, дон Хосе́*. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишемо з великої літери: *Дон Жуа́н, Дон Кіхо́т*.

Примітка. У загальному значенні слово *донжуа́н* пишемо разом і з малої літери;

6) складники китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв: *Ван Мен, Пак Чівон́, Хо Ші Мін, Нгуєн Конг Хоа́н, У Ну Мунг*.

Примітка. У складених китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назвах відмінюємо лише останню частину, яка закінчується на приголосні: *Кім Ир Сен — Кім Ир Се́на..., Хо Ші Мін — Хо Ші Мі́на..., Ден Сяопі́н — Ден Сяопі́на...*, але *Го Можо́, Чан Кайші́* й т. ін. (незмінювані).

2. Разом пишемо:

1) українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Гори́цвіт, Непи́йвода, Уби́йвовк*;

2) українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийве́чір, Нетудиха́та, Панібудьла́ска*;

3) українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопо́л, Кривоні́с, Скороход*;

4) слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владисла́в, Володи́мир, Мечисла́в, Яропо́лк*;

5) складні китайські імена, які завжди стоять після прізвища: *Го Можо́, Ден Сяопі́н, Та́о Юаньмі́нь, Сунь Ятсе́н*.

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишемо окремо: *Дін Лінь, Лу Сінь, Цюй Юа́нь, Чан Кайші́*.

3. З дефісом пишемо:

1) складні особові імена: *Васи́ль-Костянти́н, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н, Марі́я-Антуане́тта, Фрі́дріх-Вільге́льм*[26];

2) складні прізвища: *Альтамі́ра-і-Креве́а, Гула́к-Артемо́вський, Жоліо́-Кюрі́, Кві́тка-Основ'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Но́виков-Прибо́й, Ри́мський-Ко́рсаков, Сент-Бе́в*;

3) імена з кваліфікаційними прикладками: *Іва́н-царе́нко, Ки́рик-мужичо́к*. Але якщо прикладка розгорнута, то між нею та іменем ставимо тире: *Іва́н — мужи́чий син,* рідше — кома: *Іва́н, селя́нський син*;

4) арабські, перські, тюркські імена з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін.: *Гаса́н-огли́, Мамє́д-заде́, Фікре́т-кизи́, Мехме́д-бе́й, Кема́ль-паша́, Мірза́-хан,* (але за традицією *Чингісха́н*). Арабське **Ібн** пишемо окремо: *Ібн Ру́сте, Ібн Сі́на, Ібн Фадла́н*.

Примітка. Прізвища, до складу яких входять ці компоненти, звичайно пишемо разом: *Багірзаде́, Турсунзаде́, Кероглі́*;

5) вірменські прізвища з початковим компонентом **Тер-**, наприклад: *Тер-Казаря́н, Тер-Ованеся́н, Тер-Петрося́н*.

4. Складні прізвища у формі одного слова відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників: *Сивокі́нь — Сивоко́ня, Сивоко́неві* (*Сивоко́ню*)...; *Підкуйму́ха — Підкуйму́хи, Підкуйму́сі*...; *Перекотипо́ле — Перекотипо́ля, Перекотипо́лю*...; *Білоцерківський — Білоцерківського, Білоцерківському*... У складних прізвищах, компоненти яких пишемо з дефісом, відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників обидва змінювані компоненти: *Кві́тка-Основ'я́ненко — Кві́тки-Основ'я́ненка, Кві́тці-Основ'я́ненкові* (*Кві́тці-Основ'я́ненку*)...; *Нечу́й-Леви́цький — Нечуя́-Леви́цького, Нечуєві-Леви́цькому* (*Нечую́-Леви́цькому*)..., але *Кос-Анато́льський — Кос-Анато́льського, Кос-Анато́льському..., Драй-Хма́ра — Драй-Хма́ри, Драй-Хма́рі*...

[26] Уживання дефіса в іншомовних складних особових іменах (не прізвищах) регульовано усталеною практикою відповідної мови оригіналу, наприклад *Жан-Жак Руссо*, але *Густав Еміль Маннергейм* (*прим. ред.*).

5. Складені прізвища, псевдоніми або прізвиська з компонентами в називному відмінку відмінюємо в усіх частинах за зразками відмінювання відповідних іменників або прикметників: *Рі́чард Ле́вове Се́рце — Рі́чарда Ле́вового Се́рця, Рі́чардові* (*Рі́чарду*) *Ле́вовому Се́рцю...*; *Степа́н Ти́гряча Смерть — Степа́на Ти́грячої Сме́рті, Степа́нові* (*Степа́ну*) *Ти́грячій Сме́рті...*, але *Слуга́ з Добро́миля — Слуги́ з Добро́миля, Слузі́ з Добро́миля...*

§147 Похідні прикметники

1. Прикметники від складних особових імен, які пишемо з дефісом, зберігають це написання: *Жан-Жа́к — жан-жа́ківський*.

2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишемо разом: *Ма́о Цзеду́н — маоцзеду́нівський, Кім Ір Се́н — кімірсе́нівський*.

3. Прикметники від прізвищ на зразок *ван Бетхо́вен, фон Бі́смарк* утворюються тільки від іменника: *бетхо́венський, бі́смарківський*. Якщо прикметник утворено від прізвища з прийменником, часткою, артиклем тощо, то його пишемо разом: *де Ґолль — деґо́ллівський, Нур ед Ді́н — нуредді́нівський*. Прикметники від прізвищ на зразок *Д'Аламбе́р* зберігають апостроф після частки: *д'аламбе́рівський*.

4. Не утворюємо прикметники:

1) від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів на зразок *Гула́к-Артемо́вський, Ма́рко Вовчо́к, Рі́чард Ле́вове Се́рце*.

Примітка. Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишемо з дефісом: *Ва́льтер Скотт — ва́льтер-ско́ттівський, Жуль Верн — жуль-ве́рнівський, Марк Твен — марк-тве́нівський*;

2) від тюркських, вірменських, арабських та ін. особових назв на зразок *Кероглі́, Осма́н-паша́* тощо;

3) від невідмінюваних іншомовних прізвищ на зразок *ді Вітто́ріо, Ламетрі́, Д'Обіньє́*.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§148 Українські географічні назви

Українські географічні назви на письмі передаємо відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпро́вськ, Ві́нниця, Гребі́нка, Доне́цьк, Ду́бно, Житомир,*

Запоріжжя, Кам'янéць-Подíльський, Кúїв, Козя́тин, Кременчу́к, Кривúй Ріг, Львів, Миколáїв, Нóвгород-Сíверський, Одéса, Охти́рка, Рівне, Трипíлля, Хáрків, Чернівцí, Черні́гів, Шепетíвка, Я́мпіль; Десна́, Дніпро́, Дністéр, Зáхідний Буг, Ірпíнь, Прúп'ять, Рось, Стохíд, Сян, Тéтерів, Тúса, Трубíж.

Примітка. У назвах українських населених пунктів треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке πολις «місто»): *Маріу́поль, Мелітóполь, Нікополь, Севастóполь, Сімферóполь* — і **-піль** (з українського «поле»): *Борúспіль, Крижóпіль, Ольгóпіль, Тернóпіль* та ін.

§149 Географічні назви інших країн

Географічні назви інших країн передаємо в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції.

Е, Ě, ІЕ, Ё, Э, И

1. Літери слов'янських алфавітів **е, ě** та сполуку **іе** передаємо через **е**: *Бéздна, Воро́неж, За́греб, Зеленодóльськ, Нове́ Мéсто, Опóле, Ветлу́га, Лéна, Пéнза, Щéцин.*

Але в деяких позиціях літеру **е** слов'янських мов із кириличним алфавітом передаємо через **є**:

1) на початку слова, після голосного й при роздільній вимові* після приголосного: *Єйськ, Єле́ць, Єнісе́й, Єго́р'євськ, Колгу́єв, Ско́п'є*;

2) після приголосних (крім шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксі **-єв** та в сполученні цього суфікса з антропонімним **-єй (-єєв)** російських назв, похідних переважно від прізвищ: *мóре Лáптєвих, Лéжнєво, Матвéєва затóка*, але *Плещéєво, Ржев, мис Рум'я́нцева*;

3) коли російському **е** відповідає в аналогічних українських основах **і**:

Бéжецьк, Бéлгород, Бєлóво, Бéлорéцьк, Благовéщенськ, Желєзновóдськ, Орéхово-Зýєво.

Але в географічних назвах, що мають у російській мові форму[27], спільну з відповідною українською, таке **е** передаємо через **і**: *Бíла*, оз. *Бíле, Вíтка, Лісна́, Негоріле, Піща́не, мис Сíрий* та ін. Це стосується й польського **іа**: *Бíла Підля́ська, Білостóк* тощо.

Білоруське **е** передаємо через **і** (у назвах, засвоєних українською мовою) або через **е**: *Біловéзька Пу́ща, Білору́сь*, але *Ре́чиця.*

Примітка. Польське, чеське й словацьке закінчення **-е**, що наявне в географічних назвах із суфіксами **-ц-, -іц-, -иц-** (лат. **-c-, -ic-**) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням **-і** з відповідним

[27] Прикметникову форму (*прим. ред.*).

граматичним значенням: *Ке́льці, Ко́шиці, Лі́диці, Па́рдубиці*. Ці географічні назви відмінюємо: *Ко́шиці — Ко́шиць, Ко́шицям...* Назви на зразок *Закопа́не* мають форму прикметника середнього роду (однина) й, отже, їх відмінюємо за зразком: *Закопа́не, Закопа́ного, Закопа́ному* і т. ін.

2. Російську літеру **ё** передаємо:

1) через **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й**+**о**: *Йо́лкіно, Соловйо́во*;

2) через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**: *мис Дежньо́ва,* р. *Оленьо́к,* але в назвах, утворених від спільних для української та російської мов слів, пишемо **е**: р. *Бере́зова, Оре́л*, *Семе́ново*;

3) через **о** під наголосом після **ч**, **щ**: *Рогачо́во, Що́кіно*.

3. Російську літеру **э** передаємо через **е**: *Ельбру́с, Ельто́н, Елі́ста́*.

4. Літеру **и** передаємо:

1) через **і**:

а) на початку географічних назв: *Іга́рка, Ірку́тськ,* оз. *Ільме́нь, Індигі́рка, Іртиш*;

б) у кінці незмінюваних назв або слів у формі множини: *Бро́нниці, Жигулі́, Мити́щі*;

в) усередині слова після приголосного — перед голосним, приголосним **й** або іншими приголосними (крім випадків, передбачених нижче): *Челя́бінськ, Двіна́, Кі́нешма,* оз. *Селіге́р, Бородіно́, Рі́єка*;

2) через **ї** після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Тро́їцьк, Ана́ньїно, Ма́р'їно*.

Примітка. У географічних назвах, утворених від загальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, звичайно пишемо **и** в суфіксах **-ин-**, **-инськ-**: *Березина́, Гуси́не О́зеро, Дуди́нка, Жа́бинка, Карпи́нськ, Крути́нське, Пра́вдинськ* (докладніше про правопис **и** див. нижче);

3) через **и**:

а) після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і **ц** перед приголосним: *Жига́лово, Жи́здра, А́чинськ, На́льчик, Єго́ршино, Іши́м, Ками́шин, Ту́шино, Щигри́, Цимля́нськ* та ін.;

б) у географічних назвах, утворених від імен, спільних для української та інших слов'янських мов, які в українській мові пишемо з **и**: *Гаври́лово, Дани́лов, Дми́тров, Миха́йловське*, але *Ніколаєвськ-на-Аму́рі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в інших мовах);

в) у коренях спільних для української та російської мов географічних назв, якщо ці корені пишемо з **и**: *Виногра́дово, Кисловóдськ, Клин, Кри́чев, Кури́льські острови́, Ли́пецьк, Лихосла́вль, Тихоре́цьк*;

г) у складних географічних назвах, де **и** виконує функцію сполучного звука: *Владивостóк, П'ятигóрськ, Семипала́тинськ*;

ґ) у префіксі **при-**: *Привóлжя, Примóр'я, Прику́мськ*;

д) у суфіксах **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-**: *Зимóвники, Тупи́к; Боровичí, Котéльнич, Осипóвичі, У́глич; Бронниці, Гливи́ці,* оз. *Колви́цьке, Лухови́ці; Мити́щі, Рти́щево*;

е) у закінченнях географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березники́, Валу́йки, Го́рки*.

Ы, Y

5. Літеру **ы** (в латиноалфавітних мовах **y**) передаємо через **и**: *Ви́кса, Ви́тегра, Іртиш, Си́зрань, Сиктивка́р, Чебокса́ри, Ша́хти*.

Ą, Ę

6. Польські носові **ą**, **ę** передаємо, як і в прізвищах, (див. §144, п. 9) сполученнями літер **ом**, **ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Дембúця;* перед іншими приголосними — сполученнями літер **он**, **ен**: *Конт, Ченстохóва*.

§150 Географічні назви з прикметниковими закінченнями

1. 1) прикметникові закінчення слов'янських географічних назв передаємо так само, як у прізвищах, але у формі всіх трьох граматичних родів та однини й множини: у чоловічому роді — через **-ий** після твердого приголосного, через **-ій** — після м'якого приголосного; у жіночому роді — через **-а**, **-я**; у середньому роді — через **-е**, **-о**, **-є**; у множині — через **-і**:

Становúй (хребет); *Велúкий У́стюг, Новúй Сад, Олéній* (острів); *Лихá* (річка), *Ни́жня Тунгу́ска, Бáнська Бúстриця, Зелéна Гу́ра; Благодáрне, Бологé* (рос. *Бологóе*), *Велúко-Тúрново, Покрóвське; Кáрлові Вáри*.

Примітка. Російські географічні назви, похідні від прізвищ на **-ой** без суфіксів **-ск-**, **-цк-**, зберігають закінчення **-ое**: *Толстóе*;

2) слов'янські назви з кінцевими **-ово**, **-ево** та **-ино** передаємо через **-ово**, **-єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих — **-ино** зі збереженням закінчення **-о** (на відміну від аналогічних українських назв на **-е**): *Внýково, Гáброво, Кóсово, Орéхово-Зýєво, Сарáєво; Бородінó,*

Ма́р'їно, Пу́шкіно; Єго́ршино, Ро́щино. Закінчення **-о** зберігається і в назвах на зразок *Радо́мсько*, що за походженням є відносними прикметниками, які в сучасній українській мові, на відміну від попередніх географічних назв, не відмінюємо;

3) польське **ó**, наявне в суфіксі **-ów** у польських географічних назвах, передаємо через **-у** або за традицією через **-і**: *Жира́рдув, Же́шув, Тома́шув-Мазове́цький* і т. ін., але традиційно: *Гру́бешів, Кра́ків* та ін. Літеру **-о** в суфіксі **-óv** у чеських і словацьких назвах передаємо через **-о**, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями за традицією — через **-і**: *Крнов, О́рлов, Про́стейов, Пршéров,* але *Бардії́в, Во́ронів, Пря́шів*.

§151 Апостроф, м'який знак

1. Апостроф, м'який знак у слов'янських географічних назвах ставимо в тих самих випадках, що й у прізвищах (див. §144), а в назвах неслов'янського походження на території слов'янських країн, крім того, — після деяких інших приголосних: *Ско́п'є, Ак'я́р, Амудар'я́;* перед **йо** апостроф не пишемо: *Муравйо́во*.

Примітка. Коли **я**, **ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а**, **у**, то апостроф перед ними не пишемо: *Вя́зьма, Вя́тка, Кя́хта, Крю́ково, Рязáнь, Хя́рма*.

2. 1) твердий кінцевий приголосний основи **ц** пом'якшуємо в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець**, **-аць**, **-иц(я)**: *Оло́нець, Повене́ць, Череповéць, Кра́гуєваць, Сто́лаць; Дембúця, Ло́мниця, Ре́чиця, О́ломоуць*;

2) суфікси географічних назв **-ск**, **-цк** передаємо відповідно українськими суфіксами **-ськ**, **-цьк**: *Брянськ, Гданськ, Курськ; Кузне́цьк, Тро́їцьк*.

Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаємо: *Аравíйське мóре, мис До́брої Надії́, Пе́рська зато́ка, Півні́чний Льодови́тий океáн*.

Звичайно перекладаємо і прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін світу в складі географічних назв: *Вели́кий каньйо́н, Ни́жній Но́вгород, Півде́нна Аме́рика, Півні́чний по́люс*.

§152 Відмінювання географічних назв

1. Українські, а також іншомовні географічні назви з іменниковими закінченнями відмінюємо переважно як звичайні іменники I, II, III відмін.

І відміна: *А́фрика — А́фрики, в А́фриці; Во́лга — Во́лги, на Во́лзі; Ло́хвиця — Ло́хвиці, Ло́хвицею, у Ло́хвиці; Махачкала́ — Махачкали́, у Махачкали́; Москва́ — Москви́, Москво́ю, у Москві́; Оде́са — Оде́си, в Оде́сі; О́львія — О́львії, О́львією, в О́львії; Полта́ва — Полта́ви, у Полта́ві; Пра́га — Пра́ги, у Пра́зі; Ре́чиця — Ре́чиці, у Ре́чиці; Шепети́вка — Шепети́вки, у Шепети́вці.*

ІІ відміна: *Буг — Бу́гу, Бу́гом, на Бу́зі* (*й по Бу́гу*); *Владивосто́к — Владивосто́ка, Владивосто́ком, у Владивосто́ці* (*у Владивосто́ку*); *Га́йсин — Га́йсина, Га́йсином, у Га́йсині; Ду́бно — Ду́бна, Ду́бном, у Ду́бні; Ки́їв — Ки́єва, Ки́євом, у Ки́єві; Луга́нськ — Луга́нська, Луга́нським, у Луга́нську; Львів — Льво́ва, Льво́вом, у Льво́ві; Оре́л — Орла́, Орло́м, в Орлі́; Псков — Пско́ва, Пско́вом, у Пско́ві; Сві́тязь — Сві́тязю, Сві́тязем, на Сві́тязі; Терно́піль — Терно́поля, Терно́полем, у Терно́полі; Теруе́ль — Теруе́ля, Теруе́лем, у Теруе́лі; Токма́к — Токмака́, Токмако́м, у Токмаці́* (*у Токмаку́*); *У́жгород — У́жгорода, У́жгородом, в У́жгороді.*

ІІІ відміна: *Бретáнь — Бретáні, Бретáнню, у Бретáні; Керч — Ке́рчі, Ке́рчю, у Ке́рчі; Об — О́бі, О́б'ю, на О́бі; Свір — Сві́рі, Свір'ю, на Сві́рі; Си́зрань — Си́зрані, Си́зранню, у Си́зрані.*

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюємо як відповідні загальні іменники: *Березники́ — Березникі́в, Березника́м, у Березника́х; Го́рки — Го́рок, Го́ркам, у Го́рках; Єсентуки́ — Єсентуків, Єсентука́м, у Єсентука́х; Жигулі́ — Жигулі́в, Жигуля́м, у Жигуля́х; Ков'я́ги — Ков'я́г, Ков'я́гам, у Ков'я́гах; Лубни́ — Лубе́н, Лубна́м, у Лубна́х; Пли́ски — Пли́сок, Пли́скам, у Пли́сках; Прилу́ки — Прилу́к, Прилу́кам, у Прилу́ках; Ромни́ — Ромéн, Ромна́м, у Ромна́х; Салóніки — Салóнік, Салóнікам, у Салóніках; Філіппі́ни — Філіппі́н, Філіппі́нам, у* (*на*) *Філіппінах; Чебокса́ри — Чебокса́р, Чебокса́рам, у Чебокса́рах; Чернівці́ — Чернівців, Чернівця́м, у Чернівця́х.*

3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюємо як звичайні прикметники: *Борове́ — Борово́го, Борово́му, у Борово́му; Жукóвський — Жукóвського, Жукóвському, у Жукóвському; Лозова́ — Лозово́ї, Лозові́й, у Лозові́й; Рі́вне — Рі́вного, Рі́вному, у Рівному; Чусова́ — Чусово́ї, Чусові́й, у Чусові́й.*

Примітка. Від відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим **-е** на зразок *Сва́тове, Сине́льникове, Гаркýшине, Рі́вне*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середнього роду, слід відрізняти подібні за оформленням назви з кінцевим **-о** (рідковживані в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок

Бородіно́, Ко́сово, Сара́єво, Шереме́тьєво, Гне́зно, Молоде́чно, що відмінюються як іменники середнього роду II відміни (див. у п. 1 *Ду́бно*).

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи, навпаки, іменника та прикметника, відмінюємо в обох частинах:

1) *Го́ла При́стань — Го́лої При́стані ...; Криви́й Ріг — Кривого́ Ро́гу...; Вели́кі Лу́ки — Вели́ких Лук...; Єлисе́йські Поля́ — Єлисе́йських Полів...; Мінера́льні Во́ди — Мінера́льних Вод...*;

2) *Кам'янéць-Подíльський — Кам'янця́-Подíльського, Кам'янцéві-Подíльському...; Но́вгород-Сíверський — Но́вгорода-Сíверського, Но́вгороду-Сíверському...; Новогра́д-Воли́нський — Новогра́да-Воли́нського, Новогра́дові-Воли́нському...; Ра́ва-Ру́ська — Ра́ви-Ру́ської, Ра́ві-Ру́ській...; Аска́нія-Но́ва — Аска́нії-Но́вої, Аска́нії-Но́вій...*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюємо лише в другій частині: *Ба́ден-Ба́ден — Ба́ден-Ба́дена, у Ба́ден-Ба́дені; Оре́хово-Зу́єво — Оре́хово-Зу́єва, в Оре́хово-Зу́єві; Іва́но-Франкíвськ — Іва́но-Франкíвська, в Іва́но-Франкíвську, Миха́йло-Коцюби́нське — Миха́йло-Коцюби́нського, у Миха́йло-Коцюби́нському*, але *Ко́нча-За́спа — Ко́нчі-За́спи, у Ко́нчі-За́спі; Пу́ща-Води́ця — Пу́щі-Води́ці, у Пу́щі-Води́ці*.

6. Географічні назви, що складаються з двох іменників та прийменника між ними, відмінюємо в першій частині: *Росто́в-на-Дону́ — Росто́ва-на-Дону́, у Росто́ві-на-Дону́...; Фра́нкфурт-на-Ма́йні — Фра́нкфурта-на-Ма́йні, у Фра́нкфурті-на-Ма́йні...*

§153 Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів

Суфікси -ИНСЬК(ИЙ), -ІНСЬК(ИЙ)

1. У суфіксах **-инськ(ий), -інськ(ий)** прикметників, утворених від географічних назв і від назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин, - ін, -инськ, -інськ**, зберігаємо той самий голосний **(и** або **і)**, що й в основній назві: *Кама́шин — кама́шинський, Ні́жин — ні́жинський, Тульчи́н — тульчи́нський, Ту́шино — ту́шинський, Цюру́пинськ — цюру́пинський, Чигири́н — чигири́нський; Бо́лдіно — бо́лдінський, Філіппі́ни — філіппі́нський; Гру́зія — грузи́н — грузи́нський; осетин — осетинський*.

У прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин-**, **-ін-**, пишемо завжди **и:** *Аля́ска — аля́скинський, Баку́ — баки́нський, Кабарда́ — кабарди́нський, Караганда́ — карагандинський, По́ті — по́тинський, Со́чі — со́чинський, Чита́ — чити́нський, Ша́хти — ша́хтинський*, але *Амудар'я́ — амудар'їнський*.

Суфікси -ОВСЬК(ИЙ) [-ЬОВСЬК(ИЙ)], -ЕВСЬК(ИЙ) [-ЄВСЬК(ИЙ)], -ІВСЬК(ИЙ) [-ЇВСЬК(ИЙ)]

2. У суфіксах **-овськ(ий) [-ьовськ(ий)], -евськ(ий) [-євськ(ий)], -івськ(ий) [-ївськ(ий)]** прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов (-ьов), -ев (-єв), -ів (-їв),** зберігаємо ту саму букву **(о, е, є, і, ї),** що й в основній назві: *Скадо́вськ — скадо́вський, Тамбо́в — тамбо́вський; Кара́чев — кара́чевський, Колгу́єв — колгу́євський; Кишині́в — кишині́вський, Львів — льві́вський, Те́терів — те́терівський, Черні́гів — черні́гівський*. Якщо при творенні* таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о, е** стає закритим, діє правило про чергування **о, е** з **і:** *Лозова́ — лозівськи́й, Сва́тове — сва́тівський, Хме́леве — хмелівськи́й*.

У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким є інший приголосний, пишемо **-івський (-ївський):** *Бі́ла Це́рква — білоцерківський, Ва́лки — ва́лківський, Гребі́нка — гребі́нківський, Каза́нка — каза́нківський, Златоу́ст — златоу́стівський*, але *Оре́л — орло́вський* та ін.

У прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від географічних назв і від назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) г, ж, з (дз) + -ськ(ий) → -зьк(ий) [-дзьк(ий)]: *Буг — бу́зький, Ветлу́га — ветлу́зький, Ви́борг — ви́борзький, Во́лга — во́лзький, Гаа́га — гаа́зький, Га́мбург — га́мбурзький, Калу́га — калу́зький, Ла́дога — ла́дозький, Люксембу́рг — люксембу́рзький, Ле́йпциг — ле́йпцизький, Остро́г — остро́зький, Пра́га — пра́зький, Ри́га — ри́зький, Стра́сбург — стра́сбурзький; Воро́неж — воро́незький* (пор. назву українського селища — *Воро́ніж — воро́нізький*), *Запорі́жжя — запорі́зький, Пари́ж — пари́зький; Абха́зія — абха́зький, Кавка́з — кавка́зький, Лодзь — ло́дзький, Сираку́зи — сиракузький, францу́з — францу́зький*;

2) к, ц, ч + -ськ(ий) → -цьк(ий): *Баскунча́к — баскунча́цький, Вели́кі Лу́ки — великолу́цький, Ви́шній Волочо́к — вишньоволо́цький,*

Владивосто́к — владивосто́цький, грек — гре́цький, Кагарли́к — кагарли́цький, Казбе́к — казбе́цький, калми́к — калми́цький, Кобеля́ки — кобеля́цький, коря́к — коря́цький, Кременчу́к — кременчу́цький, Прилу́ки — прилу́цький, слова́к — слова́цький, таджи́к — таджи́цький, ту́рок — туре́цький, узбе́к — узбе́цький; Ні́цца — ні́ццький, Суе́ц — суе́цький, Черепове́ць — черепове́цький; Ба́хмач — ба́хмацький, Га́лич — га́лицький, Гри́нвіч — гри́нвіцький, О́вруч — О́вруцький, але *Дама́ск — дама́ський, Ме́кка — ме́кський, тю́рки — тю́рський*;

3) с, х, ш + -ськ(ий) → -ськ(ий): *Арзама́с — арзама́ський, Оде́са — оде́ський, Тбілі́сі — тбілі́ський, тунгу́с — тунгу́ський, Черка́си — черка́ський, черке́с — черке́ський, во́лох — воло́ський, Караба́х — караба́ський, Лепети́ха — лепети́ський, чех — че́ський; Золотоно́ша — золотоні́ський, Кандала́кша — кандала́кський, лати́ш — лати́ський, Сива́ш — сива́ський, чува́ш — чува́ський, Русь — ру́ський.*

Примітка 1. Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках зазначені приголосні перед суфіксом **-ськ-** не чергуються і передаються відповідно на письмі: *Небі́т-Да́г — небі́т-да́гський, Клуж — клу́жський, Бангко́к — бангко́кський, ба́ски — ба́кський, каза́х — каза́хський, Печ — Пе́чський, Пере́мишль — пере́мишльський, Ра́домишль — ра́домишльський* та ін.

§154 Правопис складних і складених географічних назв

1. Окремо пишемо:

1) географічні назви, що складаються з прикметника та іменника: *Бі́ла Це́рква, Вели́кий У́стюг, Ве́рхня Сіле́зія, Ви́шній Волочо́к, Го́ла При́стань, Голуби́й Ні́л, Давиді́в Брі́д, Холо́дний Яр, За́хідна Євро́па, Зеле́на Гу́ра, Нове́ Мі́сто, Нови́й Сад, Пова́жська Би́стриця, Сомко́ва Доли́на, Стара́ Плани́на, Широ́кий Яр*;

2) географічні назви й номенклатурні терміни при них: *Кавка́зький хребе́т, Кандала́кська зато́ка, Скандина́вський півострів, Фі́нська зато́ка, Чо́рне мо́ре*;

3) географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: *Гі́льча Дру́га, Залі́сся Пе́рше, Кра́сне Дру́ге, Пе́рше Садове́*;

4) географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: *село́ Іва́на Франка́*; але *місто*

Іва́но-Франкі́вськ, село́ Миха́йло-Коцюби́нське (бо тут маємо сполучний голосний **о** й словотвірну чи морфологічну модифікацію прізвища), а також назва села *Дмитро́-Варва́рівка*, що складається з основ двох імен.

2. Разом пишемо:

1) географічні назви-іменники, утворені від прикметника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також прикметники, що походять від них: *Білопі́лля, Верхньодніпро́вськ, Гостролу́ччя, Дорогобу́ж, Красново́дськ, Малояросла́вець, Нижньокилі́мський, Нововолы́нськ, Новосиби́рськ, Старокостянти́нів, Чистово́дне, Ясногоро́дка; білопі́льський, верхньодніпро́вський, гостролуча́нський, дорогобу́зький, чистово́дніве́ський* та ін.

Примітка. Це правило поширюється й на складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни на зразок *мо́ре, гора́, хребе́т, ліс, о́зеро, низовина́, о́стрів* та ін.: *Нижньодуна́йська низовина́, Новосибірські острови́, Малоазійське нагі́р'я* тощо;

2) географічні назви, що складаються з основ числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворі́ччя, П'ятигóрськ, П'ятиха́тки, Семигóри, Семипі́лки, Сорокоду́би, Трипі́лля; дворіча́нський, п'ятиха́тський, семигі́рський, семипі́лківський, сорокоду́бський* та ін.;

3) географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Верни́городок, Гуляйпóле, Копáйгород, Печи́води; вернигородóцький, гуляйпі́льський, копáйгородський, печивóдський*;

4) географічні назви, утворені від двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: *Верболо́зи, Індокита́й, Страхолі́сся; верболо́зівський, індокита́йський, страхолі́ський*, але *А́встро-Уго́рщина, Азо́во-Чорномо́р'я* та деякі інші;

5) географічні назви з другою частиною **-град**, **-город**, **-піль**, **-поль**; **-абад**, **-акан**, **-бург**, **-лend**, **-пілс**, **-таун**, **-шир**, **-штадт** і похідні від них прикметники: *Белгра́д, Волгогра́д; Кита́йгород, Но́вгород, Кня́жпіль, Ольго́піль, Адріано́поль, Севасто́поль; Ашгаба́т, Бра́нденбург, Камберле́нд, Да́угавпілс, Ке́йптаун, Йо́ркшир, Ру́дольштадт; волгогра́дський, но́вгоро́дський, ольго́пільський, севасто́польський, бранденбу́рзький, да́угавпілський, рудольшта́дтський*;

6) прикметникові форми й назви жителів від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного

прикметника [без суфіксів **-зьк(ий)**, **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)** і суфіксів присвійності] та іменника: *біломо́рський, біломо́рці* (від *Бі́ле мо́ре*), *білоцеркі́вський, білоцеркі́вці* (від *Бі́ла Це́рква*), *гостромогі́льський, гостромогі́льці* (від *Го́стра Могі́ла*), *новоміський, новоміща́ни* (від *Нове́ Мі́сто*), *яснополя́нський, яснополя́нці* (від *Я́сна Поля́на*); *житньогі́рський, житньогі́рці* (від *Жи́тні Го́ри*), *західноєвропе́йський, західноєвропе́йці* (від *За́хідна Євро́па*), *кам'янобу́дський, кам'янобу́дці* (від *Кам'яна́ Ба́лка*), *липоводоли́нський, липоводоли́нці* (від *Ли́пова Доли́на*).

3. З дефісом пишемо:

1) географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й наступного прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Ба́ня-Лу́ка — ба́ня-лу́цький, Гвіне́я-Бісау́ — гвіне́я-бісау́ський, Ельзас-Лотари́нгія — ельзас-лотари́нзький, Ко́ло-Миха́йлівка — ко́ло-миха́йлівський, Оре́хово-Зу́єво — оре́хово-зу́євський, Пу́ща-Води́ця — пу́ща-води́цький; Бері́зки-Бе́ршадські — бері́зки-бе́ршадський, Ві́та-Пошто́ва — ві́та-пошто́вий, Кам'яне́ць-Поді́льський — кам'яне́ць-поді́льський, Ра́ва-Ру́ська — ра́ва-ру́ський, Ха́рків-Това́рний — ха́рків-това́рний, А́встро-Угорщина — а́встро-угорський*;

2) географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андрі́єво-Іва́нівка — андрі́єво-іва́нівський, Дмитро́-Варва́рівка — дмитро́-варва́рівський, Іва́но-Франкі́вськ — іва́но-франкі́вський, Миха́йло-Коцюби́нське — миха́йло-коцюби́нський, Олекса́ндро-Па́щенкове — олекса́ндро-па́щенківський*, але *Петропа́влівка*;

3) географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Буе́нос-А́йрес, Ду́мбартон-Окс, Іссу́к-Куль, Кизи́л-Орда́, Нар'ян-Ма́р, Рі́о-Не́гро, Улан-Уде́; буе́нос-а́йреський* та ін., але назви з другим компонентом **-даг, -дар'я, -дау** тощо пишемо разом: *Аюда́г, Алата́у, Амудар'я́, Сирдар'я́; амудар'і́нський, приамудар'і́нський* тощо;

4) географічні назви (переважно населених пунктів) з першими складовими частинами **соль-**, **спас-**, **усть-** та іншомовними **вест-**, **іст-**, **нью-**, **сан-**, **санкт-**, **сант-**, **санта-**, **сен-**, **сент-** та ін., а також

із кінцевими назвотворчими частинами **-ривер**, **-сіті**, **-сквер**, **-стріт**, **-фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Іле́цьк, Спас-Кле́пики, Усть-Каменого́рськ; Вест-І́ндія, Іст-Ло́ндон, Нью-Йо́рк, Сан-Сальвадо́р, Санкт-Га́ллен, Са́нта-Кла́ра, Сен-Гота́рд, Сент-Лу́їс; Фолл-Ри́вер, Атла́нтік-Сі́ті, Со́хо-сквер, Бо́кна-фіо́рд; сольіле́цький, усть-каменого́рський; нью-йо́ркський; фолл-ри́верський, атла́нтік-сі́тинський* та ін.;

5) географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Новосі́лки-на-Дніпрі́, Росто́в-на-Дону́, Фра́нкфурт-на-Ма́йні, Яр-під-За́йчиком; Було́нь-сюр-Ме́р, Бург-ель-Ара́б, Ла-Ма́нш, Ла-Пла́та, Лас-Ве́гас, Лос-А́нджелес, Па-де-Кале́, Ріо-де-Жане́йро*; *новосі́лківський-на-Дніпрі́, росто́вський-на-Дону́, фра́нкфуртський-на-Ма́йні, я́рський-під-за́йчиком; було́нь-сюр-ме́рський, бург-ель-ара́бський, ла-ма́ншський, ла-пла́тський* і т. ін.;

6) прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-їв)**, **-ов**, **-ев (-єв)**, **-ин (-їн)**, **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)**, **-зьк(ий)**: *дави́дово-бри́дський* (від *Дави́дів Брід*), *оли́йниково-слобідськи́й* (від *Оли́йникова Слобода́*), *мишу́рино-ри́зький* (від *Мишу́рин Ріг*), *вільша́нсько-новосе́лицький* (від *Вільша́нська Новосе́лиця*), *ві́нницько-ста́вськи́й* (від *Ві́нницькі Стави́*).

Примітка 1. Назви жителів у формі іменників, що утворені від назв населених пунктів, частини яких поєднані дефісом, пишемо разом: *Іва́но-Франкі́вськ — іва́но-франкі́вський*, але *іванофранкі́вці, Нью-Йо́рк — нью-йо́рківський*, але *ньюйо́рківці*.

Примітка 2. Префіксальні прикметники та іменники, утворені від географічних назв із написанням з дефісом, пишемо разом: *Іссу́к-Куль — приіссиккульський, приіссиккульці*.

V. УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

В українській пунктуації використовуємо такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як один парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак — з кількома різновидами), лапки (парний знак — з різновидами), дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він слугує знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, — у сполученнях прикладки з означуваним іменником: *учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик* та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: *два-три дні*, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок *дай-но, іди-но* та ін.: див. § 37), а також різні комбінації цих знаків (див. § 166) та подвійне й потрійне вживання окремих із них (знака питання і знака оклику). Крім них, уживається також скісна риска (/).

§155 Крапка (.)

Крапку ставимо в таких позиціях.

1. У кінці речення — розповідного або спонукального, якщо останнє вимовлене без окличної інтонації: *Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї Украї́ни, та й ще йтимуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирина* (П. Загребельний);

Як паросте виноградної лози
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян (М. Рильський).

У називних реченнях: *Зима. Холоднеча. Засніжений ліс* (М. Стельмах); між прізвищем автора, назвою його твору, назвою міста: *Олесь Гончар. Собор. Київ*, 1968; у реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Дванадцятирічна шкільна освіта. Це добре чи погано?* (заголовок газетної публікації);

Сибір. І соловецькі келії,
і глупа облягає ніч
пекельний край і крик пекельний (В. Стус).

Після речення, що вводить у дальший розгорнений виклад, опис тощо: *А діло було таке. Студенти з царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Ординському. Той купець мав багацько дочок, і не дуже гарних. Він закликав до себе усяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім через стіну Братського монастиря* (І. Нечуй-Левицький).

Для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного виділення більшої самостійності та змістової ваги крапку ставимо також у тих випадках, де звичайно вживаємо коми, — наприклад, у висловленнях, які могли б бути простими реченнями, ускладненими наявністю однорідних, повторюваних, відокремлених членів: *Випав сніг. І в селі, і в полі, і в лісі* (В. Бабляк); *А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток* (М. Коцюбинський), у висловленнях, що могли б бути частинами складних речень (див. §158, II, п. 2, прим. 1 і п. 3, прим. 1).

Примітка 1. Крапку не ставимо в кінці заголовків, у назвах на вивісках, печатках і штампах, на титульних аркушах книжок, журналів тощо — після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання і т. ін.

Примітка 2. Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело, наведене в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапку ставимо після дужок. Крапку після таких дужок ставимо в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки. Якщо ж указівку на автора (джерело) наводимо нижче (у дужках чи частіше без них), зокрема в епіграфах, після цитати ставимо крапку, а після такої вказівки її не ставимо. Наприклад, епіграф до роману О. Гончара «Твоя зоря»:

Твоя зоря — твоя судьба
З народних уст

Примітка 3. Про вживання крапки в кінці вставлених речень у дужках див. §163, I, п. 2, прим.

Примітка 4. Про вживання крапки після зауважень у дужках у межах певної цитати на зразок «... (примітка наша. — *Ред.*) ...» див. §167, II, п. 3.

2. В умовних графічних скороченнях (див. §62) *п*. (пан; пані), *гр*. (громадянин; громадянка), *проф*. (професор), *а. а*. (авторський аркуш), *ст*. (століття), *рр*. (роки) та ін.

Примітка. Крапку не ставимо:

1) в ініціальних (звукових, літерних і літерно-звукових) абревіатурах (див. §61) між літерами на позначення їхніх складових частин: *НАН* (Національна академія наук) України, *НЕП* і *неп* (нова економічна політика), *НТКУ* (Національна телевізійна компанія України) і под.;

2) у графічних скороченнях (див. §62);

а) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: *м* (метр), *мм* (міліметр), *г* (грам), *кг* (кілограм), *т* (тонна), *ц* (центнер), *л* (літр) і под.; *В* (вольт), *кВ* (кіловольт), *кгс* (кілограм-секунда), *лм* (люмен), *Мкс* (максвел), *Р* (рентген), *год* (година), *с* (секунда), *хв* (хвилина);

б) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд) і под., на відміну від скорочень, утворених усіченням складу слова, де крапку ставимо: *дол*. (долар), *коп*. (копійка), *тис*. (тисяча) і под. (згідно з нормами чинного Державного стандарту України «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» (ДСТУ 3582:2013). К. : Мінекономрозвитку України, 2014).

§156 Знак питання (?)

Знак питання ставимо в таких позиціях.

1. У кінці питального речення: *За кожною з цих пам'яток — люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена?* (Р. Федорів);

Чи совам зборкати орла?
Чи правду кривді подолати? (М. Рильський).

Примітка 1. Знак питання не ставимо в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень): — *Що ж він тобі говорив? — Питав мене, чого зайшла, чом невесела...* (Марко Вовчок).

Якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням знак питання ставимо:

Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл
Під небом літає у теплії дні? (Л. Глібов);

Пам'ятаєте, який у мене веселий дід був? (Ю. Яновський).

Примітка 2. Підвищену проти звичайної питальну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками питання:

Кляті! кляті!
Де ж слава ваша?? На словах! (Т. Шевченко).

Примітка 3. Складну інтонацію питання / оклику передаємо на письмі двома відповідними знаками ?!:

Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка);

— Для чого ж тоді на Ельбі
поклали ви круглі голови?! —
Кричить нам у вічі земля (Б. Олійник).

Примітка 4. У питальних реченнях (переважно з однорідними членами) у художній літературі знак питання ставимо після кожного слова (сполучення слів) для їх повнішого увиразнення:

Хіба ж живуть вони? І знають,
Як ви сказали, благодать,
Любов?.. (Т. Шевченко);

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток? (Марко Вовчок).

Примітка 5. Щодо написання після знака питання слів з малої літери, напр.: *Що його турбувало? погода? далека дорога?*; *Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! Се ти? Живий*? (М. Коцюбинський) — див. зауваження в §157, п. 1, прим. 4 (про практику такого ж написання після знака оклику).

2. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: — *А я замурував був у хижі дочку від Германії* [Німеччини], *то в управі так шмагали, що — вірите? — шкура на мені полопалася* (О. Гончар).

3. У дужках усередині цитати або після тих чи інших цитованих уривків для вираження сумніву щодо наведеного матеріалу, критичного ставлення до його автора (тільки знак питання або знак питання в поєднанні з якими-небудь словами): *Упорядники статистичних даних відзначають у передмові, що «переважна більшість* (скільки це? — *Рец.*) *населення з недовірою* (!) *ставиться до заявлених реформ», що «певна* (?) *частина опитаних узагалі не вірить в успіх реформ»* (!!!) *і, нарешті, що «час уже перевірити* (?!) *стан виконання попередніх обіцянок нашого керівництва»* (З рецензії).

4. У відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним із співрозмовників «німе запитання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): — *Навіщо вам треба було це робити?! — ???*.

§157 Знак оклику (!)

Знак оклику ставимо в таких позиціях.

1. У кінці речення, що вимовляється з окличною інтонацією (часто це спонукальні речення):

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота! (Леся Українка);

Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (П. Тичина).

У кінці окличного називного речення, зокрема в конструкціях з називним відмінком теми (уявлення): *Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила* (І. Цюпа).

Примітка 1. Знак оклику звичайно ставимо в кінці речень, що починаються словами:

а) як, який, що (то) за, до чого ж, скільки і под. (у реченнях, що не є підрядними): *Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів!* (М. Коцюбинський); *Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі!* (О. Гончар); *До чого ж гарно й весело було в нашому горóді!* (О. Довженко). Іноді (у поетичній мові) такі слова можуть бути всередині речення: *На небокраї яка краса огнів сія!* (В. Сосюра);

б) слава, хвала, ганьба, геть і под., зворотом **Хай живе...**

Примітка 2. Підвищену проти звичайної окличну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками оклику:

О мій велетню Самсоне,
Пута розривай!! (О. Олесь);

— Пустіть нас!!! — закричав Синичка (О. Довженко).

Примітка 3. Складну інтонацію оклику/питання передаємо на письмі двома відповідними знаками !?:

І де та правда!? Горе! Горе! (Т. Шевченко).

Примітка 4. В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: *Кляті! кляті!* (Т. Шевченко); [Голос:] *Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти*? (Леся Українка). У сучасній правописній практиці в подібних випадках слід віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури).

2. Після звертань (непоширених або поширених), що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Украї́но! Ти в славній борні не одна (М. Рильський);

Ти, прекрасна вечірняя зоре! (Леся Українка);

Народе мій! Твоє буття затяте
В моїй крові затято клекотить!.. (І. Драч).

3. Після вигуків, а також після слів **так** і **ні**, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією: *Ай! як тут гарно!* (М. Коцюбинський);

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари! (Леся Українка);

— Гей! Піднімайтесь, хто сильний та дужий! (О. Довженко); [Мавка (спалахнула):] *Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* (Леся Українка); *— Ні! Недобре зробив батько,— глухо якось, з протягом, почав Чіпка* (Панас Мирний).

4. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (сполучення слів), вимовлених з окличною інтонацією (відповідні слова й речення в таких випадках звичайно виділяються з обох боків тире):

Крізь ночі і віки сіяють нам
Сліпучим — ні! — животворящим сяйвом
Озера милі! (М. Рильський);

Потім один крикнув щось і скачки — ой горенько ж! — у гречку влетів (А. Головко); *Директор знав — та й як добре знав! — неспокійну натуру свого головного інженера* (П. Загребельний).

5. У дужках усередині цитати або після тих чи інших цитованих уривків, до яких автор хоче привернути особливу увагу, для вираження емоційного ставлення (обурення, здивування, іронії тощо або ж, навпаки, повного схвалення) до наведеного матеріалу (див. ілюстрацію в §157, п. 3).

§158 Кома (,)

І. Кома в простому реченні

У простому реченні кому ставимо в таких позиціях.

1. Між однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками: *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький); *Тут, на цих вуличках, дозрівала його класова свідомість, тут він переймався недолею голодних, безправних, безробітних* (Р. Федорів); *Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра...* (О. Кобилянська); *Світло сяйною хвилею хлюпнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по кущах* (Є. Гуцало).

Примітка 1. Не слід розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

а) дві однакові граматичні форми дієслова, що означають дію та її мету: *піду подивлюся*, *сядьмо поміркуймо* тощо;

б) два однакових або близьких значенням спільнокореневих слова, друге з яких ужите із запереченням **не**, якщо таке сполучення становить одне граматичне ціле (*жду не діждуся*, *дивишся не надивишся*, *вовк не вовк* і под.): *Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не нахвалиться своїм Івасем!* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка 2. Прикметники-означення є однорідними:

а) коли вони характеризують предмет з одного боку (у переліку його властивостей, якостей, особливостей) або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки: *Немає матусі! У глухій, темній могилі вона* (А. Тесленко); *Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне — то і є людина* (О. Гончар); *Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском* (О. Кобилянська);

б) коли друге й наступні означення підсилюють, уточнюють, пояснюють перше: *Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч* (І. Нечуй-Левицький); *Твердо упираючись ногами в нову, не панщизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки* (М. Коцюбинський).

Якщо ж прикметники-означення характеризують предмет з різних боків, вони є неоднорідними й коми між ними не ставимо: *Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями* (І. Нечуй-Левицький); *Ми їхали порожньою рудуватою дорогою* (Валерій Шевчук); *В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишневі садки* (Б. Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка (найчастіше в складених термінологічних назвах) — після нього: *Усе застеляла мла вечірня пахучая* (Марко Вовчок); *На чорній зритій землі по краях поплуталась огудина суха гарбузова* (А. Головко); *батарея анодна суха*; *пшениця м'яка яра*.

Примітка 3. Прикладки є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч — він* [І. Франко] *в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) — це сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой Украї́ни, лауреат Державної премії Украї́ни в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки Украї́ни Г. Ткачук* (почесні звання й відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставимо коми: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка Украї́ни з художньої гімнастики студентка М. Заруба*. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляються й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор*

І. Петренко; *професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький*.

Але прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор*.

2. Між однорідними членами речення, поєднаними двома або більше єднальними і розділовими повторюваними сполучниками: **і… і (й… й), ні… ні (ані… ані), то… то (не то… не то), або… або, чи…. чи (чи то… чи то):**

А тим часом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко);

Він не знав ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри (Панас Мирний); *Не хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував* (Марко Вовчок); *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчились або в клуні, або в садку чи деінде* (М. Коцюбинський); *Доля — наче примхлива дівчина: то пригріє, то знов остудить* (Василь Шевчук); *Чи то садок видніє, чи город, чи поле?* (Панас Мирний).

Примітка 1. Коли сполучники **і (й), та (=і), або, чи** між однорідними членами не повторюються, коми перед ними не ставимо: *Було як заговорить або засміється — і старому веселіше стане* (Марко Вовчок); *Картина була надзвичайна, неначе сон чи казка* (О. Довженко).

Примітка 2. Якщо одні однорідні члени поєднані безсполучниковим зв'язком, а інші — повторюваними сполучниками **і (й), та (=і),** кому ставимо між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): *Червоне полум'я багаття світило на ту групу, облило червоним кольором білу дідову сорочку, сиву бороду, і його темне, похмуре лице, і сиві, низько навислі над очима брови* (І. Нечуй-Левицький);

Я пам'ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну (В. Сосюра).

Примітка 3. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **і (й), та (=і)** в пари, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами: *Життя — це ріка, в якій попутно й навально тече минувшина й теперішність, добро й зло, правда і кривда* (Р. Федорів).

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоять сполучники **і** або **ні**, становлять єдиний усталений вислів, то коми між ними не ставимо: *і так і сяк, і туди і сюди, і вдень і вночі, і хочеться і колеться; ні туди ні сюди, ні сяк ні так, ні се ні те, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо* тощо.

Коми не ставимо також між двома однорідними членами речення, що поєднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну змістову єдність (такі однорідні члени звичайно не мають при собі залежних слів):

Попідтинню сіромаха
І днює й ночує (Т. Шевченко).

Примітка 5. Якщо ряд однорідних членів речення з повторюваним сполучником **і (й)** завершується зворотами **і таке інше** (або скорочено **і т. ін.**), **і так далі (і т. д.)**, **і подібне (і под.)**, такі звороти не відокремлюються комою, оскільки їх не можна розглядати як звичайні однорідні члени речення: *Її думки все коло Гриця. Як він до них прибуде, як пришле дедалі старостів, як мати справить весілля, як вони заживуть, яке їх жде щастя і добро і таке інше* (О. Кобилянська).

3. Між однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками **а, але, та (=але), однак, проте (а проте), зате, так, хоч (хоча)** та ін.:

Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних! (О. Олесь);

Задер голову Баглай, стежить, як поволі, але вперто підіймаються голуби над собором (О. Гончар);

Тече вода в синє море,
Та не витікає (Т. Шевченко);

З виду дід був древній, столітній, хоч ще кремезний (Панас Мирний).

4. Між однорідними членами речення, пов'язаними приєднувальними сполучниками **і, та, та й, ще й, та ще (й), а також, а то й** та ін., коли до вже сказаного додається ще один елемент (або більше), який ніби пізніше виникає у свідомості мовця:

Запахла осінь в'ялим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом (М. Рильський);

Ходімо ж чаю пити, та і в школу підемо (Панас Мирний);

Зазеленіли луги, ще й дібровонька (народна пісня).

Примітка 1. Слід відрізняти приєднувальні сполучники від тих самих сполучників з єднальними значеннями (див. п. 2), перед якими коми не ставимо, пор.: *Жили, жили та й розлетілись...* (Л. Глібов).

Примітка 2. Комою відокремлюємо також друге, повторюване слово в приєднувальних конструкціях: *Говорити правду, і тільки правду*;

За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь! (Т. Шевченко).

5. Між однорідними членами речення перед другим компонентом парних сполучників **не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки, якщо не... то** та ін.: *Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи*

(М. Коцюбинський); *Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (М. Коцюбинський);

Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи, осудять (Т. Шевченко);

Якщо не по-козацьки, то, гадаю,
Хоч по-рибальськи (М. Рильський).

6. У реченнях з однорідними членами перед пояснювальними сполучниками **як**, **як-от**, **а саме** і под., ужитими після узагальнювальних слів: *Нічого специфічного, врочистого, як-от гранітних та мармурових пам'ятників, на нашому кладовищі не було* (О. Довженко); *Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання й весілля* (з наукової літератури).

7. У разі повторення слова для позначення великої кількості предметів, тривалості або інтенсивності дії, для увиразнення ознаки предмета або дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: *Все, все згадала вона в ту хвилину!* (О. Довженко);

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте (Т. Шевченко);

Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю! (Л. Костенко).

Примітка. У разі повторного вживання того самого прийменника у сполученнях означення (прикладки) і означуваного слова (у фольклорі та в стилізаціях під фольклор, а також у синтаксисі розмовної мови) коми між ними звичайно не ставимо:

На бистрому на озері
Геть плавала качка (народна пісня);

За річкою за голубою
Дві чайки у хмару зліта (А. Малишко);

Із города із Глухова
Полки виступали (Т. Шевченко).

Проте за умови постпозиції означення таке відокремлення можливе:

Як за лісом, за пралісом
Ясне сонце сходить.
Як за морем, за далеким
Десь воно заходить (Л. Глібов).

8. Для виділення звертань і залежних від них слів (про вживання знака оклику при звертаннях див. §157, п. 2):

Де ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху? (Т. Шевченко);

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має! (С. Воробкевич);

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (І. Франко);

Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою —
Поклич <...>! (Д. Павличко).

Примітка. В усталених вигукових зворотах на зразок **боронь боже**, **дай боже**, **боже поможи**, **ой боже**, **господи помилуй**, де звертання вже мало відчувається, воно не виділяється комою.

9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні, і інтонаційно досить тісно пов'язані з реченням у цілому (пор. у §157, п. 3 про вживання після вигуків знака оклику):

Гей, на коні, всі у путь! (П. Тичина);

О, як люблю я рідну землю... (П. Воронько);

— *Ой, пустіть мене, пустіть*! (Марко Вовчок).

Примітка 1. Слова **о, ой, ох, ах**, коли вони інтонаційно тісно пов'язані з дальшим звертанням (тобто якщо після них у вимові немає паузи) і вживаються у значенні підсилювальних часток, комою не відокремлюються:

О болю мій, я бачу в залі
Одне обличчя, друге, третє! (Л. Костенко);

Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи (Т. Шевченко);

— *Ох і чудний ти, Давиде...* (М. Стельмах); *Ах так*?!*; Ах ось де він*!

Так само не ставимо коми після слова **ну**, ужитого для підсилення:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

Ой ти, дівчино,
З горіха зерня,
Чом твоє серденько —
Колюче терня? (І. Франко);

Гей ти, поле колоскове,
молодість моя! (В. Сосюра).

10. Після стверджувальних часток **так, еге (еге ж), авжеж, аякже, гаразд** та ін., заперечення **ні,** запитання **що (а що),** а також підсилювального **що ж,** коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їхній конкретний зміст:

Так, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив (Д. Павличко);

Еге, я правду вам казав (Є. Гребінка);

— *Земляка свого бачили? — Аякже, бачив* (А. Головко);

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні (Леся Українка);

— *Що, титаря вбили?* (Т. Шевченко);

А що, коли не буде того дня? (В. Стус);

Що ж, отак і проходить вечір,
По-лисячому тихо, без стуку (Б. Олійник).

Примітка. Слід відрізняти стверджувальні частки **так, гаразд** від прислівників **так, гаразд,** після яких коми не ставимо:

Так ніхто ще не вірив у мене! (Г. Чубач);

— *І що б він не зробив, то все гаразд, усе до ладу* <...> (Панас Мирний).

Так само слід відрізняти заперечну частку **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2).

11. Для виділення вставних слів, сполучень слів і речень (про вживання тире або дужок у подібних конструкціях див. §161, п. 10 і §163, I, п. 2):

Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та, мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину (В. Забаштанський);

І, можливо, моє серце-проміння
Зловить в свої долоні дитина
І всміхнеться (Р. Братунь);

А в хлібороба, звісна річ, роботи — як води, від снігу до снігу (Р. Федорів);

З Копачів я, бачте, родом (Д. Білоус);

Погане, я чував, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам (Л. Глібов).

Примітка 1. Вставні слова і конструкції найчастіше:

а) виражають оцінку ступеня реальності, вірогідності повідомлюваного: *безперечно, без сумніву* (*безсумнівно*), *безумовно, відома річ, звичайно, звісно, зрозуміло, немає сумніву, певна річ, природно, справді, ясна річ* і т. ін.; *видно, думаю, здається* (*здавалося б*), *либонь, мабуть, може, можливо, очевидно, певно, скоріше за все, слід гадати* і т. ін.; указують на ступінь звичайності повідомлюваного: *було* (*бувало*), *буває* (*буває*), *як відомо, як завжди, як звичайно* і т. ін.;

б) виражають емоційну оцінку повідомлюваного: *на біду, на жаль, на щастя, грішним ділом, чого доброго, як на гріх* і т. ін.;

в) указують на зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше, по-друге* і т. д.; *з одного боку, з другого боку*; *наприклад, так, відповідно, отже, таким чином, словом, виходить, значить, зрештою, нарешті; до речі, зокрема* (*Він, зокрема, сказав, що...*), *крім того, навпаки* та ін., а також *проте* й *однак* (усередині, а не на початку речення, де ці слова є сполучниками); *повторюю, підкреслюю* і т. ін.;

г) характеризують ставлення до способу висловлення думки: *власне* (*власне кажучи*), *інакше кажучи* (*іншими словами*), *коротко кажучи, можна сказати, попросту кажучи, сказати б, так би мовити, що називається, якщо можна так висловитися, як* [*то*] *кажуть* та ін.; *головне, між іншим, правда* (*щоправда*), *точніше* та ін.;

ґ) підкреслюють експресивний характер висловлення: *далебі, з дозволу сказати, між нами кажучи, по правді кажучи, чесно кажучи, сказати по правді* та ін.;

д) указують на джерело повідомлення: *кажуть, за повідомленням NN, за словами NN, як сказав NN, на думку NN, на мій погляд, на нашу думку, по-моєму, по-твоєму і т. д., як на мене* і т. д.; *мов, мовляв; чую, бачу, пам'ятаю* та ін.;

е) звернені до співрозмовника або до читача з метою привернути його увагу: *бач* (*бачте*), *бачиш* (*бачите*), *віриш* (*вірите*), *даруй* (*даруйте*), *дозволь* (*дозвольте*), *знаєш* (*знаєте*), *пам'ятаєш* (*пам'ятаєте*), *погодься* (*погодьтеся*), *пробач* (*пробачте*) [*на слові*], *розумієш* (*розумієте*), *слухай* (*послухай*), *уяви* (*уявіть*) та ін.

Слід відрізняти вставні слова та їх сполучення від омонімічних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинами) або, рідше, сполучниками і тому комами не виділяються, пор.: *У нижчеподаній статті я, **звичайно**, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови* (М. Рильський), але: *Концерт звичайно закінчується о 10 годині; Ці слова, **до речі**, викликають сумнів*, але: *Ці слова сказані до речі*.

Примітка 2. Якщо сполучники **а**, рідше **і** стосуються саме вставного слова (наприклад: **а власне, а втім, а значить, а може, а отже** та деякі ін.), вони комою не відокремлюються: *Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень?* (Леся Українка); *Як і кожному авторові, а значить, і мені <...>, хотілось, щоб переклади вийшли найкращими* (М. Коцюбинський); *І справді, незабаром наші прогнози здійснилися*.

Але, наприклад: *Чисте небо не налягало на гори, а, навпаки, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх* (О. Гончар).

Примітка 3. Вставні слова не виділяємо комами, якщо вони входять до складу відокремлених членів речення: *Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав*; *Надвечір, мабуть годині о шостій, почався дощ.*

12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться сполучниками **як (як і), мов, мовби, наче, немов, неначе, ніби, буцімто** і т. ін., **ніж**: *Із степу, як із вогкої печери, тягло свіжою прохолодою* (О. Гончар);

Це місто [Київ] *прекрасне,*
як усмішка долі (Л. Костенко);

Припадаю вустами до слова,
Мов до стиглого грона калини (Н. Кащук);

Зникло лихоліття,
Наче уві сні (Р. Братунь);

В цей час у порту завжди, ніби граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй (П. Панч); *Мій старший хлопець ще дужче, ніж Олекса, зніяковів, уздрівши мене* (І. Муратов).

Примітка 1. Виділяємо комами звороти зі сполучником **як** уточнювального або узагальнювального характеру на зразок **як завжди, як звичайно, як колись, як навмисно, як правило, як виняток** та ін.: *Дума — це віршований твір, виконуваний* (*як правило, соло*) *речитативом* (М. Рильський), за винятком тих, що входять до складу групи присудка або головного члена односкладного речення: *Заморозки ще восени тут бувають як правило*; *Це було допущено як виняток*; *Він це зробив як навмисно.*

Примітка 2. У реченнях з уточнювальними зворотами зі сполучником **як** і вказівними словами **такий (такий самий), так (так само)** можливі два варіанти їх побудови з відповідним розставленням розділових знаків:

а) з комою між ними, коли ці вказівні слова є членами речення: *Він такий, як усі*; *Зробити так само, як усі*; *Про це писали такі письменники, як Шевченко, Панас Мирний*;

б) без коми, коли ці вказівні слова стоять у постпозиції до пояснюваного слова безпосередньо перед **як** і не є членами речення (тут **такі як, так само як** є складеними сполучниками): *Про це писали видатні українські письменники, такі як Шевченко, Панас Мирний; Не можна одночасно поєднувати різні дієти, так само як зіставляти непорівнянні речі.*

Примітка 3. Коми перед порівняльними сполучниками не ставимо:

а) в усталених широковживаних порівняльних зворотах, напр.: *Голодний як вовк*; *Здоровий як бик*; *Мокрий як хлющ*; *Битися як риба об лід*; *Звалитися як сніг на голову*; *Змерзнути як собака*; *Крутитися як муха*

в окропі (*як білка в колесі*); *Летіти як стріла*; *Ллє як з відра*; *Мовчати як риба*; *Почервоніти як рак; Почуватися як риба в воді; Працювати як віл; Стати як укопаний* і под.;

б) у разі наявності перед порівняльним зворотом слів зі значенням ступеня вияву інтенсивності ознаки **майже**, **зовсім (цілком)**, **просто**, **точно (точнісінько)**, **достоту**, **буквально** і под. або заперечення **не**: *Сонце вже припікає майже як улітку*; *У спогадах син з'являвся матері зовсім як живий*; *Усе в них не як у людей* (пор.: *Усе в них не так, як у людей*); *Обставини складалися по-іншому, не як завжди*;

в) якщо такий зворот є іменною частиною складеного присудка: *Спомин був як блискавка* (М. Рильський); *Голова була неначе здорова квочка, що сиділа в обичайці* (І. Нечуй-Левицький); *Вона була для нього наче сонце* (Леся Українка); *Руки зробилися мов лід*.

Перед **як** у конструкціях з присудком, що є повторенням підмета: *День як день*; *Люди як люди*;

г) перед **як** у конструкціях з повторенням присудка: *Зробив як зробив*;

ґ) якщо порівняльний зворот конкретизує семантично недостатній простий (дієслівний) присудок: *Почувати себе як удома*;

д) перед зворотами, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення «у ролі кого, у функції чого»: *Про масштаби Довженка як письменника можна судити з його найбільшої літературної праці — «Зачарованої Десни»* (Л. Новиченко); *Розглядаємо вашу відповідь як згоду*;

е) перед **як, ніж** у зворотах **(не) більше (більш) ніж (як), (не) менше (менш) ніж (як), (не) раніше (раніш) ніж (як), (не) довше ніж (як)** і т. ін.: *Сидів не більше як пів години*; *Роботи вистачило не довше ніж на два дні*.

Про особливості пунктуації в реченнях з нерозкладними синтаксичними зворотами, подібними за будовою до складнопідрядних речень, на зразок *Робити як слід*, *Відбувалося невідомо що* і под. див. §158, II, п. 3, прим. 4.

Примітка 4. Порівняльні сполучники слід відрізняти від часток зі значенням непевності, сумніву тощо **буцімто**, **мов**, **мовбито**, **наче**, **немов**, **неначе**, **ніби**, **нібито** та ін., перед якими коми не ставимо: *Під байдаркою ламається крига й наче тоне в глибині моря* (М. Трублаїні);

Баштан жовтіє понад яром,
Курінь безверхий ніби спить (М. Рильський).

13. Для виділення відокремлених означень:

1) узгоджених означень, виражених:

а) дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі залежні слова й стоять після означуваного іменника: *У квітнику, заглушеному бур'яном, розцвілася якась жовтогаряча квітка* (І. Волошин); *Розгойдане море, вже брудне й темне, наскакувало на берег і покривало скелі* (М. Коцюбинський);

б) дієприкметниками та прикметниками, що не мають залежних слів, але стоять після означуваного іменника, особливо в тих

випадках, коли вони утворюють ряд з двох або більше однорідних членів речення або перед іменником уже є означення: *Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний* (І. Нечуй-Левицький);

Живе життя і силу ще таїть
Оця гора, зелена і дрімлива (М. Зеров);

в) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стоять перед іменником і, виступаючи у функції означення до іменника, мають ще й обставинний відтінок: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки* («який» / «чому»), *ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (О. Гончар); *У червонім намисті, зав'язана великою хусткою* («яка» / «як» або «чому»), *Марта була б дуже гарною молодицею* (І. Нечуй-Левицький); *Розгублений, хлопець не зміг нічого сказати*;

г) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися* (І. Котляревський); *Вона стоїть навпроти Сагайди, маленька, мов куріпка на межі* (О. Гончар); *Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попрохав його сісти* (М. Коцюбинський); *Дивився* [Юрко] *на батька, і йому стало жаль його, завчасно постарілого, спрацьованого* (Б. Харчук).

Примітка. Одиничні прикметники при особових займенниках у певних випадках можемо не відокремлювати, зокрема в окличних реченнях або за наявності протиставлення: *О я нещасний!; Я колишній і я теперішній — це вже ніби зовсім різні особи*;

ґ) прикметниками та дієприкметниками, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув (Т. Шевченко);

д) прикметниками та дієприкметниками (як одиничними, так і з залежними словами), що виступають як уточнення до попереднього означення: *Між своїми, ковалівськими, тут стояли підводи і з сусідніх сіл* (В. Кучер); *Степанко чув, нібито буває в лелек такий день, коли вони судять своїх родичів за якісь, одним їм відомі, злочини* (Ю. Збанацький); *У тексті було багато маловідомих, зокрема іншомовних, слів*;

2) неузгоджених означень, виражених іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них) для надання їм більшої змістової ваги порівняно з невідокремленими членами речення: *Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона* [Мотря] *була ніби намальована на білій стіні* (І. Нечуй-Левицький);

До неї наближалась мати <...> Іллевського, невисока, досить повна жінка, з кошиком у руці (О. Гончар).

Примітка 1. Не виділяємо інтонаційно й не відокремлюємо комами означення (із залежними словами або без них), коли вони за змістом тісно пов'язані з означуваними іменниками:

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав <...> (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюємо означення, якщо за змістом вони стосуються не стільки підмета, скільки присудка: *Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений* (М. Стельмах).

14. Для виділення відокремлених прикладок (як поширених, так і непоширених):

1) прикладок у постпозиції до означуваного іменника:

Я син простого лісоруба,
Гуцула із Карпатських гір (Д. Павличко);

зокрема, прикладок — загальних назв у позиції після власних назв: *Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати* (М. Коцюбинський);

2) прикладок, що стосуються особових займенників (незалежно від позиції щодо означуваного іменника): *Досвідчений педагог, він знав шлях до серця дітей*; *Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!* (народна пісня);

3) поширених прикладок перед означуваним іменником, якщо вони мають додатковий відтінок значення обставини (причини, умови, допустовості): *Хоробрі воїни, козаки ставали героями народних пісень і дум* (з підручника);

4) прикладок — власних назв, які мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко* (О. Копиленко);

5) прикладок, що вводяться сполучниками **як, тобто, себто (цебто), або (= тобто)** та деякими ін.: *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (М. Рильський); *Тайга, тобто смуга диких важкопрохідних хвойних лісів, займає величезні простори на Півночі* (з наукової літератури); *Вальдшнеп, або лісовий кулик, — благородна птиця* (Остап Вишня), зворотами **на ім'я (прізвище), родом, за національністю** і под., а також **так званий**: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на імення Стах* (А. Головко); *Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля* (З. Тулуб); *Частина її* [старої галицької інтелігенції], *так звані москвофіли, орієнтувалась на монархічну Росію* (М. Рильський).

Примітка. Прикладки зі сполучником **як** виділяємо комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий змістовий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставимо: *Шевченко як поет відомий усьому світові* (див. також вище п. 12, прим. 3д);

6) прикладок, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

<...> *Та й заплакав, сіромаха,*
Степом ідучи (Т. Шевченко).

Примітка. Про вживання дефіса при прикладках див. §37, а про вживання тире — §161, п. 6б.

15. Для виділення відокремлених обставин, виражених:

1) дієприслівниковими зворотами: *Маруся, вийшовши з кімнати, засоромилась* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Почали люди серпи гострити, лаштуючись до жнив* (М. Коцюбинський); *Забившись у дровітню, я плакав, коли Мальва залишала наше подвір'я* (В. Земляк).

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників або сполучних слів, звичайно виділяємо комами з обох боків: *Прислухались і, не вірячи самі собі, одхиляли сінешні двері* (М. Коцюбинський). Але сполучник **а** залежно від логіко-інтонаційного членування висловлення може входити до складу дієприслівникового звороту (*Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани.* — М. Коцюбинський) або ж не входити, відділяючись від нього комою (звичайно за наявності в реченні протиставлення з* заперечною часткою **не**), пор.: *З виконанням плану слід не зволікати, а накресливши його, виконувати негайно* і *З виконанням плану слід не зволікати, а, накресливши його, виконувати негайно*;

2) одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії (а не її спосіб): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний); *Прощаючись, Багіров відкликає Ясногорську вбік* (О. Гончар); *Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію* (О. Донченко); *Попрацювавши, можна й відпочити.*

Примітка. Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти не відокремлюємо комами:

а) якщо одиничні дієприслівники, тісно прилягаючи до дієслова-присудка (звичайно в постпозиції до нього), уживаються не у власне дієслівному значенні («що роблячи»), а в значенні прислівника (у функції обставини способу дії: «як»): *Не розмірковуючи він кинувся на допомогу*; *Вона сиділа замисливши* (Ю. Яновський); *Читати лежачи*;

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи (Т. Шевченко);
Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров);

б) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот перебувають у складі стійкого звороту (фразеологізмів, складених прийменників і сполучників тощо): *Працювати не покладаючи рук*; *Слухати затамувавши подих*; *Зважаючи на обставини вирішили діяти відразу*;

в) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот уживаємо серед однорідних членів речення поряд з іншими частинами мови у функції обставин способу дії: *Діяти впевнено й ні на кого не зважаючи*;

г) якщо дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом **який**, уживаємо в складі підрядної означальної частини складнопідрядного речення: *Перед мандрівниками стояли гори, перейшовши які вони зможуть вийти до моря*;

ґ) якщо перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка **і (й)**: *Вони бралися до роботи й не знаючи повністю її обсягу*;

3) сполученням іменників з прийменниками, прислівниками — для виділення уточнювальних обставин (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський); *По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, треммтить червона заграва...* (Григорій Тютюнник); *А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих улицях Бориславa* (І. Франко); *Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки* (О. Донченко). Якщо такі обставини не є уточненням до попередніх обставин у реченні, можливість їх змістового й, відповідно, інтонаційного виділення обмежується й, отже, відокремлення стає менш обов'язковим, пор., наприклад: *Погода, всупереч сподіванням, різко погіршилася* і *Погода всупереч сподіванням різко погіршилася*. Це стосується обставин, виражених сполученням іменників з прийменниками **відповідно до**, **завдяки**, **залежно від**, **згідно з**, **на відміну від**, **поза** (*поза його бажанням*), **понад** (*понад усі зусилля*), **попри** (= **всупереч**), **у зв'язку з**, **унаслідок** і т. ін.

Звороти з прийменниками **незважаючи (невважаючи) на** переважно відокремлюємо, крім випадків їхнього тісного змістового зв'язку з дієсловом, причому в постпозиції до нього, пор.: *Пані чогось тихо, але нерозважно плакала, невважаючи на всі ласки Марії Дмитрівни* (Дніпрова Чайка) і *Діяти незважаючи на обставини*.

16. Для виділення відокремлених додатків — зворотів зі значенням обмеження, включення, заступлення, що вводяться в речення прийменниками **крім (окрім), опріч, за винятком, поряд з, замість** (також з інфінітивом) та ін.: *Було про що думати цієї ночі,*

та він примусив себе не думати зараз ні про що, крім бою (О. Сизоненко); *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний); *У роботі фабрики, поряд з успіхами, були й невдачі* (з газетної замітки); *А тепер, замість крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині темну, непорушну гору якусь* (О. Гончар). Це факультативно можливе змістове й, відповідно, інтонаційне виділення додатків, яке залежить також від ступеня їхньої поширеності, місця в реченні (так, додатки з прийменником **замість** уживаються переважно як невідокремлені).

17. Узагалі для виділення зворотів зі значенням:

а) уточнення, пояснення, другої назви, що вводяться словами **тобто**, **а саме**, **(а) точніше**, **або**, **інакше**, **по-місцевому** і под.: *Чернишеві під час артпідготовки випало бути старшим, **тобто** командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот* (О. Гончар);

Вони, кажу вам, прозябають.
Або, по-вашому, ростуть,
Як та капуста на городі (Т. Шевченко);

б) додаткового повідомлення, приєднання, що вводимо словами **навіть**, **особливо**, **переважно**, **у тому числі**, **зокрема**, **наприклад**, **причому**, **(і) притому**, **і (й)** (= **навіть** або **притому**), **(і) взагалі** (**та й узагалі**) та ін.: *Б'є вся артилерія, навіть зенітна* (І. Нехода); *Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, особливо зараз, коли треба перебудувати майже все* (О. Довженко); — *Мені прикро,* — *передала їй зошит учителька.* — *За змістом усе гаразд, але зверни увагу на синтаксис, зокрема на складносурядні речення. Губиш коми* (Г. Усач); — *Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, наприклад зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте* (Григорій Тютюнник); *Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, причім пити до дна* (К. Гордієнко); — *Що се в тебе за думки такі, сестро!* — *почав мене вговорять та вмовляти, й жінку привів* (Марко Вовчок); *Треба діяти, і не зволікаючи* (О. Довженко); [Орест:] *Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, взагалі чимсь живим, хоч би й фантастичним* (Леся Українка).

Примітка. Див. також про відокремлення уточнювальних означень: п. 13, 1д, 2, прикладок: п. 14, 5, обставин: п. 15, 3, додатків: п. 16.

18. Для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: *Ріка Супій, і що там тої річечки?* (Л. Костенко); — *Діти, вони завжди були окрасою життя* (М. Чабанівський).

Примітка. Підсилювальний зворот **і той (і та, і те, і ті)**, що ставимо після іменника, комою не виділяємо: *Навіть батько і той якось трохи злякався* (О. Довженко);

Боже небо голубеє
І те помарніло (Т. Шевченко).

Див. про частотніші випадки виділення конструкцій з називним теми за допомогою крапки, знака оклику, тире і трьох крапок: § 155, п. 1; § 157, п. 1; § 161, І, п. 8; § 162, п. 1.

ІІ. Кома у складному реченні

У складному реченні кому ставимо в таких позиціях.

1. Для відокремлення частин безсполучникового складного речення зі значенням переліку: *В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський);

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко).

2. Для відокремлення частин складносурядного речення:

Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий (І. Франко);

Вузький, глибокий Прут блиснув врешті з-за прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників (М. Коцюбинський);

Усе іде, але не все минає
Над берегами вічної ріки (Л. Костенко);

Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі киї (Д. Павличко).

З повторюваними єднальними та розділовими сполучниками **і... і, ні... ні, або... або, то... то, чи... чи, не то... не то, чи то... чи то** та ін.:

І розсвіте, і вийдуть смілі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм (М. Бажан);

Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка);

Чи то праця задавила молодую силу,
Чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила (Т. Шевченко).

З приєднувальними і пояснювальними сполучниками: *Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу* (І. Франко);

Довго слухав і Бертольдо,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!» (Леся Українка);

— Махнути б на неї [тару] *рукою, та тільки й діла!* (О. Гончар); *Вмент маленький візок виповняється тілами вздовж і впоперек, причім мужчини викидають ноги за полудрабки* (М. Коцюбинський); <...> *Треба вам сказати, що я іноді хворію на ностальгію, цебто у мене з'являється нудьга за батьківщиною* (Ю. Яновський).

Примітка 1. Для надання більшої самостійності фрагментам висловлення, які могли б бути складовими частинами складносурядного речення, перед сполучниками сурядності **і (й), а, але, та, однак** та ін. замість коми можемо ставити крапку:

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] *є.*
А от нема. І струни його стихли (Л. Костенко);

Острів, як спрут, занурив у море шершаві лаби [лапи], *приссався до нього, наче хоче спинитись. Але не може* (М. Коцюбинський).

Примітка 2. Коми між двома частинами складносурядного речення не ставимо перед одиничними (не повторюваними) єднальними **і (й), та (= і)**, а в першому з поданих нижче випадків також розділовими сполучниками **або**, **чи**, якщо а) в реченні є спільний для обох його частин другорядний член або члени, у тому числі спільний відокремлений член, а також спільне вставне слово, б) ці частини являють собою питальні, спонукальні, а також окличні речення, об'єднані між собою відповідною інтонацією, в) ці частини являють собою односкладні номінативні або безособові речення (в останньому випадку головні члени цих речень мають бути цілком однорідні за значенням):

а) *На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні* (Л. Смілянський); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини* (М. Стельмах); *За винятком двох-трьох школярів, учні класу регулярно відвідували заняття і ніхто не пропускав їх без поважних причин; На щастя, буря скінчилася швидко й люди не постраждали*;

б) *А де ж вони роблять цей електромобіль і чим ти допомагаєш, Кіро?* (О. Копиленко); *Хай завжди буде мир і хай завжди лунає дитячий сміх!; Як навколо все розквітло і як стало по-весняному гарно!*;

в) *Теля десь за двором ревнуло. Тиша і бур'яни* (А. Головко); *Сутінки огорнули світлицю. Порожньо і сумно* (А. Хижняк).

3. Для відокремлення частин складнопідрядного речення (підрядну частину відокремлюємо комою з одного боку або, якщо вона розташована всередині головної частини, з обох боків):

І той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою... (М. Вінграновський);

Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (М. Коцюбинський);

Весь край слов'янський чує крок дружин,
Які спішать на збір у Дрогичин (М. Бажан);

Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином (І. Нечуй-Левицький);

Так тихо сходить місяця підкова,
Що аж завмерли гори та ліси... (С. Пушик);

Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там (Л. Костенко);

Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,
щоб тебе в цій пісні славить і любить,
щоб для тебе серцем вічно зеленіти (В. Сосюра);

Рідний дім залишається в серці,
Як далеко від нього не йди (Г. Чубач).

Примітка 1. Для надання підрядним частинам складнопідрядних речень більшої змістової ваги та самостійності перед підрядними сполучниками і сполучними словами замість коми можемо ставити крапку:

Спочатку так: терзати, розпинати.
Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик (Л. Костенко).

Примітка 2. Коми не ставимо між двома однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними єднальними **і (й)**, **та (= і)** та розділовими сполучниками **або**, **чи**, оскільки в реченні є спільна для них обох головна частина: *Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх* [них] *ріка рибна, що усяка риба ведеться* (Марко Вовчок);

І знов моя до тебе думка лине,
Далекий краю ранньої зорі,
Де тигрів слід веде до Уссурі
І спіє виноград між віт ялини (Борис Тен).

Примітка 3. Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними повторюваними єднальними та розділовими сполучниками, кому ставимо, але тільки перед другим із цих сполучників: *Буря вщухала або коли затихав вітер, або коли він починав дути з іншого боку.*

Примітка 4. Коми перед підрядним сполучником або сполучним словом не ставимо в синтаксично нерозкладних конструкціях, подібних за будовою

до складнопідрядних речень і похідних від них (колишні підрядні частини виконують тут функцію членів речення): *робити як слід* (*як треба*, *як годиться*, *як належить*, *як має бути*), *дивлячись хто* (*що*, *який*, *куди*, *скільки*), *невідомо* (*не знати*, *невідь*, *хтозна*) *хто* (*що, куди, звідки, скільки*), *хто як не він це знає* (*кому як не йому це відомо*), *кричати що є сили* (*духу*), *говорити все, що попало* (*завгодно*, *доведеться*, *здумається*), *роби що хочеш*, *будь що буде*, *іди куди хочеш*; *Нам є ще над чим працювати*; *І Остапові стало жалко Соломію, страх як жалко* (М. Коцюбинський); [Сава:] <...> *Я піду відсіль, піду куди очі дивляться* (М. Костомаров).

Кому ставимо перед **як** у зворотах **не хто інший, як...; не що інше, як...**: *Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під ґанком вілли* (М. Коцюбинський).

Коми не ставимо в конструкціях на зразок **не інакше як**, **не те що**, **не те щоб**, **тільки й розмов що**, **тільки й того що** і под.: *Його витвори всі називали не інакше як шедеврами* (С. Андрухович); [Костомаров:] *Тільки й було розмови в нього що про вас* (П. Тичина); *Увесь час у Львові було дуже погано надворі: холодно, вогко, дощ, навіть щось так ніби сніг* (Леся Українка); *Нюра таке як замислився, бо перестав ворушити пальцями й дивився повз них у підлогу* (Григір Тютюнник).

Примітка 5. Підрядну частину не відділяємо від головної комою, якщо перед нею є частка **не**, сполучник **і**: *Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту* (пор.: *Мене цікавить не те, як це сталося, а які можливі наслідки цього факту*); *Треба бути уважним і коли обставини цьому не сприяють* (пор.: *Треба бути уважним і тоді, коли обставини цьому не сприяють*).

Примітка 6. Не відокремлюємо комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення: *Черниш теж кричав, не пам'ятаючи що* (О. Гончар); *Бачив хлопця й не сказав якого*; *Заснула, незчувшись коли* (О. Гончар).

Але якщо до відносного слова в таких конструкціях прилягає інше слово, кому ставимо: *Я б хотів знати, хто саме*.

Примітка 7. Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом є слова (прислівники, сполучники, частки) з уточнювальним, підсилювальним, обмежувальним, приєднувальним значеннями **а саме**, **особливо**, **зокрема**, **якраз**, **лише**, **тільки**, **а також** та ін., кому ставимо перед ними: *Восени в лісі рясно ростуть гриби, особливо коли пройде дощ; Скоро всі однокласники роз'їдуться, але тільки як закінчать школу; Друзі зустрілися, щоб обговорити новини, а також щоб накреслити плани на майбутнє*.

Примітка 8. Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, завдяки тому що, для того щоб, незважаючи на те що, попри те що, дарма що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб, тоді як, тимчасом як, у міру того як** і т. ін., усередині яких коми не ставимо, слід відрізняти від можливих омонімічних сполучень указівних слів у головній частині, якими виступають займенник **те** в різних відмінках (з прийменниками, рідше також з іменниками) та деякі прислівники (**тому**, **тоді** та ін.)*

і сполучника або сполучного слова підрядної частини (змістова відмінність між першими і другими конструкціями виражається різним логічним виділенням їхніх компонентів і, відповідно, інтонацією), пор.: *Надворі стало темно, через те що небо заволокло чорною хмарою* і *Надворі стало темно через те, що небо заволокло чорною хмарою*.

Примітка 9. У разі збігу двох сполучників (сполучних слів) перед другим із них коми не ставимо, якщо в наступній (головній) частині складнопідрядного речення є співвідносні слова **то, так:**

І якщо пісня вийде в люди,
То пломінь серця не згашу (А. Малишко).

Пор. без таких співвідносних слів: *Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з сього і, якщо зможу, пришлю Вам рукопис* (М. Коцюбинський).

Якщо перший сполучник при цьому є протиставним **(а, але, однак** і т. ін.), коми після нього взагалі не ставимо: *Він прокинувся увечері, <...> довго пив чай, а коли зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Л. Первомайський).

4. Для відокремлення частин, що входять до складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю і підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком):

Марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні,
і в мріях ввижалась їм казка ясна,
де квіти не в'януть, де вічна весна (О. Олесь);

Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі краєвиди (М. Зеров).

Примітка. У складних синтаксичних конструкціях з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком коми між двома частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не ставимо перед одиничними єднальними сполучниками **і (й), та (=і),** якщо в конструкції наявна спільна пояснювальна частина: *Туристам треба було поспішати: навігація закінчувалася й останній теплохід от-от мав уже відпливати*.

У конструкціях із сурядністю й підрядністю дві частини, поєднані сурядним зв'язком за допомогою цих сполучників, не відокремлюємо комою, якщо для них є спільна підрядна частина: *У хаті вже було повно людей і тютюновий дим ходив над головою хвилями, коли Юхим переступив через поріг* (А. Головко).

§159 Крапка з комою (;)

І. Крапка з комою у простому реченні

Крапку з комою у простому реченні (або в одній з предикативних частин складного речення) можемо ставити між досить

поширеними однорідними членами речення — особливо тоді, коли всередині хоч би одного з них уже є коми: *Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; пшоно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пилка, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників* <...> (Григір Тютюнник); *На чому б не спинилось моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп* (О. Довженко).

II. Крапка з комою у складному реченні

Крапку з комою у складному реченні ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення — особливо тоді, коли вони досить поширені або всередині них уже є розділові знаки: *Дитинство дивується; молодість обурюється; тільки літа дають нам рівновагу* (О. Довженко);

Усміх пославши в останнім промінні,
Згинуло радісне літо;

Дощик уїдливий, дощик осінній
Сіється, наче крізь сито (Г. Чупринка).

2. Між частинами складносурядного речення, пов'язаними переважно протиставними **(а, але, проте, однак** та ін.**)**, зіставним **(а)**, рідше єднальними **(і, та)** сполучниками, якщо ці речення досить поширені або всередині них уже є коми:

Осінній вітер в лузі свище,
Вербу хитаючи тонку;
А я схиляюся ще нижче
Себе побачити в струмку (Т. Осьмачка);

Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

3. Між досить поширеними однорідними підрядними частинами складнопідрядного речення, підпорядкованими тій самій головній частині, якщо між ними немає єднальних сполучників, — особливо тоді, коли всередині таких підрядних уже є розділові знаки: *Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське* <...>*; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро* <...>*?* (Панас Мирний);

І тепла радість душу обняла,
І сам не знаєш у задумі світлій,
Що краще — вечір цей чи ночі мла;

Що краще — біля тебе сад розквітлий
І серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади (Борис Тен).

4. Між частинами складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю й підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) — для увиразнення їх розмежування (на противагу розмежуванню інших частин усередині них за допомогою інших розділових знаків): *Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні <...>, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, то жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках...* (О. Гончар); *Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заполудневим сонцем шибки вікон зеленіло <...> ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на ґринджолятах хлопчаки* (В. Дрозд).

Примітка 1. Уживання крапки з комою в усіх цих випадках як у простому, так і в складному реченні, крім безсполучникових складних речень і речень з безсполучниковим зв'язком у межах складних синтаксичних конструкцій, є факультативним, і замість цього знака можемо вживати кому.

Примітка 2. Про вживання крапки з комою в кінці рубрик переліку див. §168.

§160 Двокрапка (:)

I. У простому реченні

У простому реченні двокрапку ставимо перед однорідними членами після узагальнювальних слів — займенників та займенникових прислівників (**всі**, **все**, **ніхто**, **ніщо**, **скрізь**, **усюди**, **ніде** та ін.), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників **наприклад**, **як-от**, **а саме** і под.): *У густій мряці, білій, як молоко, **все** пропадало: небо, гори, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський);

Несуть пани есаули
Козацькую збрую:

Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Т. Шевченко);

Заснув <...>, і снилися ***красиві коні****: сірі, гніді, вороні* (В. Симоненко).

Двокрапку перед однорідними членами речення можна ставити й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією:

Та в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плащі подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
ще й третій, що безруко щулився,
лиш рукав сорочки теліпався (П. Тичина).

Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного), наприклад: *На засіданні присутні: начальник цеху, майстри, інженери і робітники.*

II. У складному реченні

У складному реченні двокрапку ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення або складної синтаксичної конструкції, якщо друга (наступна) його частина:

а) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): *Ліс іще дрімає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів* (М. Коцюбинський);

Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь!
(Леся Українка).

У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: *Украї́нський правопис: так і ні* (К., 1997) — назва книжки; *Друга світова війна: причини поразок і перемог*;

б) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку* (І. Нечуй-Левицький);

Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидше дійдеш до мети (Б. Грінченко);

Як і вони, я був щасливим:
Із теплих уст ловив слова,
Що казкою ставали, дивом,
В якому всесвіт ожива (О. Ющенко);

Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо (О. Кобилянська).

2. У реченнях з прямою мовою після слів автора (див. § 167, I, пп. 3, 4).

3. У складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складнопідрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова: *Вирішили зробити таким чином: щоб щепленням проти грипу одночасно охопити школи всього району*;

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бився татарин уночі (Т. Шевченко).

§161 Тире (—)

I. У простому реченні

У простому реченні тире ставимо в таких позиціях.

1. Між підметом і іменною частиною складеного присудка (як непоширеною, так і поширеною), вираженою іменником або кількісним числівником у називному відмінку, за наявності між ними нульової дієслівної зв'язки: *Кит — ссавець; І один у полі — воїн* (Ю. Дольд-Михайлик); *П'ять і п'ять — десять*; *Київ — столиця Украї́ни*;

Пісня і праця — великі дві сили,
Їм я бажаю до скону служить (І. Франко).

Потреба в такому тире посилюється за наявності в реченні зіставлення: *Мій брат — лікар, а сестра — учителька.*

Примітка 1. Якщо в таких реченнях логічно й, відповідно, інтонаційно виділяється переважно присудок, тире перед ним можемо не ставити: *Мій батько інженер*; *Його ім'я Іван.*

За відсутності спеціального акцентування тире звичайно не ставимо, якщо підмет виражений субстантивованим займенником **це**: *Це наша хата*; якщо іменній частині присудка передує якийсь другорядний член речення: *Таке життя другому б рай...* (Л. Глібов), *Діти завжди діти*; якщо присудок стоїть перед підметом: *Хороша-таки штука життя* (А. Головко).

Примітка 2. Перед присудком, вираженим іменником із заперечною часткою **не**, тире звичайно не ставимо: *Серце не камінь* (прислів'я). Але в разі сильнішого логіко-інтонаційного наголошування на запереченні, а особливо за наявності в реченні протиставлення **не... а** потреба в такому тире увиразнюється: *Мій батько — не інженер, а майстер на фабриці*;

Мої літа — не монотонні дублі:
Я змінююсь, як світанковий пруг (Д. Павличко).

Примітка 3. Перед присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками **як, мов, наче, що** та ін., тире звичайно не ставимо: *Життя як казка; Микола для мене як брат*. Але в разі спеціального наголошування на ньому тире можливе: *Вода — як скло* (Л. Глібов); *Душа — мов ніч...* (О. Пахльовська).

Примітка 4. Перед присудком, вираженим кількісним числівником (одиничним або в поєднанні з іменником), у спеціальній літературі коми звичайно не ставимо: *Гарантійний термін використання приладу 2 роки*.

Примітка 5. Якщо підмет у таких реченнях виражений особовим займенником, тире звичайно не ставимо: *Я син простого лісоруба* (Д. Павличко). Але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, та інтонаційного виділення його зв'язку з підметом, особливо в разі протиставлення, тире можемо ставити: *Він — публіцист, він — прозаїк, він — драматург, от тільки віршів він не писав, хоча безмірно любив поезію* (Ю. Смолич: про О. Довженка); *Вона для мене — все!*;

О пісне! Ти — плескіт рік,
ти — переливи мідні... (М. Рильський);

Я — письменник, а не журналіст.

Примітка 6. Якщо між підметом і присудком є вставне слово, тире не ставимо: *— Пан, напевно, син шановного <...> Казимира Зборовського*? (М. Старицький).

Примітка 7. При інших способах вираження іменної частини складеного присудка тире між присудком і підметом звичайно не ставимо, але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, воно можливе, наприклад: *Його поведінка — дитяча*; *В однім Дунаї скупані слов'яни, і воля в них — одна*! (М. Рильський); *Вода в річці — надзвичайної свіжості; Усі зошити — в клітинку*.

2. Між підметом і присудком, коли один або обидва з цих членів речення виражені інфінітивом: *Життя прожити — не поле перейти* (прислів'я);

Говорити — річ нудна.
Працювати слід до дна (М. Рильський).

3. Перед словами **це (це є), оце, то, ото, ось, (це) значить,** які передують присудкові, вираженому іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова:

Поезія — це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко);

Гетьман, може, як ніхто інший знав, що любити Україну — це найперше захистити її надійно від усіх ворогів (О. Лупій);

Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші мечі (П. Грабовський);

Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона вбрана, — ось формула ідеального твору мистецтва (В. Дрозд);

Жити мені без праці — значить не жити (Д. Павличко).

4. На місці випущеного члена речення (це переважно присудок): *Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними — квітник* (М. Коцюбинський); *На одній ниві пшениця, на другій — жито* (О. Гончар); *Останні дні — знову в Парижі* (М. Рильський). У реченнях, що функціонують переважно як заголовки публікацій, назви рубрик, гасла і т. ін.: *Книга — поштою; Ми — за мир; Мир — народам!; Нашим дітям — світле майбутнє!; Ні — війні!*;

Молоді ж — дорогу!
Молоді — усе! (В. Чумак).

Проте якщо немає потреби в увиразненні паузи, тире можемо не ставити, напр.: *Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею* (І. Нечуй-Левицький). У реченнях з відсутнім дієсловом-присудком зі значенням перебування, наявності і т. ін. та обставинами місця і часу (переважно на початку) тире між ними і підметом також ставимо в разі наявності в інтонації відповідної паузи, пор.: *Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота і хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О. Довженко) і *Удовина хата — край села* (А. Головко).

5. У реченнях з однорідними членами:

а) перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне* (Леся Українка);

Ні спека дня, ні бурі, ні морози —
Ніщо не вб'є любов мою живу (В. Сосюра);

б) після узагальнювального слова і однорідних членів речення, якщо такий перелік не закінчує речення: *Деякі речі його* [Тараса Шевченка], *як-от: «Утоптала стежечку», «Якби мені, мамо, намисто», «Ой крикнули сірі гуси», «Ой пішла я в яр за водою» і чимало інших — од першого до останнього рядка витримані в характері народної лірики* (М. Рильський);

в) між узагальнювальним словом і однорідними членами речення (замість частіше вживаної в подібних випадках двокрапки (див. §160, І): *Всі службовці збіглися на бучу — і поштові, і з ощадкаси* (О. Гончар);

г) між двома однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками, що виражають різке протиставлення: *Не хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував* (Марко Вовчок);

Не для слави — для вас, мої браття,
Я свій скарб найдорожчий ховав (Леся Українка);

ґ) між однорідними дієслівними присудками, другий (останній) з яких виражає причину або наслідок, мету дії, вираженої попереднім із них, або швидку зміну подій: *Сидять — пережидають дощ* (Панас Мирний); *У вікні показалася чоловіча постать <...>, виткнулась, глянула — і сховалася* (Панас Мирний).

Тире можна ставити перед єднальними сполучниками **і (й), та** або зрідка після них між двома однорідними дієслівними присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне щодо попереднього: *Земля на прощання усміхнулася — і потемніла* (Панас Мирний); *Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик — і зникне* (М. Коцюбинський); *Я тоді швидко підводжусь і — зирк через комин* (О. Довженко).

6. Для відокремлення другорядних членів речення (порівняно з відокремленням членів речення за допомогою коми, (див. §158, І, пп. 13–16) це відбувається в разі виразнішого логіко-інтонаційного наголошування на таких компонентах висловлення й робиться частіше тоді, коли вони, по-перше, є поширеними або в їхньому складі є кілька однорідних членів, по-друге, в кінцевій позиції речення):

а) означень — як поширених або однорідних, так і, рідше, одиничних: *І ще раз схиляється Хо перед силою — вищою і сильнішою від сили страху* (М. Коцюбинський); *Тепер інша доля — холодна і хмура — заступила матір* (Панас Мирний); *У цій роботі він убачав усе своє життя — не тільки теперішнє, а й майбутнє*; для відокремлення неузгоджених означень: *У нього була одна звичка — записувати все побачене*;

б) прикладок зі значенням уточнення або пояснення (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Дочки — Ольга й Олена — визбирували на городі картоплю* (В. Козаченко); *У своїм невеличкім гурточку він завів новину — гуртову працю* (М. Коцюбинський).

Примітка. Якщо після відокремленої прикладки за умовами контексту має бути кома, ставимо лише одне тире — перед нею: *Автомобіль — наш дім на колесах, довго набираючи швидкість, нарешті розігнався*;

в) обставин: *Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірьовкою, де перевеслом, а де й так — просто жмутом трави* (Г. Хоткевич); *Їсти хочу — жах як*!; *Людей зібралося небагато — усього душ десять*; зокрема обставин мети, виражених інфінітивом: *Увечері кличуть: «Іди до панночки — розбирати»* (Марко Вовчок); *Багато люду в цей час подалося з села — подивитися, зустрітися* (В. Стефаник).

7. Для виділення повторюваних з певним поширенням слів: *Ми побачили актора вже в новій ролі — у ролі гетьмана*; *Хотілося жити — жити повнокровним життям, а не просто існувати*.

8. Для виділення конструкцій з називним відмінком теми (уявлення): *А Дике поле, Дике поле! — по груди коням деревій* (Л. Костенко).

9. Для підкреслення в розповіді несподіваності перебігу подій (замість частіше вживаних у таких випадках трьох крапок (див. §162, п. 1)):

Послухали Лисичку
І Щуку кинули — у річку (Л. Глібов).

10. Для виразнішого, порівняно з уживанням ком, змістово-інтонаційного виділення всередині речення вставних і вставлених словосполучень та речень, рідше — вставлених слів (вставлені слова та конструкції подають додаткові відомості, зауваження, пояснення і т. ін. до основного висловлення):

Душа моя — послухай! —
як яблуня в цвіту... (П. Тичина);

І хоч не раз — призна́юся — ставати
Я на котурни моднії любив,
Але тепер... (М. Рильський);

<...> Топольський — молодий чоловік, але — на думку пана посла — незвичайно талановитий і солідний (О. Маковей);

Опукою згори — аж вітром зашуміло —
Орел ушкварив на Ягня (Є. Гребінка);

А тоді зопалу — не встигло радіо попередити! — вернулися морози (В. Яворівський); *Скільки всього — жах! — довелося натерпітися*!

Примітка 1. Про вживання ком і дужок при подібних конструкціях див. §158, п. 11; §163, І, п. 2.

Примітка 2. Коли після тире перед відокремленим зворотом або вставленою конструкцією стоять слова, що мають бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то їх виділяємо тільки з другого боку: *Не знать звідки взялись* [орендарі], *наїхали й позабирали панські землі під оренду — звісно, за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

11. Узагалі для спеціального виділення за допомогою паузи різного змістового та стилістичного призначення тих чи інших фрагментів тексту: *Правда, я сам думав, що я вже зледащів, захолонув в неволі. Аж бачу — ні* (Т. Шевченко);

Сьогодні —
майбутнього далину я оком прозираю (П. Тичина);

На прю ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем — ми,
І знаємо, що не вмремо ніколи! (М. Рильський).

12. Між двома або рідше кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон (замість словосполучень зі сполучником **і**): *закон Бойля — Маріотта*; *гіпотеза Сепіра — Ворфа*.

13. Між двома або рідше кількома іменниками, сполучення яких позначає певний зв'язок когось або чогось з кимось або чимось іншим (замість словосполучень з прийменником **між**): *відношення товар — гроші — товар*; *система людина — машина; зв'язок «автор — читач»; шаховий турнір Карпов — Фішер*; *матч команд «Динамо» — «Шахтар»*; *судно класу «ріка — море»*.

14. Між двома або рідше кількома словами на позначення просторових, часових, кількісних меж (замість словосполучень з прийменниками **від ... до**): *автотраса Київ — Львів; велоперегони Суми — Київ — Ужгород; навчання на курсах триватиме протягом січня — квітня; вантаж вагою вісім — десять тонн*; на позначення динаміки розвитку чого-небудь із двох або більше етапів: *Задум — реалізація — втілення в життя*; *Іншими*

словами, родословна [родовід] *приблизно така: Лютер — Кромвель — Робесп'єр* <...> (М. Хвильовий про розвиток революційних ідей у Європі).

Примітка. Між цифрами в таких випадках тире ставимо без відступів між знаками: *у 2010–2018 роках*; *пам'ятки української мови XVI–XVIII ст.; на сторінках 1–10; у 1–4 томах,* але, напр.: *наприкінці XX — на початку XXI ст.*

15. Між словом і сполученням слів або між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: *Це коштує триста — триста п'ятдесят гривень; приїхати в гості на день — на два; у квітні — на початку травня* (пор. у § 35, п. 3 випадки позначення приблизної кількості на зразок *триста-чотириста, день-два, у квітні-травні* з дефісним написанням).

II. У складному реченні

У складному реченні тире ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного й рідше складносурядного і складнопідрядного речень для вираження часових, причиново- та умовно-наслідкових, допустових і т. ін. відношень позначуваних ними подій або станів, швидкої або несподіваної зміни подій (порівняно з більш узвичаєним розмежуванням частин складносурядного і складнопідрядного речень комою розмежування їх за допомогою тире передає різкіше зіставлення змісту їхніх частин): *Як тільки займеться десь небо — з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила* (М. Коцюбинський);

А бавовна як дозріє —
Небом степ заголубіє... (М. Нагнибіда);

Защебетав соловейко —
пішла луна гаєм (Т. Шевченко);

Не жди ніколи слушної пори —
Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко);

Орач торкнеться до керма руками —
І нива дзвонить темним сріблом скиб (М. Стельмах);

Було, як заговорить або засміється — і старому веселіше стане (Марко Вовчок); <...> *Попадавсь їм багач у руки — вони його оббирали, попадався вбогий — вони його наділяли* (Марко Вовчок); *Билися об мене гнівливі хвилі нетерплячки — я вистояв* (П. Загребельний);

Ти гукай, не гукай,
а літа не почують.
Все біжать та спішать —
хоч співай чи ридай... (Б. Олійник);

Заграли знов — ще гірш нема ладу (Л. Глібов);

Скільки глянеш — вилискують розгойдані хліба (О. Гончар); *Минали літа — росли сини* (А. Головко); *Сонце зійшло — і враз над Києвом знялося ревище гудків* (Ю. Смолич).

2. Між частинами безсполучникового складного та складносурядного речень, зміст яких різко протиставляється або зіставляється: *Не козак вклонявся королеві — король схиляв голову перед козаком*! (П. Загребельний);

Ще сонячні промені сплять —
Досвітні огні вже горять! (Леся Українка);

Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози, затремтіли ліхтарі, —
Та діти наші ночі не бояться (М. Рильський).

3. Між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої (замість частіше вживаної в таких випадках двокрапки (див. §160, п. 1):

<...> Та одинокому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна... (Т. Шевченко);

У загоні саме воли заборюкались — це старий підручний отих, що з ярмарку пригнали, б'є (А. Головко); *Бачу — за вікном сніг летить* (М. Стельмах);

Бувають дивні на землі діла —
Серед зими черешня зацвіла (Д. Павличко);

Нап'юся з живої кринички —
Візьму доброти від землі (М. Сингаївський).

4. Між частинами безсполучникового складного речення, зміст яких порівнюється:

Подивилась ясно — заспівали скрипки (П. Тичина).

5. Між частинами безсполучникового складного речення, коли зміст другої частини завершує, підсумовує, узагальнює зміст першої (друга частина починається звичайно вказівними словами **це**,

то, так, цей, такий, ось хто, ось що і под.): *Все для людини і завжди з людиною — цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя* (М. Стельмах);

Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море буцімто згорить, —
Така, бач, є у неї сила (Л. Глібов);

Господарство занедбане, скрізь брудно — ось до чого призводять лінощі та нехлюйство.

6. Між частинами складнопідрядного речення, коли підрядна частина ставиться перед головною з метою виразнішого змістового й, відповідно, інтонаційного її виділення, особливо в реченнях з кількома підрядними, коли в головній частині узагальнюється зміст попередніх підрядних:

Ой, хто в лузі, — озовися,
Ой, хто в полі, — одкликнися! (Я. Щоголів);

Хто спить, хто не спить, —
покорись темній силі! (Леся Українка).

7. У складнопідрядному реченні між його частинами або частіше наприкінці головної частини — перед словом (сполученням слів), повторюваним для того, щоб пов'язати з попереднім реченням наступне, яке підсилює, доповнює, розвиває його зміст: *Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка — на порозі усвідомлення, що тільки в діяльнім служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування* (М. Рильський); *Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вимоги до них і дружба з ними, — щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже* (В. Сухомлинський).

Примітка. Про вживання тире в реченнях з прямою мовою див. §167, І.

ІІІ. У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах)

1. Між частинами заперечного порівняння:

І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі (Т. Шевченко);

То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть,
Попід небесами літають, —
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно-жалібно співає (народна дума).

2. У періоді (разом з комою або без неї) — для виділення переходу від підвищення до зниження інтонації:

Азовськеє море і Чорнеє море,
Зелені діброви і спів солов'я,
Високі Карпати, донецькі простори —
Це ти, Украї́но моя! (І. Нехода);

Як тільки ясний день погасне,
І ніч покриє Божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір, —
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя (Л. Глібов).

Примітка 1. Уживання тире в складному реченні може поєднуватися з уживанням перед ним коми (див. приклади в межах цього параграфа): **а)** для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення (у складних безсполучникових і в складносурядних реченнях); **б)** перед указівними словами **це**, **так**, **такий** і под. на початку другої частини безсполучникових складних речень; **в)** у різних інших випадках (див. §166).

Примітка 2. Про вживання тире в разі зазначення прізвища автора або іншого джерела цитування див. §167, II, п. 3, прим. 2.

Примітка 3. Про тире як засіб абзацного членування тексту див. §168, п. 4.

§162 Три крапки, або крапки (…)

Три крапки ставимо в таких позиціях.

1. На позначення перерваності або незакінченості висловлення:

І — Вовк Ягнятко задавив…
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати

Та побивається, як рибонька об лід:
Він Вовк, він пан... йому не слід... (Л. Глібов);

Юнак розплющив очі: синь!
Літак... Димки... І височінь (П. Тичина).

У реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Щастя... Хіба не думав про нього Степан*? (В. Підмогильний).

Три крапки ставимо всередині речення також для позначення певної паузи, коли далі висловлюється щось несподіване: *Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху* (М. Коцюбинський).

Примітка. У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції — після знака питання і знака оклику — ставимо дві крапки: *Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?..* (К. Гордієнко);

Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!.. (М. Рильський).

2. На позначення уривчастості мовлення від хвилювання, збудження й узагалі сильних переживань:

«<...> *Я не Ганна, не наймичка,*
Я...» —
Та й оніміла (Т. Шевченко).

3. На позначення несподіваного продовження чи завершення думки — з незвичним або й несумісним поєднуванням слів (часто в заголовках газетних заміток, нарисів, фейлетонів тощо): *Вибори... без вибору*; зокрема, з використанням відомих цитат, крилатих висловів: ...*І Щуку кинули у річку*.

4. На позначення розриву в оповіді, різкого переходу до нової думки (у художніх і публіцистичних текстах на початку речення — звичайно на початку абзацу): *Летимо над колією над залізничною... Отакінька колія... Рейки, як дротики*. <...>

...*Маленькі озеречка, маленькі лісочки, маленькі річечки, маленькі сільця. І все це там — під нами!* (Остап Вишня).

5. На позначення свідомої недомовленості, умовчання з певних причин: — *Ходять тут усякі... — бурмоче дід* (О. Донченко); — *Ну, це вже ви того... — прокинувся рибалка*. — *Це брехня* (Ю. Яновський). З цією метою слова, що їх вважають грубими, образливими, непристойними, можуть подаватися в тексті не повністю, а з випущенням певної частини їхнього графічного складу (після початкових літер або всередині слова).

6. На позначення пропуску в цитованому тексті — після останнього слова перед пропуском або перед першим словом після пропуску, без дужок або в дужках, без інтервалу після слова і перед ним або з інтервалом (див. §167, II, п. 2; §163, II, п. 3, III).

§163 Дужки (), [ ], < >

В українській пунктуації застосовують круглі, або заокруглені, — (), квадратні — [ ] і кутові, або ламані (< >), дужки.

І. Круглі дужки ставимо в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті підзаголовків, пояснення маловідомих, зокрема іншомовних, слів, уточнення попереднього слова (слів), для наведення другої назви кого- або чого-небудь, прикладів до чого-небудь, варіантів (слова та ін.), для подання прізвища автора або іншого джерела після цитування (якщо цитування подано не у формі епіграфа і под.: див. §155, п. 1, прим. 2) тощо: *Мова і час* (*Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови*). *Київ 1977* (назва книжки); *Іван Огієнко* (*Митрополит Іларіон*). *Украї́нська культура* (*Київ, 2002*): назва книжки; *Вокатив* (*кличний відмінок*) — *форма іменника, що називає того, до кого звертаються*; *Товариш Жан* (*Іван Іванович*) *свій високий лоб і свої рогові окуляри протирає завжди білосніжною хусткою* <...> (М. Хвильовий); *В українській мові багато запозичених слів — з грецької* (*церква, піп, диявол, театр, політика та ін.*), *латинської* (*медицина, університет, цирк, юрист та ін.*), *тюркських* (*гарбуз, козак, товар, карий та ін.*), *німецької* (*крейда, майстер, ландшафт та ін.*), *французької* (*аванс, багаж, інженер та ін.*), *англійської* (*бокс, футбол, смокінг, менеджер та ін.*), *польської* (*хлопець, певний, червоний та ін.*), *російської* (*болванка, затвор, льотчик та ін.*) *та низки інших мов* (з підручника); *сполучники* ***і*** (***й***), ***та*** (*у значенні «але»*).

2. Для виділення вставлених слів, сполучень слів і речень, що подаються як додаткові зауваження та пояснення до основного змісту речення: *Тут вам асфальт і на тротуарах, тут вам асфальт і там, де пролітають бадьорі автомобілі* (*таксі*!) *і де вже не плентаються зовсім сумні допотопні візники* (М. Хвильовий); *Артема на умовному місці* (*біля крамниці*) *не було* (А. Головко);

Там батько, плачучи з дітьми
(*А ми малі були і голі*),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. (Т. Шевченко);

Одного дня сестра його, Оксана,
(А матері вже не було в живих),
Листа дістала і малу посилку (М. Рильський).

Примітка. Якщо вставлена конструкція в дужках являє собою самостійне речення (кілька таких речень), у кінці її перед закритою дужкою має стояти відповідний розділовий знак: крапка, три крапки, знак питання, знак оклику; після закритої дужки розділові знаки не ставимо: *Днина чудова.* (*Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було.*) *Ми підіймаємось все вище та вище* (М. Коцюбинський); *Син.* (*Пустун. Екзамени. Фокстроти.*) (М. Рильський).

Це правило стосується також уживання крапки в реченнях, що є ремарками в драматичних творах і вставками, що вказують на реакцію слухачів (див. приклади нижче в пп. 3, 4).

Але після прізвищ цитованих авторів (див. приклади вище і нижче) та інших джерел цитування (див. п. 5) крапки в дужках не ставимо.

3. Для виділення ремарок у драматичних творах при прямій мові дійових осіб: [Куниця (*хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання*):] *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину!* (*Плаче, цілує її руки.*) [Ольга (*голубить його голову*):] *Ну, годі-бо, заспокойся, бідний...* (І. Кочерга).

4. Для виділення фраз, що вказують на ставлення слухачів до слів якогось промовця, до певної промови і т. ін.: — *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас.* (*В залі гучні, захоплені оплески.*) (М. Івченко).

5. Для зазначення після цитати прізвища автора (див. приклади до пп. 2, 3) або іншого джерела цитування: ... (*з журналу*, *з наукової літератури* та ін.; *журнал «Дніпро», 2016, № 1, с. 15*).

6. Для вставлення в текст цитати знака (знаків) питання або знака (знаків) оклику для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. §156, п. 3; §157, п. 5).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як кома, крапка з комою, двокрапка й тире, не ставимо перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після закритої.

Знак питання, знак оклику і три крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо стосуються слів, узятих у дужки; якщо ж ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 3. Після цитати, за якою в рядок подано в дужках посилання на автора або інше джерело, крапки не ставимо, а переносимо за дужки. Знак оклику, знак питання, три крапки в подібних випадках перед

посиланням ставимо, проте крапку після нього в кінці речення також ставимо. Крапку, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед посиланням ставимо тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо), але після посилання на джерело в таких випадках жодних розділових знаків не ставимо (див. §155, п. 1, прим. 2).

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставимо розділовий знак, якого потребує ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

Примітка 5. Про вживання одиничної закритої круглої дужки — при цифрових або літерних рубрикаціях — див. §168.

II. У спеціальних випадках (звичайно в текстах наукового та офіційно-ділового стилів) — там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння, — уживаємо квадратні дужки.

1. Для розмежування в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок, коли можуть застосовувати дужки різної форми — круглі (як внутрішні) і квадратні (як зовнішні).

2. Для вставлення в текст цитати того чи іншого пояснення (у тих випадках, де в текстах загального призначення досить круглих дужок (див. п. 1), для відновлення скороченого в оригіналі слова: *Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів* [пропуск.— *Упор.*] *ми мусимо це визнати; до Р*[*іздва*] *Х*[*ристового*] (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.).

3. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати — за допомогою трьох крапок, поміщених у дужки такої форми, з відступами між знаками з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок).

III. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати у спеціальних текстах застосовують також, крім квадратних, кутові дужки — з трьома крапками всередині них і з відступами між знаками з обох боків.

§164 Лапки (« », “ ”, „ “, рідше „ ”)

Лапки ставимо в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті прямої мови, цитат (див. §167) — як у тих випадках, коли цитата становить окрему частину складного речення, так і тоді, коли вона вживається в межах простого речення або однієї з частин складного речення як їхній компонент:

М. Рильський так характеризував значення словників у житті культурної людини: «І, звісно, не обійтись без користування словником. Один мій знайомий поет і літературознавець якось жартуючи сказав: "Я волію читати словники, ніж поеми. У словнику ті самі слова, що і в поемі, але подані в систематизованому порядку". Це сказано жартома, але "читати словники" — не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здатися» (про доцільність використання різних видів лапок — як зовнішніх і внутрішніх — див. нижче в п. 3).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як крапка, кома, крапка з комою, двокрапка й тире, ніколи не ставимо перед закритими лапками, а тільки після них.

Знак питання, знак оклику й три крапки ставимо або перед закритими лапками, якщо вони стосуються лише слів, поставлених у лапки, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 2. Якщо знак питання, знак оклику й три крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок у кінці речення ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можемо, залежно від змісту, ставити водночас і перед закритими лапками, і після них, наприклад: *Чи знайомі ви з романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»*; *Невже ти не чув, як гукали: «До зброї!»*?

Якщо за характером речення в його кінці має стояти крапка, вона зберігається і в тому разі, коли речення закінчується фрагментом у лапках з наявністю перед закритими лапками цих розділових знаків: *Бідний багатому: «Здоров будь!». Багатий бідному: «Будь здоров!»* (народна творчість).

2. Для виділення в тексті слів (висловів), що їх наводять як «чужі» або з відтінком іронічного, презирливого і подібного ставлення до чужого висловлювання, а також слів незвичайних, слів, ужитих уперше або, навпаки, застарілих, і т. ін.: *Моє ім'я враз із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконституційних горожан», — з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції, різні́* (І. Франко); *Аж якраз одхилилися двері, і сліпий Жан, брат жінчин, адмірал у одставці, ввійшов під руку з своїм «міноносцем», як він кликав лакея* (М. Коцюбинський); *Аби тільки те «завтра» швидше прийшло* (О. Копиленко); *Чужих слів уникав, а як траплялися які «консерватори», «бюджет», кожне з'ясовував* (А. Головко).

3. Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно

використовувати лапки різної форми — зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендовано вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх — «лапки-ла́пки» ("..." та ін.): «*Це мій "Кобзар"», — сказав він*.

Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: «*Це мій «Кобзар»», — сказав він*. Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: *«Ти дивився телефільм «Роксолана»?» — спитав він товариша*.

На письмі (у рукописних текстах) «лапки-ла́пки» традиційно використовують у формі „...".

4. Для виділення певних розрядів власних назв (див. §50, п. 14; §54, пп. 4, 5, 7; §55, пп. 1, 3; §57, п. 1; §58, пп. 1–3).

5. Для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів): *Слово* ***голова****, крім свого прямого значення, має ще й кілька переносних: «розум», «керівник», «початок колони» та ін.*; ***голова*** *«керівник» — це метафора*.

§165 Скісна риска (/)

Скісну риску ставимо в таких позиціях.

1. В офіційно-діловому та науковому стилях — як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=**і**), так і до розділового (=**або**) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику/питання; тенденції до синтетизму/аналітизму; системність/несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури); на позначення року, що не збігається з календарним, напр.: *у 2018/2019 навчальному році* (без відступів до і після скісної риски).

Уживаються також комбіновані єднально-розділові сполучники **і/або**, рідше **та/або** (без відступів до і після скісної риски): *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правлінь об'єднань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія?* (назва газетної публікації).

Примітка. У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс (див. §36, п. 2), наприклад: *купівля/продаж* і *купівля-продаж, категорія істот/неістот* і *категорія істот-неістот* (у мовознавстві), скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф).

2. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня/долар*.

3. У графічних скороченнях (див. §62) — без відступів до і після скісної риски:

а) замість словосполучень та інших сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *х/к* (холодного копчення), *п/п* (по порядку: *№ п/п*), *к/т* (кінотеатр), *т/к* (телеканал), *с/г* (сільськогосподарський) та ін.;

б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін.

§166 Комбіноване вживання розділових знаків

У різних випадках можливе поєднане вживання двох розділових знаків.

Це найчастіше:

- ?! (див. §156, п. 1, прим. 3), !? (див. §157, п. 1, прим. 3);
- ...?; ...!; ?..; !.. (див. §162, п. 1);
- ,— (кома й тире), які ставимо а) у реченнях з прямою мовою та мовою автора; б) у всіх тих випадках у межах речень з випущеними членами (*З одного боку, це ніби й не так, а з другого,— факти частково підтвердилися*) та з відокремленими і вставленими конструкціями, у складних реченнях, коли — за наявності в них тире — кома має закривати ту чи іншу попередню конструкцію; в) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення: перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини речення (див. §161, III, прим. 1);
- збіг різних знаків у реченнях з наявністю конструкцій у дужках (див. §163);
- збіг різних знаків у реченнях з прямою мовою та мовою автора (див. §167).

§167 Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат

І. Для виділення прямої мови вживаємо лапки, якщо пряма мова йде в рядок, або частіше, якщо кожну з реплік подаємо з нового рядка (з абзацу), тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед її початком ставимо тире, а в кінці, як звичайно, крапку, знак питання, знак оклику або три крапки (залежно від характеру речення):

— *Добридень, Замфіре!*
— *Спасибі вам.*
— *Що поробляєш?*
— *З виноградника їду* (М. Коцюбинський).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед її початком мають стояти відкриті лапки (без тире), у кінці — закриті лапки, а перед ними — відповідний до характеру речення розділовий знак (знак питання, знак оклику, три крапки, але не крапка, яку ставимо вже після лапок): *У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!»* (Ю. Яновський).

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:

1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставимо двокрапку, а перше слово прямої мови починається з великої літери: *Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»* (А. Шиян);

2) стояти після прямої мови, і в такому разі після прямої мови ставимо (залежно від характеру речення) кому (там, де мала б бути крапка), знак оклику, знак питання або три крапки, а слова автора починаються з малої літери; після відповідного розділового знака перед словами автора ставимо тире: «*Невиправдані людські втрати — найбільша ганьба для командира*», — *говорив старший лейтенант* (О. Гончар);

— *Тату! татку!* — *упізнали діти.*
— *Голуб'ята!* — *батько простер руки* (П. Тичина);

— *Хто там?* — *запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун* <...> — *Я, я!* — *нетерпляче повторила Яринка* (В. Козаченко).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставимо тире: «*Як живете?*» — *в листі своїм княжна його* [Тараса Шевченка] *запитує* (Д. Білоус).

Примітка. Якщо слова автора при цьому починаються словами **так**, **ось що**, **ось як** і под., то в тих випадках, де після прямої мови мали б стояти

кома й тире, ставимо тільки тире: «*Треба завжди бути чесними*» — *так казала дітям мати*;

3) розривати пряму мову, і тоді, якщо пряма мова починається з абзацу, перед її початком ставимо тире, а якщо без абзацу (в рядок), перед початком і в кінці її ставлять лапки, і застосовують такі правила:

а) коли на місці розриву не має бути ніякого розділового знака або мали б бути кома, крапка з комою, двокрапка або тире, то перед словами автора й після них ставимо комбінований знак кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери: — *У мене,* — *вів своє дід,* — *сини, двоє, на фронтах* (Л. Смілянський); — *Батьку,* — *мовила тихо,* — *ви так гарно співали, так гарно...* (П. Загребельний); «*Мамо,* — *каже старший син,* — *ходім додому!*» (Марко Вовчок);

б) коли на місці розриву мала б бути крапка, то перед словами автора ставимо кому й тире, а після них — крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери: — *Зроду не чув, щоб лисиці так кидались на людей.* — *А я чув,* — *сказав Жадан.* — *І не тільки чув. Бачив* (Ю. Щербак);

в) коли на місці розриву мав би бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігаємо цей знак і додаємо тире, а після слів автора ставимо крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— *А, це ти, Максиме?* — *зрадів Карпо.* — *Заходь, заходь!* (М. Коцюбинський); — *Оце довчився!* — *почав батько мені.* — *Що ж тепер?..* (А. Тесленко);

г) коли на місці розриву мали б бути три крапки, то вони залишаються перед тире. Пряму мову продовжуємо або з великої, або з малої літери залежно від того, яка літера була б після трьох крапок за відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставимо крапку й тире, а в другому — кому й тире: — *Ходять тут усякі...* — *бурмоче дід.*— *Недавно двоє пройшло* (О. Донченко); — *Гратиму!.. й я гратиму?.. Ну й...* — *глянув навкруги,* — *ну й життя гарне!..* (А. Тесленко);

ґ) коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (тієї, що стоїть до розриву), а друга — другої, то після слів автора ставимо двокрапку й тире, а пряму мову продовжуємо з великої літери: — *Зараз,* — *сказав Матюха. Потім згадав щось і повернув голову до жінки:* — *Де там та Зінька з кислицями?* (А. Головко).

Примітка. Діалоги й полілоги можна подавати без абзаців, що буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише першу репліку подаємо з абзацу й перед нею ставимо тире, а далі репліки наводимо в лапках; після них перед авторськими словами ставимо тире, а перед ними після авторських слів — двокрапку: — *Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» — гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду»* (М. Коцюбинський).

4. Коли пряма мова стоїть усередині слів автора, перед нею стоїть двокрапка, а після неї ставимо:

1) кому, якщо це потрібно в умовах контексту: *Казав пан: «Кожух дам», та й слово його тепле* (прислів'я);

2) тире:

а) у разі відсутності розділового знака на місці розриву слів автора: *На зауваження вчителя з приводу запізнення учень пояснив: «Дуже довго не було автобуса» — і сів на своє місце*;

б) якщо пряма мова закінчується такими розділовими знаками, як три крапки, знак питання або знак оклику:

Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
«І нащо зима та люта?» —
Все вони питають (Леся Українка).

5. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без указівки, кому вони належать, то кожну з них беремо в лапки, а між репліками ставимо тире: «*А в тебе земля ще де є?» — «Ні, нема». — «А хата є?» — «Є»* (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (у тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожну парну репліку слід брати в лапки, наприклад: — *А в тебе земля ще де є? — «Ні, нема». — А хата є? — «Є».*

6. Якщо в діалозі, що подається в рядок, після репліки одного з учасників ідуть слова автора, то перед наступною реплікою іншого учасника тире не ставимо: «*Простіть мені; чого нам сваритись?» — каже вона, аж плаче. «Про мене, — кажу. — Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила*» (І. Нечуй-Левицький).

Примітка. Звичайно не виділяють (лапками або тире) чужу мову і тоді, коли немає вказівки на те, кому вона належить (це невідомо або не має значення): *Кажуть: скупий двічі платить; — Друкарська? — Так. Маю намір купити згодом. Кажуть, у німців чудові машинки* (О. Шугай).

У друкованих засобах масової інформації вставлені речення, подібні до слів автора, виділяють звичайно комами: *Учора, повідомляє наш кореспондент, відбулася зустріч лідерів країн Євросоюзу* (з газети).

II. Для оформлення цитат застосовуємо такі розділові знаки.

1. Цитати, включені в авторський текст, беремо в лапки. Інші розділові знаки при них розставляємо так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора. Наприклад: *У Конституції Україні записано: «Державною мовою в Україні є українська мова»*.

Цитати, що виступають як самостійні висловлення (наприклад, в епіграфах), лапками не виділяються.

2. Якщо цитату наводимо не повністю, а з пропуском, його позначаємо трьома крапками — на початку, у середині або в кінці цитати (у текстах спеціального призначення знак три крапки на місці пропуску можна ставити у квадратні або кутові дужки (див. §163, II, п. 3, III).

Пропуски на початку цитати позначаємо по-різному. Якщо цитату подаємо як пряму мову після двокрапки, перше її слово після трьох крапок пишеться з малої літери: *Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «<...> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (О. Кундзич*). Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох крапок пишеться з великої літери: «<...> *Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись поясненням останніх російською мовою <...>»,— зауважував М. Рильський*.

Якщо цитата органічніше включена в текст, виступаючи як підрядна частина складнопідрядного речення, як частина речення зі вставленими словосполученнями або реченнями, що вказують на її автора, вона починається завжди з малої літери (навіть тоді, коли її взято повністю), за винятком власних назв, і без зазначення можливого пропуску на її початку: *Максим Рильський писав, що «глибока народність лексики Малишка, граматичного, синтаксичного ладу його творів не підлягає сумніву»; Як відзначав Олесь Гончар, «XX сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування»*.

3. Якщо під час цитування з'являється потреба у вставленні пояснень, їх подають або в круглих (див. §163, п. 1), або (у текстах спеціального призначення) у квадратних дужках (див. §163, II, п. 2). У круглих дужках (з виділенням курсивом) подають також зауваження, примітки в межах певної цитати на зразок: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (примітка наша. — *Ред.*), «... (курсив мій. — *Упорядник*)...» і под.

Примітка 1. Про вживання в цитованому тексті зовнішніх і внутрішніх лапок див. §164, п. 4.

Примітка 2. Прізвище автора або інше джерело цитування подаємо після цитати звичайно в круглих дужках (див. §163, I, п. 5); якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче, зокрема в епіграфах, джерело зазначається переважно без дужок (див. §155, п. 1, прим. 2). У тих випадках, коли цитату наводимо в дужках усередині речення, її джерело зазначається звичайно після крапки й тире (див, наприклад, §158, I, п. 15, 1, у примітці ілюстрацію з творів М. Коцюбинського).

Про вживання крапки в кінці речення у цитатах (епіграфах і т. ін.) при зазначенні* (у дужках і без них) їхніх авторів та інших джерел цитування див. §155, п. 1, прим. 2.

§168 Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку

Для оформлення рубрик переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовують такі способи членування тексту — з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

1. У разі потреби в кількаступеневому членуванні тексту від ширших до вужчих за змістом його положень застосовуємо комбіновану систему літерно-цифрової нумерації:

- римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) — на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);
- арабські цифри (з крапкою) — на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);
- арабські цифри (з дужкою після них) — на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою);
- малі літери (з дужкою) — на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою).

2. У разі такої ж потреби застосовують також, причому дедалі ширше, інший принцип — використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (*далі — НАН України*) *є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.*

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України, який ухвалюється та реєструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому йменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР [...] і т. д. (Статут Національної академії наук України).

3. Якщо ж немає потреби в такому ступеневому членуванні тексту, звичайно використовують арабські цифри з крапкою і ще частіше — арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад:

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

1) *закінчення строку, на який його обрано чи призначено*;

2) *досягнення суддею шістдесяти п'яти років*;

3) *неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я* <...> і т. д. (Конституція України).

Особливо це застосовують тоді, коли перелік подають у рядок: *Комп'ютер складається з: а*) *системного блока; б*) *монітора; в*) *клавіатури* (у таких випадках замість крапки з комою можна використовувати й кому, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

4. Використовують також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України: — призначає на посаду керівника наукової установи НАН України; — за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).

ПОКАЖЧИК

А

А-340 §58, п. 4
А́арне §137
Аа́хен §137
аба́т §128, п. 1
Абаши́дзе §144, п. 7, 3, а
Абд ель Кері́м §49, п. 2
аби́куди §41, п. 1, 9
аби́-то §41, п. 3, 3
аби́що §44, п. 2, 1
аби́як §41, п. 1, 9
аби́як §44, п. 2, 1
абітурієнт §130, п. 1
або́ ж §43, п. 2, 1
абориге́н §5
або́що §43, п. 1
аброморфе́ма §35, п. 4, 2
абсолю́тно сухи́й §40, п. 1, 4, прим. 1
Абха́зія §153, п. 2, 1
абха́зький §153, п. 2, 1
аби́хто §39, п. 1
аби́чий §39, п. 1
аби́який §39, п. 1
аванга́рд §122, п. 1
аванпо́ст §28, прим.
аванпо́стний §28, прим.
а́вгієві ста́йні §49, п. 9, 3, прим. 2
авдито́рія §131
Авдіє́вський §142, п. 2
Авені́р §143, п. 2, прим. 1
авіаре́йс §35, п. 4, 2
Авраа́м §137
Авро́ра §131
А́встро-Угорщина §154, п. 2, 4
А́встро-Угорщина §154, п. 3, 1
А́встро-Угорщина §36, п. 2, 3
авт. — автор; авторський §62, п. 1
а́встро-уго́рський §154, п. 3, 1
автенти́чний §131
автобіогра́фія §131
автовідповіда́ч §35, п. 4, 2
автовокза́л §35, п. 2, 4
автомагістра́ль §36, п. 1, 3
автомобі́лі «Нісáн» §58, п. 2
автомобі́ль §121, п. 1, 2
автомобі́ль §131
автомобі́ль §140
автомотогурто́к §36, п. 1, 7
а́втор §131
А́втор §60, п. 1
авторите́т §131
а́вторка §32, п. 4
автохто́н §131
Ага́та §124
Агата́нгел §123
Агафа́нгел §123
агент §19, п. 2
аге́нтство §19, п. 2
аге́нтство Інтерфа́кс-Азербайджа́н §54, п. 5, прим. 2
аге́нтство Украї́нські Націона́льні Нови́ни §54, п. 5, прим. 2
аге́нтство Франс Пресс §54, п. 5 прим. 2
агіта́ція §122, п. 1
агіта́ція §5
аграрний §40, п. 2, 2, а
аграрно-промисло́вий §40, п. 2, 2, а
агре́сія §5
агре́сор §122, п. 1

агробі́знес §35, п. 4, 2
агроеколо́гія §130, п. 1
агрокульту́ра §36, п. 1, 3
агрокульту́рний §40, п. 1, 1
агроно́м §9, п. 2, 6
а́ґрус §6, п. 1
а́ґрусовий §6, п. 1
Ада́менко §32, п. 9
А́дамс §134
Аделаї́да §129, II
адже́ ж §43, п. 2, 1
А́длер §134
адмінресу́рс §35, п. 4, 1
адмінрефо́рма §35, п. 4, 1
Адона́й §53, п. 1
Адріано́поль §154, п. 2, 5
Адріа́тика §129, III, п. 2
ад'ю́нкт §138, п. 1, 2
ад'юта́нт §138, п. 1, 2
аерометод §35, п. 4, 2
аеропла́н §121, п. 1, 1
аеропо́рт «Бори́спіль» §50, п. 14
АЕС §63, п. 9
Азо́во-Чорномо́р'я §154, п. 2, 4
азе́фи §49, п. 5
А́зія §50, п. 1
Азо́вське мо́ре §50, п. 1
Аї́да §129, II
Айве́нго §133
Айзена́х §136, п. 1
акад. — академік §62, п. 1
академвідпу́стка §35, п. 4, 1
акаде́мік §129, I, п. 6
акаде́мік §32, п. 1, прим.
акаде́мік §56, прим. 1
академі́чний §33, п. 2
Ака́т Дамке́нг §49, п. 4
акватéхніка §35, п. 4, 2
7-А клас §35, п. 5, 6
аксіо́ма §129, I, п. 2
акти́в §54, п. 6
Акт проголо́шення незале́жності Украї́ни §55, п. 1
акумуля́тор §128, п. 1
Ак'я́б §138, п. 1, 1
Ак'я́р §151, п. 1
Алата́у §50, п. 4, прим.
Алата́у §154, п. 3, 3
Алба́нія §121, п. 1, 1
але́ ж §43, п. 2, 1
А́лекс §134
Александро́в §144, п. 2
Алексе́єв §144, п. 3, 3
Алжи́р §129, III, п. 3
алжирець §129, III, п. 3
алкоте́ст §35, п. 4, 2
Алла́х §122, п. 4
Алла́х §128, п. 1
Алла́х §53, п. 1
Алмати́ §140
Але́сь Адамо́вич §144, п. 1
Алфьо́ров §144, п. 4, 2
альбатро́с §139, п. 1, 2
Альбе́рта §139, п. 1, 2
Альтамі́ра-і-Креве́а §146, п. 3, 2
альтруї́ст §129, II
альфа §51
а́льфа Мало́ї Ведме́диці §51
а́льфа-про́мені §36, п. 2, 2, б
а́льфа-ро́зпад §36, п. 2, 2, б
а́льфа-части́нка §36, п. 2, 2, б
алюмінієвий §33, п. 6
алюміній §121, п. 1, 2
Аля́б'єв §144, п. 3, 2
Аля́б'єв §144, п. 12
Аля́ска §121, п. 1, 2
Аля́ска §153, п. 1
аля́скинський §153, п. 1
Амальте́я §123
Амангельди́ §140
Аме́рика §129, III, п. 2
амплуа́ §140
амудар'ї́нський §153, п. 1
амудар'ї́нський §154, п. 3, 3
Амудар'я́ §151, п. 1
Амудар'я́ §153, п. 1

Амудар'я́ §154, п. 3, 3
Амудар'я́ §50, п. 4, прим.
Ан-124 §35, п. 5, 5
Ан-225 §35, п. 5, 5
Ан-225 §58, п. 4
Ана́ньїн §3
анархі́чний §33, п. 2
ана́тема §123
ана́фема §123
а́нгел §49, п. 7, 2, прим. 1
А́нглія §5
Андо́рра §128, п. 3
андоррець §128, п. 3
Андре́єв §144, п. 3, 3
Андрі́єво-Іва́нівка §154, п. 3, 2
андрі́єво-іва́нівський §154, п. 3, 2
Андрі́єва §33, п. 6
Андрі́єве §33, п. 6
Андрі́єві книжки́ §49, п. 9, 1
Андрі́їв §9, п. 3, 5, г
Андрі́ївська це́рква §55, п. 2
Андрі́ївський §9, п. 3, 5, г
Андрі́ївський узві́з §50, п. 11
Андрі́й §33, п. 6
Андрі́й Первозва́ний §53, п. 1
ані́ж §43, п. 1
аніскі́льки §41, п. 1, 9
аніскі́льки §44, п. 2, 1
анітеле́нь §41, п. 1, 9
анітро́хи §41, п. 1, 9
анітро́хи §44, п. 2, 1
аніхто́ §39, п. 1
анічичи́рк §41, п. 1, 9
анічи́й §39, п. 1
аніщо́ §39, п. 1
аніяк §41, п. 1, 9
аніяк §44, п. 2, 1
аніяки́й §39, п. 1
анна́ли §128, п. 1
Ана́ньїн §144, п. 13, 1, а
Ана́ньїно §149, п. 4, 2
анота́ція §128, п. 2, прим.
Анрі́ §129, I, п. 3
Анрі́ §140
Анта́нта §50, п. 7
Антаркти́да §129, III, п. 2
Антаркти́да §50, п. 1
Анта́рктика §129, III, п. 2
Анте́й §49, п. 7, 2
антиалкого́льний §31, п. 5
антиаргуме́нт §31, п. 5
антиаромати́чний §31, п. 5
антиві́рус §35, п. 4, 4
«Анти-Дюринг» §35, п. 4, 4, прим. 1
антиелектро́н §35, п. 4, 4, прим. 2
антиестети́чний §31, п. 5
антиєвропе́йський §31, п. 5
антиімперіалісти́чний §35, п. 4, 4, прим. 2
антиінфекці́йний §35, п. 4, 4, прим. 2
антиінфляці́йний §31, п. 5
антиінфляці́йний §35, п. 4, 4, прим. 2
антиістори́чний §35, п. 4, 4, прим. 2
антинауко́вий §31, п. 5
антиоки́слювач §35, п. 4, 4, прим. 2
антиурядо́вий §31, п. 5
антиурядо́вий §35, п. 4, 4, прим. 2
анти́чний світ §52, п. 2, прим. 3
антия́дерний §31, п. 5
Анті́н §9, п. 2, 6, прим.
Анті́н §32, п. 11, прим.
Анті́н §143, п. 2, прим. 1
антоло́гія §123
Анто́нівна §32, п. 11, прим.
Анто́ніо §140
Анто́нович §32, п. 11, прим.
антрополо́гія §123
Аньо́лек §144, п. 5, 2

Апеляці́йний суд Закарпа́тської о́бласті §54, п. 1
Аполло́н §49, п. 7, 2
Аполло́н Бельведе́рський §55, п. 2
Апо́стол Матві́й §53, п. 2, прим. 1
апте́ка §123
ара́би §49, п. 6
Ара́бська Респу́бліка Єги́пет §50, п. 6
Араві́йське мо́ре §151, п. 2, 2
Аракче́єв §144, п. 3, 3
Арзама́с §153, п. 2, 3
арзама́ський §153, п. 2, 3
Аріе́ль §130, п. 1
а́рка §9, п. 2, 1, прим. 2
арк. — аркуш §62, п. 1
А́рктика §129, III, п. 2
Арно́ §140
арсена́л §121, п. 1, 1
арсена́л §140
Артемо́вський §9, п. 3, 5, е
артеріа́льний §129, I, п. 2
арте́рія §129, I, п. 2
Арте́м §144, п. 1
Арте́мов §144, п. 4, 2
артпо́лк §35, п. 3, 2
артри́нок §35, п. 4, 2
Арту́р §124
Аре́ф'єв §144, п. 12
арф'я́р §7, п. 1, прим.
архаї́чний §3
архаї́чний §33, п. 2
архáнгел §49, п. 7, 2, прим. 1
археологі́чний §33, п. 2
архидия́кон §35, п. 4, 3
архиєре́й §31, п. 4, прим.
архимандри́т §31, п. 4, прим.
архистрати́г §31, п. 4, прим.
архі́в §129, I, п. 6
архіважли́вий §31, п. 4
архієре́й §31, п. 4, прим.
архімандри́т §31, п. 4, прим.
архіме́дова спіра́ль §49, п. 9, 3, прим. 2
архімільйоне́р §31, п. 4
архіскладни́й §31, п. 4
архіскладни́й §35, п. 4, 3
архістрати́г §31, п. 4, прим.
архітекту́рно-будіве́льний §40, п. 2, 2, а
архішахра́й §35, п. 4, 3
а/с (абонентська скринька) §62, п. 4
Аска́нія-Но́ва §152, п. 4, 2
а́стма §123
астрокоре́кція §35, п. 4, 2
асфа́льт §121, п. 1, 2
ательє́ §139, п. 1, 1
ательє́ §140
Ате́ни §123
Атлантúда §129, III, п. 2
Атла́нтика §129, III, п. 2
Атлантúчний океа́н §121, п. 1, 1
атла́нтік-сі́тинський §154, п. 3, 4
Атла́нтік-Сі́ті §154, п. 3, 4
АТС §61, п. 2
аудито́рія §131
аудіе́нція §129, I, п. 2
аудіе́нція §131
а́удіо- §36, п. 2, 4
аудіоальбо́м §35, п. 4, 2
аутса́йдер §131
Афана́сьєв §144, п. 3, 2
Афі́на §49, п. 7, 2
Афі́ни §123
А́фрика §129, III, п. 2
А́фрика §152, п. 1
африка́нці §49, п. 6
Ахіллéс §49, п. 7, 2
ахіллéсова п'ятá §49, п. 9, 3, прим. 2
Ахме́д §122, п. 4

ацте́ки §49, п. 6
А́чинськ §149, п. 4, 3, а
Ашгаба́т §154, п. 2, 5
Аюда́г §154, п. 3, 3

Б

Б-17 §35, п. 5, 5
б §44, п. 1, 12
ба́ба §33, п. 3
ба́ба-яга́ §49, п. 7, 3, прим.
ба́бин §33, п. 3
бага́ж §5
багатве́чір §35, п. 4, 1
бага́тий §19, п. 2
бага́то-бага́то §35, п. 5, 1
багатопрогі́нний §40, п. 1, 4
багатоспрямо́ваний §40, п. 1, 4
бага́тство §19, п. 2
бага́цько §26, п. 2, 1, а
Багірзаде́ §146, п. 3, 4, прим.
Багі́ров §144, п. 7, 1
бажа́нь, §26, п. 2, 2
базе́дова хворо́ба §49, п. 9, 3, прим. 2
Ба́зель §121, п. 1, 2
Ба́зель §139, п. 1, 2
Базіліо §140
байра́к §12, п. 2
баки́нський §153, п. 1
Баку́ §140
Баку́ §153, п. 1
бал §121, п. 1, 1
бала́нс §121, п. 1, 1
бала́ст §28, прим.
бала́стний §28, прим.
бале́т «Лебе́дине о́зеро» §55, п. 3
ба́лка §26, п. 1, 3, прим.
Балка́нський півості́в §50, п. 1
Балка́нські краї́ни §50, п. 7
Ба́лтика §129, III, п. 2
бальза́ківські тради́ції §49, п. 9, 3 прим. 1
Бангко́к §153, п. 2, 3, прим. 1
бангко́кський §153, п. 2, 3, прим. 1
бандури́ст §32, п. 14
банкі́р §32, п. 14
банк «Півде́нний» §54, п. 4
Барб'є́ §138, п. 1, 1
Барб'є́ §140
Барбю́с §138, п. 2, 2
барви́стий §33, п. 5
Бардії́в §150, п. 1, 3
баро́ко §128, п. 1
баро́метр §127
баро́н §56, прим. 2
баски́й §26, п. 2, 1, а, прим.
ба́ско §26, п. 2, 1, а, прим.
Баскунча́к §153, п. 2, 2
баскунча́цький §153, п. 2, 2
бата́льйо́н §8, п. 1, 2
ба́тенько §26, п. 2, 1, б
ба́тенько §32, п. 9
бати́г §22, 5
батожи́ти §22, 5
ба́тьків §9, п. 1, 1, в
Ба́тьківщи́на §60, п. 3
ба́тько §33, п. 6
батько §41, п. 3, 1, прим. 2
ба́тькова §33, п. 6
ба́тькове §33, п. 6
бац §27, п. 7
башки́р §129, I, п. 6
баштанник §29, п. 1, 3
Баянго́л-Монго́льський автоно́мний о́круг §50, п. 8
Б — байт §62, п. 1
Ба́ден-Ба́ден §152, п. 5
бджола́ §10, п. 1
бджола́ §10, п. 2, 2
бджоли́ний §33, п. 4
Беатрі́с §140
Беатрі́че §129, I, п. 3
бебібу́м §133
без Андрі́я Ба́йка §142, п. 3, прим. 2

безба́тченко §27, п. 6
безба́тченко §32, п. 9
без ві́дома §41, п. 2, 1
бе́звісти §41, п. 1, 2
безголі́в'я, §9, п. 3, 2, а
безголо́сся §9, п. 3, 2, а
бездорі́жжя §9, п. 3, 2, а
без жа́лю́ §41, п. 2, 1
беззву́чний §29, п. 1, 1
безіме́нний §7, п. 4, прим. 1
без кінця́ §41, п. 2, 1
без кінця́-кра́ю §41, п. 2, 1
безкори́сливий §31, п. 2
безкра́їй §31, п. 2
без кра́ю §41, п. 2, 1
без ла́ду́ §41, п. 2, 1
без лі́ку §41, п. 2, 1
без мети́ §41, п. 2, 1
без на́міру §41, п. 2, 1
без Ні́ни Ба́йко §142, п. 3, прим. 2
безпе́ка §21
безпе́чний §21
без пуття́ §41, п. 2, 1
без сліду §41, п. 2, 1
без смаку́ §41, п. 2, 1
без су́мніву §41, п. 2, 1
без уга́ву §41, п. 2, 1
без упи́ну §41, п. 2, 1
безха́тченко §32, п. 9
без че́рги §41, п. 2, 1
без'я́дерний §7, п. 4
без'язи́кий §7, п. 4
Бейкер-стрі́т §129, III, п. 4, прим. 1
бекере́ль §128, п. 3
Бе́кі §128, п. 4
Беккере́ль §128, п. 3
Бе́кон §133
беладо́на §128, п. 1
Белгра́д §154, п. 2, 5
белетри́стика §128, п. 1
Бе́ллоу §133
Бенуа́ §140
Беранже́ §140
Берд §135
Бердя́єв §144, п. 3, 2
бе́рег §9, п. 2, 3
Бе́регівський о́круг §50, п. 8
берегти́ §5
берегти́ §14, п. 3
Березі́вський §141
Березина́ §149, п. 4, 2, прим.
березне́вий §33, п. 6
Березники́ §149, п. 4, 3, е
Березники́ §152, п. 2
бері́зки-бе́ршадський §154, п. 3, 1
Бері́зки-Бе́ршадські §154, п. 3, 1
бері́зка §9, п. 3, 5, б
Бе́рклі-сквер §50, п. 5
Бе́ркшир §135
бертоле́това сіль §49, п. 9, 3, прим. 2
Бе́ртон §135
бе́ршадський §27, п. 3
Бе́ршадь §27, п. 3
Бессеме́р §128, п. 3
бессеме́рівський §128, п. 3
Бестýжев §144, п. 2
бе́та §51
бе́та Терезі́в §51
Бе́тті §128, п. 3
бетхо́венський §147, п. 3
Бе́жецьк §149, п. 1, 3
Бе́ла §144, п. 11
Бєло́во §149, п. 1, 3
Бе́лгород §149, п. 1, 3
Бе́лий §144, п. 11
Бе́ликов §144, п. 7, 3, г
Бєлі́нський §144, п. 3, 4
Бе́лоре́цьк §149, п. 1, 3
Б'єрнсон §132
Б'є́рнсон §132
б'єф §138, п. 1, 1
Бжозо́вич §144, п. 6, 2

Бе́здна §149, п. 1
бо́зна в ко́го §39, п. 2
бо́зна-чий §44, п. 3, 2
бо́зна-що §39, п. 2
бо́зна-як §44, п. 3, 2
бі́знес-план §36, п. 2, 2, а
бу́зький §153, п. 2, 1
би §44, п. 1, 12
Біарри́ц §129, І, п. 2
бібл. — біблійний; бібліографічний; бібліотечний §62, п. 1
бібліоте́ка §123
Бі́блія §53, п. 4
бі́знес §129, І, п. 6
бізнесме́н §134
бі́знес-прое́кт §36, п. 2, 2, а
БілАЗ §61, п. 3, прим. 2
Бі́ла олімпіа́да §52, п. 2
Бі́ла Це́рква §50, п. 1, прим.
бі́лий-бі́лий §35, п. 5, 1
Білл §128, п. 3
білль §128, п. 1
Білове́зька Пу́ща §149, п. 1, 3
Білове́зька Пу́ща §50, п. 1, прим.
Білове́рхий §141
білокрі́вці §36, п. 1, 2
біломо́рський §154, п. 2, 6
біломо́рці §154, п. 2, 6
Білопі́лля §154, п. 2, 1
білопі́льський §154, п. 2, 1
білору́ска §49, п. 6
Білору́сь §149, п. 1, 3
Білору́ський автомобі́льний заво́д §61, п. 3, прим. 2
Білосто́к §149, п. 1, 3
Білоцеркі́вський §146, п. 4
білоцеркі́вський §153, п. 2
білоцеркі́вський §154, п. 2, 6
білоцеркі́вці §154, п. 2, 6
білува́тий §33, п. 7
більш-менш §35, п. 5, 2
біля Па́рк-лейн §140
біля Ри́джент-стрі́т §140
біля Фолл-ри́вер §140
біоци́кл §35, п. 4, 2
біржови́й §33, п. 6
Бі́рма §50, п. 8
Бі́смарк §128, п. 4
Бо́кна-фіо́рд §154, п. 3, 4
Бі́ла §149, п. 1, 3
Благове́щенськ §149, п. 1, 3
Благові́щення §53, п. 3
Благода́рне §150, п. 1, 1
благослове́нний §29, п. 3, 2
блаже́нна Феодо́ра §53, п. 2, прим. 1
блаже́нний §29, п. 3, 2
блаки́тно-си́ній §40, п. 2, 2, г
Бі́ла Підля́ська §149, п. 1, 3
Бі́ла Це́рква §153, п. 2
Бі́ла Це́рква §154, п. 1, 1
Бі́ла Це́рква §154, п. 2, 6
Бо́лдіно §153, п. 1
бо́лдінський §153, п. 1
Бле́квуд §134
Бле́ксміт §124
Бі́ле мо́ре §154, п. 2, 6
бли́жній §33, п. 1
близьки́й §26, п. 2, 1, а
бли́зькість §26, п. 2, 1, а
бли́зько §26, п. 1, 1
бли́зько §26, п. 2, 1, а
блиск §28, прим.
бли́снути §28, прим.
Бе́лич §144, п. 2
Бе́лич §144, п. 6
бліцнови́ни §35, п. 4, 3
бліцопи́тування §35, п. 4, 3
бло́гер §122, п. 1
блок §121, п. 1, 1
блок §140
блок-систе́ма §36, п. 2, 2, а
блу́за §121, п. 1, 1
блю́мінг §121, п. 1, 2
Бля́йбтрой §136, п. 1

Ба́нська Би́стриця §150, п. 1, 1
Ба́ня-Лу́ка §154, п. 3, 1
ба́ня-лу́цький §154, п. 3, 1
боа́ §140
бобови́ння §32, п. 6
бовва́н §29, п. 4
боввані́ти §29, п. 4
Бог §9, п. 3, 5, е
Бог §53, п. 1
Бог §53, п. 2
Бог §53, п. 2, прим. 2
Бог §53, п. 2, прим. 3
Богда́н §143
Бог Дух Свяги́й §53, п. 2
бог зна коли́ §53, п. 2, прим. 3
бог зна що §53, п. 2, прим. 3
бог з ним (*з тобо́ю*) §53, п. 2, прим. 3
богиня Ге́ра §53, п. 1, прим.
бог Старода́внього Є́гипту §53, п. 1, *прим.*
Богоро́диця §53, п. 2
Бог Оте́ць §53, п. 2
бог Посейдо́н §53, п. 1, прим.
Бог Син §53, п. 2
бог торгівлі §53, п. 1, прим.
бодиби́лдинг §35, п. 4, 2
бодіа́рт §35, п. 4, 2
боєзда́тність §35, п. 2, 4
бо ж §43, п. 2, 1
бо́же §53, п. 2, прим. 3
Боже §53, п. 2, прим. 3
бо́же збав §53, п. 2, прим. 3
божественний §29, п. 3, 2
Божий §53, п. 2, прим. 2
Бо́жий про́мисел §53, п. 2
«бо́їнг» §58, п. 2
бойки́ня §32, п. 4
бойови́й §33, п. 6
болга́рин §5
Болгра́д §35, п. 3, 1
Бологе́ §150, п. 1, 1
боло́то §9, п. 3, 2, а
бонапарти́зм §49, п. 5
бо́нна §128, п. 1
боре́ць §9, п. 3, 5, а
боре́ць §32, п. 3
Бори́сівна §32, п. 11
Бористе́н §123
Борисфе́н §123
Бо́ричів Тік §50, п. 11
Боровé §152, п. 3
Боровико́вський §9, п. 3, 5, е
Боровичі́ §149, п. 4, 3, д
борода́ §9, п. 3, 2, а
Бородіно́ §149, п. 4, 1, в
Бородіно́ §150, п. 1, 2
Бородіно́ §152, п. 3, прим.
борона́ §9, п. 3, 2, а
боротьбі́ст §32, п. 14
Бори́сов §144, п. 7, 3, б
Бори́спіль §148, прим.
Боси́й §144, п. 11
босо́ніж §41, п. 1, 8
бостóн §50, п. 12
Ботви́нник §144, п. 7, 3, б
Боттіче́ллі §128, п. 3
боюся §9, п. 1, 1, д
боягу́зтво §19, п. 1, 2
боязки́й §26, п. 2, 1, а, прим.
бо́язкість §26, п. 2, 1, а, прим.
бра §140
бравісимо §128, п. 1
Бразилія §129, III, п. 6
бранденбу́рзький §154, п. 2, 5
брат §19, п. 2
бра́ти §11, п. 2
бра́тик §32, п. 1
бра́тів §9, п. 1, 1, в
брат-і-сестра́ §36, п. 2, 1, г
бра́тній §33, п. 1
бра́тство §19, п. 2
бра́тський §19, п. 2
бра́узер §133
бра́унінг §133
бра́унінг §49, п. 5

Бра́хма §49, п. 7, 1
Бра́хма §53, п. 1
брахма́н §122, п. 4
брек §133
Брест-Литóвськ §52, п. 2, прим. 2
Брест-Литóвський ми́рний до́говір §52, *п.* 2, прим. 2
Бретáнь §152, п. 1
Бретóн де лос Еррéрос §49, п. 2
Бре́ттон-Вудс §52, п. 2, прим. 2
Бре́ттон-Ву́дська конфере́нція §52, п. 2, *прим.* 2
брехáти §11, п. 2
бригáда §129, III, п. 1
бригáда §5
бригади́р §32, п. 14
бри́зки §28, прим.
бри́знути §28, прим.
бри́нькати §27, п. 2
бриньчáти §27, п. 2
Британ́ія §129, III, п. 4
британ́ський §129, III, п. 4
брід §50, п. 11
Бріє́нн §129, III, п. 4, прим. 2
Бра́нденбург §154, п. 2, 5
Бро́нниці §149, п. 4, 1, б
Бро́нниці §149, п. 4, 3, д
Бро́кес §128, п. 4
Броне́вський §144, п. 2
Броне́вський §144, п. 10
бронзóва медáль §57, п. 2
брошу́ра §130, п. 2
бру́тто §128, п. 1
Брю́кнер §128, п. 4
брязк §28, прим.
бря́знути §28, прим.
Брянськ §151, п. 2, 2
Бу́сел §142, п. 1
бáски §153, п. 2, 3, прим. 1
бáкський §153, п. 2, 3, прим. 1
бíсмарківський §147, п. 3
бе́та-про́мені §36, п. 2, 2, б
бе́та-ро́зпад §36, п. 2, 2, б
бе́та-части́нка §36, п. 2, 2, б
Бо́тев §144, п. 3, 3
БУ-1 §35, п. 5, 5
Буалó §140
Буг §152, п. 1
Буг §153, п. 2, 1
Бугайóв §144, п. 4, 1
буд. — будинок §62, п. 1
Бу́дда §140
Бу́дда §49, п. 7, 1
Бу́дда §53, п. 1
Буди́нок учи́теля §54, п. 3
буди́ночок §10, п. 1
бу́дить §26, п. 2, 3
будівни́к §9, п. 1, 2
будмайдáнчик §35, п. 3, 2
буди́нок № 28-Г §35, п. 5, 6
будóва §9, п. 1, 2
будувáти §34, п. 1
будь §26, п. 2, 3
будь-де́ §41, п. 3, 3
будь-де §44, п. 3, 2
будь-колú §41, п. 3, 3
будь-колú §44, п. 3, 2
будь-кудú §41, п. 3, 3
бу́дьмо §26, п. 2, 3
будь на *чóму* §39, п. 2
бу́дьте §26, п. 2, 3
будь у *кóго* §39, п. 2
будь-хтó §44, п. 3, 2
будь-хтó §39, п. 2
будь-чúй §39, п. 2
будь-щó §39, п. 2
будь-що-бу́дь §41, п. 3, 5
будь-якúй §39, п. 2
будь-якúй §44, п. 3, 2
Будя́к §49, п. 7, 3
бу́дять §26, п. 2, 3
бу́єр §126
Буєрáков §144, п. 3, 2
буй-тур §36, п. 2, 2, а
Бу́кінгем §128, п. 4

Буковúна §50, п. 6, прим.
буксúрувати §34, п. 3
буксува́ти §34, п. 3
бу́лла §128, п. 1
Була́нь-сюр-Мéр §154, п. 3, 5
була́нь-сюр-мéрський §154, п. 3, 5
Була́нський Ліс §50, п. 1, прим.
Була́нь §139, п. 1, 2
Була́нь-сюр-Мер §50, п. 2, прим.
бульва́р Тара́са Шевче́нка §50, п. 11
бульв. — *бульвар* §62, п. 1
бульдо́г §121, п. 1, 2
бульйо́н §139, п. 1, 1
бульйо́н §8, п. 1, 2
бундесра́т §54, п. 5, прим. 3
Буéнос-А́йрес §154, п. 3, 3
буéнос-а́йреський §154, п. 3, 3
бур §26, п. 2, 2
Бург-ель-Ара́б §154, п. 3, 5
бург-ель-ара́бський §154, п. 3, 5
бурело́м §35, п. 2, 3
буржуа́ §140
буря́к §7, п. 2, прим.
бур'я́н §7, п. 2
бу́ряний §7, п. 2, прим.
бутт я́ §27, п. 5
бухо́блік §35, п. 4, 1
буц §27, п. 7
ба́хмацький §153, п. 2, 2
Ба́хмач §153, п. 2, 2
б'ю §7, п. 1
бюдже́т §138, п. 2, 2
Б'ю́кенен §138, п. 1, 1
Бю́лов §140
бюро́ §138, п. 2, 2
бюро́ §140
б'ють §4, п. 1
Бюффо́н §138, п. 2, 2
Бяду́ля §144, п. 12, прим.
бязь §138, п. 2, 2
Бя́лий §144, п. 11

В

В-77 §58, п. 4
Вавило́вський §144, п. 7, 3, б
важки́й-таки́ §44, п. 3, 1
важкоатле́т §35, п. 1
важкопрогнозо́ваний §40, п. 1, 4
важкорозчи́нний §40, п. 1, 4
Ва́йзенборн §136, п. 1
Ва́йнрайх §136, п. 1
вакуо́ля §121, п. 1, 2
вакуо́ля §140
вал §50, п. 11
Валéнсія §121, п. 2
Валéріївна §32, п. 11
Валер'я́н §7, п. 2
валідé §140
Валу́йки §149, п. 4, 3, е
валéнтно пов'я́заний §40, п. 1, 4, прим. 1
Валуá §140
ван Бетхо́вен §147, п. 3
Ван Гог §49, п. 2, прим.
Вандріéс §130, п. 1
Ванзéе §137
вані́ль §125
Ван Мен §146, п. 1, 6
Ван Мен §49, п. 3
ва́нна §128, п. 1
Вано́ §140
В Антарктиді §23, п. 2, 2
вантáжно-розвантáжувальний §40, п. 1, *3,* прим.
Варáнгер-фіóрд §50, п. 5
варéний §29, п. 3, 2, прим.
ва́рений §29, п. 3, 2, прим.
варéння §9, п. 3, 4
ва́риво §32, п. 2
Варнго́ген фон Е́нзе §49, п. 2
Василéва §33, п. 6
Василі́в §9, п. 1, 1, в
Василі́в §33, п. 6
Васи́лівна §32, п. 11
Васи́льович §32, п. 11

Васи́ль §143
Васи́ль-Костянти́н §146, п. 3, 1
Васько́ §22, 4
ват §128, п. 1
ват §128, п. 3
Ватика́н §129, III, п. 5
ватика́нський §129, III, п. 5
Ватт §128, п. 3
Вахта́нг §122, п. 1
Ваш §60, п. 2
Вашингто́н §144, п. 7, 3, а
Вашингто́н §124
Вашингто́н §129, III, п. 3
Ва́щенко §22, 4
Ващу́к §22, 4
вбік §23, п. 2, 6
вбік §41, п. 1, 2
Ви́борг §153, п. 2, 1
ви́борзький §153, п. 2, 1
ввéчері §41, п. 1, 2
ввісьмох §23, п. 1, 4, прим.
ввіч §29, п. 1, 1
ввічливий §29, п. 1, 1
ввóлю §41, п. 1, 2
вгóлос §41, п. 1, 2
вгорі́ §41, п. 1, 2
вгóру §41, п. 1, 2
вдáча §23, п. 3
вдвóє §41, п. 1, 5
вдень §41, п. 1, 2
вдієнція §131
вдрýге §41, п. 1, 5
вдóсвіта §41, п. 1, 7
Вéбстер §124
вебсторі́нка §35, п. 4, 2
Веденéєв §144, п. 3, 3
Ведмéдів §141
Вéзерб §124
Велáскес §121, п. 1, 1
вéлетень §32, п. 3
Вели́ка францýзька революція §52, п. 1
Вели́кдень §53, п. 3
вели́кий §1
Вели́кий Віз §51
Вели́кий піст §53, п. 3
вели́кий-превели́кий §35, п. 5, 2
великолýцький §153, п. 2, 2
вéлич §1
величéзний §1
Вели́кий каньйóн §151, п. 2, 2
Вели́кий Ýстюг §150, п. 1, 1
Вели́кий Ýстюг §154, п. 1, 1
Вели́кі Лýки §152, п. 4, 1
Вели́кі Лýки §153, п. 2, 2
Вели́ко-Ти́рново §150, п. 1, 1
Веллінгто́н §124
велопробі́г §36, п. 1, 3
велосипéд §121, п. 1, 1
Вели́чков §144, п. 6
Вельгóрський §144, п. 2
Венгжино́вич §144, п. 9, 2
Венéра §49, п. 7, 2
Венéра Мілóська §55, п. 2
Венéція §140
Вербóлози §154, п. 2, 4
вербóлозівський §154, п. 2, 4
вербóліз §36, п. 1, 3
вéрб'я §7, п. 1, прим.
Вергі́лій §122, п. 3
Верґі́лій §122, п. 3
Вересáєв §144, п. 3, 2
Верикі́вський §9, п. 3, 5, е
Верни́городок §154, п. 2, 3
вернигородóцький §154, п. 2, 3
Версáль §125
Версáль §50, п. 5, прим.
Версáльський мир §55, п. 1
Версáльський мúрний дóговір §52, п. 1
верстáльник §32, п. 1
верстáльниця §32, п. 4
Вéртінг §135
верф §140
Верхньодніпрóвськ §148
Верхньодніпрóвськ §154, п. 2, 1

верхньодніпро́вський §154, п. 2, 1
верхньолу́жицький §35, п. 1
Верхо́вна Ра́да Украї́ни §54, п. 1
верхо́вний §9, п. 3, 5, е
Верхо́вний Суд Украї́ни §54, п. 1
вершо́к §32, п. 13
Верьо́вкін §144, п. 4, 2
Весело́вський §144, п. 2
вести́ §9, п. 1, 1, е
Вест-І́ндія §154, п. 3, 4
Ветлу́га §149, п. 1
Ветлу́га §153, п. 2, 1
ветлу́зький §153, п. 2, 1
вечо́ря §10, п. 1
вечо́ря §10, п. 1
вечі́рня §53, п. 8
вечори́ §10, п. 1
вечори́ §10, п. 2, 2
вечорі́ти §10, п. 2, 4
В'єнтья́н §139, п. 1, 1
взаємини §23, п. 3
взи́мку §41, п. 1, 2
взнаки́ §41, п. 1, 2
взуття́ «Крокс» §58, п. 1
Ви §60, п. 2
вибира́ти §11, п. 2
вибо́їстий §33, п. 5
ви́борець §9, п. 3, 5, а
ви́вершений §29, п. 3, 2, прим.
вивершувати §11, п. 2
виволіка́ти §11, п. 2
ви́волокти §11, п. 2
ви́гребти §11, п. 2
вигріба́ти §11, п. 2
Видавни́цтво §60, п. 1
видавни́цтво «Ра́нок» §54, п. 5
вид. — *видання* §62, п. 1
вид-во (*видавництво*) §62, п. 2
ви́димо-неви́димо §35, п. 5, 2
видовженотупоконі́чний §40, п. 1, 4, *прим.* 2
виїзди́ти §28
виїзни́й §28
Викона́вець §60, п. 1
виконро́б §35, п. 4, 1
ви́коренення §11, п. 2
ви́коренити §11, п. 2
ви́коренити §11, п. 2
викорі́нювання §11, п. 2
викорі́нювати §11, п. 2
викорі́нювати §11, п. 2
викру́чуваний §34, п. 1
викру́чування §34, п. 1
викру́чувати §34, п. 1
ви́мовити §11, п. 1
вимовля́ти §11, п. 1
ви́мпел §129, І, п. 6
вино́ §140
Виногра́дов §144, п. 7, 3, б
Виногра́дово §149, п. 4, 3, в
вино́ «Перли́на сте́пу» §58, п. 1
вино́шувати §11, п. 1
вип. — *випуск* §62, п. 1
ви́пекти §11, п. 2
випіка́ти §11, п. 2
виполі́скувати §11, п. 2
ви́полоскати §11, п. 2
ви́провадити §11, п. 1
випроводжа́ти §11, п. 1
ви́пуск §28, прим.
випускни́й §28, прим.
виробни́цтво §9, п. 3, 5, е
Виробни́че акціоне́рне товари́ство «Поліграфкни́га» §54, п. 4
ви́рок §9, п. 3, 5, е
ви́ростити §11, п. 1
виро́щувати §11, п. 1
ви́селок §9, п. 1, 1, а
виск §28, прим.
ви́скнути §28, прим.
ви́слати §11, п. 2

висо́кий §20
Висо́кі Догові́рні Сто́рони §60, п. 1
ви́соко §1
високоврожа́йний §40, п. 1, 2
високогі́р'я §36, п. 1, 2
високоопла́чуваний §40, п. 1, 4
височе́нний §29, п. 3, 1
Виспя́нський §144, п. 8
Виспя́нський §144, п. 11
ви́ссати §29, п. 4
вистила́ти §11, п. 2
Вифлее́м §129, III, п. 6
ви́хований §29, п. 3, 2, прим.
вихова́тель §32, п. 3
виховни́й §40, п. 2, 2, а
І́вич §144, п. 6
вишньоволо́цький §153, п. 2, 2
ви́ще §20
ви́щий §20
Віардо́ §129, I, п. 2
Віардо́ §140
вібра́ція §129, I, п. 6
вівця́ §9, п. 1, 1, ґ
вівча́рка §59, п. 1
відгоро́джувати §11, п. 1
віддя́вна §41, п. 1, 4
віддя́ти §29, п. 1, 1
ві́дділ §29, п. 1, 1
ві́дділ зага́льного мовозна́вства Інститу́ту мовозна́вства ім. О. О. Потебні́ НАН Украї́ни §54, *п*. 6
відеоза́пис §35, п. 2, 4
відеопродýкція §36, п. 2, 4
відеофі́льм §36, п. 1, 3
від'ї́зд §7, п. 4
відкриття́ §30, п. 1, 1
відкриття́ §31, п. 2
відни́ні §41, п. 1, 1
відра́зу §41, п. 1, 2
від ра́нку до ве́чора §41, п. 2, 2
ві́дстань §31, п. 2
від сього́дні §41, п. 1, 1, прим.
відтепе́р §41, п. 1, 1
візаві́ §129, I, п. 5
Війо́н §125
військкома́т §29, п. 1, 2
ві́йсько §26, п. 2, 1, а
військовозобов'я́заний §40, п. 2, 2, а, прим.
військо́во-морськи́й §40, п. 2, 2, а
військовополоне́ний §40, п. 2, 2, а, прим.
військо́во-польови́й §40, п. 2, 2, а
військо́во-спорти́вний §40, п. 2, 2, а
вік §21
віке́нд §124
вікно́ §9, п. 2, 1
вікно́ §9, п. 3, 1, б
віко́нечко §32, п. 8
віко́нниця §29, п. 1, 3
Ві́кторович §32, п. 11
ВІЛ-інфе́кція §35, п. 5, 7
ві́лла §128, п. 1
ВІЛ-СНІД §35, п. 5, 8
Вільне́в §132
ві́льний §9, п. 1, 2
Ві́льсон §121, п. 1, 2
Ві́льсон §124
Вільша́нська Новосе́лиця §154, п. 3, 6
вільша́нсько-новосе́лицький §154, п. 3, 6
Він М'їн §49, п. 4
Ві́нниця §29, п. 1, 3
Ві́нниччина §50, п. 6, прим.
Вінніпе́г §124
ві́нця §27, п. 3
віньє́тка §139, п. 1, 1
Віньї́ §139, п. 1, 1
Віньї́ §140
Віньї́ §3
ВІП-за́ла §35, п. 5, 7

вір §27, п. 1
Вірджи́нія §129, III, п. 3
Вірме́нська апо́стольська це́рква §53, *п*. 5
ві́рте §27, п. 1
віск §22, 2
віск §22, 3
віскі §129, I, п. 5
ві́скі §140
ві́сник §28
вість §28
вісь §9, п. 1, 1, ґ
вісь §26, п. 1, 1
вісь §30, п. 1, 3
Вітаємо Вас… §60, п. 2
Ві́тебське воєво́дство §50, п. 8
ві́тер §9, п. 2, 1
вітрови́й §33, п. 6
Віттгенште́йн §136, п. 1
ві́ттова хворо́ба §49, п. 9, 3, прим. 2
Вітчи́зна §60, п. 3
віцеко́нсул §35, п. 4, 4
віцепрем'є́р §35, п. 4, 4
ві́чко §9, п. 3, 1, б
віч-на́-віч §41, п. 3, 5
Ві́чне мі́сто §50, п. 6, прим.
ві́чний §21
Віші́ §129, III, п. 3
Ві́шну §53, п. 1
в'їзд §3
Во́їнов §144, п. 7, 2
вйо́кати §8, п. 1, 2
вклад §23, п. 3
10-В клас §35, п. 5, 6
Вкраї́на §23, п. 3, прим.
вкрай §41, п. 1, 2
Ви́кса §149, п. 5
Ві́ктор §143, п. 2, прим. 2
вку́пі §41, п. 1, 2
вкупі §41, п. 1, 9, прим.
влад §41, п. 1, 2
вла́да §23, п. 3
Владивосто́к §149, п. 4, 3, г
Владивосто́к §152, п. 1
Владивосто́к §153, п. 2, 2
Владивосто́к §23, п. 3
владивосто́цький §153, п. 2, 2
Владисла́в §146, п. 2, 4
власко́р §35, п. 4, 1
вла́сний §23, п. 3
власноруч. — *власнору́чний* §62, п. 1
власноручн. — *власнору́чний* §62, п. 1
власт. — *власти́вий* §62, п. 1
власти́вість §23, п. 3
Во́лга §152, п. 1
Во́лга §153, п. 2, 1
во́лзький §153, п. 2, 1
вли́тку §41, п. 1, 2
Ва́лки §153, п. 2
ва́лківський §153, п. 2
во́лох §153, п. 2, 3
влу́чний §33, п. 1
Во́льнов §144, п. 13, 1, б
ві́льно конверто́ваний §40, п. 1, 4, прим. 1
Ва́льтер Скотт §147, п. 4, 1, прим.
ва́льтер-ско́ттівський §147, п. 4, 1, прим.
В МВФ (*в ем ве еф*) §23, п. 2, 4
в місті §23, п. 2, 5
вна́слідок §42, п. 1, 1
В НБУ (*в ен бе у*) §23, п. 2, 4
Ве́нгеров §144, п. 2
вниз §41, п. 1, 2
внизу́ §41, п. 1, 2
Вну́ково §150, п. 1, 2
Ві́нницькі Стави́ §154, п. 3, 6
ві́нницько-ста́вськи́й §154, п. 3, 6
Ві́нниця §148
вночі́ §41, п. 1, 2
внутрішньоо́чний §40, п. 1, 2

Ї́во §144, п. 6
в о́бмін §41, п. 2, 1
в обрі́з §41, п. 2, 1
вовк §9, п. 2, 2
вовк-жаднюга §37, п. 1, 1
вовченя́ §32, п. 7
во́гнище §32, п. 10
Вогняна́ Земля́ §50, п. 1, прим.
вого́нь §5
вого́нь §9, п. 2, 1
во́день §9, п. 3, 5, а
в Одесі §23, п. 2, 1
водно́ §41, п. 1, 5
водно́сталь §41, п. 1, 8
водово́з §9, п. 3, 5, д
водозабі́р §35, п. 2, 1
Водола́жченко §22, 4
Водола́зький §22, 4
водола́з §36, п. 1, 1
водопі́й §9, п. 1, 1, а
водопі́й §36, п. 1, 1
водопрові́д §9, п. 3, 5, д
Водоп'я́нов §144, п. 12
Водохре́стя §35, п. 2, 1
воє́нно-промисло́вий §40, п. 2, 2, а
воє́нно-стратегі́чний §40, п. 2, 2, а
воі́стину §129, II, прим.
Волгогра́д §154, п. 2, 5
волгогра́дський §154, п. 2, 5
волелю́бний §40, п. 1, 3
Воли́нська о́бласть §50, п. 8
воли́нський §26, п. 2, 1, а
воли́нський §27, п. 2
Волл-стрі́т §129, III, п. 4, прим. 1
Володи́мир Вели́кий §49, п. 9, 2
Володи́мир-Воли́нський §50, п. 1
Володи́мир Іва́нович Верна́дський §49, *п*. 1
Володи́мирський собо́р §53, п. 7
Володи́мир §146, п. 2, 4
волокти́ §9, п. 3, 3
во́лос §9, п. 2, 3
воло́сся §27, п. 5
воло́ський §19, п. 1, 3
воло́х §19, п. 1, 3
волочи́льник §32, п. 1
воло́ський §153, п. 2, 3
Во́льво §140
«Во́льво» §58, п. 2
«во́льво» §58, п. 2
во́ля §9, п. 1, 2
во́ля Госпо́дня §53, п. 2
Во́рдсворт §124
Во́рдсворт §135
Воро́неж §149, п. 1
Воро́неж §153, п. 2, 1
воро́незький §153, п. 2, 1
Воро́ніж §153, п. 2, 1
воро́нізький §153, п. 2, 1
Воробйо́в §144, п. 12
Воробйо́ва §144, п. 4, 1
Воробйо́в §8, п. 1, 2
воро́же §10, п. 2, 4, прим.
Во́рон §49, п. 7, 3
воро́та §9, п. 3, 2, а
воро́та §50, п. 11
восени́ §41, п. 1, 2
вста́ннє §41, п. 1, 4
востаннє §41, п. 1, 9, прим.
в останнє §41, п. 1, 9, прим.
во́сьмий §26, п. 1, 1
в отвір §23, п. 2, 3
в очах §23, п. 2, 1
В очах §23, п. 2, 2
о́воче-картопля́ний §40, п. 2, 2, в
о́воче-моло́чний §40, п. 2, 2, в
вощано́й §22, 3
вощи́на §22, 2
воя́цький §22, 1
воя́ччина §22, 1
впа́м'ятку §41, п. 1, 3
впень §41, п. 1, 2

вперéд §41, п. 1, 2
вперéміш §41, п. 1, 3
вперше §41, п. 1, 9, прим.
в перше §41, п. 1, 9, прим.
вплав §41, п. 1, 3
вплач §41, п. 1, 3
вплив §23, п. 3
впливóвий §23, п. 3
вподóвж §41, п. 1, 7
вподóвж §42, п. 1, 1
впóперек §41, п. 1, 2
впóру §41, п. 1, 2
впрáва §23, п. 3
впродóвж §42, п. 1, 1
впéрше §41, п. 1, 5
Вíра §144, п. 1
врáження §9, п. 3, 4
враз §41, п. 1, 2
Врýбель §142, п. 1
врéшті §41, п. 1, 2
врóзтіч §41, п. 1, 3
врíвень §41, п. 1, 2
врíвні §41, п. 1, 2
врáнці §41, п. 1, 2
врозкид §23, п. 2, 6
врóзкид §41, п. 1, 3
врóзліт §41, п. 1, 3
врóзсип §41, п. 1, 3
Вóронів §150, п. 1, 3
Врýбель §23, п. 3
Óвруцький §153, п. 2, 2
Óвруч §153, п. 2, 2
вручнý §41, п. 1, 4
Вéрхня Сілéзія §154, п. 1, 1
вряд §41, п. 1, 2
вряди́-годи́ §41, п. 3, 4
в садок §23, п. 2, 6
Всеви́шній §53, п. 2
Всéволод Вели́ке Гні́здо §49, п. 9, 2
Вселéнський Патріáрх §53, п. 6
всерéдині §41, п. 1, 2
всесві́тній §33, п. 1
Всесві́тній конгрéс украї́нців §52, п. 2
всесві́тньо-істори́чний §40, п. 2, 3
Всеукраї́нська педагогі́чна конферéнція §52, п. 2
Вéслав §144, п. 2
вслід §41, п. 1, 2
всмак §41, п. 1, 2
вступ §23, п. 3
всього́ §8, п. 2
всього́-на́-всього §41, п. 3, 5
всюдихі́д §35, п. 2, 4
всюдихі́д §9, п. 3, 5, д
Ві́та-Пошто́ва §154, п. 3, 1
ві́та-пошто́вий §154, п. 3, 1
Вт — ват §62, п. 1
Ви́тегра §149, п. 5
втім §41, п. 1, 6
Ві́тка §149, п. 1, 3
втрóє §41, п. 1, 5
втрéтє §41, п. 1, 5
вуглецевмі́сний §40, п. 1, 6
Вýдро §140
вýжче §20
вýжчий §20
в (*у*) *за́тишку* §41, п. 2, 1
вузлик §32, п. 1
вузькúй §20
вузькúй §26, п. 2, 1, а
вузькодіалéктне §40, п. 1, 5
вул. — вулиця §62, п. 1
вýлиця Акадéміка Заболóтного §50, п. 2
вýлиця 295-ї Херсóнської Дивíзії §50, п. 11
вулкáн §121, п. 1, 1
в (*у*) *нагорóду* §41, п. 2, 1
в (*у*) *нóгу* §41, п. 2, 1
в (*у*) *пóзику* §41, п. 2, 1
вухо §12, п. 2
в (*у*) *цíлості* §41, п. 2, 1

вче́на ра́да філологі́чного факульте́ту §54, п. 6
вче́ння §9, п. 3, 4
вчора́шній §33, п. 1
вче́тверо §41, п. 1, 5
Ви́шгород §35, п. 3, 1
Ви́шній Волочо́к §153, п. 2, 2
Ви́шній Волочо́к §154, п. 1, 1
вщерть §41, п. 1, 2
В'ю́жин §144, п. 12
в'юн §4, п. 1
Вю́ртемберг §138, п. 2, 2
в'я́зи §7, п. 1
в'язки́й §26, п. 2, 1, а, прим.
в'я́зкість §26, п. 2, 1, а, прим.
Вя́зьма §151, п. 1, прим.
Вя́тка §151, п. 1, прим.
В'ячесла́в §7, п. 1

Г

Гаа́га §5
Гаври́лів §9, п. 3, 5, г
гаври́лівський §9, п. 3, 5, г
Гаври́лово §149, п. 4, 3, б
Гаа́га §153, п. 2, 1
га — гектар §62, п. 1
Гага́рін §144, п. 7, 1
га́дка §5
газ. — газета §62, п. 1
газе́та §5
газе́та «Літерату́рна Украї́на» §55, п. 3
газівни́к §32, п. 1
газобало́н §36, п. 1, 3
газоге́н §36, п. 1, 1
газопрові́д §9, п. 3, 5, д
газопрові́дний §9, п. 3, 5, д
гаа́зький §153, п. 2, 1
Гаї́ті §126
га́йморова порожни́на §49, п. 9, 3, прим. 2
Гайнетді́н §122, п. 1
гайови́й §33, п. 6
гайо́к §32, п. 13
Гай Ю́лій Це́зар §146, п. 1, 3
гала́ктика §51
гала́ктика Вели́ка Магелла́нова Хма́ра §51
гала́нтний §121, п. 1, 1
Гала́тія §129, III, п. 5, прим.
га́лицький §22, 1
Галичина́ §22, 1
галіфе́ §49, п. 5
га́лка §27, п. 3, прим.
га́лка — га́лці, галченя́ §26, п. 1, 3, прим.
Га́ллія §129, I, п. 2
галу́ззя §27, п. 5
Гальва́ні §140
Га́льченко §26, п. 1, 3
Га́льченко §27, п. 6
Гальчу́к §27, п. 6
га́мбургер §135
га́мма §51
гандбо́л §122, п. 4
Га́нна §29, п. 4
Га́нна §33, п. 3
Га́ннин §29, п. 4
Га́ннин §33, п. 3
Ганніба́л §122, п. 4
ганьба́ §26, п. 1, 1
ганя́ти §11, п. 1
гарбузи́ння §32, п. 6
Га́рвард §122, п. 4
Га́рвардський університе́т §54, п. 3
Гаркушине §152, п. 3, прим.
гармоні́йний §33, п. 1
гарне́нький §26, п. 2, 1, б
Гаро́нна §128, п. 3
Га́ррісон §134
Гарсі́я §122, п. 1
Гарсі́я §122, п. 3
Гарсі́я §129, I, п. 2
га́рячé §10, п. 2, 4, прим.
Гасан-огли́ §146, п. 3, 4

гауптва́хта §131
га́ус §128, п. 3
Га́усс §128, п. 3
Га́брово §150, п. 1, 2
гва́рдія §122, п. 1
Гвіне́я §122, п. 1
Гвіне́я-Біса́у §154, п. 3, 1
гвіне́я-біса́уський §154, п. 3, 1
Га́влик §144, п. 6, 2
г — грам §62, п. 1
Гданськ §151, п. 2, 2
Ге́ба §53, п. 1
Ге́гель §122, п. 3
Ге́ґель §122, п. 3
гей-ге́й §35, п. 5, 4
ге́йзер §136, п. 2
гейм §133
Ге́йне §122, п. 4
Ге́йне §136, п. 1
Ге́йне §140
геліоце́нтр §35, п. 4, 2
Ге́льсінкі §122, п. 4
Ге́мпшир §129, III, п. 3
генера́л §122, п. 1
генера́л §5
генера́л-губерна́торський §40, п. 2, 1
генера́л-лейтена́нт §36, п. 2, 2, в
генера́л-лейтена́нт §56, прим. 1
Генера́льний прокуро́р Украї́ни §56
Генера́льний секрета́р ООН §56
генера́л-капіта́н §36, п. 2, 2, в
генера́л-майо́р §36, п. 2, 2, в
геніа́льний §129, I, п. 2
Генсьо́рський §144, п. 5, 2
геоекономі́ка §130, п. 1
геоло́гія §5
геополі́тика §35, п. 4, 2
Гео́рг §122, п. 1
Гео́рг §122, п. 3
герба́рій §122, п. 4
геркуле́си §49, п. 7, 2, прим. 2
героїзм §3
героїзм §32, п. 14
ге́рцог §19, п. 1, 2
ге́рцог §56, прим. 2
ге́рцогський §19, п. 1, 2
ГЕС §61, п. 2
Ге́те §122, п. 1
Ге́те §122, п. 3
Ге́те §132
Ге́те §140
гі́дко-бри́дко §35, п. 5, 2
гі́рка §27, п. 1
гідроелектроста́нція §36, п. 2, 4
гідропа́рк §35, п. 4, 2
гіе́на §129, I, п. 2
гі́лка §9, п. 3, 1, б
гі́лка §27, п. 3, прим.
гілля́ §30, п. 1, 1
гілля́ §30, п. 1, 1
гілля́стий §27, п. 5
гі́льза §121, п. 1, 2
гімн §129, I, п. 6
гі́нді §122, п. 4
Гіндуста́н §122, п. 4
гінеко́лог-ендокрино́лог §36, п. 2, 1, а
гіперзву́к §35, п. 4, 3
гіперма́ркет §35, п. 4, 3
гіпопота́м §129, I, п. 6
гіпо́теза §122, п. 4
гі́рка §9, п. 3, 1, в
гірки́й §27, п. 1
гіркува́то-соло́ний §40, п. 2, 2, г
гірни́к §19, п. 1, 1
гірничопромисло́вий §35, п. 1
гі́ронька §9, п. 3, 1, в
Гі́рсько-Бадахша́нська автоно́мна о́бласть §50, п. 8
Га́йсин §152, п. 1
Гладсто́н §133

глазу́р §121, п. 1, 1
гламу́р §122, п. 1
Го́ла При́стань §152, п. 4, 1
Го́ла При́стань §154, п. 1, 1
глибиномі́р §36, п. 1, 1
глибокозадньоязико́вий §40, п. 1, 5
Гливи́ці §149, п. 4, 3, д
Го́лик §144, п. 7, 3, г
глинокóп §36, п. 1, 1
глинопісóк §36, п. 1, 3
га́лицький §153, п. 2, 2
Га́лич §153, п. 2, 2
Гли́нка §144, п. 7, 3, б
глухоніми́й §40, п. 1, 5
Глу́ховець §144, п. 13, 2
Гі́льча Дру́га §154, п. 1, 3
Га́мбург §153, п. 2, 1
га́мбурзький §153, п. 2, 1
Гми́ря §142, п. 1
Гнатю́к §142, п. 1
Гні́дич §144, п. 7, 3, г
Гне́зно §152, п. 3, прим.
Гні́дкó §49, п. 8
Га́нна §143
гноїстий §33, п. 5
гноїсько §32, п. 10
годи́на-дві §35, п. 5, 3
100-годи́нний §40, п. 2, 4
годи́нник §29, п. 1, 3
гол §133
Голембйóвський §144, п. 5, 1
голі́вка §32, п. 12
голі́вонька §26, п. 2, 1, б
Голла́ндія §128, п. 3
голла́ндський §128, п. 3
головá §9, п. 3, 2, а
головá §56, прим. 1
Головá Верхóвної Рáди Украї́ни §56
голóвка §32, п. 12
головонóгі §40, п. 2, 2, в, прим.
голоси́стий §33, п. 5
Голсуóрсі §124
голуби́ний §33, п. 4
Голуби́й Ні́л §154, п. 1, 1
Голи́цин §144, п. 7, 3, г
гольф §121, п. 1, 2
Гольфстри́м §122, п. 1
Гоме́р §5
Го Можó §146, п. 1, 6, прим.
Го Можó §146, п. 2, 5
гóмо сáпієнс §130, п. 1
Гомули́цький §144, п. 10
гони́ти §11, п. 1
гóнтер §59, п. 1
І́гор §143, п. 2, прим. 2
горá §154, п. 2, 1, прим.
горá §9, п. 1, 1, б
горá Говéрла §50, п. 1
Горáцій §122, п. 4
горбувáтий §33, п. 7
Гордéєв §144, п. 3, 3
гóрдіїв вýзол §49, п. 9, 3, прим. 2
Гордíївна §32, п. 11
гордови́тий §33, п. 7
горизóнт §122, п. 4
горизóнт §5
Гори́цві́т §146, п. 2, 1
горі́ння §32, п. 5
горі́ти §32, п. 5
горобúний §33, п. 4
горóд §9, п. 2, 3
горóдній §33, п. 1
Городéцький §144, п. 10
горóх §14, п. 1
горошúна §14, п. 1
гори́цвіт §36, п. 1, 4
гóспіс §122, п. 4
гóспіталь §122, п. 4
гóсподи §53, п. 2, прим. 3
Господи §53, п. 2, прим. 3
гóсподи бóже мій §53, п. 2, прим. 3
Госпóдь §53, п. 2
Господь §53, п. 2

госпо́дь з тобо́ю (*ва́ми*) §53, п. 2, прим. 3
гостролуча́нський §154, п. 2, 1
Гостроли́ччя §154, п. 2, 1
гостромоги́льський §154, п. 2, 6
гостромоги́льці §154, п. 2, 6
гостюва́ти §34, п. 1
готе́ль §133
готель «Дніпро́» §54, п. 5
Готьє́ §139, п. 1, 1
Готьє́ §140
гоц §27, п. 7
Го́я §126
Го́я §140
Грабо́вський §9, п. 3, 5, е
40-гра́дусний §40, п. 2, 4
гра́мота §5
гра́фік §122, п. 1
гра́фік §129, I, п. 6
Грачо́в §144, п. 4, 3
Гру́бешів §150, п. 1, 3
гр. — *громадянин* §62, п. 1
Гру́дзький §144, п. 10
гребіне́ць §9, п. 3, 1, а
Гребі́нка §148
Гребі́нка §153, п. 2
гребі́нківський §153, п. 2
Грегуа́р §122, п. 3
грек §153, п. 2, 2
гре́ко-пе́рські ві́йни §52, п. 2, прим. 3
Гренла́ндія §121, п. 1, 1
Гренла́ндія §122, п. 1
Гру́зія §153, п. 1
гриб-паразит §37, п. 1, 4
гри́вень §26, п. 2, 2
Григо́рівна §32, п. 11
Григо́рович §32, п. 11
Григо́р'єв §144, п. 3, 2
Григо́р'єв §144, п. 12
Гринчи́шин §27, п. 6
Грицько́ §26, п. 1, 1
Гри́мм §129, I, п. 3
Грінче́нків словни́к §49, п. 9, 1
Гу́р'їн §144, п. 7, 2
Го́рки §149, п. 4, 3, е
Го́рки §152, п. 2
гри́нвіцький §153, п. 2, 2
Гри́нвіч §153, п. 2, 2
грн (*гривня*) §62, п. 1
гр-н (*громадянин*) §62, п. 2
грог §122, п. 1
громадя́нська війна́ §52, п. 2, прим. 3
громадя́нський §27, п. 2
гросме́йстер §136, п. 1
у́гро-фі́ни §36, п. 2, 3
у́гро-фі́нський §40, п. 2, 1
грошови́й §33, п. 6
грошови́тий §33, п. 7
Га́ртний §144, п. 11
грузи́нка-дівчина §37, п. 1, 3
Гру́зія §122, п. 1
грузи́н §153, п. 1
грузи́нський §153, п. 1
гру́па §128, п. 1
груша «парижа́нка» §59, п. 2
грушево́й §33, п. 6
грушоподі́бний §35, п. 2, 1
гре́цький §153, п. 2, 2
Га́ршин §144, п. 7, 3, а
Го́стра Моги́ла §154, п. 2, 6
гука́ння §32, п. 5
гука́ти §5
гука́ти §32, п. 5
Гула́к-Артемо́вський §146, п. 3, 2
Гула́к-Артемо́вський §147, п. 4, 1
Гуллівер §122, п. 3
Гуля́єв §144, п. 3, 2
Гуляйпо́ле §154, п. 2, 3
гуляйпі́льський §154, п. 2, 3
гуля́ння §32, п. 5

гуля́ти §32, п. 5
Гуля́шки §144, п. 11
гу́мус §122, п. 4
гун §128, п. 1
гу́ни §128, п. 1
Гурамішві́лі §122, п. 1
гусеня́ §32, п. 7
Гуси́не О́зеро §149, п. 4, 2, прим.
густозасе́лений §40, п. 1, 4
густолі́сся §36, п. 1, 2
Гуцу́льщина §26, п. 1, 3
Га́шек §142, п. 3, прим. 1
Гу́щин §144, п. 7, 3, а
Гюго́ §138, п. 2, 2
Гюльчата́й §140

Ґ

ґа́ва §6, п. 1
ґа́здá §6, п. 1
ґаздува́ти §6, п. 1
Ґалаґа́н §6, п. 2
ґалаґа́нівська садиба §49, п. 9, 3, прим. 1
Ґалято́вський §6, п. 2
ґандж §6, п. 1
ґа́нковий §122, п. 2
ґа́нок §122, п. 2
ґа́нок §6, п. 1
Ґарсі́я §122, п. 3
ґатунок §122, п. 2
ґату́нок §6, п. 1
ґвалт §122, п. 2
ґвалт §6, п. 1
ґвалтува́ти §6, п. 1
ґе́ґати §6, п. 1
ґе-ґе-ґе́ §35, п. 5, 4
ґедзь §6, п. 1
ґедзь §26, п. 1, 1
ґелґота́ти §6, п. 1
ґелґотіти §6, п. 1
Ґе́ник §6, п. 2
Ґебр' §122, п. 3
ґерґе́лі §6, п. 1
ґе́рґім §6, п. 1
ґерґота́ти §6, п. 1
ґерґоті́ти §6, п. 1
Ґерда́н §6, п. 2
Ґерза́нич §6, п. 2
Ґе́те §122, п. 3
Ґжи́цький §6, п. 2
Ґи́ґа §6, п. 2
ґи́ґнути, §6, п. 1
ґирли́ґа §6, п. 1
ґирли́ґа §13
ґлей §6, п. 1
ґніт §6, п. 1
ґніт §9, п. 2, 6, прим.
Ґо́ґа §6, п. 2
ґо́ґель-мо́ґель §6, п. 1
Ґо́йдич §6, п. 2
ґо́нт(а) §6, п. 1
Ґо́нта §6, п. 2
Ґорґа́ни §6, п. 2
Ґоро́нда §6, п. 2
ґрасува́ти §6, п. 1
ґра́ти §122, п. 2
ґра́ти §6, п. 1
ґратча́стий §122, п. 2
ґратча́стий §6, п. 1
Ґреґуа́р §122, п. 3
ґре́чний §6, п. 1
Ґри́ґа §6, п. 2
ґринджо́ли §6, п. 1
ґрунт §122, п. 2
ґрунт §6, п. 1
ґрунтови́й §6, п. 1
ґрунто́вний §122, п. 2
ґрунтува́ти(ся) §6, п. 1
ґуґл §54, п. 7
ґу́дзик §6, п. 1
ґу́дзиковий §6, п. 1
Ґудзь §6, п. 2
Ґу́ла §6, п. 2
Ґуллівер §122, п. 3
ґу́лька §6, п. 1

ґу́лька — ґу́льці §26, п. 1, 3, прим.
ґу́ля §6, п. 1
ґура́льня §6, п. 1

Д

дава́й-но §44, п. 3, 1
Дави́дів Брід §154, п. 1, 1
Дави́дів Брід §154, п. 3, 6
дави́дово-бри́дський §154, п. 3, 6
да́вній §33, п. 1
да́внішній §33, п. 1
да Ві́нчі §146, п. 1, 4
давньоверхньоніме́цька §40, п. 1, 5
давньору́ський §35, п. 1
Даждьбо́г §53, п. 1
Д'Аламбе́р §49, п. 2, прим.
Д'Аламбе́р §146, п. 1, 4, прим. 1
Д'Аламбе́р §147, п. 3
д'аламбе́рівський §147, п. 3
дале́ко §1
дале́ко-дале́ко §41, п. 3, 5
дале́ко-дале́ко §35, п. 5, 1
ДА МВСУ §61, п. 3, прим. 1
дамо́клів меч §49, п. 9, 3, прим. 2
Дама́ск §153, п. 2, 2
дама́ський §153, п. 2, 2
Дани́ло Га́лицький §49, п. 9, 2
Даніе́ль §130, п. 1
Дани́лов §144, п. 7, 3, б
Дани́лов §149, п. 4, 3, б
Да́нте §140
Да́рвін §140
Даргоми́жський §144, п. 10
дарма́ що §43, п. 2, 2
дарма́ що §44, п. 1, 10
д'Артанья́н §146, п. 1, 4, прим. 1
Ду́бно §148
Ду́бно §152, п. 1
Ду́бно §152, п. 3, прим.
двадцятиповерхо́вий §40, п. 1, 8
двадцятип'ятиповерхо́вий §35, п. 4, 5
двадцятирі́чний §35, п. 2, 4
дванадцятито́нка §36, п. 1, 5
Двіна́ §149, п. 4, 1, в
двобі́чний §35, п. 4, 5
двовуглеки́слий §40, п. 1, 5
двоелектро́дний §35, п. 2, 2
двоєди́ний §35, п. 2, 2
двоо́кий §35, п. 4, 5
двоо́кис §35, п. 2, 2
двоо́кисень §35, п. 2, 2
двоа́ктний §35, п. 2, 2
двометро́вий §40, п. 1, 8
двооксид §35, п. 2, 2
двоопу́клий §35, п. 2, 2
двоосьови́й §35, п. 2, 2
двоосьови́й §40, п. 1, 8
дворіча́нський §154, п. 2, 2
двору́шник §21
Дворі́ччя §154, п. 2, 2
двотижне́вий §35, п. 2, 2
двохсотрі́ччя §36, п. 1, 5
двохсотрі́ччя §35, п. 3, 1
двохсо́тий §35, п. 3, 1
двохти́сячний §38, п. 1, 2
двою́рідний §35, п. 2, 4
двоя́русний §35, п. 2, 2
д. — доктор (наук) §62, п. 1
Де-Брейне́ §50, п. 3
дев'яно́стники §28
дев'яностоп'ятирі́ччя §36, п. 1, 5
дев'яносторі́чний §35, п. 2, 4
дев'яносторі́ччя §36, п. 1, 5
Дев'я́та симфо́нія Бетхо́вена §55, п. 2
дев'ятисо́тий §38, п. 1, 2
деґо́ллівський §147, п. 3
де Ґолль §147, п. 3

дедáлі §41, п. 1, 9
дедáлі §44, п. 2, 1
деíнде §41, п. 1, 9
декáн §56, прим. 1
Декандóль §146, п. 1, 4, прим. 2
Деклáрація незалéжності США §52, п. 1
дéколи §41, п. 1, 9
дéколи §44, п. 2, 1
дéкотрий §44, п. 2, 1
дéкуди §41, п. 1, 9
де ла Куéва §146, п. 1, 4
делегáт §5
Делíль §146, п. 1, 4, прим. 2
Дéльфи §139, п. 1, 2
Дембúця §149, п. 6
Дембúця §151, п. 2, 1
Демéтра §53, п. 1
Демúдів §9, п. 3, 5, г
демúдівський §9, п. 3, 5, г
дéмон §49, п. 7, 2, прим. 1
Демостéн §123
Демосфéн §123
Дем'я́н §7, п. 1
дендропáрк §35, п. 4, 2
де-нéбудь §41, п. 3, 3
де-не-дé §41, п. 3, 5
дéнний §29, п. 1, 3
40-дéнний §40, п. 2, 4
ден. норма §62, п. 1
Ден Сяопíн §146, п. 1, 6, прим.
Ден Сяопíн §146, п. 2, 5
день §9, п. 2, 1
день §29, п. 1, 3
день-дрýгий §35, п. 5, 3
день інформáції §52, п. 2
День Конститýції Украíни §52, п. 2, прим. 1
День Незалéжності Украíни §52, п. 2, прим. 1
деньóк §32, п. 13
День пáм'яті та примúрення §52, п. 1
День Собóрності Украíни §52, п. 2, прим. 1
день у дéнь §41, п. 2, 2
День учúтеля §52, п. 1
департáмент Авероíн §50, п. 9
депó §140
дéрево §9, п. 3, 2, а
деревообрóбний §40, п. 1, 3
Держáвна дýма, Зéмський собóр §54, п. 1
Держáвна прéмія Украíни в гáлузі наýки і тéхніки §57, п. 3
Держáвна прéмія Украíни íмені Олексáндра Довжéнка §57, п. 3
Держáвний ансáмбль нарóдного тáнцю Грýзії §54, п. 3
Держáвний архíв Міністéрства внýтрішніх справ Украíни §61, п. 3, прим. 1
дéржално §27, п. 4
дéржальце §27, п. 4
Держáвін §144, п. 2
держмúто §35, п. 4, 1
Держтелерáдіо §61, п. 1, 1
держý §1
держустанóва §35, п. 4, 1
дерзкúй §26, п. 2, 1, а, прим.
Дерібáс §146, п. 1, 4, прим. 2
Десná §148
десь §44, п. 2, 4
десь-íнде §41, п. 3, 4
десь-íнколи §41, п. 3, 4
дéсь-то §41, п. 3, 3
десятиметрóвий §40, п. 1, 8
десятитúсячний §38, п. 1, 2
де-фáкто §41, п. 3, 6
Дефó §133
дéщо §44, п. 2, 1
де-юре §41, п. 3, 6
Джеймс §133
Джек Лóндон §146, п. 1, 2

Джéксон §128, п. 4
джерелó §9, п. 3, 2, а
джерелó §10, п. 1
Джерóм §133
Джигарханя́н §144, п. 7, 3, а
джигі́т §129, III, п. 1
джиґýн §6, п. 1
джúнси §129, III, п. 1
джип §129, III, п. 1
джиргá §54, п. 5, прим. 3
джихáд §122, п. 4
Джо §140
Джóко Відóдо §49, п. 4
Джóнні §128, п. 3
Джорджтáун §133
джóуль §139, п. 1, 2
Джóшуа §140
дзвінóк §9, п. 3, 1, а
дзвя́кнути §7, п. 1, прим.
дзвя́кнути §27, п. 3
дзень-дзелéнь §35, п. 5, 4
дзúґа §6, п. 1
дзúґа §13
дзúґлик §6, п. 1
Дзісь §144, п. 11
Дзісь §144, п. 13, 2, прим. 1
дзьоб §26, п. 1, 2
Дзюрáвець §144, п. 11
див. — *дивись* §62, п. 1
дизáйнерка §32, п. 4
дúзель §129, I, п. 3
дúзель §129, III, п. 1
дúзель §49, п. 5
дúзель-мотóр §36, п. 2, 2, а
дúзель-мотóрний §40, п. 2, 1
диз'ю́нкція §138, п. 1, 2
динáмо §129, III, п. 1
диплóм §129, III, п. 1
дирéктор §129, III, п. 1
дирéктор §56, прим. 1
Директóрія Украї́нської Наро́дної Респу́бліки §54, п. 1
дирéкторка §32, п. 4
дискоклýб §35, п. 2, 4
дискомýзика §36, п. 1, 3
дисплéй §133
дитирáмб §123
дит'я́сла §7, п. 4
дифірáмб §123
Дихтáу §50, п. 4, прим.
дияк. — *диякон* §62, п. 1
дия́кон §129, I, п. 6
дияконéса §32, п. 4
діáгноз §129, I, п. 2
діáлектика §129, I, п. 2
діалéктико-матеріалісти́чний §40, п. 2, *2,* б
діáметр §127
діаметрáльно протилéжний §40, п. 1, 4, прим. 1
ді Віттóріо §146, п. 1, 4
ді Віттóріо §147, п. 4, 3
дівкú-чарівни́ці §37, п. 1, 1
дíвчина-грузúнка §37, п. 1, 3
дíвчина-красýня §37, п. 1, 1
дівчúнóнька §27, п. 3, прим.
дівчúсько §32, п. 10
Дід Морóз §49, п. 7, 3
дід-морóз §49, п. 7, 3, прим.
Дідрó §129, I, п. 3
Дідрó §140
Дідуньó §142, п. 1, прим. 1
діелéктрик §130, п. 1
діетúл §130, п. 1
діéвий §33, п. 6
Діéго §130, п. 1
діéз §130, п. 1
дієреза §130, п. 1
діéта §130, п. 1
дíжечка §32, п. 8
Дíзель §129, I, п. 3
Дíкенс §128, п. 4
Дíкінсон §128, п. 4
Дін Лінь §146, п. 2, 5, прим.
дістáв-такú §44, п. 3, 1

де́льта-промі́ння §36, п. 2, 2, б
де́льта-фу́нкція §36, п. 2, 2, б
де́льта-части́нка §36, п. 2, 2, б
для то́го щоб §43, п. 2, 2
дм — дециметр §62, п. 1
Дмитро́-Варва́рівка §154, п. 1, 3
Дмитро́-Варва́рівка §154, п. 3, 2
дмитро́-варва́рівський §154, п. 3, 2
Дми́тров §149, п. 4, 3, б
Дніпро́ §148
Дніпро́ва Ча́йка §49, п. 1
Дніпро́-ріка́ §37, п. 1, 2
Дністе́р §148
ДНК-ана́ліз §35, п. 5, 7
ДНК-експерти́за §35, п. 5, 7
доба́ феодалі́зму §52, п. 2, прим. 3
доберма́н §59, п. 1
д'Обіньє́ §146, п. 1, 4, прим. 1
Д'Обіньє́ §147, п. 4, 3
до бі́са §41, п. 2, 1
до́бриво §32, п. 2
Добрийве́чір §146, п. 2, 2
До́брий Шлях §50, п. 11
довгожда́ний §29, п. 3, 2, прим.
довгоочі́куваний §40, п. 1, 4
Довгопо́л §146, п. 2, 3
довгохвильови́й §40, п. 1, 2
дове́рху §41, п. 1, 2
довже́нківські фільми §49, п. 9, 3, прим. 1
дові́ку §41, п. 1, 2
довко́ла §41, п. 1, 2
дово́лі §41, п. 1, 2
до вподо́би §41, п. 2, 1
догово́рювати §11, п. 1
до́гола́ §41, п. 1, 4
догори́ §41, п. 1, 2
до гу́рту §41, п. 2, 1
до-діє́з §36, п. 2, 2, в
до ді́ла §41, п. 2, 1
додо́лу §41, п. 1, 2
додо́му §41, п. 1, 2
до за́втра §41, п. 1, 1, прим.
до заги́ну §41, п. 2, 1
до запита́ння §41, п. 2, 1
доістори́чний §129, II, прим.
доістори́чний §3, прим.
до кра́ю §41, п. 2, 1
до кри́хти §41, п. 2, 1
до́ктор нау́к §56, прим. 1
доку́пи §41, п. 1, 2
до ладу́ §41, п. 2, 1
дол. — долар §62, п. 1
до ли́ха §41, п. 2, 1
до лиця́ §41, п. 2, 1
долі́вка §32, п. 12
доло́нь §9, п. 3, 5, б
Доло́рес §140
долото́ §9, п. 3, 2, а
Дома́ха §22, 5
Дома́шин §22, 5
дома́шній §33, п. 1
Домбро́ва §149, п. 6
Домбро́вський §144, п. 9, 1
до мі́ри §41, п. 2, 1
Донаг'ю §138, п. 1, 1
дон Базі́ліо §146, п. 1, 5
до н. е.— до на́шої е́ри §62, п. 1
доне́цький §26, п. 2, 1, а
донжуа́н §49, п. 5
Дон Жуа́н §146, п. 1, 5
дони́зу §41, п. 1, 2
дони́ні §41, п. 1, 1
Дон Кіхо́т §146, п. 1, 5
до́нна §128, п. 1
до ноги́ §41, п. 2, 1
дон Пе́дро §146, п. 1, 5
Донськи́й §144, п. 11
дон Хосе́ §146, п. 1, 5
Доне́цьк §148
до́нька §27, п. 2
до́ньчин §27, п. 2

до обі́ду §41, п. 2, 1
до оста́нку §41, п. 2, 1
до па́ри §41, п. 2, 1
допі́зна §41, п. 1, 4
до́пінг §133
до́пінг-контро́ль §36, п. 2, 2, а
до пня́ §41, п. 2, 1
до поба́чення §41, п. 2, 1
допомага́ти §11, п. 1
до пори́ §41, п. 2, 1
до пуття́ §41, п. 2, 1
до ре́чі §41, п. 2, 1
до ре́шти §41, п. 2, 1
Доро́жин §144, п. 7, 3, а
доріжка §9, п. 3, 5, б
доро́га §21
дорогу́й §5
дорогу́й §20
Дорогобу́ж §154, п. 2, 1
дорогобу́зький §154, п. 2, 1
доро́жній §21
доро́жній §33, п. 1
доро́жче §20
доро́жчий §20
до смаку́ §41, п. 2, 1
до сме́рті §41, п. 2, 1
до снагу́ §41, п. 2, 1
Достое́вський §144, п. 3, 2
досьє́ §130, п. 1
до сього́дні §41, п. 2, 1
до то́го як §43, п. 2, 2
дотепе́р §41, п. 1, 1
дотла́ §41, п. 1, 2
дото́ваний §34, п. 3
дотува́ти §34, п. 3
дохі́д §9, п. 1, 1, а
доц. — доцент §62, п. 1
дочка́ §22, 5
до чо́го §41, п. 1, 6
доччи́н §22, 5
до́шка §22, 3
дощани́й §22, 3
дощі́нту §41, п. 1, 2
дощови́й §33, п. 6
дощомі́р §35, п. 2, 1
драгі́рувати §34, п. 3
Драй-Хма́ра §146, п. 4
драмте́атр §35, п. 3, 2
дрейф §136, п. 2
дриґа́ти і дри́ґати §6, п. 1
дрібно́ліс §36, п. 1, 2
Дру́мев §144, п. 3, 3
дровоно́с §9, п. 3, 5, д
дровору́б §36, п. 1, 1
друг §14, п. 2
друг §22, 5
дру́гого дня §41, п. 2, 3
дружелю́бний §35, п. 2, 3
дружи́ти §22, 5
дру́жний §33, п. 1
дру́жній §33, п. 1
друк §12, п. 2
друка́рень §26, п. 2, 2
друко́ваний §34, п. 1
друкува́ння §34, п. 1
друкува́ти §34, п. 1
ДС-3 §35, п. 5, 5
Ді́тель §142, п. 1, прим. 3
Дуби́нін §144, п. 7, 1
дуга́ §12, п. 1
Да́угавпілс §154, п. 2, 5
да́угавпілський §154, п. 2, 5
Дуди́нка §149, п. 4, 2, прим.
дуе́нья §139, п. 1, 1
ду́жий §20
ду́жче §20
ду́жчий §20
Ду́мбартон-Окс §154, п. 3, 3
дуплува́тий §33, п. 7
дур-зі́лля §36, п. 2, 2, а
ду́рра §128, п. 1
духи́ «Лілея́» §58, п. 1
духмя́ний §7, п. 1, прим.
духо́вка §32, п. 12
ду́че §140
душогу́б §35, п. 2, 1

дéхто §39, п. 1
дéщо §39, п. 1
дьóготь §26, п. 1, 2
Дьóрнов §144, п. 4, 2
Дьяконов §144, п. 13, 1, а
дю Гар §146, п. 1, 4
Дя́гилєв §144, п. 13, 1, в, прим.
дя́дько §4, п. 2
дя́дько §26, п. 1, 1
дéякі §39, п. 1

Е

егоїзм §3
егоїст §129, II
е-декларува́ння §35, п. 5, 7
е-деклара́ція §35, п. 5, 7
Единбу́рг §129, III, п. 5
единбу́рзький §129, III, п. 5
Е́йфелева ве́жа §55, п. 2
економкла́с §35, п. 4, 2
екопроду́кти §35, п. 4, 2
екскурсово́д §9, п. 3, 5, д
ексмініс́тр §35, п. 4, 4
експрезиде́нт §35, п. 4, 4
екстракла́с §35, п. 4, 3
ексчемпіо́н §35, п. 4, 4
екс-Югосла́вія §35, п. 4, 4, прим. 1
еле́ктрика §121, п. 2
електровóз §9, п. 3, 5, д
електро́нно-обчи́слювальний §40, п. 2, 2, *а*
електропро́від §9, п. 3, 5, д
електросилови́й §40, п. 1, 1
еліпсо́їд §3
Елістá §149, п. 3
елітжитло́ §35, п. 4, 1
Елма́с §140
Елохі́м §53, п. 1
Ельбру́с §149, п. 3
Ель Гре́ко §49, п. 2, прим.
Ельза́с-Лотари́нгія §154, п. 3, 1
ельза́с-лотари́нзький §154, п. 3, 1
Ельто́н §149, п. 3
емба́рго §122, п. 1
емоці́йний §33, п. 1
ене́ргія §130, п. 1
Енн §140
енцикл. — енциклопедія; енциклопедичний §62, п. 1
енциклопе́дія «Вікіпе́дія» §54, п. 7
Е́нчепінг §132
епідемситуа́ція §35, п. 4, 1
епі́чний §33, п. 2
епóха Барóко §52, п. 1
епóха Відрóдження §52, п. 1
éра §130, п. 1
Ердога́н §122, п. 1
Ерл §135
Ернéст §135
Ер-Ріяд §129, III, п. 4, прим. 2
ер-ріядський §129, III, п. 4, прим. 2
ескадри́лья §140
Есхі́л §130, п. 1
Етéль §140, прим.
етéр §123
Е́тна §130, п. 1
етногу́рт §35, п. 4, 2
ефéнді §140
ефі́р §123

Є

Єва́нгеліє §130, п. 1
Єва́нгеліє §5
Єва́нгеліє §53, п. 4
Євге́ньєва §144, п. 3, 2
Євдоки́мов §144, п. 3, 1
Євразі́йський степ §50, п. 1
є́вро §140
євроелі́та §130, п. 1
єврозóна §35, п. 4, 2
Європарла́мент §35, п. 2, 4

Європе́йський Сою́з §54, п. 5, прим. 1
єврорем о́нт §35, п. 4, 2
єврори́нок §36, п. 1, 3
Євросою́з §35, п. 2, 4
Євтуше́вський §144, п. 3, 1
євхари́стія §130, п. 1
єги́петський §129, III, п. 6
Єго́ва §53, п. 1
Єго́р §144, п. 3, 1
Єго́р'євськ §149, п. 1, 1
Єго́ршино §149, п. 4, 3, а
Єго́ршино §150, п. 1, 2
Є́длічка §144, п. 6, 1
Є́жі §144, п. 6, 2
Єйськ §149, п. 1, 1
Єйтс §126
Єлиза́ров §144, п. 3, 1
Єлисе́йські Поля́ §50, п. 1, прим.
Єлисе́йські Поля́ §152, п. 4, 1
Єллоусто́ун §130, п. 1
Єле́на Прекра́сна §146, п. 1, 1
Єла́нський §144, п. 3, 1
Єле́ць §149, п. 1, 1
Є́ль §130, п. 1
Є́мен §130, п. 1
Єнджихо́вський §144, п. 9, 2
Єнісе́й §149, п. 1, 1
Є́нсі §144, п. 6, 2
єп. — *єпископ* §62, п. 1
єпи́скоп §129, I, п. 6
єпи́скоп §130, п. 1
єпитимі́я §129, I, п. 6
єпи́тимія §130, п. 1
єпитрахи́ль §129, I, п. 6
єпитрахи́ль §130, п. 1
є́ресь §130, п. 1
Єрусали́м §129, III, п. 6
Єршо́в §144, п. 3, 1
Єсентуки́ §152, п. 2
єство́ §4, п. 1
є́ті §126
Єфі́мов §144, п. 3, 1
єхи́дна §129, I, п. 6

Ж

жабо́ §140
жага́ §5
жада́ний §29, п. 3, 2, прим.
Жан-Жа́к §49, п. 1
Жан-Жа́к §146, п. 3, 1
Жан-Жа́к §147, п. 1
жан-жа́ківський §147, п. 1
Жа́нна д'Арк §49, п. 2
Жанне́т §140
жар-пти́ця §36, п. 2, 2, а
жаски́й §26, п. 2, 1, а, прим.
Жа́бинка §149, п. 4, 2, прим.
Жи́вков §144, п. 6
жо́вто-блаки́тний §40, п. 2, 2, г
ЖЕК-9 §35, п. 5, 5
желе́ §121, п. 2
желе́ §140
Желехі́вський §9, п. 3, 5, е
Желєзново́дськ §149, п. 1, 3
Женев'є́ва §138, п. 1, 1
жени́ти §10, п. 1
жени́ти §10, п. 1
Жи́жка §144, п. 6, 2
Жи́здра §149, п. 4, 3, а
Жига́лово §149, п. 4, 3, а
Жигулі́ §149, п. 4, 1, б
Жигулі́ §152, п. 2
Жильєро́н §144, п. 7, 3, а
жира́ф'ячий §7, п. 1
Жиро́нда §129, III, п. 3
Жира́рдув §150, п. 1, 3
Жито́мир §148
жи́тній §33, п. 1
житньогі́рський §154, п. 2, 6
житньогі́рці §154, п. 2, 6
Жито́мирська автостра́да §50, п. 11
житте́вий §33, п. 6
життєзда́тний §35, п. 2, 4
житте́пис §35, п. 2, 4

життя́ §27, п. 5
життя́ §30, п. 1, 1
життя́ §30, п. 1, 1
Жізе́ль §140, прим.
Жіоно́ §144, п. 7, 3, а
Жнець §142, п. 1
жовтогаря́чий §40, п. 2, 2, г
жовтува́то-рожево́вий §40, п. 2, 2, г
жовтоцві́т §36, п. 1, 2
Жоліо́-Кюрі́ §146, п. 3, 2
жона́тий §10, п. 1
Жорж Санд §146, п. 1, 2
Жоффруа́ §140
Жи́тні Го́ри §154, п. 2, 6
Жуко́вський §152, п. 3
жук-короїд §37, п. 1, 4
Жуль Верн §147, п. 4, 1, прим.
жуль-ве́рнівський §147, п. 4, 1, прим.
Жураве́ль §142, п. 1
журі́ §129, І, п. 5
журі́ §130, п. 2
журна́л «Всесві́т» §55, п. 3
журн. — журнал §62, п. 1
Же́шув §150, п. 1, 3

З

з §25, п. 1, 1
з §25, п. 1, 2
з §25, п. 1, 3
Заа́ле §137
забага́то §41, п. 1, 1
за багато §41, п. 1, 1, прим.
завбі́льшки §41, п. 1, 7
завви́шки §29, п. 1, 1
завгли́бшки §41, п. 1, 7
Зава́дзький §144, п. 10
завдо́вжки §41, п. 1, 7
завертіти §11, п. 2
заве́ршення §9, п. 3, 4
заве́ршувати §11, п. 2
зави́дна §41, п. 1, 4
зві́рчувати §11, п. 2
за ві́що §41, п. 1, 6
завка́федри §35, п. 3, 2
завмира́ти §11, п. 2
зово́д §19, п. 2
заводськи́й §19, п. 2
зово́д «Фарма́к» §54, п. 5
завойо́ваний §8, п. 1, 1
завойо́вуваний §34, п. 2
завойо́вування §34, п. 2
завойо́вувати §34, п. 2
завто́вшки §41, п. 1, 7
завча́су §41, п. 1, 7
завши́ршки §41, п. 1, 7
загальнодосту́пний §40, п. 1, 2
загальноосві́тній §40, п. 1, 2
загіто́ваний §34, п. 3
загітува́ти §7, п. 4, прим. 1
загітува́ти §34, п. 3
за годи́ни §41, п. 2, 1
за́для §42, п. 1, 2
за́дній §33, п. 1
задньоязико́вий §35, п. 1
за дня́ §41, п. 2, 1
задо́вго §41, п. 1, 1
за́єнько §32, п. 9
За́єць §49, п. 7, 3
заінтригува́ти §3, прим.
Зайо́нчек §144, п. 9, 2
Закавка́ззя §50, п. 6, прим.
закомпосто́ваний §34, п. 3
закомпостува́ти §34, п. 3
зако́н §9, п. 3, 5, е
зако́н §29, п. 1, 3
зако́нний §9, п. 3, 5, е
зако́нний §29, п. 1, 3
зако́нний §29, п. 1, 3
зако́нність §29, п. 1, 3
зако́нно §29, п. 1, 3
законода́вчо §10, п. 2, 4, прим.
Зако́н Украї́ни «Про пенсійне забезпе́чення» §55, п. 1
Закопа́не §149, п. 1, 3, прим.
за кордо́н §41, п. 2, 1

за кордо́ном §41, п. 2, 1
зали́сся §19, п. 1, 3
зали́ський §19, п. 1, 3
Зали́сся Пе́рше §154, п. 1, 3
Зале́ський §144, п. 2
Замбе́зі §129, І, п. 4
замести́ §9, п. 1, 1, е
замести́ §11, п. 2
за́між §41, п. 1, 2
за́мість §42, п. 1, 1
замі́та́ти §11, п. 2
Замо́вник §60, п. 1
за́мок Іф §55, п. 2, прим.
за́молоду §41, п. 1, 4
зана́дто §41, п. 1, 1
за́ново §41, п. 1, 4
заодно́ §41, п. 1, 5
за́очі §41, п. 1, 2
запира́ти §11, п. 2
запі́вніч §41, п. 1, 2
Запорі́жжя §148
Запорі́жжя §153, п. 2, 1
запорі́зький §153, п. 2, 1
Запорі́жжя §9, п. 3, 2, а
Запорі́жжя §19, п. 1, 2
запорі́жці §49, п. 6
запорі́зький §19, п. 1, 2
запусти́ти §17
запу́щений §17
зап'я́стний §28
зара́ди §42, п. 1, 2
за́раз §41, п. 1, 2
зарази́м §41, п. 1, 2
Зарату́стра §53, п. 1
за раху́нок §41, п. 2, 1
зареєстро́ваний §34, п. 3
зареєструва́ти §34, п. 3
Заре́мба §144, п. 9, 1
за сві́тла §41, п. 2, 1
засі́дання през́идії Украї́нського товари́ства охоро́ни па́м'яток істо́рії та культу́ри §54, п. 6
заслу́жений діяч мисте́цтв §56, прим. 1
заспоко́ювати §11, п. 1
зате́ §43, п. 1
зате́ §43, п. 1, прим.
за те §43, п. 1, прим.
зати́м що §43, п. 2, 2
зати́сувати §11, п. 2
зате́мна §41, п. 1, 4
зати́м що §44, п. 1, 10
зато́ка §50, п. 1
зато́ка Свято́го Лавре́нтія §50, п. 2
зато́н §9, п. 3, 5, ґ
Заха́р'їн §3
за́хідний §33, п. 1
західноєвропе́йський §154, п. 2, 6
західноєвропе́йці §154, п. 2, 6
західноукраї́нський §40, п. 1, 2
за́хід, пі́вдень, пі́вніч, схід, норд-о́ст, півде́нний за́хід краї́ни За́ходу, Дале́кий Схід, За́хідна Украї́на, наро́ди Пі́вночі, Півде́нне Поліс́сся, Півні́чна Буковина́ §50, п. 10
Заха́р'їн §144, п. 12
за що́ §41, п. 1, 6
зба́вити §31, п. 1
Зба́раж §19, п. 1, 2
зба́разький §19, п. 1, 2
зберегти́ §9, п. 3, 3
зберегти́ §11, п. 2
зберегти́ §14, п. 3
збере́жений §14, п. 3
зберіга́ти §11, п. 2
зб. — *збірник* §62, п. 1
збі́жжя §30, п. 1, 1
збі́льшення §9, п. 3, 4
збо́ку §41, п. 1, 2
з бо́ку на бі́к §41, п. 2, 2
з бо́лю §41, п. 2, 1

збо́ри §54, п. 6
Збро́йні си́ли Украї́ни §54, п. 1
зважа́ючи на те що §43, п. 2, 2
зві́дкись §44, п. 2, 4
зве́рнення §32, п. 5
зве́рху §41, п. 1, 2
звести́ §31, п. 1
Зве́рев §144, п. 3, 4
зви́сока §41, п. 1, 4
зві́ку §41, п. 1, 2
звіробі́й-трава́ §37, п. 1, 2
Зволі́нський §144, п. 6, 1
зв'язо́к §7, п. 1, прим.
зв'яли́ти §7, п. 1, прим.
зга́рячу §41, п. 1, 4
згин §5
з о́гляду на те що §43, п. 2, 2
згори́ §41, п. 1, 2
За́греб §149, п. 1
згу́бний §33, п. 1
з да́вніх-дале́н §35, п. 5, 2
зда́тність §32, п. 3
з ді́да-пра́діда §35, п. 5, 2
здійснений §29, п. 3, 2, прим.
здійсне́нний §29, п. 3, 2, прим.
з дня на де́нь §41, п. 2, 2
здорове́нний §29, п. 3, 1
здрібни́ти §31, п. 1
Зе́всова колісни́ця §49, п. 9, 1
Зейна́б §140, прим.
зекономи́ти §7, п. 4, прим. 1
зекономи́ти §31, п. 1
Зеленбу́д-4 §35, п. 5, 5
зеле́ний §9, п. 1, 2
Зеленодо́льськ §149, п. 1
зе́лень §9, п. 2, 3
Зеле́на Гу́ра §150, п. 1, 1
Зеле́на Гу́ра §154, п. 1, 1
землемі́р §35, п. 2, 3
землетру́с §35, п. 2, 3
земля́ §9, п. 2, 1
земля́ §51, прим.
Земля́ §51, прим.
земля́-ма́ти §37, п. 1, 1
земля́ Ни́жня Саксо́нія §50, п. 9
о́зеро §154, п. 2, 1, прим.
О́зеров §144, п. 2
з'е́днаний §7, п. 4
За́єць §141
За́єць §142, п. 1
за́єць-біля́к §37, п. 1, 4
за́єць-руса́к §37, п. 1, 4
зжи́тися §31, п. 1
з-за §42, п. 2
зза́ду §29, п. 1, 1
зза́ду §41, п. 1, 2
з-за корло́ну §41, п. 2, 1
ззирну́тися §31, п. 1
Зимо́вники §149, п. 4, 3, д
Зино́в'єв §144, п. 3, 2
Зино́вій-Богда́н §146, п. 3, 1
Зино́вій-Богда́н §49, п. 1
зі §25, п. 3
зібга́ти §31, п. 1
з Іва́ном Косте́нком §142, п. 3, прим. 2
зів'я́лий §31, п. 1
зігнорува́ти §31, п. 1
зігну́ти §31, п. 1
зігра́ти §31, п. 1
зігрі́ва́ти §31, п. 1
зідра́ти §31, п. 1
зізна́тися §31, п. 1
зі́лля §9, п. 1, 2
зімлі́ва́ти §31, п. 1
зім'я́ти §31, п. 1
зініціюва́ти §7, п. 4, прим. 1
зіпрі́ва́ти §31, п. 1
зіпсува́ти §31, п. 1
зіп'я́стися §31, п. 1
зір §26, п. 2, 2
зірви́голова §36, п. 1, 4
зі́рка §9, п. 3, 1, б
Зі́рка §49, п. 8
зіспо́ду §41, п. 1, 2

зістáвити §31, п. 1
зíткнення §31, п. 1
зітлíти §31, п. 1
зіщýлитися §31, п. 1
з'їзд §3
з'їзд §54, п. 6
з'їхати §7, п. 4
Зáйчик-Побігáйчик §36, п. 2, 1, в
з крáю в край §41, п. 2, 1
Златоýст §153, п. 2
златоýстівський §153, п. 2
злéгка §41, п. 1, 4
злíва §41, п. 1, 4
з Лíною Костéнко §142, п. 3, прим. 2
зловúти §18
злóвлений §18
злодійкувáтий §33, п. 7
зóлото-валю́тний §40, п. 2, 2, в
змíйний §33, п. 4
з-над §42, п. 2
знадвóру §41, п. 1, 7
знання́ §30, п. 1, 1
знань §26, п. 2, 2
знаря́ддя §30, п. 1, 1
значеннéвий §33, п. 6
знáчення §9, п. 2, 4
знáчення §9, п. 3, 4
знач. — значення §62, п. 1
знáю §4, п. 1
знúзу §41, п. 1, 2
знóву §41, п. 1, 4
зо §25, п. 3
зóвнішній §33, п. 1
зовнішньополітúчний §40, п. 1, 2
зогрівáти §31, п. 1
зóзла §41, п. 1, 2
зóкола §41, п. 1, 2
золотá медáль §57, п. 2
Золотúй Ріг §50, п. 1, прим.
Золотовéрхий §50, п. 6, прим.
золотонíський §153, п. 2, 3
Золотонóша §153, п. 2, 3
Золя́ §121, п. 1, 2
зомлівáти §31, п. 1
зоосáд §35, п. 4, 2
зопрівáти §31, п. 1
зорієнтувáти §7, п. 4, прим. 1
зорієнтувáтися §31, п. 1
зоря́ §51
зоря́ Альтаїр §51
зотлíти §31, п. 1
Зóя — Зóїн §33, п. 3
з-пéред §42, п. 2
з переля́ку §41, п. 2, 1
з-пíд §42, п. 2
з-пóза §42, п. 2
з-пóміж §42, п. 2
з-пóнад §42, п. 2
з-пóпід §42, п. 2
з-пóсеред §42, п. 2
з початку §41, п. 1, 9, прим.
з-прóміж §42, п. 2
з рáдості §41, п. 2, 1
зрáзу §41, п. 1, 2
зрáнку §41, п. 1, 2
зрáння §30, п. 1, 4
зрéштою §41, п. 1, 2
зрíдка §41, п. 1, 4
зрóблений §29, п. 3, 2, прим.
зрóду §41, п. 1, 2
зрóду-вíку §35, п. 5, 2
з розгóну §41, п. 2, 1
зростáння §32, п. 5
зростáти §32, п. 5
зсадúти §31, п. 1
зсередúни §41, п. 1, 2
зскрібáти §31, п. 1
з тóго чáсу як §43, п. 2, 2
зумíти §7, п. 4, прим. 1
зумовити §31, п. 1
зупинка «Каравáєві Дáчі» §50, п. 14
Зáхідна Єврóпа §154, п. 1, 1

За́хідна Євро́па §154, п. 2, 6
За́хідний Буг §148
зці́пити §31, п. 1
з ЦУМу §61, п. 2
зчепи́ти §31, п. 1
зши́ток §31, п. 1
Зя́брев §144, п. 13, 1, в, прим.
з'яви́тися §7, п. 4

И

ийбе́н §2
и́кання §2
и́кати §2
ир §2
и́рій §2
и́род §2
ич! §2
Ич-оба́ §2

І

і §24, п. 1, 2
і §24, п. 1, 3
і §24, п. 3, 1
і §24, п. 3, 2
Ібн Ру́сте §146, п. 3, 4
Ібн Сі́на §146, п. 3, 4
Ібн Фадла́н §146, п. 3, 4
І́бсен §129, І, п. 1
Іва́н §2
Іва́н Богосло́в §53, п. 1
Іва́нович §32, п. 11
Іва́но-франкі́вський §40, п. 2, 1
іванофранкі́вці §154, п. 3, 6, прим. 1
Іва́н Петро́вич Котляре́вський §49, п. 1
іва́н-покива́н §49, п. 7, 3, прим.
Іва́н Хрести́тель §53, п. 1
Іваньо́ §142, п. 1
Івашке́вич §144, п. 6, 1
Іва́н Воло́ве О́ко §146, п. 1, 1
Іва́н — мужи́чий син §146, п. 3, 3
Іва́но-Франкі́вськ §152, п. 5
Іва́но-Франкі́вськ §154, п. 3, 2
Іва́но-Франкі́вськ §154, п. 3, 6, прим. 1
іва́но-франкі́вський §154, п. 3, 2
іва́но-франкі́вський §154, п. 3, 6, прим. 1
Іва́н, селя́нський син §146, п. 3, 3
Іва́н-царе́нко §146, п. 3, 3
Ігле́сіас §129, І, п. 2
Ігнато́вич §144, п. 6
Ігна́тов §144, п. 7, 1
І́гор §33, п. 6
І́горева §33, п. 6
І́гореве §33, п. 6
І́горівна §32, п. 11
І́горьович §32, п. 11
і́грашка §2
Іга́рка §149, п. 4, 1, а
ігум. — ігумен §62, п. 1
ідеалі́ст §32, п. 14
І́ден §129, І, п. 1
ідея́ §129, І, п. 1
іди́-бо §44, п. 3, 1
іди́ ж бо §44, п. 3, 1, прим. 1
ідилі́чний §128, п. 1
ідилі́чний §33, п. 2
і́дол §2
із §25, п. 2
Ізабе́лла §129, І, п. 1
Ізабе́ль §140, прим.
ізжо́вкнути §31, п. 1
і́з-за §42, п. 2
Ізмаї́лов §144, п. 7, 2
ізно́в §31, п. 1
із-пі́д §42, п. 2
ізсере́дини §31, п. 1
і́кати §2
ікóна §2
ікóна Ма́тері Бо́жої Теребовля́нської §53, п. 7
Іконо́мов §144, п. 6

Іліє́в §144, п. 6
Іліа́да §129, І, п. 1
іл. — *ілюстрація; ілюстративний* §62, п. 1
Ілліві́на §32, п. 11
Ілліч §32, п. 11
Ілля́ §30, п. 1, 2
Ілóна §144, п. 6, 1
Ільїн §144, п. 7, 2
Ільюшин §144, п. 13, 1, а
імбúр §129, І, п. 6
іме́ння §9, п. 3, 4
іменува́ти §2
ім. — *імені* §62, п. 1
іммігра́ція §128, п. 2
імпера́тор §56, прим. 2
ім'я́ §2
інакоду́мець §35, п. 4, 2
інвалю́та §35, п. 4, 1
інвестпрое́кт §35, п. 4, 1
Індигíрка §149, п. 4, 1, а
індúк §2
Íндія §129, І, п. 1
Індія §129, ІІІ, п. 5, прим.
Індокита́й §154, п. 2, 4
індокита́йський §154, п. 2, 4
індустріалізáція §129, І, п. 2
індýстрія §129, І, п. 2
ін'є́кція §126
ін'є́кція §138, п. 1, 2
інжене́р §9, п. 2, 6
інженю́ §140
ін. — *інші* §62, п. 1
Íнна §143
інновáція §128, п. 2
іновíрець §35, п. 4, 2
íноді §2
Інноке́нтій §143
інофíрма §35, п. 4, 1
інститу́т §129, ІІІ, п. 1
інститу́ти Національної акаде́мії нау́к §54, п. 5, прим. 4
Інститу́т фíзики Національної акаде́мії нау́к Украї́ни §61, п. 3, прим. 1
інстру́кція §129, І, п. 1
інтегра́л §121, п. 1, 1
інтелектуáльний §128, п. 1
інтеліге́нт §19, п. 2
інтеліге́нтський §19, п. 2
інтербрига́да §35, п. 4, 1
інтерв'ю́ §138, п. 1, 1
інтерв'ю́ §140
інтерме́цо §128, п. 1
інтернаціона́льний §129, І, п. 1
інтерне́т-вида́ння §36, п. 2, 2, а
інтерне́т-по́слуга §36, п. 2, 2, а
ін-т (*інститут*) §62, п. 2
інформповідóмлення §35, п. 4, 1
інформце́нтр §35, п. 4, 1
іншовíрець §35, п. 4, 2
іншоду́мець §35, п. 4, 2
і под. — *і подібне* §62, п. 1
Íрвінг §135
Ірéн §140
іржá §2
íрій §2
Іркýтськ §149, п. 4, 1, а
íрод §2
ірокéзи §49, п. 6
Ірпíнь §148
ірраціона́льний §128, п. 2
ірреáльний §128, п. 2
Ірти́ш §149, п. 4, 1, а
Ірти́ш §149, п. 5
Ісаа́кіївський собóр §55, п. 2
Ісáя §126
Ісáєв §144, п. 7, 1
Ісáєнков §144, п. 3, 2
іскри́стий §33, п. 5
існува́ти §2
Іссúк-Куль §50, п. 4, прим.
Іссúк-Куль §154, п. 3, 3
Іссúк-Куль §154, п. 3, 6, прим. 2

і́стина §2
Іст-Ло́ндон §154, п. 3, 4
істо́рик §32, п. 1, прим.
істо́рико-культу́рний §40, п. 2, 2, б
істори́чний §33, п. 2
Ісу́с Христо́с §49, п. 7, 1
Іськó §22, 4
італі́єць §32, п. 3
Іта́лія §129, I, п. 2
і т. д. — і так далі §62, п. 1
іти́ §2
і т. ін. — і таке інше §62, п. 1
І́тон §129, I, п. 1
ІФ НАНУ §61, п. 3, прим. 1
Іх'я́мас §138, п. 1, 1
Іши́м §149, п. 4, 3, а
І́щенко §22, 4
Іщу́к §22, 4

Ї

їда́лень §26, п. 2, 2
їда́льня §26, п. 1, 3
їжа §3
їжа́к §3
їжджений §16
їзде́ць §3
їздити §3
їздити §16
їй-бо́гу §35, п. 5, 4
їй-бо́гу §53, п. 2, прим. 3
їй-пра́во §35, п. 5, 4
Їржі §144, п. 6, 2
їсти §3
їх §3
їхати §3

Й

й §24, п. 2, 1
й §24, п. 2, 2
Йо́лкін §144, п. 4, 1
Йо́лкіно §149, п. 2, 1
йме́ння §24, п. 2, 2
ймові́рність §24, п. 2, 2
Йога́нн §126
його́ §8, п. 1, 1
йому́ §8, п. 1, 1
Йорда́н-рі́чка §37, п. 1, 2
Йо́ркшир §129, III, п. 3
Йо́ркшир §154, п. 2, 5
йоркши́р §50, п. 12
йоркши́рський §129, III, п. 3

К

Каа́ба §137
Кабарда́ §153, п. 1
кабарди́нський §153, п. 1
кабаре́ §140
каберне́ §140
Кабіне́т Міні́стрів Украї́ни §54, п. 1
Кабмі́н §35, п. 4, 1
Кавка́зький хребе́т §50, п. 1
Кавка́з §153, п. 2, 1
кавка́зький §153, п. 2, 1
Кавка́зький хребе́т §154, п. 1, 2
Кагарли́к §153, п. 2, 2
кагарли́цький §153, п. 2, 2
Каєнна §126
Казбе́к §153, п. 2, 2
казбе́цький §153, п. 2, 2
Казими́рський §144, п. 7, 3, б
казино́ §140
ка́зка §9, п. 2, 1
казко́вий §33, п. 6
ка́зна-де §41, п. 3, 3
ка́зна з ким §39, п. 2
ка́зна-коли́ §41, п. 3, 3
ка́зна-що §39, п. 2
Каза́нка §153, п. 2
каза́нківський §153, п. 2
каза́х §153, п. 2, 3, прим. 1
каза́хський §153, п. 2, 3, прим. 1
Ка́йр §129, II
Ка́йзер §136, п. 1
какаду́ §140

кака́о §140
Калу́га §153, п. 2, 1
Каледо́нія §121, п. 2
калу́зький §153, п. 2, 1
ка́лієвий §33, п. 6
калми́к §129, І, п. 6
калми́к §153, п. 2, 2
калми́цький §153, п. 2, 2
кальцієвмі́сний §40, п. 1, 6
Камберле́нд §154, п. 2, 5
Каменя́р §49, п. 1
Ка́мерна симфо́нія № 1 Євге́на Станко́вича §55, п. 2
камер'ю́нкер §7, п. 4
каміне́ць §9, п. 3, 1, а
кам'і́ння §27, п. 5
ка́мінь §9, п. 1, 1, а
Ками́шин §149, п. 4, 3, а
Ками́шин §153, п. 1
ками́шинський §153, п. 1
Кам'яна́ Ба́лка §154, п. 2, 6
кам'янoба́лківський §154, п. 2, 6
кам'янoба́лківці §154, п. 2, 6
Кам'яне́ць-Поді́льський §148
Кам'яне́ць-Поді́льський §152, п. 4, 2
Кам'яне́ць-Поді́льський §154, п. 3, 1
кам'яне́ць-поді́льський §154, п. 3, 1
Кана́верал §134
Кандала́кська зато́ка §154, п. 1, 2
кандала́кський §153, п. 2, 3
Кандала́кша §153, п. 2, 3
Канзас-Сі́ті §129, І, п. 4
Ка́нів §9, п. 1, 1, г
Ка́нни §50, п. 5, прим.
Кантеми́р §144, п. 7, 3, б
ка́нцлер §56, прим. 1
каньйо́н §139, п. 1, 1
капельме́йстер §136, п. 1
капіта́л §121, п. 1, 1
Ка́прі §129, І, п. 4
ка́псула §140
ка́псули §140
ка́псулі §140
карраба́ський §153, п. 2, 3
Карраба́х §153, п. 2, 3
Караганда́ §153, п. 1
карагандинський §153, п. 1
караоке-бар §36, п. 2, 2, г
Кара́джич §144, п. 6
кар'є́ра §138, п. 1, 1
ка́рієс §130, п. 1
Карл Смілу́вий §49, п. 9, 2
Ка́рме́н §140
Карпи́нськ §149, п. 4, 2, прим.
карт-бла́нш §35, п. 5, 10
карти́на «Запоро́жці пи́шуть листа́ туре́цькому султа́нові» §55, п. 3
картоплі́ння §32, п. 6
карто́пля Серпа́нок §59, п. 3
Кара́чев §153, п. 2
кара́чевський §153, п. 2
каси́р §32, п. 14
категорі́йний §33, п. 1
кате́дра §123
Катери́на §144, п. 1
Катманду́ §140
католи́цький §123
Ка́трин §33, п. 3
Ка́тря §33, п. 3
кауди́льйо §140
Ка́унас §131
кафе́ §140
ка́федра §123
ка́федра істо́рії Украї́ни Терно́пільського націона́льного педагогі́чного університе́ту і́мені Володи́мира Гнатюка́ §54, п. 6
кача́ти §11, п. 1
качи́ний §33, п. 4

кашне́ §140
кашова́р §35, п. 2, 1
кБ — кілобайт §62, п. 1
квазіглоба́льний §31, п. 5
квазіетні́чний §130, п. 1
квазіберта́ння §31, п. 5
квазіо́птика §31, п. 5
квазіпло́ский §31, п. 5
квазіпру́жність §31, п. 5
квазіри́нок §31, п. 5
квазісті́йкість §31, п. 5
квазічасти́нка §31, п. 5
кварц §27, п. 7
ква́рцовий §33, п. 6
квіслінги §49, п. 5
кві́тка §12, п. 1
Кві́тка-Основ'я́ненко §49, п. 1
кв. — квартира §62, п. 1
Кво́чка §51
Кві́тка-Основ'я́ненко §146, п. 3, 2
Кві́тка-Основ'я́ненко §146, п. 4
кВт — кіловат §62, п. 1
кг — кілограм §62, п. 1
Ке́льн §132
Кемаль-паша́ §146, п. 3, 4
Ке́мерон §134
Кероглі́ §146, п. 3, 4, прим.
Кероглі́ §147, п. 4, 2
керува́ти §34, п. 1
Керч §152, п. 1
ка́зна-де §44, п. 3, 2
ка́зна-кому́ §44, п. 3, 2
ка́зна-хто §39, п. 2
ка́зна-чий §39, п. 2
ка́зна-яки́й §39, п. 2
Ки́єва §9, п. 1, 1, г
Ки́єво-Пече́рська ла́вра §53, п. 7
Кизи́л-Орда́ §154, п. 3, 3
Ки́їв §9, п. 1, 1, г
Київене́рго §61, п. 1, 1
Київзеленбу́д §35, п. 4, 1
Ки́ївська фа́брика і́грашок §54, п. 4
Ки́ївський академі́чний теа́тр ляльо́к §54, п. 3
Ки́ївський міськи́й буди́нок учи́теля §54, п. 3
кийо́к §32, п. 13
кинь §26, п. 2, 3
ки́ньмо §26, п. 2, 3
ки́ньте §26, п. 2, 3
кипари́с §129, I, п. 6
Кири́лівська це́рква §53, п. 7
Кири́лов §144, п. 7, 3, б
Кисельо́в §144, п. 7, 3, б
кисе́т §129, I, п. 6
Кисловóдськ §149, п. 4, 3, в
ки́сло-соло́дкий §40, п. 2, 2, г
кисне́во-водне́вий §40, п. 2, 2, а
киснетерапі́я §35, п. 2, 3
Кита́й §129, III, п. 6
Кита́йська Наро́дна Респу́бліка §50, п. 6
Кита́йгород §154, п. 2, 5
кише́ня §1
Кишині́в §153, п. 2
кишині́вський §153, п. 2
Кишині́в §52, п. 2, прим. 2
кия́ни §49, п. 6
кібермаши́на §35, п. 4, 2
кібу́ц §129, I, п. 6
кі́готь §9, п. 3, 1, а
«КіЖ» §61, п. 3, прим. 3
кіл §9, п. 3, 1, в
кі́лер §121, п. 2
кі́лець §26, п. 2, 2
кі́лля §9, п. 1, 2
кіловат-годи́на §36, п. 2, 2, в
кілогра́м §129, I, п. 6
кілогра́м §5
30-кілограмо́вий §40, п. 2, 4
кілóк §9, п. 3, 1, а
кілóк §32, п. 13
кілóчок §9, п. 3, 1, в

кількаповерхо́вий §35, п. 2, 4
кількаразо́вий §35, п. 2, 4
кільце́ §9, п. 3, 1, б
кільце́ §26, п. 1, 1
кільце́ §26, п. 1, 3
Кім §140
Кім Ир Сен §146, п. 1, 6, прим.
Кім Ір Се́н §147, п. 2
кімірсе́нівський §147, п. 2
кімоно́ §140
Кім Чен Ин §2
кіне́ць §9, п. 3, 1, а
кі́нний §29, п. 1, 3
кіно́ §129, І, п. 6
кіно́ §140
кінозна́л §36, п. 1, 3
кінотеа́тр «Ки́ївська Русь» §54, п. 5
кінофі́льм «Бен Гур» §55, п. 3
кінофі́льм §35, п. 2, 4
кінці́вка §27, п. 3
кіне́ць кінце́м §35, п. 5, 2, прим.
кі́нчик §27, п. 2
кінь §9, п. 1, 1, а
кінь §26, п. 1, 1
кінь §29, п. 1, 3
Кі́рконнелл §128, п. 3
кістля́вий §28
Ки́їв §148
Ки́їв §152, п. 1
Ки́їв-1 §35, п. 5, 6
Ке́йптаун §154, п. 2, 5
клас §121, п. 1, 1
класици́зм §32, п. 14
класи́чний §33, п. 2
Кла́ус §131
клац §27, п. 7
кле́кіт §1
клекоті́ти §1
клу́жський §153, п. 2, 3, прим. 1
Клин §149, п. 4, 3, в
кліє́нт §129, І, п. 2
кліє́нт §130, п. 1
Кліри́к Остро́зький §49, п. 1
Клоді́н §140
Ко́ло-Миха́йлівка §154, п. 3, 1
ко́ло-миха́йлівський §154, п. 3, 1
Клуж §153, п. 2, 3, прим. 1
Кла́узевіц §144, п. 13, 2, прим. 2
ку́лько- §36, п. 2, 4
Ке́льці §149, п. 1, 3, прим.
Кляйн §136, п. 1
Кля́йнерт §136, п. 1
км/год (*кілометрів за годину* §62, п. 4
км — кілометр §62, п. 1
Ке́мпа §144, п. 9, 1
Кі́нешма §149, п. 4, 1, в
кни́жечка §10, п. 1, прим.
кн. — книга; княгиня; князь §62, п. 1
КНР §61, п. 2
Ко́нча-За́спа §152, п. 5
Кня́жпіль §154, п. 2, 5
Князі́вство Мона́ко §50, п. 6
князь §56, прим. 2
коаліці́йний §33, п. 1
Кобеля́ки §153, п. 2, 2
кобеля́цький §153, п. 2, 2
кобза́р §27, п. 1
кобза́р §33, п. 6
Кобза́р §49, п. 1
кобзаре́ва §33, п. 6
кобзаре́ве §33, п. 6
Кобиля́нська §142, п. 2
ковале́нко §32, п. 9
ковалі́в §9, п. 1, 1, в
кова́ль §32, п. 3
Ковальо́в §8, п. 2
кова́льський §26, п. 1, 3
ковбаса́ «Кра́ківська» §58, п. 1
ковзки́й §26, п. 2, 1, а, прим.
Ков'я́ги §152, п. 2

Ко́декс Украї́ни про адміністрати́вні правопору́шення §61, п. 3, прим. 2
кожу́х §12, п. 2
коза́к §14, п. 2
коза́к §19, п. 1, 1
коза́цький §22, 1
Коза́ччина §22, 1
козері́г §9, п. 3, 5, д
Козері́г §9, п. 3, 5, д
Кози́ний Брід §50, п. 11
ко́зир-ді́вка §36, п. 2, 2, а
коза́к-характе́рник §37, п. 1, 1
Кози́цький §144, п. 6, 2
Козьоле́цький §144, п. 5, 2
Козя́тин §148
кола́ §9, п. 1, 2
Коли́вушко §36, п. 1, 4
Колгу́єв §149, п. 1, 1
Колгу́єв §153, п. 2
колгу́євський §153, п. 2
коле́зький асе́сор §56, прим. 2
колекти́в §128, п. 1
коли́ б §43, п. 2, 1
коли́ б то §43, п. 2, 1
коли́-будь §41, п. 3, 3
коли́-будь §44, п. 3, 2
коли́-не́будь §41, п. 3, 3
коли́-не-коли́ §41, п. 3, 5
колиха́ти §14, п. 3
коли́шній §33, п. 1
коліб'рі §129, І, п. 5
коліб'рі §140
Колізе́й §55, п. 2
Колії́вщина §52, п. 1
ко́лір §9, п. 2, 6, прим.
коло́нія §121, п. 1, 1
коли́сь §44, п. 2, 4
ко́льт §139, п. 1, 2
коля́дник §32, п. 1
командо́р §32, п. 14
комба́т §35, п. 4, 1
комба́тівський §35, п. 4, 1
комі́сія §128, п. 1
комітéти Верхóвної Рáди Украї́ни §54, п. 5, прим. 4
компа́кт-диск §36, п. 2, 2, а
компа́нія «Microsóft» §54, п. 4
компете́нтнісно орієнто́ваний §40, п. 1, 4, прим. 1
компо́ст §28, прим.
компо́стний §28, прим.
комп'ю́тер §138, п. 1, 1
Комуна́льне підприє́мство «Київблагоу́стрій» §54, п. 4
конве́єр §126
конве́єр §130, п. 1
конвої́р §32, п. 14
конгре́с §54, п. 5, прим. 3
конгре́с Міжнаро́дної асоціа́ції украї́ністів §54, п. 6
кондотье́р §139, п. 1, 1
конича́нько §32, п. 9
коно́в'язь §35, п. 2, 3
коногі́н §35, п. 2, 3
конота́ція §128, п. 2, прим.
Конституці́йний Суд Украї́ни §54, п. 1
Конститу́ція Украї́ни §55, п. 1
Коне́ський §144, п. 11
контрадмірáл §35, п. 4, 4
контра́ст §28, прим.
контра́стний §28, прим.
контро́льно-вимі́рювальний §40, п. 1, 3, прим.
контрреволю́ція §128, п. 2
контрреформа́ція §128, п. 2
контруда́р §35, п. 4, 4
Конт §149, п. 6
конферансьé §139, п. 1, 1
конфере́нція §54, п. 6
конце́рн «Volkswágen» §54, п. 4
конце́рн «Фольксва́ген» §54, п. 5
Конько́в §144, п. 13, 1, б
конья́к «Та́врія» §58, п. 1
кон'ю́нктура §138, п. 1, 2

копі́єчка §32, п. 8
копі́їст §129, I, п. 2
Копа́йгород §154, п. 2, 3
копа́йгородський §154, п. 2, 3
коп. — копійка §62, п. 1
Копе́рник §144, п. 6, 2
Кора́н §53, п. 4
Кордильє́ри §129, III, п. 5
Кордильє́ри §139, п. 1, 1
кореляція §128, п. 2, прим.
кореспонде́нт §128, п. 2, прим.
кори́сний §28
ко́ристь §28
ко́ристю §27, п. 3
кори́вка §9, п. 3, 5, б
Корова́й §142, п. 1, прим. 2
корова́й §142, п. 1, прим. 2
королéва §56, прим. 2
Королі́вство Бахре́йн §50, п. 6
коро́ль §56, прим. 2
Корольо́в §144, п. 4, 2
короткогрушоподі́бний §40, п. 1, 4, прим. 2
короткостебло́вий §40, п. 1, 2
Ко́рсика §129, III, п. 2
коря́к §153, п. 2, 2
коря́цький §153, п. 2, 2
Кос-Анато́льський §146, п. 4
коси́ти §16
ко́сить §26, п. 2, 3
костогри́з §35, п. 2, 3
костопра́в §35, п. 2, 3
Костянти́н Багряноро́дний §49, п. 9, 2
Костя́нтин Остро́зький §49, п. 9, 2
ко́сять §26, п. 2, 3
коте́л §9, п. 3, 5, а
Котигоро́шко §49, п. 7, 3
коти́рувати §34, п. 3
коти́ти §11, п. 1
Коте́льников §144, п. 7, 3, г
Коте́льнич §149, п. 4, 3, д
Котляре́вський §9, п. 3, 5, е
котра́сь §44, п. 2, 4
котре́сь §44, п. 2, 4
котри́й-бу́дь §39, п. 2
котри́йсь §44, п. 2, 4
котри́й-не́будь §39, п. 2
котри́йсь §39, п. 1
кофеї́н §129, II
кохінхі́н §59, п. 1
ко́шений §16
Ко́шицький край §50, п. 8
Кра́вченко §32, п. 9
краєзна́вство §35, п. 2, 4
краєчок §32, п. 8
КрАЗ §58, п. 4
краї́на §3
краї́на-інве́стор §37, п. 1, 1
краї́на-кредито́р §37, п. 1, 1
країнозна́вство §35, п. 2, 1
крайне́бо §35, п. 3, 1
кра́йній §33, п. 1
крайови́й §33, п. 6
крамни́ць §26, п. 2, 2
краплеподі́бний §35, п. 2, 3
Кра́сень §49, п. 8
Красново́дськ §154, п. 2, 1
Кра́узе §131
кра́яти §11, п. 1
Кра́гуєваць §151, п. 2, 1
кре́до §140
кре́йда §136, п. 1
кре́йцер §136, п. 1
кре́кінг-проце́с §36, п. 2, 2, а
Кременчу́к §148
Кременчу́к §153, п. 2, 2
кременчу́цький §153, п. 2, 2
криве́ §1
Кривий Ріг §148
Кривий Ріг §152, п. 4, 1
кри́во §1
Кривоні́с §141
Кривоні́с §142, п. 1
Кривоні́с §146, п. 2, 3

кри́га, §5
Крижо́піль §148, прим.
крик §22, 5
Ки́рик-мужичо́к §146, п. 3, 3
Кримі́нальний ко́декс Украї́ни §55, п. 1
Крит §129, III, п. 4
крича́ти §22, 5
Кра́йній §144, п. 11
Кра́йня §144, п. 11
Кра́ків §150, п. 1, 3
Ка́рлові Ва́ри §150, п. 1, 1
Крнов §150, п. 1, 3
кров §30, п. 1, 3, прим.
кро́їти §11, п. 1
Ка́ролець §142, п. 3, прим. 1
Кро́мвель §121, п. 1, 2
Кро́мвель §139, п. 1, 2
Ку́ронь §144, п. 13, 2, прим. 1
кросі́вки «Найк» §58, п. 1
крохма́ле-па́токовий §40, п. 2, 2, в
крохма́ль §26, п. 1, 1
кра́пково-штрихови́й §40, п. 2, 2, а
ко́рпус 3-А §35, п. 5, 6
Кра́сне Дру́ге §154, п. 1, 3
Кру́тиков §144, п. 7, 3, г
круглооберта́льний §40, п. 1, 4
круглува́тий §33, п. 7
круї́з §126
кру-кру́ §35, п. 5, 4
круп'є́ §130, п. 1
крути́ти §16
Крути́й §144, п. 11
Крути́нське §149, п. 4, 2, прим.
Круторо́гий §49, п. 8
Крути́х §144, п. 8
кру́чений §16
Кри́чев §149, п. 4, 3, в
крюк §7, п. 2, прим.
крюк §14, п. 1
Крю́ково §151, п. 1, прим.
крючо́к §14, п. 1
кря́кати §7, п. 2, прим.
Ко́сово §150, п. 1, 2
Ко́сово §152, п. 3, прим.
Ку́бок УЄФА §52, п. 2
куди́-будь §41, п. 3, 3
куди́-не́будь §41, п. 3, 3
куди́сь §44, п. 2, 4
куди́-не́будь §44, п. 3, 2
Кужче́нко §22, 4
Кузнецо́в §144, п. 2
Кузне́цьк §151, п. 2, 2
Кузько́ §22, 4
Кузьми́ч §32, п. 11
Ку́зьмівна §32, п. 11
Ку́зьмович §32, п. 11
ку-ку́ §35, п. 5, 4
Куку́левич-Сакци́нський §144, п. 11
Кули́нич §144, п. 7, 3, г
Кулі́ш §142, п. 1, прим. 2
кулі́ш §142, п. 1, прим. 2
ку́лька §27, п. 3, прим.
ку́лька — ку́льці §26, п. 1, 3, прим.
«Культу́ра і життя́» §61, п. 3, прим. 3
культу́рно-техні́чний §40, п. 2, 2, а
КУпАП §61, п. 3, прим. 2
купі́вля-про́даж §35, п. 5, 2
купі́вля-про́даж §36, п. 2, 1, б
кур'є́р §7, п. 2
ку́риво §32, п. 2
кури́нь §9, п. 2, 6, прим.
курйо́з §138, п. 2, 1
курйо́з §8, п. 1, 2
курли́-курли́ §35, п. 5, 4
Кури́льські острови́ §149, п. 4, 3, в
курсо́р §135
Курськ §151, п. 2, 2
Кусне́вич §144, п. 13, 2, прим. 1

Кустýриця §144, п. 13, 2, прим. 2
кутя́ §30, п. 1, 5, прим.
Кýусінен §137
Кóшиці §149, п. 1, 3, прим.
кювéт §138, п. 2, 2
Кюсю́ §140
Кя́хта §151, п. 1, прим.

Л

лавíрувати §34, п. 3
лáвра §131
лавреáт §131
Лавренті́ївський літóпис §55, п. 3, прим. 2
Лаврíн §143, п. 2, прим. 1
Лавуазьє́ §130, п. 1
Лавуазьє́ §139, п. 1, 1
Лавуазьє́ §140
Лагáрп §146, п. 1, 4, прим. 2
ЛАЗ-105 §63, п. 9
лáзити §16
лáйнер «Гармóнія морíв» §58, п. 3
лакóн §59, п. 1
Ла-Мáнш §121, п. 1, 1
Ла-Мáнш §50, п. 3
Ламáрк §121, п. 1, 1
Ламáрк §128, п. 4
ламáти §11, п. 1
Ламетрí §146, п. 1, 4, прим. 2
Ламетрí §147, п. 4, 3
Ла-Мáнш §154, п. 3, 5
ла-мáншський §154, п. 3, 5
ландтáг §54, п. 5, прим. 3
Ланкáстер §134
ланцюжóк §27, п. 3
ланч §121, п. 1, 1
Лáо §140
Ла-Плáта §154, п. 3, 5
ла-плáтський §154, п. 3, 5
Ларíса Петрíвна Кóсач §49, п. 1
ларкá §27, п. 1
ларьóк §26, п. 1, 2
Лас-Вéгас §154, п. 3, 5
латиноамерикáнці §49, п. 6
латúш §49, п. 6
латúський §153, п. 2, 3
латúш §153, п. 2, 3
лауреáт §131
лауреáт Держáвної прéмії Украíни в гáлузі архітектýри §56, прим. 1
Лафонтéн §146, п. 1, 4, прим. 2
Лéбідь §142, п. 1
лóгіко-граматúчний §40, п. 2, 2, б
лóдзький §153, п. 2, 1
Лíдиці §149, п. 1, 3, прим.
Лáдога §153, п. 2, 1
лáдозький §153, п. 2, 1
Лев §143, п. 2, прим. 2
лев §9, п. 2, 1, прим. 1
левáда §1
легéнда §121, п. 2
легéнький-легéнький §35, п. 5, 1
легкúй §20
легкоатлетúчний §40, п. 1, 2
легкозаймúстий §40, п. 1, 4
лéгше §20
лéгший §20
лéдве-лéдве §35, п. 5, 1
лéдве-лéдве §41, п. 3, 5
лéді §133
лейбгвардíєць §35, п. 4, 4
лейбмéдик §35, п. 4, 4
Лéйпциг §129, III, п. 3
Лéйпциг §136, п. 1
Ле Корбюзьє́ §140
Ле-Крезó §50, п. 3
лéкція §121, п. 2
Лéмберт §134
лемкúня §32, п. 4
Лéннон §121, п. 2
Ленóр §140
Леонáрдо да Вíнчі §49, п. 2

лепети́ський §153, п. 2, 3
Лепети́ха §153, п. 2, 3
Леса́ж §146, п. 1, 4, прим. 2
Ле́ссінг §121, п. 2
ле́стощі §28
Ле́ся Украї́нка §49, п. 1
лети́ти §16
ле Шапельє́ §146, п. 1, 4
Лєско́в §144, п. 3, 4
лжепроро́к §35, п. 4, 2
лжесві́док §35, п. 4, 2
Ле́жнєво §149, п. 1, 2
Ла́зар §143, п. 2, прим. 2
лима́н §129, І, п. 6
Линьо́в §8, п. 2
липоводоли́нський §154, п. 2, 6
липоводоли́нці §154, п. 2, 6
Лиси́ця §49, п. 7, 3
Ли́ска §49, п. 8
Лиси́чка-Сестри́чка §36, п. 2, 1, в
ли́ти §30, п. 1, 5
Лихачо́в §144, п. 4, 3
Лихосла́вль §149, п. 4, 3, в
Лиха́ (*річка*) §150, п. 1, 1
ліберáльна пáртія, пáртія консерва́торів §54, п. 2
лібре́то §128, п. 1
лівобере́жжя §9, п. 3, 2, а
лівору́ч §41, п. 1, 8
Лі́га На́цій §54, п. 5, прим. 1
лід §9, п. 1, 1, а
Ліе́па §129, І, п. 2
лі́єчка §10, п. 1, прим.
лі́жко §9, п. 3, 1, б
лізь §26, п. 2, 3
лі́зьмо §26, п. 2, 3
лі́зьте §26, п. 2, 3
лі́кар §27, п. 1
лі́кар-еко́лог §36, п. 2, 1, а
лікарюва́ти §34, п. 1
лінгві́стика §122, п. 1
лінгвостилісти́чні §40, п. 1, 5
лінійно-стрічкови́й §40, п. 2, 2, а
Лі́нкольн §121, п. 1, 2
ліпи́ти §18
лі́плений §18
лі́рник §32, п. 1
ліс §154, п. 2, 1, прим.
Лісабо́н §129, І, п. 4
лісабонський §129, І, п. 4
лісго́сп §35, п. 4, 1
Лісна́ §149, п. 1, 3
лісови́к §49, п. 7, 2, прим. 1
Лісови́к §49, п. 7, 3
лісово́з §9, п. 3, 5, д
лісопи́льно-струга́льний §40, п. 2, 2, а
лісоспла́в §36, п. 1, 1
лісосте́п §36, п. 1, 3
лісостепови́й §40, п. 1, 1
літак «Бо́їнг 777» §58, п. 2
літерату́ра §129, І, п. 6
Літерату́рний музе́й §54, п. 3
літерату́рно-худо́жній §40, п. 2, 3
лі́тній §33, п. 1
Літо́пис Самі́йла Вели́чка §55, п. 3, прим. 2
літсту́дія §35, п. 3, 2
літурги́я §53, п. 8
ліцеї́ст §32, п. 14
Лі Чжаода́о §49, п. 3
Ле́йпциг §153, п. 2, 1
ле́йпцизький §153, п. 2, 1
Ло́кетек §142, п. 3, прим. 1
лле́ться §27, п. 5
лле́ться §30, п. 1, 5
л — літр §62, п. 1
Ллойд §128, п. 3
лляни́й §29, п. 4
Ло́мниця §151, п. 2, 1
Ло́мтєв §144, п. 3, 3
Ле́на §149, п. 1
Лі́нда §144, п. 6, 1

лоб §9, п. 2, 1, прим. 1
лобійо́ваний §34, п. 3
лобіюва́ти §34, п. 3
ловела́с §49, п. 5
лове́ць §9, п. 3, 5, а
логари́тм §123
логари́фм §123
логі́чний §129, І, п. 6
логопе́д §5
Лодзь §153, п. 2, 1
ло́жечка §10, п. 1, прим.
лозівськи́й §153, п. 2
Лозова́ §153, п. 2
Лома́ґа §6, п. 2
Лома́ґа §13
ломи́ти §11, п. 1
Лонгфе́лло §133
Лонгфе́лло §140
Ло́ндон §121, п. 1, 1
Лос-А́нджелес §154, п. 3, 5
Лос-А́нджелес §50, п. 3
Лос-Фра́йлес §50, п. 3
Лось §144, п. 13, 1, в
лото́ §140
Ло́хвицький пові́т §50, п. 8
лоя́льний §126
Ли́пецьк §149, п. 4, 3, в
Ли́пова Доли́на §154, п. 2, 6
лі́рико-епі́чний §40, п. 2, 2, б
Ле́рмонтов §144, п. 2
Ле́ся Украї́нка §146, п. 1, 2
Лубни́ §152, п. 2
Луб'я́нцев §144, п. 12
луг §14, п. 2
Луга́нськ §152, п. 1
Луговська́ §144, п. 10
Луговськи́й §144, п. 10
Луговськи́й §144, п. 11
лужо́к §32, п. 13
Луки́ч §32, п. 11
Лу́ківна §32, п. 11
Лук'я́н §7, п. 3
Лук'я́ненко §7, п. 3
Лук'яне́ць §7, п. 3
Лук'я́нов §144, п. 12
Лук'яню́к §7, п. 3
лу́па §121, п. 1, 1
Лу Сінь §146, п. 2, 5, прим.
Лухови́ці §149, п. 4, 3, д
Лі́фшиц §144, п. 13, 2, прим. 2
Ло́хвиця §152, п. 1
Лу́чин §144, п. 7, 3, а
льві́вський §153, п. 2
Львів §148
Львів §152, п. 1
Львів §153, п. 2
Львівська пло́ща §50, п. 11
Львівська сере́дня загальноосві́тня шко́ла № 51 і́мені Іва́на Франка́ §54, п. 3
Львівське збро́йне повста́ння 1848 р. §52, п. 1
львів'я́ни §49, п. 6
льон §8, п. 2
льон §26, п. 1, 2
льон-довгуне́ць §37, п. 1, 4
льон-кучеря́вець §37, п. 1, 4
льонолавса́н §36, п. 1, 3
льон-сире́ць §37, п. 1, 4
льох §8, п. 2
Лю́бек §121, п. 1, 2
люби́тель §32, п. 3
люби́ти §18
люд §19, п. 2
Лю́двіг ван Бетхо́вен §146, п. 1, 4
Лю́двіг ван Бетхо́вен §49, п. 2
лю́ди §4, п. 2
Люди́на §60, п. 3
людинодре́нь §36, п. 1, 3
Людми́ла Василе́вська-Бере́зіна §49, п. 1
лю́дство §19, п. 2
людськи́й §19, п. 2
лю́дськість §26, п. 2, 1, а
Люксембу́рг §153, п. 2, 1

люксембу́рзький §153, п. 2, 1
Люксембу́рг §122, п. 1
Лю́тер §121, п. 1, 2
Люфтга́нза §122, п. 4
ля §140
ляльково́д §36, п. 1, 1
ляльково́д §9, п. 3, 5, д
Ляпуно́в §144, п. 13, 1, в, прим.

М

Ма́вка §49, п. 7, 3
ма́впячий §7, п. 1, прим.
Маврита́нія §129, III, п. 4
Маврита́нія §131
маврита́нський §129, III, п. 4
магази́н §5
магази́н «Яросла́в» §54, п. 5
МАГАТЕ §61, п. 2
МАГАТЕ §63, п. 9
магістра́ль §121, п. 1, 2
магістра́ль §139, п. 1, 2
магістра́ль §140
магнітоло́г-астроно́м §36, п. 2, 1, а
Магоме́т §122, п. 1
Магоме́т §49, п. 7, 1
Магоме́т §53, п. 1
Магри́б §129, III, п. 4
мада́м §140
мадемуазе́ль §140
маде́ра §50, п. 12
мадо́нна §128, п. 1
Мадри́д §129, III, п. 4
маєстро §140
Ма́єр §126
мазь §30, п. 1, 3
маїс §129, II
майбу́тній §33, п. 1
майда́н Незале́жності §50, п. 11
Ма́йнгоф §136, п. 1
ма́йстер §33, п. 6
майстри́ня §32, п. 4
ма́йстрова §33, п. 6
ма́йстрове §33, п. 6
Мака́о §140
макінто́ш §134
макінто́ш §49, п. 5
макіяж §125
маккартизм §128, п. 4, прим.
Маккартні §128, п. 4, прим.
Маккензі §128, п. 4, прим.
Маккінна §128, п. 4, прим.
Маккінлі §128, п. 4, прим.
Мак-Клю́р §146, п. 1, 4, прим. 1
Мака́р §143, п. 2, прим. 2
макроекономіка §35, п. 4, 3
макромоле́кула §35, п. 4, 3
максим §49, п. 5
Максим'ю́к §7, п. 1
максіо́дяг §35, п. 4, 3
максімо́да §35, п. 4, 3, прим. 1
максісу́кня §35, п. 4, 3, прим. 1
маленький §26, п. 2, 1, б
малина «гера́кл» §59, п. 2
Ма́лишев §9, п. 3, 5, г
ма́лишевський §9, п. 3, 5, г
Мали́шкова мета́фора §49, п. 9, 1
Мали́нін §144, п. 7, 1
Мали́нін §144, п. 7, 3, б
Маленький Вовк §146, п. 1, 1
Малоазіа́тське нагі́р'я §50, п. 1
Малоазійське нагі́р'я §154, п. 2, 1, прим.
маловжи́ваний §40, п. 1, 4
ма́ло-пома́лу §35, п. 5, 2
малочутли́вий §40, п. 1, 4
Малоярославець §154, п. 2, 1
Мали́цин §144, п. 8
Ма́льме §132
мальо́ваний §34, п. 1
малюва́ння §34, п. 1
малюва́ти §34, п. 1
ма́ма §33, п. 3
Мамали́га §142, п. 1
Мамед-заде́ §146, п. 3, 4

ма́мин §33, п. 3
ма́нна §128, п. 1
Манче́стер §134
маоцзеду́нівський §147, п. 2
Ма́ргарет §140
ма́риво §32, п. 2
Маріє́нбург §130, п. 1
Маріє́тта §130, п. 1
Маріє́чка §32, п. 8
Марії́н §33, п. 3
Марії́н лист §49, п. 9, 1
Ма́ріо §140
Маріу́поль §148, прим.
Марія §33, п. 3
Марі́я Олекса́ндрівна Віліне́ська §49, п. 1
ма́рка §9, п. 2, 1, прим. 2
маркети́нг §122, п. 1
Маркó Вовчóк §49, п. 1
Марк По́рцій Като́н §146, п. 1, 3
Марк Твен §147, п. 4, 1, прим.
марк-твéнівський §147, п. 4, 1, прим.
маркше́йдер §136, п. 1
Марлó §133
марокка́нець §128, п. 3
Маро́кко §128, п. 3
Марс §51
Марс §53, п. 1
Марсе́ль §125
марсельéза §139, п. 1, 1
Ма́рта §123
Мару́син §33, п. 3
Мару́ся §33, п. 3
Ма́рфа §123
Марціа́л §129, I, п. 2
марширува́ти §34, п. 3
Марш ми́ру §52, п. 2
Марі́я-Антуане́тта §146, п. 3, 1
Мар'я́н §7, п. 2
Мар'я́на §7, п. 2
ма́сло §28, прим.
масни́й §28, прим.
Маса́рик §144, п. 8
масти́льник §32, п. 1
Матвéєв §144, п. 3, 3
Матвéєва зато́ка §149, п. 1, 2
матема́тика §129, III, п. 1
математи́чний §33, п. 2
матеріа́л §129, I, п. 2
мате́рія §129, I, п. 2
ма́терній §33, п. 1
Ма́ти §60, п. 3
Ма́ти Божа §53, п. 2
ма́тір §30, п. 1, 3, прим.
ма́тір'ю §7, п. 2
ма́триць §26, п. 2, 2
МАУ §63, п. 9
ма́узер §131
Махачкала́ §152, п. 1
Мацéєв §144, п. 3, 3
машинобудівни́й §40, п. 1, 3
Маяко́вський §144, п. 10
мо́ва-джерело́ §37, п. 1, 1
мо́ва-посере́дниця §37, п. 1, 1
ме́дико-генети́чний §40, п. 2, 2, б
мегава́т-годи́на §36, п. 2, 2, в
мегаефе́кт §130, п. 1
меда́ль «За військо́ву слу́жбу Украї́ні» §57, п. 1, 1
меда́ль «За врято́ване життя́» §57, п. 1, 1
Медве́дєв §144, п. 3, 3
медвя́ний §7, п. 1, прим.
меджлі́с §54, п. 5, прим. 3
медза́клад §35, п. 3, 2
ме́дик §32, п. 1, прим.
Меди́на §129, III, п. 5
медіалінгві́стика §35, п. 2, 4
медіалінгві́стика §36, п. 1, 3
медіастилі́стика §35, п. 2, 4
Ме́дічі §129, I, п. 3
медперсона́л §35, п. 4, 1

медуніверсите́т §61, п. 1, 2
Ме́ксика §129, III, п. 2
Мела́шка §22, 4, прим.
Мела́щин §22, 4, прим.
ме́ливо §32, п. 2
Мелітóполь §148, прим.
Меморіа́льний буди́нок-музе́й Дмитра́ Яворни́цького §54, п. 3
Менделе́єв §144, п. 3, 3
менеджер §134
ме́нтор §49, п. 5
ме́нши §27, п. 2
меню́ §140
мер §56, прим. 1
Ме́редіт §124
мережа «Фейсбу́к» §54, п. 7
мере́живо §32, п. 2
мереф'я́нський §7, п. 1
мерзе́нний §29, п. 3, 2
меринóс §59, п. 1
Мерсе́дес §140
мерсі́ §129, I, п. 5
мерсí §140
Ме́рфі §135
металоема́ль §130, п. 1
металопла́ст §36, п. 1, 3
металорíз §36, п. 1, 1
металу́ргія §121, п. 1, 1
метамóва §35, п. 4, 2
метеоста́нція §35, п. 4, 2
метóдика §129, III, п. 1
метрó §140
90-метрóвий §40, п. 2, 4
меха́нік §32, п. 1, прим.
меха́ніко-математи́чний §40, п. 2, 2, б
Мехмед-бе́й §146, п. 3, 4
мецена́т §49, п. 5
Мечисла́в §144, п. 2
Мечисла́в §146, п. 2, 4
Мєсте́чкін §144, п. 3, 4
Мики́тович §32, п. 11
Микóла §143
Микóла §144, п. 1
Миколáївна §32, п. 11
Миколáйович §32, п. 11
Микóла Чудотвóрець §53, п. 1
Миколáєнко §141
Микóлівна §32, п. 11
Миколáїв §148
Микóлович §32, п. 11
Миле́тич §144, п. 6
ми́ля §129, I, п. 6
мимовóлі §41, п. 1, 8
мимоїздом §41, п. 1, 8
мимохíдь §41, п. 1, 8
мимохíть §41, п. 1, 8
мину́лий §1
Минькíвський §9, п. 3, 5, е
Мирóнов §144, п. 7, 3, б
ми́ро §129, I, п. 6
мирт §129, I, п. 6
мис §50, п. 1
мис Дóброї Надíї §151, п. 2, 2
мис Дежньóва §149, п. 2, 2
мис Капіта́на Дже́ральда §50, п. 2
мисленне́вий §33, п. 6
мисль §28, прим.
мис Рум'я́нцева §149, п. 1, 2
мис Сíрий §149, п. 1, 3
мист. — мистецтво; мистецький §62, п. 1
ми́тра §129, I, п. 6
митр. — митрополит §62, п. 1
митрополи́т §129, I, п. 6
митрополи́т Вíнницький і Ба́рський, архімандри́т (*архімандри́т*), *архієпи́скоп* (*архієпи́скоп*), *па́стор, мулла́, імáм, ксьондз* §53, п. 6, прим.
Митрофа́нов §144, п. 7, 3, б
Мити́щі §149, п. 4, 1, б
Мити́щі §149, п. 4, 3, д

мить §30, п. 1, 3
Михáйлівський Золотовéрхий монастúр §53, п. 7
Михáльченко §27, п. 6
Михальчúшин §27, п. 6
Михальчýк §27, п. 6
Михáйловське §149, п. 4, 3, б
Михáйло-Коцюбúнське §152, п. 5
Михáйло-Коцюбúнське §154, п. 3, 2
михáйло-коцюбúнський §154, п. 3, 2
мишýрино-рíзький §154, п. 3, 6
Мишýрин Ріг §154, п. 3, 6
мі-бемóль §36, п. 2, 2, в
мігрáція §122, п. 1
мігрáція §128, п. 2
мідіóдяг §35, п. 4, 3
мідімóда §35, п. 4, 3, прим. 1
мідіспідни́ця §35, п. 4, 3, прим. 1
мідь §26, п. 1, 1
міжгíр'я §7, п. 2
міжконтинентáльний §31, п. 2
Міжнарóдна асоціáція україні́стів §54, п. 1
Міжнарóдний валю́тний фонд, Рáда Євróпи §54, п. 1
Міжнарóдний рік дити́ни §52, п. 2
міжплане́тний §31, п. 2
мій §9, п. 1, 1, а
мікроорганí́зми §35, п. 4, 3
мікрохви́лі §35, п. 4, 3
мікрочасти́нка §35, п. 4, 3
мільйóн §8, п. 1, 2
мільйóнний §33, п. 1
35-мільйóнний §38, п. 2
мілья́рд §139, п. 1, 1
4-мілья́рдний §38, п. 2
мінерáльна водá «Мóршинська» §58, п. 1
Мінерáльні Вóди §152, п. 4, 1
мініблóк §35, п. 4, 3
мінідúск §35, п. 4, 3
мініескалáтор §130, п. 1
мінікомп'ю́тер §35, п. 4, 3
міністéрства Украї́ни §54, п. 5, прим. 4
Міністéрство освíти і нау́ки Украї́ни §54, п. 1
міні́стр §56, прим. 1
Міні́стр освíти і нау́ки Украї́ни §56, прим. 3
Мін'ю́ст §7, п. 4
Мірзá-хáн §146, п. 3, 4
міркувáти §34, п. 1
мірóшник §21
мí́рра §128, п. 1
міс §140
мí́сиво §32, п. 2
мí́сис §140
Міссісí́пі §128, п. 3, прим.
Міссісí́пі §129, I, п. 4
Міссýрі §128, п. 3
міст §9, п. 3, 1, в
міст §50, п. 11
місто Івáно-Франкíвськ §154, п. 1, 3
містóчок §9, п. 3, 1, в
місць §26, п. 2, 2
міськдержадміністрáція §61, п. 1, 2
міськкóм §29, п. 1, 2
міськрáда §35, п. 3, 2
місяцехíд §9, п. 3, 5, д
мí́сяць §21
мí́сяць §51, прим.
Мí́сяць §51, прим.
мí́сячний §21
міт §123
мітолóгія §123
міф §123
міфолóгія §123
Міцке́вич §144, п. 2

Міцке́вич §144, п. 6, 1
міць §30, п. 1, 3
Мі́чатек §144, п. 2
Мічига́н-авеню́ §50, п. 5
Мічу́рін §144, п. 7, 1
Міше́ль §121, п. 1, 2
Міше́ль §140, прим.
міше́чок §32, п. 8
Ма́йборода §142, п. 1
Мйодо́вич §144, п. 5, 1
Ме́кка §153, п. 2, 2
ме́кканський §153, п. 2, 2
Мі́клошич §144, п. 6, 2
Ми́лач §144, п. 6
Ма́лець §142, п. 3, прим. 1
млн (*мільйон*) §62, п. 1
млрд (*мільярд*) §62, п. 1
м — метр §62, п. 1
м. — місто §62, п. 1
мм — міліметр §62, п. 1
мо́вби §43, п. 1
мо́вно-літерату́рний §40, п. 2, 2, а
мовностильови́й §40, п. 1, 2
мовозна́вець §32, п. 3
могти́ §9, п. 1, 1, е
могу́тній §5
модерні́зм §32, п. 14
моджахе́д §122, п. 4
моза́їка §126
моза́їка §129, II
моза́їка §3
мозаї́чний §33, п. 2
мої́ §3
моле́кула §121, п. 1, 1
молоде́ць §19, п. 1, 1
мо́лодість §30, п. 1, 3, прим.
Молоде́чно §152, п. 3, прим.
мо́лодь §30, п. 1, 3
молотьба́ §26, п. 1, 1
Мо́ло́х §49, п. 7, 2
молох §49, п. 7, 2, прим. 2
моло́чно-бі́лий §40, п. 2, 2, г
молочнопромисло́вий §40, п. 1, 2
моло́чно-м'ясни́й §40, п. 2, 2, а
Мольє́р §139, п. 1, 1
монасти́р §27, п. 1
монго́ло-тата́ри §36, п. 2, 3
монго́ло-тата́рський §40, п. 2, 1
монго́лка — монго́лці §26, п. 1, 3, прим.
Мані́к §140
моновиста́ва §35, п. 4, 2
монокульту́рний §40, п. 1, 1
Монтевідео §129, I, п. 4
Монтеск'є́ §138, п. 1, 1
Мора́вець §142, п. 3, прим. 1
мо́ре §50, п. 1
морепроду́кти §35, п. 2, 4
Моро́з §142, п. 1, прим. 2
моро́з §142, п. 1, прим. 2
моріг §9, п. 2, 3
морквя́ний §7, п. 1, прим.
моро́з §9, п. 2, 3
моро́зиво §32, п. 2
Москва́ §152, п. 1
мости́ти §17
Мото́к §142, п. 1
мото́к §9, п. 3, 5, а
мотокро́с §35, п. 4, 2
Мотр §26, п. 2, 2
моту́ззя §30, п. 1, 1
мох §9, п. 2, 1, прим. 1
Ма́о Цзеду́н §147, п. 2
мо́щений §17
моя́ §4, п. 1
Ми́ргород §35, п. 3, 1
мо́ре §154, п. 2, 1, прим.
мо́ре Ла́птєвих §149, п. 1, 2
мрі́йник §32, п. 1
Мо́ріц §144, п. 13, 2, прим. 2
Ма́р'їно §149, п. 4, 2
Ма́р'їно §150, п. 1, 2
Ма́рко́ Вовчо́к §146, п. 1, 2
Ма́рко́ Вовчо́к §147, п. 4, 1
Му́ромцев §144, п. 3, 3

Му́соргський §144, п. 10
ма́ти-й-ма́чуха §36, п. 2, 2, в
му́жній §33, п. 1
му́за §49, п. 7, 2, прим. 1
Музе́й мада́м Тюссо́ §54, п. 3
Музе́йний прову́лок §50, п. 11
музи́чно-танцюва́льний §40, п. 2, 2, а
мулла́ §128, п. 1
мультимільйоне́р §35, п. 4, 3
мультфі́льм §35, п. 4, 1
Муравйо́во §151, п. 1
Мусіє́нко §32, п. 9
муста́нг §59, п. 1
му́ха §14, п. 1
Муха́ммед §122, п. 4
му́шка §14, п. 1
Мую́н-Кум §50, п. 4, прим.
м/хв (*метрів за хвилину*) §62, п. 4
Мі́чатек §144, п. 6, 1
Ми́шкін §144, п. 7, 3, б
Мю́ллер §128, п. 3
Мю́ллер §138, п. 2, 2
Мю́нхен §50, п. 5, прим.
мюри́д §138, п. 2, 2
м'якопіднебі́нний §40, п. 1, 2
м'я́льно-тіпа́льний §40, п. 2, 2, а
м'я́со §7, п. 1
м'я́со-во́вня́ний §40, п. 2, 2, в
м'ясозаготіве́льний §40, п. 1, 1
м'ясої́д §36, п. 1, 1
м'я́со-моло́чний §40, п. 2, 2, в
м'я́со-са́льний §40, п. 2, 2, в
м'я́со-яє́чний §40, п. 2, 2, в
м'я́та §4, п. 1
М'я́тлєв §144, п. 3, 3

Н

на А́дам-стрі́т §140
набага́то §41, п. 1, 1
на багато §41, п. 1, 1, прим.
на бігу́ §41, п. 2, 1
на́бік §41, п. 1, 2
набі́рниця §32, п. 4
на бі́с §41, п. 2, 1
набрі́хувати §11, п. 2
на вагу́ §41, п. 2, 1
наве́рх §41, п. 1, 2
наверху́ §41, п. 1, 2
навесні́ §41, п. 1, 2
навесні́ §41, п. 2, 1
на ве́сну §41, п. 2, 1
навздогі́н §41, п. 1, 7
навздогі́н §42, п. 1, 1
на́взнак §41, п. 1, 7
на ви́бір §41, п. 2, 1
нави́воріт §41, п. 1, 2
на видноті́ §41, п. 2, 1
нави́літ §41, п. 1, 3
наві́дліг §41, п. 1, 3
на відмі́нно §41, п. 2, 1
навідрі́з §41, п. 1, 3
на ві́дча́й §41, п. 2, 1
навіже́ний §29, п. 3, 2, прим.
наві́к §41, п. 1, 2
наві́ки §41, п. 1, 2
на віку́ §41, п. 2, 1
на́віч §41, п. 1, 2
наві́чно §41, п. 1, 1
наві́що §41, п. 1, 6
навки́дьки §41, п. 1, 7
навко́ло §41, п. 1, 7
навко́ло §42, п. 1, 1
навкруги́ §41, п. 1, 7
навкула́чки §41, п. 1, 7
навмання́ §30, п. 1, 4
навми́сне §28, прим.
навми́сне §41, п. 1, 7
навпаки́ §41, п. 1, 7
навперева́ги §41, п. 1, 3
навпере́йми §41, п. 1, 7
навпере́йми §42, п. 1, 1
навпри́сядки §41, п. 1, 7
навпросте́ць §41, п. 1, 7
навря́д §41, п. 1, 7

на́вска́ч §41, п. 1, 7
на́вскі́с §41, п. 1, 7
навскоси́ §41, п. 1, 7
навспра́вжки §41, п. 1, 7
на́встіж §41, п. 1, 7
навтікача́ §41, п. 1, 7
навча́льний §40, п. 2, 2, а
навча́льно-виховни́й §40, п. 2, 2, а
навча́льно-нау́ко́вий §40, п. 2, 2, а
на га́му́з §41, п. 2, 1
на го́лову §41, п. 2, 1
на-гора́ §41, п. 1, 2
нагору́ §41, п. 1, 2
нагрудний знак «За безпе́ку наро́ду» §57, п. 1
нада́лі §41, п. 1, 1
надве́чір §41, п. 1, 2
на́дво́є §41, п. 1, 5
надво́рі §41, п. 1, 2
на́дголодь §41, п. 1, 2
Наддніпря́нщина §50, п. 6, прим.
Надзвича́йний і Повнова́жний Посо́л §60, п. 1
на́дзелень §41, п. 1, 2
на ди́во §41, п. 2, 1
надмі́р §41, п. 1, 2
надмі́ру §41, п. 1, 2
на добра́ніч §41, п. 1, 1, прим.
надо́вго §41, п. 1, 1
на дозві́ллі §41, п. 2, 1
надпоту́жний §31, п. 2
на Дру́рі-лейн §140
над си́лу §41, п. 2, 1
Надія §143
на Е́ббі-роуд §140
на жа́ль §41, п. 2, 1
наза́вжди́ §41, п. 1, 1
на за́втра §41, п. 1, 1, прим.
наза́д §41, п. 1, 2
наза́хват §41, п. 1, 3
наздога́д §41, п. 1, 3
наздогі́н §41, п. 1, 7
на зло́ §41, п. 2, 1
назо́всім §41, п. 1, 1
на зразо́к §41, п. 2, 1
назу́стріч §42, п. 1, 1
назу́стріч §41, п. 1, 3
наї́вний §129, II
наївний §3
наймéння §9, п. 3, 4
на льоту́ §41, п. 2, 1
на ми́ть §41, п. 2, 1
на Монтріо́л-ро́уд §140
на́морозь §26, п. 1, 1
нани́з §41, п. 1, 2
нанизу́ §41, п. 1, 2
на ніщо́ §41, п. 2, 1
нанодіагно́стика §36, п. 1, 3
нанокомп'ю́тер §35, п. 4, 3
наночасти́нки §35, п. 2, 4
наночасти́нки §35, п. 4, 3
на о́ко §41, п. 2, 1
нао́сліп §41, п. 1, 7
наостáнку §41, п. 1, 2
наостáнок §41, п. 1, 2
напáм'ять §41, п. 1, 2
напам'ять §41, п. 1, 9, прим.
на пам'ять §41, п. 1, 9, прим.
напе́вне §41, п. 1, 4
наперебі́й §41, п. 1, 3
наперéваги §41, п. 1, 3
наперéд §41, п. 1, 2
*наперед*о́*дні* §42, п. 1, 1
наперекі́р §41, п. 1, 3
напереріз §41, п. 1, 3
напівавтомáт §36, п. 1, 6
напів'європе́йський §7, п. 4
напівімла́ §36, п. 1, 6
напівку́щ §36, п. 1, 6
напівлюди́на §36, п. 1, 6
напівмáвпа §36, п. 1, 6
напівпітьмá §36, п. 1, 6
напівпрáвда §36, п. 1, 6

напівфабрика́т §36, п. 1, 6
напі́дпи́тку §41, п. 1, 3
напі́й «Жи́вчик» §58, п. 1
напогото́ві §41, п. 1, 7
напока́з §41, п. 1, 3
наполови́ну §41, п. 1, 2
на пору́ки §41, п. 2, 1
на по́тім §41, п. 1, 1, прим.
напо́хвати §41, п. 1, 3
напоча́тку §41, п. 1, 2
наприкінці́ §42, п. 1, 1
напри́клад §41, п. 1, 2
напр. — наприклад §62, п. 1
напро́весні §41, п. 1, 2
напроло́м §41, п. 1, 3
напропа́ле §41, п. 1, 3
на прощáння §41, п. 2, 1
напру́ження §32, п. 5
напускни́й §33, п. 1
на ра́дість §41, п. 2, 1
на ра́дощах §41, п. 2, 1
нара́з §41, п. 1, 2
нарде́п §35, п. 4, 1
наректи́ §11, п. 2
наре́шті §41, п. 1, 2
Наре́жний §144, п. 3, 4
Нарі́жний §144, п. 3, 4
на́рі́вні §41, п. 1, 2
на́різно §41, п. 1, 4
нарека́ти §11, п. 2
наркобі́знес §35, п. 4, 2
нар. — народний §62, п. 1
наро́д §9, п. 3, 5, е
наро́дний §9, п. 3, 5, е
наро́дний §33, п. 1
наро́дний арти́ст Украї́ни §56, прим. 1
наро́дно-ви́звóльний §40, п. 2, 3
народногосподáрський §40, п. 1, 2
народнопоети́чний §40, п. 1, 2
наро́зхват §41, п. 1, 3
на ру́ку §41, п. 2, 1
Нар'ян-Ма́р §154, п. 3, 3
на самоті́ §41, п. 2, 1
наса́мперед §41, п. 1, 8
на світа́нку §41, п. 2, 1
на Сент-Дже́ймс-стрі́т §140
Насе́дкін §144, п. 3, 4
наси́лу §41, п. 1, 2
на скаку́ §41, п. 2, 1
на́скоком §41, п. 1, 3
на́скрізь §41, п. 1, 1
на сла́ву §41, п. 2, 1
на сло́во §41, п. 2, 1
на смі́х §41, п. 2, 1
на со́вість §41, п. 2, 1
на со́ром §41, п. 2, 1
наспі́д §41, п. 1, 2
на́спіх §41, п. 1, 3
наспо́ді §41, п. 1, 2
наспра́ві §41, п. 1, 1
настáвник §32, п. 1
настін. календар §62, п. 1
насторо́жі §41, п. 1, 2
на Та́ймс-сквер §140
Ната́лка §22, 5
Ната́лка — Ната́лці, Ната́лчин §26, п. 1, 3, прим.
Ната́лчин §22, 5
натрієвмі́сний §40, п. 1, 6
натрійорга́ні́чний §40, п. 1, 7
на́тро́є §41, п. 1, 5
натще́серце §41, п. 1, 8
науко́во-експеримента́льний §40, п. 2, 2, *а*
науко́во обґрунто́ваний §40, п. 1, 4, прим. 1
наук. — науковий §62, п. 1
Науко́во-до́слідний інститу́т хімі́чного машинобудува́ння §61, п. 3, прим. 2
науко́во-прикладни́й §40, п. 2, 2, а
на ура́ §41, п. 1, 1, прим.

на ходу́ §41, п. 2, 1
Нацба́нк §35, п. 4, 1
націєтво́рення §35, п. 2, 4
Націона́льна акаде́мія нау́к Украї́ни §54, п. 3
Націона́льна бібліоте́ка Украї́ни і́мені В. І. Верна́дського §54, п. 3
Націона́льна пре́мія Украї́ни і́мені Тараса Шевче́нка §57, п. 3
Націона́льний банк Украї́ни §54, п. 1
Націона́льний університе́т «Остро́зька акаде́мія» §54, п. 3
Націона́льний худо́жній музе́й Украї́ни §54, п. 3
націона́льні збо́ри §54, п. 5, прим. 3
націона́л-патріоти́чний §40, п. 2, 1
нац. — національний §62, п. 1
на́чеб §43, п. 1
на́чебто §43, п. 1
нача́тверо §41, п. 1, 5
нашвидку́ §41, п. 1, 4
нашвидку́ру́ч §41, п. 1, 8
на шко́ду §41, п. 2, 1
на ща́стя §41, п. 2, 1
на́що §41, п. 1, 6
нащо §41, п. 1, 9, прим.
на що §41, п. 1, 9, прим.
наяву́ §41, п. 1, 2
но́вгоро́дський §154, п. 2, 5
Но́вгород §154, п. 2, 5
Но́вгород §35, п. 3, 1
Но́вгород-Сі́верський §148
Но́вгород-Сі́верський §152, п. 4, 2
Но́виков §144, п. 7, 3, г
Но́виков-Прибо́й §146, п. 3, 2
Но́вотний §144, п. 11
Не́врлий §144, п. 11
Нгуе́н Зу §49, п. 4
Нгуе́н Конг Хоа́н §146, п. 1, 6
Не́дзведзь §144, п. 13, 2, прим. 1
Не́дич §144, п. 2
НДІ електромехані́чних при́ладів §61, п. 3, прим. 2
НДІ тра́нспорту га́зу §61, п. 3, прим. 2
НДІхіммаш §61, п. 3, прим. 2
не §44, п. 1, 1
не §44, п. 1, 2
не §44, п. 1, 3
не §44, п. 1, 4
не §44, п. 1, 5
не §44, п. 1, 5, прим.
не §44, п. 1, 6
не §44, п. 2, 6
не §44, п. 2, 8
неаби́хто §44, п. 2, 7
неаби́який §44, п. 2, 7
небалаку́чий §44, п. 2, 7
Небі́т-Да́г §153, п. 2, 3, прим. 1
небі́т-да́гський §153, п. 2, 3, прим. 1
невблага́нний §29, п. 3, 1
невважа́ючи на... §44, п. 2, 7
невда́лий §44, п. 2, 7
невдо́взі §44, п. 2, 5
невдога́д §44, п. 2, 7
невесе́лий §44, п. 2, 7
невже́ §44, п. 2, 7
неви́нно §44, п. 2, 5
не від то́го §44, п. 1, 7
невмі́льник §44, п. 2, 5
невмі́ння §44, п. 2, 7
невоо́лити §44, п. 2, 5
невоо́ля §44, п. 2, 7
невпа́м'ятку §44, п. 2, 7
невпи́нний §44, п. 2, 5
невпи́нно §44, п. 2, 5
неврожа́й §44, п. 2, 7

невсипу́щий §44, п. 2, 5
невтямкú §41, п. 1, 1
невтямкú §44, п. 2, 7
невчéний §44, п. 2, 7
негáдано §44, п. 2, 7
негáйний §44, п. 2, 5
негарáзд §41, п. 1, 1
негативний §122, п. 1
негліжé §140
негóда §44, п. 2, 5
Негорíле §149, п. 1, 3
недалéко §44, п. 2, 7
недармá §44, п. 2, 7
недíльник §52, п. 2
недобачáти §44, п. 2, 6
недóбиток §44, п. 2, 6
недóбрий §44, п. 2, 7
недовúконаний §44, п. 2, 6
недодéржаний §44, п. 2, 6
недозрíлий §44, п. 2, 6
недоїдáти §44, п. 2, 6
недóїдок §44, п. 2, 6
недокáзаний §44, п. 2, 6
недокрíв'я §44, п. 2, 6
недóліток §44, п. 2, 6
недолюблювати §44, п. 2, 6
недóля §44, п. 2, 7
недооцíнений §44, п. 2, 6
недопúсаний §44, п. 2, 6
недорíд §44, п. 2, 6
недорóслий §44, п. 2, 6
не дóсить §44, п. 1, 7
недосяжність §44, п. 2, 6
недоторкáнний §29, п. 3, 1
недоторкáнність §44, п. 2, 6
недóук §44, п. 2, 6
недочувáти §44, п. 2, 6
недочýтий §44, п. 2, 6
недýга §44, п. 2, 5
не дýже §44, п. 1, 7
недýрно §44, п. 2, 7
не-Євróпа §44, п. 3, 3
нéжить §44, п. 2, 5
незабáром §44, п. 2, 5
незабýтній §33, п. 1
незбагнéнний §44, п. 2, 7
незважáючи на... §44, п. 2, 7
незважáючи (*невважáючи*) *на те що* §43, п. 2, 2
нездíйснéнний §29, п. 3, 1
нездóланий §29, п. 3, 2, прим.
нездоláнний §29, п. 3, 1
нездоláнний §29, п. 3, 2, прим.
нездоláнність §29, п. 3, 2
нездоláнно §29, п. 3, 2
нездужати §44, п. 2, 5
не здýжати §44, п. 2, 5
незлíчений §29, п. 3, 2, прим.
незлічéнний §29, п. 3, 1
незлічéнний §29, п. 3, 2, прим.
незлічéнний §44, п. 2, 5
не зóвсім §44, п. 1, 7
незрівнянний §29, п. 3, 1
не з рукú §41, п. 2, 1
незчýтися §44, п. 2, 5
неіндуктúвний §129, II, прим.
неістóта §44, п. 3, 3
Нéльсон §139, п. 1, 2
нелюдúна §44, п. 3, 3
немалúй §44, п. 2, 7
немóв §43, п. 1
немóв §44, п. 2, 7
немóвби §43, п. 1
немóвбито §43, п. 1
немовля́ §44, п. 2, 5
не мóжна §44, п. 1, 7
ненáвидіти §44, п. 2, 5
ненáвисний §44, п. 2, 5
ненáвисть §44, п. 2, 5
ненастáнний §44, п. 2, 5
ненáче §43, п. 1
ненáчебто §43, п. 1
н. е. — нашої ери §62, п. 1
ненáче §44, п. 2, 7
ненáчебто §44, п. 2, 7
неоімперіалізм §129, II, прим.

неолі́т §52, п. 2, прим. 3
неомодерні́ст §35, п. 4, 2
неосо́ба §44, п. 3, 3
непи́сьме́нний §44, п. 2, 7
Непи́йвода §146, п. 2, 1
Непи́йвода §36, п. 1, 4
Непи́йпиво §36, п. 1, 4
непоко́їтися §44, п. 2, 5
не по-на́шому §44, п. 1, 7
непору́шно §44, п. 2, 5
непохи́тний §44, п. 2, 5
непохи́тно §44, п. 2, 5
непра́вда §44, п. 2, 7
непримире́нний §29, п. 3, 1
несамови́то §44, п. 2, 5
несказа́нний §29, п. 3, 1
нескінче́нний §29, п. 3, 1
неспа́вити §44, п. 2, 5
не спа́вити §44, п. 2, 5
несмілу́вий §44, п. 2, 7
несподі́ванка §44, п. 2, 7
нести́ §9, п. 1, 1, е
Не́стор Літопи́сець §49, п. 1
нестя́митися §44, п. 2, 5
нестя́мний §44, п. 2, 5
несу́ §1
не сього́дні-за́втра §35, п. 5, 3
не тре́ба §44, п. 1, 7
Нетудиха́та §146, п. 2, 2
не́ук §44, п. 2, 5
не́хворощ §30, п. 1, 3, прим.
Нехоро́шев §144, п. 3, 3
не́хотя §44, п. 2, 7
не цілко́м §44, п. 1, 7
Нечу́й-Леви́цький §146, п. 3, 2
Нечу́й-Леви́цький §146, п. 4
Нечу́й-Леви́цький §49, п. 1
Ні́жин §153, п. 1
ні́жинський §153, п. 1
Ни́жній Но́вгород §151, п. 2, 2
Ни́жня Тунгу́ска §150, п. 1, 1
нижньогі́рський §35, п. 1
Нижньодуна́йська низовина́ §154, п. 2, 1, прим.
Нижньокили́мськ §154, п. 2, 1
ни́жче §20
ни́жчий §20
низовина́ §154, п. 2, 1, прим.
низьки́й §20
низькоопла́чуваний §40, п. 1, 4
низькопродукти́вний §40, п. 1, 2
Ники́форов §144, п. 7, 3, б
ни́рка §129, І, п. 6
Ничи́пір §143, п. 2, прим. 1
ні §44, п. 1, 8
ні́би §43, п. 1
ні́бито §43, п. 1
ні в ко́го §44, п. 1, 9
ні в я́кому §44, п. 1, 9
ні́готь §9, п. 3, 1, а
ні́де §44, п. 2, 9
ніде́ §44, п. 2, 9
ні до ко́го §44, п. 1, 9
ні до чо́го §44, п. 1, 9
ніж §43, п. 1
ні́женька §9, п. 3, 1, в
ні́женька §10, п. 1
ні́женька §32, п. 9
ні́жка §9, п. 3, 1, б
ні́жка §14, п. 1
ні за́ що §44, п. 1, 9
ні за що́ §44, п. 1, 9
нізащо §44, п. 2, 9
нізві́дки §44, п. 2, 9
нізві́дкіля́ §44, п. 2, 9
ні з ки́м §44, п. 1, 9
Нікара́гуа §140
нікуди §44, п. 2, 9
нікого §44, п. 2, 9
Ніколаєв §144, п. 7, 3, б
Ніколаєвськ-на-Аму́рі §149, п. 4, 3, б

ні́коли §44, п. 2, 9
нікóли §44, п. 2, 9
Нікóль §140, прим.
Нікі́тін §144, п. 7, 3, б
Ніл §129, І, п. 4
німе́цький §22, 1
Німе́ччина §22, 1
ні́мфа §49, п. 7, 2, прим. 1
ні на гріш §41, п. 2, 1
ні на́ що §44, п. 1, 9
ні на що́ §44, п. 1, 9
нінáщо §44, п. 2, 9
ні на я́кому §44, п. 1, 9
«нісáн» §58, п. 2
ніскі́льки §44, п. 2, 9
нітрóхи §44, п. 2, 9
ніхтó §44, п. 2, 9
Ні́цца §128, п. 3
ніч §9, п. 1, 1, а
ніч §30, п. 1, 3
нічиї́м §44, п. 2, 9
нічи́й §44, п. 2, 9
нічни́й §21
нічóго §44, п. 2, 9
ні́ша §129, І, п. 6
ніщó §44, п. 2, 9
ні́як §44, п. 2, 9
ніякий §44, п. 2, 9
ніякому §44, п. 2, 9
Ні́кополь §148, прим.
ні́куди §44, п. 2, 9
На́льчик §149, п. 4, 3, а
Но́белівська пре́мія §49, п. 9, 3
Но́белівська пре́мія §57, п. 3
Нова́ Зела́ндія §50, п. 1
нова́ція §128, п. 2
нове́ла §121, п. 1, 1
Нови́й Заві́т §53, п. 4
Нови́й рік §52, п. 1
Нови́й Сад §150, п. 1, 1
Нови́й Сад §154, п. 1, 1
Нове́ Ме́сто §149, п. 1
Нове́ Мі́сто §154, п. 1, 1
Нове́ Мі́сто §154, п. 2, 6
Нововолúнськ §154, п. 2, 1
Новогра́д-Волúнський §152, п. 4, 2
новозаснóваний §40, п. 1, 4
новоірла́ндський §3, прим.
новоміськи́й §154, п. 2, 6
новоміща́ни §154, п. 2, 6
Новомли́нівська сільра́да §50, п. 8
Новосиби́рськ §154, п. 2, 1
Новосиби́рські острови́ §154, п. 2, 1, прим.
Новосі́лки-на-Дніпрі́ §154, п. 3, 5
новосі́лківський-на-Дніпрі́ §154, п. 3, 5
Новосьóлов §144, п. 4, 2
новоутвóрений §40, п. 1, 4
нога́ §9, п. 1, 1, б
нога́ §9, п. 1, 2
нога́ §14, п. 1
ножетрима́ч §35, п. 2, 3
нóжичок §32, п. 8
ножі́вка §32, п. 12
Нойба́уер §136, п. 1
Нойбра́нденбург §136, п. 1
норд-ве́ст §36, п. 2, 2, в
норд-óст §36, п. 2, 2, в
норд-óстовий §40, п. 2, 1
Нортга́йм §136, п. 1
носи́ти §32, п. 5
носі́ння §9, п. 3, 4
носі́ння §32, п. 5
носóк §9, п. 3, 5, а
носорі́г §9, п. 3, 5, д
носорі́г §36, п. 1, 3
нота́ція §128, п. 2, прим.
Не́стір §143, п. 2, прим. 1
НТШ §63, п. 9
нульови́й §33, п. 6
Нур ад Дін §49, п. 2

Нур ед Дін §146, п. 1, 4
Нур ед Дін §147, п. 3
нуреддінівський §147, п. 3
нéхтувати §44, п. 2, 5
нáціє- §36, п. 2, 4
Ні́цца §153, п. 2, 2
ні́ццький §153, п. 2, 2
Нью-Йóрк §154, п. 3, 4
Нью-Йóрк §154, п. 3, 6, прим. 1
ньюйóрківці §154, п. 3, 6, прим. 1
нью-йóркський §154, п. 3, 4
нью-йóркський §154, п. 3, 6, прим. 1
Ньютóн §139, п. 1, 1
нянька §27, п. 2
няньчин §27, п. 2
няньчити §27, п. 2

О

об §152, п. 1
обáбіч §41, п. 1, 8
оббúти §29, п. 1, 1
оберлейтенáнт §35, п. 4, 4
обермáйстер §35, п. 4, 4
оберофіцéр §35, п. 4, 4
оберпрокурóр §35, п. 4, 4
Об'éднання співмéшканців багатоквартúрних будúнків «Наш дім» §54, п. 4
об'єм §7, п. 4
óбік §41, п. 1, 2
обúруч §41, п. 1, 8
óбіч §41, п. 1, 2
об'їхати §3
óбласть П'ємóнт §50, п. 9
обл. — область; обласний §62, п. 1
оборíг §9, п. 2, 3
обпалúти §31, п. 2
обробíток землі §51, прим.
обтрусúти §31, п. 2
оввá §29, п. 4
овéс §9, п. 1, 1, ґ
Овíдій §129, І, п. 3
овочéвий §33, п. 6
овочесхóвище §35, п. 2, 3
огірóк Корольóк §59, п. 3
огнéнний §29, п. 3, 2
ого-го-гó §35, п. 5, 4
Одáрка §22, 5
Одáрчин §22, 5
одвíку §41, п. 1, 2
одéржати §1
Одéський держáвний літератýрний музéй §54, п. 3
одúн в одúн §41, п. 2, 2
одинáдцять §38, п. 1, 1
Одинцóв §144, п. 7, 3, б
однúм однá §35, п. 5, 2, прим.
однодéнний §35, п. 2, 1
Одáрка §143, п. 1, прим. 2
Одéса §148
Одéса §152, п. 1
Одéса §153, п. 2, 3
одéський §153, п. 2, 3
оз. Бíле §149, п. 1, 3
óзеро Свíтязь §50, п. 1
оз. Ільмéнь §149, п. 4, 1, а
оз. Колвúцьке §149, п. 4, 3, д
оз. — озеро §62, п. 1
оз. Селігéр §149, п. 4, 1, в
ой-ой-óй §35, п. 5, 4
Окайóмов §144, п. 4, 1
окаянний §29, п. 3, 2
О'Кéйсі §146, п. 1, 4, прим. 1
О'Кóннор Мак-Магóн §146, п. 1, 4, прим. 1
окóлиця §21
окóличний §21
окрíм §42, п. 1, 2
округлояйцеподíбний §40, п. 1, 4, прим. 2
Оксáна §143
Окуджáва §142, п. 1, прим. 3

О́лдос §133
Олександро́вич §141
Олексі́єнко §141
Олексі́єва §33, п. 6
Олексі́єнко §32, п. 9
Олексі́їв §33, п. 6
Олексі́йович §32, п. 11
Олекса́ндр §144, п. 1
олекса́ндро-па́щенківський §154, п. 3, 2
Олекса́ндро-Па́щенкове §154, п. 3, 2
Олефі́р §143, п. 2, прим. 1
олів'е́ць §9, п. 3, 1, а
олі́їстий §33, п. 5
олімпі́йська меда́ль §57, п. 2
Олімпі́йські і́гри §52, п. 2
Оліїникова Слобода́ §154, п. 3, 6
оліїниково-слобідськи́й §154, п. 3, 6
О́ломоуць §151, п. 2, 1
Оло́нець §151, п. 2, 1
Оле́ній (*острів*) §150, п. 1, 1
О́львія §152, п. 1
О́льга §143, п. 1, прим. 1
О́льга §22, 5
Ольго́піль §148, прим.
Ольго́піль §154, п. 2, 5
ольго́пільський §154, п. 2, 5
О́льжин §22, 5
О́льстер §121, п. 1, 2
Они́ська §22, 4, прим.
Они́сько §22, 4
Они́сьчин §22, 4, прим.
Они́щенко §22, 4
Онищу́к §22, 4
онколіка́рня §35, п. 4, 2
ООН §61, п. 2
оо́нівський §61, п. 2
о. — *острів, отець* §62, п. 1
о́пера «Травіа́та» §55, п. 3
Опо́ле §149, п. 1
о́пліч §41, п. 1, 2
Організа́ція економі́чного співробі́тництва і ро́звитку §54, п. 1
Організа́ція Об'є́днаних На́цій §54, п. 5, прим. 1
органі́чний §33, п. 2
о́рден Держа́ви §57, п. 1
о́рден «За до́блесну ша́хтарську пра́цю» §57, п. 1, 1
о́рден «Золота́ Зі́рка» §57, п. 1, 2
о́рден кня́зя Яросла́ва Му́дрого §57, п. 1
о́рден «Ма́ти-геро́їня» §57, п. 1, 1
о́рден Свобо́ди §57, п. 1
оре́л §9, п. 3, 5, а
Оре́хово-Зу́єво §149, п. 1, 3
Оре́хово-Зу́єво §150, п. 1, 2
Оре́хово-Зу́єво §152, п. 5
Оре́хово-Зу́єво §154, п. 3, 1
оре́хово-зу́євський §154, п. 3, 1
оркє́стр «Віртуо́зи Ки́єва» §54, п. 5
Оре́л §149, п. 2, 2
Оре́л §152, п. 1
Оре́л §153, п. 2
О́рлов §150, п. 1, 3
орло́вський §153, п. 2
орли́ний §33, п. 4
ортодо́кс §123
ортопеди́чний §33, п. 2
ортопе́дія §123
О́свальд Бу́ргардт §49, п. 1
освіти́й §33, п. 1
освіти́нський §27, п. 2
Осе́л §49, п. 7, 3
осети́н §153, п. 1
осети́нський §153, п. 1
Осипо́вичі §149, п. 4, 3, д
осі́нній §29, п. 1, 3
о́сінь §9, п. 1, 1, а
осінь §29, п. 1, 3
О́сло §121, п. 1, 1
Осма́н-паша́ §147, п. 4, 2

основни́й §9, п. 3, 5, е
осо́ба §9, п. 1, 1, б
Оссіа́н §129, І, п. 2
оста́ннє §4, п. 2
Остро́вська §144, п. 11
Остро́вський §144, п. 10
Остро́вський §144, п. 11
Остро́г §153, п. 2, 1
остро́зький §153, п. 2, 1
о́стрів §50, п. 1
острові́ Корале́ви Шарло́тти §50, п. 2
острові́ Свято́ї Трі́йці §50, п. 2
остюкува́тий §33, п. 7
ось-о́сь §41, п. 3, 5
ота́к §29, п. 1, 1, прим.
ота́к §41, п. 1, 1
отаки́й-то §44, п. 3, 1
ота́м §29, п. 1, 1, прим.
ота́м §41, п. 1, 1
отепе́р §29, п. 1, 1, прим.
о́тже §43, п. 1
о́тже ж §43, п. 2, 1
ото́ді §29, п. 1, 1, прим.
ото́ж §43, п. 1
ото́й §29, п. 1, 1, прим.
оту́т §29, п. 1, 1, прим.
оту́т §41, п. 1, 1
Охти́рка §148
ох-хо-хо́ §35, п. 5, 4
оце́й §29, п. 1, 1, прим.
очеви́дно §41, п. 1, 8
очі́кований §34, п. 1
очі́кування §11, п. 2
очі́кування §34, п. 1
очі́кувати §11, п. 2
очі́кувати §34, п. 1
ощадкни́жка §35, п. 4, 1

П

па §140
па́вза §131
Павло́ §131
Па́влов §9, п. 3, 5, г
па́вловський §9, п. 3, 5, г
павути́ння §32, п. 6
пагіне́ць §5
Па-де-Кале́ §154, п. 3, 5
Па-де-Кале́ §50, п. 2, прим.
Пак Вансо́ §49, п. 3
Пакиста́н §129, ІІІ, п. 6
Пак Чіво́н §146, п. 1, 6
Пала́у §140
пала́ц §27, п. 7
палацо́вий §33, п. 6
пала́ц Пото́цьких §55, п. 2, прим.
палеозо́йська ера §52, п. 2, прим. 3
палеолі́т §52, п. 2, прим. 3
Пале́рмо §121, п. 2
Палести́на §129, ІІІ, п. 5
па́лець §26, п. 1, 1
Пала́жка §143, п. 1, прим. 1
па́ливо §32, п. 2
Пали́цин §144, п. 7, 3, г
пальто́ §140
па́льці §26, п. 1, 3
па́м'ятник Володи́миру Вели́кому §55, п. 2, прим.
панамерика́нський §35, п. 4, 2
Пана́мський переши́йок §50, п. 1
Пан Гімы́н §49, п. 3
пан'європе́йський §7, п. 4
пан-Євро́па §35, п. 4, 2, прим.
Панібудьла́ска §142, п. 1
Панібудьла́ска §146, п. 2, 2
Панкра́тьєв §144, п. 13, 1, а
панно́ §128, п. 1
Пана́с Ми́рний §146, п. 1, 2
Па́нченко §27, п. 6
Па́па Ри́мський §53, п. 6
папі́р §9, п. 2, 6, прим.
па́пка §9, п. 2, 1, прим. 2
Па́пуа §140
паранó́я §126

параолімпі́єць §35, п. 4, 2
Пара́ска §22, 4, прим.
Пара́счин §22, 4, прим.
парашу́т §130, п. 2
парвеню́ §140
Пари́ж §153, п. 2, 1
пари́зький §153, п. 2, 1
Пари́зька комуна́ §52, п. 1
пари́рувати §34, п. 3
парі́ §129, І, п. 5
парі́ §140
парла́мент §54, п. 5, прим. 3
Парна́с §50, п. 5, прим.
па́росток §9, п. 3, 5, а
Пара́ска §143, п. 1, прим. 2
парті́йний §129, І, п. 2
па́ртія війни́ §54, п. 2
па́ртія ми́ру §54, п. 2
па́рубок §19, п. 1, 1
парува́ти §34, п. 3
Па́сіка §51
па́смо §27, п. 3, прим.
Пасте́р §132
пасту́х §14, п. 2
патроне́са §32, п. 4
патр. — *патріарх* §62, п. 1
Па́уелл §133
па́уза §131
Па́уль §131
паці́єнт §130, п. 1
паяц §27, п. 7
пі́вдень §36, п. 1, 6, прим.
п/в (*поштове відділення*) §62, п. 4
пе́вність §9, п. 1, 1, а
педаго́г §5
педа́ль §121, п. 1, 2
педанти́зм §32, п. 14
педуніверсите́т §35, п. 3, 2
Пежо́ §140
пейзажи́ст §32, п. 14
пейзажи́ст-худо́жник §37, п. 1, 3
пекти́ §14, п. 3
Пеле́ §121, п. 2
пе́лех §9, п. 2, 3
Пе́лл-Ме́лл §134
пе́нні §128, п. 1
Пенсільва́нія §128, п. 3, прим.
пенсне́ §140
пеньо́к §32, п. 13
первіснообщи́нний §40, п. 1, 2
Перебу́йніс §36, п. 1, 4
переве́ршувати §11, п. 2
перевір §27, п. 1
перев. — *переважно* §62, п. 1
пе́ред §9, п. 2, 3
передньобокови́й §35, п. 1
передплати́ти §31, п. 2
передусі́м §41, п. 1, 6
передча́сний §31, п. 2
переіна́кшити §3, прим.
перекону́вати §11, п. 1
Перекотипо́ле §146, п. 4
перекоти́по́ле §36, п. 1, 4
Перелі́сник §49, п. 7, 3
перелеті́ти §11, п. 2
перелі́та́ти §11, п. 2
перемальо́вуваний §34, п. 2
перемальо́вування §34, п. 2
перемальо́вувати §34, п. 2
перемо́га §12, п. 1
перемо́га §21
перемо́жець §32, п. 3
перемо́жний §21
перео́р §9, п. 3, 5, ґ
пери́стий §33, п. 5
пері́стий §33, п. 5
Пере́мишль §153, п. 2, 3, прим. 1
пере́мишльський §153, п. 2, 3, прим. 1
Пе́рсія §50, п. 8
пе́рсня §28
пе́рстень §28
Пе́рська зато́ка §50, п. 1
Перу́н §53, п. 1

пестли́вий §28
Петро́ §143
Петра́ й Павла́ §53, п. 3
Петро́в §144, п. 2
Петрі́в §9, п. 1, 1, в
Петрі́вка §53, п. 3
Петро́ §33, п. 6
Петро́ва §33, п. 6
Петро́ве §33, п. 6
Петропа́влівка §154, п. 3, 2
Печ §153, п. 2, 3, прим. 1
пе́чений §14, п. 3
пече́ний §29, п. 3, 2, прим.
пе́чений §29, п. 3, 2, прим.
печиво́дський §154, п. 2, 3
пе́чиво §32, п. 2
Печи́води §154, п. 2, 3
п'є §7, п. 1
п'єдеста́л §138, п. 1, 1
п'ємо́ §4, п. 1
П'ємо́нт §138, п. 1, 1
П'є́тро §130, п. 1
Пєшко́вський §144, п. 3, 4
Пивова́ров §144, п. 7, 3, б
Пили́півка §53, п. 3
Пиля́єв §144, п. 7, 3, б
писа́в-писа́в §35, п. 5, 1
Пи́семський §9, п. 3, 5, е
писк §28, прим.
пи́снути §28, прим.
письме́нник §29, п. 1, 3
письмо́ §27, п. 3, прим.
пиха́ §21
пи́шний §21
піані́симо §128, п. 1
піані́симо §129, І, п. 6
піані́ст §32, п. 14
піа́р-кампа́нія §36, п. 2, 2, а
піа́р-а́кція §36, п. 2, 2, а
півобе́рт §36, п. 1, 6, прим.
піввідде́рний §40, п. 1, 8
пів відра́ §36, п. 1, 6, прим.
пів годи́ни §36, п. 1, 6, прим.
Півде́нно-Кавка́зька залізни́ця §50, п. 11, прим.
півде́нно-схі́дний §40, п. 2, 2, ґ
пі́вдень §35, п. 3, 1
півд.-зах. (*південно-західний*) §62, п. 3
Півде́нна Аме́рика §151, п. 2, 2
півде́нно-за́хідний §40, п. 2, 2, ґ
пів Євро́пи §36, п. 1, 6, прим.
півза́хист §36, п. 1, 6, прим.
пів Ки́єва §36, п. 1, 6, прим.
півкілограмо́вий §40, п. 1, 8
півкілометро́вий §40, п. 1, 8
півко́ло §36, п. 1, 6, прим.
півку́ля §36, п. 1, 6, прим.
пів лі́тра §36, п. 1, 6, прим.
півлі́тра §36, п. 1, 6, прим.
півлітро́вий §40, п. 1, 8
півмі́сяць §36, п. 1, 6, прим.
пів мі́ста §36, п. 1, 6, прим.
Півні́чний морськи́й шлях §50, п. 11
Півні́чний по́люс §50, п. 1
півні́чно-за́хідний §40, п. 2, 2, ґ
півні́чно-схі́дний §40, п. 2, 2, ґ
півн.-сх. (*північно-східний*) §62, п. 3
Півні́чний Льодови́тий океа́н §151, п. 2, 2
Півні́чний по́люс §151, п. 2, 2
півова́л §36, п. 1, 6, прим.
пів огірка́ §36, п. 1, 6, прим.
півáркуш §36, п. 1, 6, прим.
пів а́ркуша §36, п. 1, 6, прим.
півóстрів §36, п. 1, 6, прим.
пів о́строва §36, п. 1, 6, прим.
півтора́ §38, п. 1, 1
півтораметро́вий §35, п. 2, 4
півтораметро́вий §35, п. 4, 5
пів Украї́ни §36, п. 1, 6, прим.
пів я́блука §36, п. 1, 6, прим.
пів я́ми §36, п. 1, 6, прим.

пів я́щика §36, п. 1, 6, прим.
під бо́ком §41, п. 2, 1
підборі́ддя §9, п. 3, 2, а
підв'яза́ти §7, п. 1, прим.
під го́ру §41, п. 2, 1
підда́шшя §30, п. 1, 1
підзо́листо-боло́тний §40, п. 2, 3
під'їзд §3
під'їхати §7, п. 4
під кіне́ць §42, п. 3
Підкуйму́ха §146, п. 4
Піднебе́сна §50, п. 6, прим.
Піднебе́сна імпе́рія §50, п. 6, прим.
піднесення §32, п. 5
підні́жжя §9, п. 1, 2
підпорядко́ваний §34, п. 1
підпорядкува́ння §34, п. 1
підпорядкува́ти §34, п. 1
підру́чник «Істо́рія Украї́ни» §55, п. 3
підря́д §41, п. 1, 2
під си́лу §41, п. 2, 1
підси́нювання §34, п. 1
підси́нювати §34, п. 1
підтри́мка §31, п. 2
під ча́с §42, п. 3
під'ю́дити §7, п. 4
пієте́т §129, I, п. 2
пі́зній §33, п. 1
пік §50, п. 1
Пікассо́ §140
піке́ §140
пікі́рувати §34, п. 3
пік Шевче́нка §50, п. 1
пілот §129, I, п. 6
пілю́ля §121, п. 1, 2
пі́р'я §7, п. 2
пісе́нь §26, п. 2, 2
піскува́тий §33, п. 7
пі́сля то́го як §43, п. 2, 2
пісня́р §33, п. 6
пісняре́ва §33, п. 6
пісняре́ве §33, п. 6
пі́сня «Стої́ть гора́ висо́кая» §55, п. 3
пісо́к §22, 2
пісо́к §22, 3
піфаго́рова теоре́ма §49, п. 9, 3, прим. 2
піцика́то §128, п. 1
пішохі́д §9, п. 3, 5, д
пішохі́дний §9, п. 3, 5, д
піща́ний §22, 3
піщи́на §22, 2
Піща́не §149, п. 1, 3
Пйо́нтек §144, п. 9, 2
Па́йонк §144, п. 9, 2
Пйотро́вський §144, п. 5, 1
по́ки що §44, п. 1, 10
план §121, п. 1, 1
плане́та §51
пласки́й §26, п. 2, 1, а, прим.
Па́лацький §144, п. 11
пле́єр §121, п. 2
пле́єр §126
пле́нум §121, п. 2
плести́ §9, п. 1, 1, е
Плеще́єв §144, п. 3, 3
Плеще́єво §149, п. 1, 2
плея́да §126
плиско́ватий §33, п. 7
пліму́тро́к §59, п. 1
пли́тка §9, п. 3, 1, б
пліч-о́-пліч §41, п. 3, 5
пломбі́р §32, п. 14
пло́ский §26, п. 2, 1, а, прим.
пл. — площа §62, п. 1
Плю́ски §152, п. 2
плуг §14, п. 1
плужо́к §14, п. 1
плюск §28, прим.
плю́снути §28, прим.
пляж §121, п. 1, 2
Пе́нза §149, п. 1

По §133
По §140
по-ба́тьківськи §41, п. 3, 1
по-ба́тьківському §41, п. 3, 1
по́біч §41, п. 1, 2
поблизу́ §41, п. 1, 4
побо́їще §32, п. 10
по-бойово́му §41, п. 3, 1
по-брате́рськи §41, п. 3, 1
по-бра́тньому §41, п. 3, 1
по ба́тькові §41, п. 3, 1, прим. 2
побутові́зм §32, п. 14
по-ведме́жи §41, п. 3, 1
Повене́ць §151, п. 2, 1
пове́рх §41, п. 1, 2
20-поверхо́вий §40, п. 2, 4
повечі́р'я §53, п. 8
Пова́жська Би́стриця §154, п. 1, 1
повздо́вж §42, п. 1, 1
Повідомляємо Вам... §60, п. 2
пові́к §41, п. 1, 2
пові́к-ві́ки §35, п. 5, 2
по́вість §30, п. 1, 3, прим.
повітроду́в §35, п. 2, 3
повітрозабі́рник §35, п. 2, 3
повноголо́сся §9, п. 3, 2, а
пово́лі §41, п. 1, 2
повсю́ди §41, п. 1, 1
повсякча́с §41, п. 1, 8
по-генералгуберна́торському §41, п. 3, 1, прим. 1
погі́рдний §9, п. 2, 2
поголі́в'я §9, п. 3, 2, а
пого́рда §9, п. 2, 2
по-господа́рськи §41, п. 3, 1
по-господа́рському §41, п. 3, 1
подві́р'я §9, п. 1, 2
по дво́є §41, п. 2, 4
поде́куди §41, п. 1, 1
по́дорож §9, п. 2, 3
по́дорож §30, п. 1, 3
Подья́чев §144, п. 3, 3
пое́ма «Енеї́да» §55, п. 3
поета́пний §130, п. 1
поете́са §32, п. 4
по́за §42, п. 1, 2
позавчо́ра §41, п. 1, 1
позавчо́ра §41, п. 1, 7
поза́ду §41, п. 1, 2
по зако́ну §41, п. 2, 1
поза́торік §41, п. 1, 1
по-за́ячи §41, п. 3, 1
поздо́вжній §33, п. 1
позу́ція §129, III, п. 1
по змо́зі §41, п. 2, 1
по зна́кý §41, п. 2, 1
поінформо́ваний §34, п. 3
поінформува́ти §129, II, прим.
поінформува́ти §3, прим.
поінформува́ти §34, п. 3
по-і́ншому §41, п. 3, 1
по́їзд «Чорномо́рець» §58, п. 3
по-коза́цькому §41, п. 3, 1
поколиха́ти §14, п. 3
покоси́ти §16
поко́шений §16
Покро́вське §150, п. 1, 1
Покро́ва §53, п. 3
Поку́ття, Поліссся §50, п. 6, прим.
по-лати́ні §41, п. 3, 1
полу́драбок §36, п. 1, 6
Полеви́й §144, п. 11
Поло́зьєв §144, п. 13, 1, а
поліві́ка §32, п. 12
поліе́др §130, п. 1
поліе́лей §53, п. 8
полі́льник §32, п. 1
полімотива́ція §35, п. 4, 3
поліру́ва́ти §34, п. 3
полісахари́ди §35, п. 4, 3
полі́тико-економі́чний §40, п. 2, 2, б
полу́кіпок §36, п. 1, 6
полу́мисок §36, п. 1, 6

поло́ження §9, п. 2, 4
полта́вський §22, 2
Полта́вщина §22, 2
Полта́ва §152, п. 1
полюва́ти §34, п. 3
по-лю́дськи §41, п. 3, 1
поля́ни §49, п. 6
поля́рний §121, п. 1, 2
пома́лу §41, п. 1, 4
помі́ж §42, п. 1, 2
помічни́й §21
Пом'яло́вський §144, п. 12
по́над §42, п. 1, 2
понадпла́новий §31, п. 2
по-на́шому §41, п. 3, 1
по́ні §140
по-неме́цьки §26, п. 2, 1, а
по-неме́цькому §26, п. 2, 1, а
по́ночі §41, п. 1, 2
поняттє́вий §33, п. 6
пооди́нці §41, п. 1, 5
по́раний §29, п. 3, 2, прим.
попада́ §30, п. 1, 5, прим.
попгу́рт §35, п. 4, 2
попере́д §42, п. 1, 2
по-пе́рше, по-дру́ге, по-тре́тє §41, п. 3, 2
попідвіко́нню §30, п. 1, 4
попідти́нню §30, п. 1, 4
попідти́нню §41, п. 1, 7
по́пліч §41, п. 1, 2
попму́зика §35, п. 4, 2
по пра́ві §41, п. 2, 1
по́при §42, п. 1, 2
попурі́ §129, І, п. 5
пора́дниця §32, п. 4
поріг §9, п. 2, 3
поро́жній §33, п. 1
по́рох §9, п. 2, 3
пор. — порівняй, порівняйте §62, п. 1
порски́й §26, п. 2, 1, а, прим.
порт О́львія §50, п. 13
Порт-о-Пре́нс §50, п. 2, прим.
портре́т Му́соргського робо́ти Ре́піна §55, п. 2, прим.
портьє́ §130, п. 1
по́руч §41, п. 1, 2
по́ряд §41, п. 1, 2
поса́джений §15
посади́ти §15
по-сво́єму §41, п. 3, 1
посе́ре́д §42, п. 1, 2
посере́дині §41, п. 1, 2
по си́лі §41, п. 2, 1
послідо́вно миролю́бний §40, п. 1, 4, прим. 1
по со́вісті §41, п. 2, 1
Посо́л Респу́бліки По́льща §56, прим. 3
по-соціалдемократи́чному §41, п. 3, 1, прим. 1
постача́льник §32, п. 1
постача́льно-збу́товий §40, п. 2, 2, а
по сусі́дству §41, п. 2, 1
по-сусі́дськи §41, п. 3, 1
по-сусі́дському §41, п. 3, 1
по су́ті §41, п. 2, 1
Потебня́нські чита́ння §49, п. 9, 3
поті́к §9, п. 3, 5, ґ
пото́п §9, п. 3, 5, ґ
пото́п §9, п. 3, 5, е
потребува́ти §11, п. 2
по тро́є §41, п. 2, 4
потро́ху §41, п. 1, 1
Потсда́мська уго́да §55, п. 1
поту́жний §33, п. 1
по-украї́нськи §26, п. 2, 1, а
по-украї́нськи §41, п. 3, 1
по-украї́нському §26, п. 2, 1, а
по-украї́нському §41, п. 3, 1
по-францу́зьки §26, п. 2, 1, а
по-францу́зькому §26, п. 2, 1, а
по-християнському §41, п. 3, 1

Почаївська лáвра §55, п. 2
почáсти §41, п. 1, 2
по чéрзі §41, п. 2, 1
по чéтверо §41, п. 2, 4
почíм §41, п. 1, 6
почóму §41, п. 1, 6
поч. — початок §62, п. 1
почуття́ §30, п. 1, 1
по щúрості §41, п. 2, 1
поя́снення §9, п. 3, 4
п. — пан; параграф; пункт §62, п. 1
П-подíбний §35, п. 5, 9
пп. — пани, панове; параграфи; пункти §62, п. 1
пóпри те що §43, п. 2, 2
правобережний §40, п. 1, 2
правóруч §41, п. 1, 8
Прáга §19, п. 1, 2
прáзький §19, п. 1, 2
прáпор §9, п. 3, 5, е
працездáтний §35, п. 2, 3
працівни́к §32, п. 1
Прáвдинськ §149, п. 4, 2, прим.
Прáга §152, п. 1
Прáга §153, п. 2, 1
прáзький §153, п. 2, 1
Пáрдубиці §149, п. 1, 3, прим.
прегáрний §31, п. 3
презавзя́тий §31, п. 3
президéнт §56, прим. 1
Президéнт Національної акадéмії нáук Украíни §56, прим. 3
Президéнт Сполýчених Штáтів Амéрики §56
Президéнт Украíни §56
презúдія §54, п. 6
презúрливий §31, п. 3
презúрство §31, п. 3
прекрáсний §31, п. 3
прем'éр §138, п. 1, 1
прем'éр-міні́стр §56, прим. 1
Прем'éр-міні́стр Канáди §56
прем'éр-міні́стр §36, п. 2, 2, в
преміумклáс §35, п. 4, 3
премýдрий §31, п. 3
преосвящéнний §31, п. 3
препогáно §31, п. 3
преподóбний §31, п. 3
преподóбний Серафúм Сарóвський §53, п. 2, прим. 1
пресвіт. — пресвітер §62, п. 1
Пресвятá Богорóдиця §53, п. 2, прим. 1
пресконферéнція §35, п. 4, 2
престóл §31, п. 3
префектýра Тоя́ма §50, п. 9
Пречúста Дíва §53, п. 2
пречудóво §31, п. 3
Приазóв'я §50, п. 6, прим.
приамудар'íнський §154, п. 3, 3
прибережний §31, п. 3
прибíгти §31, п. 3
Прибúлкін §144, п. 7, 3, в
прибóрканий §31, п. 3
прибóркати §31, п. 3
прибудóваний §31, п. 3
прибудувáти §31, п. 3
привáбити §31, п. 3
привáбливий §31, п. 3
привілейóваний §8, п. 1, 1
Привóлжя §149, п. 4, 3, ґ
Привáлов §144, п. 7, 3, в
привселюдно §41, п. 1, 8
прúгірок §31, п. 3
Придніпрóвська залізни́ця §50, п. 11
приіссиккýльський §154, п. 3, 6, прим. 2
приіссиккýльці §154, п. 3, 6, прим. 2
прийдéшній §33, п. 1
Прикýмськ §149, п. 4, 3, ґ
прикордóнний §31, п. 3
прикрути́ти §31, п. 3

прикру́чений §31, п. 3
прила́ддя §27, п. 5
Прилу́ки §152, п. 2
Прилу́ки §153, п. 2, 2
прилу́цький §153, п. 2, 2
Приміськи́й вокза́л §50, п. 13
Примо́р'я §149, п. 4, 3, ґ
при́мула §121, п. 1, 1
прина́дний §33, п. 1
прине́сений §1
принцеса §56, прим. 2
при́п'ятський §27, п. 3
При́п'ять §27, п. 3
приро́дний §33, п. 1
при́стань Ржи́щів §50, п. 13
приста́ркуватий §31, п. 3
причепи́ти §11, п. 2
причіпля́ти §11, п. 2
причо́му §43, п. 1
пришви́дшення §31, п. 3
пришви́дшити §31, п. 3
прищеплювати §11, п. 2
при́язнь §30, п. 1, 3, прим.
при́ярок §31, п. 3
пр'і́звисько §31, п. 3
пр'і́звище §31, п. 3
пр'і́рва §31, п. 3
Про́кіп §143, п. 2, прим. 1
пров. — провулок §62, п. 1
програ́ма «Партне́рство зара́ди ми́ру» §55, п. 3
проґа́вити §6, п. 1
проєкт §126
проєкція §126
проза́їк §3
проза́їк §32, п. 1, прим.
прозаї́чний §33, п. 2
проїзд §28
проїзни́й §28
пройди́світ §36, п. 1, 4
Про́кіп §9, п. 2, 6, прим.
прокру́стове ло́же §49, п. 9, 3, прим. 2
Прокурату́ра мі́ста Ки́єва §54, п. 1
Прокоф'єв §144, п. 12
променисти́й §33, п. 5
Прометéй §123
промисло́вий §40, п. 2, 2, а
про́між §42, п. 1, 2
промі́нчик §27, п. 2
пропаганди́ст §19, п. 2
пропаганди́стський §19, п. 2
пропорці́йний §33, п. 1
проро́к §9, п. 3, 5, е
прор. — пророк §62, п. 1
проскоми́дія §53, п. 8
простити́ §11, п. 1
простити́ §17
протé §43, п. 1
протé §43, п. 1, прим.
прото́ка Лапéрузa §50, п. 1
професі́йно орієнто́ваний §40, п. 1, 4, прим. 1
проф. — професор §62, п. 1
профспі́лка §35, п. 4, 1
профспілко́вий §35, п. 4, 1
прощáти §11, п. 1
про́щений §17
При́п'ять §148
Про́стейов §150, п. 1, 3
Пéрська зато́ка §151, п. 2, 2
При́швін §144, п. 7, 3, в
Пéрше Садовé §154, п. 1, 3
Пршéров §150, п. 1, 3
пря́диво §32, п. 2
Пря́шів §150, п. 1, 3
Псалти́р §53, п. 4
Пи́сарев §144, п. 3, 3
Пи́сарев §144, п. 7, 3, б
псéвдо-Фáуст §35, п. 4, 2, прим.
псевдогромадя́нський §35, п. 4, 2
псевдоéфект §130, п. 1
псевдоісторичний §129, II, прим.

псевдонау́ка §35, п. 4, 2
Псков §152, п. 1
Пташи́нський §144, п. 8
Пе́тер §142, п. 3, прим. 1
по́тинський §153, п. 1
По́ті §153, п. 1
Публі́чне акціоне́рне товари́ство «Ві́нницький універма́г» §54, п. 4
Пугачо́в §144, п. 4, 3
пу́жально §27, п. 4
пу́жальце §27, п. 4
пусти́ти §16
пу́щений §16
Пе́чський §153, п. 2, 3, прим. 1
пшени́ця §10, п. 1
пшени́ця §21
пшени́ця «золотоколо́са» §59, п. 2
пшени́чний §21
Пу́шкін §144, п. 7, 1
Пу́шкіно §150, п. 1, 2
пшоно́ §10, п. 1
пу́ща-води́цький §154, п. 3, 1
Пу́ща-води́цький §40, п. 2, 1
Пу́ща-Води́ця §152, п. 5
Пу́ща-Води́ця §154, п. 3, 1
пюпі́тр §138, п. 2, 2
пюре́ §138, п. 2, 2
П'я́ста §7, п. 1
Пясе́цький §144, п. 12, прим.
п'ятдеся́т §38, п. 1, 1
п'ятдесятимільйо́нний §38, п. 1, 2
п'ятдесятито́нний §40, п. 1, 8
П'ятигі́рськ §149, п. 4, 3, г
П'ятигі́рськ §154, п. 2, 2
П'ятиха́тки §154, п. 2, 2
п'ятиха́тський §154, п. 2, 2
Пятру́сь Бро́вка §144, п. 1
п'ятсотдвадцятип'ятирі́ччя §35, п. 4, 5
п'ятсоттридцятити́сячний §38, п. 1, 2
п'ять §4, п. 1
п'ять §7, п. 1
П'ячене́нца §138, п. 1, 1
О́равець §142, п. 3, прим. 1

Р

Ра́ві §49, п. 8
рагу́ §140
ра́да §54, п. 6
Ра́да націона́льної безпе́ки та оборо́ни Украї́ни §54, п. 1
ра́дий-радісінький §35, п. 5, 2
ра́дити §15
ра́дій §129, І, п. 2
ра́діо §140
радіокомітет §35, п. 2, 4
радіокомітет §36, п. 1, 3
радіоспектрогеліогра́фія §36, п. 1, 7
радіофізи́чний §40, п. 1, 1
ра́дість §9, п. 1, 1, а
ра́дість §27, п. 3
ра́діус §129, І, п. 2
Радчу́к §27, п. 6
Ради́щев §144, п. 7, 3, г
7-разо́вий §40, п. 2, 4
раз у ра́з §41, п. 2, 2
райо́н §8, п. 1, 1
Рамбуе́ §126
Рамбуе́ §130, п. 1
Рамбуе́ §140
рандеву́ §140
ра́нішній §33, п. 1
ра́нній §33, п. 1
ранньости́глий §35, п. 1
Рафае́лева «Мадонна» §49, п. 9, 1
Рафае́ль §121, п. 1, 2
Рафае́ль §139, п. 1, 2
Рафае́ль §140
раціо́н §129, І, п. 2

раціона́льний §128, п. 2
р. Бере́зова §149, п. 2, 2
Ра́ва-Ру́ська §152, п. 4, 2
Ра́ва-Ру́ська §154, п. 3, 1
ра́ва-ру́ський §154, п. 3, 1
Ра́їч §144, п. 6
Рі́вне §148
Рі́вне §152, п. 3
Рі́вне §152, п. 3, прим.
Ру́га §153, п. 2, 1
Ру́гор Бородю́лін §144, п. 1
Ра́дич §144, п. 6
ра́діо- §36, п. 2, 4
Ру́дольштадт §154, п. 2, 5
Ра́домишль §153, п. 2, 3, прим. 1
ра́домишльський §153, п. 2, 3, прим. 1
реалі́зм §128, п. 2
реалі́зм §32, п. 14
реа́льний §128, п. 2
революціоне́р §129, I, п. 2
революція §121, п. 1, 2
революція §128, п. 2
регулюва́льник §32, п. 1
регуля́тор §121, п. 1, 2
реда́кторка §32, п. 4
ред. — редактор; редакція §62, п. 1
ре́дька §27, п. 3, прим.
реє́стр §130, п. 1
режи́м §129, III, п. 1
Ре́зерфорд §124
Ре́ймське Єва́нгеліє §55, п. 3, прим. 2
Рейн §136, п. 1
ре́квієм Мо́царта §55, п. 2, прим.
рекру́тський §22, 1
рекру́тчина §22, 1
ре́ктор §56, прим. 1
реля́ція §128, п. 2, прим.
ремесло́ §28, прим.
ремиґа́ти §6, п. 1
ремі́не́ць §9, п. 3, 1, а
ремісни́к §28, прим.
Ренеса́нс §52, п. 1
Рено́ §140
Рентге́н §132
рентге́н §49, п. 5
Реньє́ §139, п. 1, 1
репети́рувати §34, п. 3
репетува́ти §34, п. 3
респонде́нт §128, п. 2, прим.
респу́бліка §129, I, п. 6
Респу́бліка Болга́рія §50, п. 6
Респу́бліка Коре́я §50, п. 6
Республіка́нська па́ртія США §54, п. 2
ресторан «Ли́бідь» §54, п. 5
ре́тро §140
реформа́ція §128, п. 2
Ре́чиця §149, п. 1, 3
речови́й §33, п. 6
речові́зм §32, п. 14
Рі́єка §149, п. 4, 1, в
Ре́пін §144, п. 3, 4
Ржев §149, п. 1, 2
ри́зький §153, п. 2, 1
Рибако́в §144, п. 8
риба́лка — риба́лці, риба́лчин §26, п. 1, 3, прим.
риба́льство §26, п. 1, 3
рибокомбіна́т §35, п. 2, 1
Рив'єра §129, III, п. 4
Рив'е́ра §138, п. 1, 1
Ри́га §129, III, п. 4
Риджент-стрі́т §129, III, п. 4, прим. 1
ри́зький §129, III, п. 4
Ри́мсько-католи́цька це́рква §53, п. 5
Рись §142, п. 1, прим. 2
рись §142, п. 1, прим. 2
риф §129, III, п. 1
ришто́ваний §34, п. 1
ришто́вання §34, п. 1
риштува́ння §34, п. 1

риштува́ти §34, п. 1
рі́вень §9, п. 3, 1, а
ріе́лтор §129, І, п. 2
ріе́лтор §130, п. 1
Різдво́ §53, п. 3
різдвя́ний §7, п. 1, прим.
різдвя́ний §27, п. 3
Різдвя́ний піст §53, п. 3
різки́й §26, п. 2, 1, а, прим.
рі́зко §26, п. 2, 1, а, прим.
різноспрямо́ваний §40, п. 1, 4
різьба́р §27, п. 3
різьбя́р §27, п. 3
рік §21
рік у рі́к §41, п. 2, 2
рілля́ §30, п. 1, 2
Рі́о-де-Жане́йро §50, п. 2, прим.
Ріо-де-Жане́йро §154, п. 3, 5
Рі́о-Не́гро §50, п. 4, прим.
Рі́чард §129, І, п. 3
Рі́чард Ле́вове Се́рце §49, п. 9, 2
рі́чечка §32, п. 8
річни́й §21
125-рі́чний §40, п. 2, 4
90-рі́чний §40, п. 2, 4
750-рі́ччя §36, п. 1, 5, прим.
Рішельє́ §132
Ри́мський-Ко́рсаков §146, п. 3, 2
р-н (*район*) §62, п. 2
р. н. — рік народження §62, п. 1
робу́в-робу́в §35, п. 5, 1
ро́бить §26, п. 2, 3
робінзо́н §49, п. 5
робітни́к §9, п. 1, 2
робітни́ць §26, п. 2, 2
ро́блять §26, п. 2, 3
робо́та §9, п. 1, 2
Рогачо́во §149, п. 2, 3
родзи́нка §129, ІІІ, п. 1
Рожи́щенський райо́н §50, п. 8
розгі́н §9, п. 3, 5, ґ
розграфи́ти §18
роздорі́жжя §9, п. 3, 2, а
роззбро́їти §29, п. 1, 1
роззя́ва §29, п. 1, 1
розідра́ти §9, п. 2, 1
ро́зкіш §30, п. 1, 3
розм'я́кнути §7, п. 1, прим.
розри́в-трава́ §36, п. 2, 2, а
розтягну́ти §31, п. 2
ро́зтяг-стиск §36, п. 2, 1, б
розхита́ти §31, п. 2
ро́зчин §31, п. 2
роз'ю́шити §7, п. 4
р. Оленьо́к §149, п. 2, 2
роликопідши́пник §36, п. 2, 4
романі́ст §32, п. 14
рома́н «Сто ро́ків само́тності» §55, п. 3
романти́зм §32, п. 14
рома́нтик §32, п. 1, прим.
Ромни́ §152, п. 2
Рі́о-Не́гро §154, п. 3, 3
Россі́ні §129, І, п. 3
Россі́ні §140
Росто́в-на-Дону́ §152, п. 6
Росто́в-на-Дону́ §154, п. 3, 5
росто́вський-на-Дону́ §154, п. 3, 5
расти́ §9, п. 1, 1, е
Рось §148
рот §9, п. 2, 1, прим. 1
роя́ль §126
р. — рік; річка §62, п. 1
р/р (*розрахунковий рахунок*) §62, п. 4
рр. — роки §62, п. 1
ру́ський §153, п. 2, 3
Рти́щево §149, п. 4, 3, д
Ру́дбек §128, п. 4
Рудольф Ді́зель §129, І, п. 3
рудольшта́дтський §154, п. 2, 5
Руж'є́ §138, п. 1, 1
руї́на §129, ІІ
руї́на §3
рука́ §14, п. 1

Румýнія §50, п. 6
рум'я́ний §7, п. 1
Рум'я́нцев §144, п. 12
руса́лка §49, п. 7, 2, прим. 1
Руссо́ §128, п. 3
Русь §153, п. 2, 3
«Ру́ська пра́вда» §55, п. 3, прим. 2
Руф §140, прим.
ру́ченька §26, п. 2, 1, б
ру́чка §14, п. 1
рушни́к §21
рушни́ця §21
Р. Х. — Різдво Христове §62, п. 1
Рі́чард Ле́вове Се́рце §146, п. 1, 1
Рі́чард Ле́вове Се́рце §146, п. 5
Рі́чард Ле́вове Се́рце §147, п. 4, 1
Ре́чиця §151, п. 2, 1
Ре́чиця §152, п. 1
900-рі́ччя §36, п. 1, 5, прим.
Ро́щино §150, п. 1, 2
рюкза́к §138, п. 2, 2
рюкза́к §4, п. 2
Рю́мін §144, п. 12, прим.
рю́мсати §7, п. 2, прим.
рюш §138, п. 2, 2
рюш §4, п. 2
рябу́й §7, п. 2, прим.
ряд §4, п. 2
Рязáнь §151, п. 1, прим.
ря́сно §4, п. 2

С

Саарбрю́кен §137
Саваóф §53, п. 1
Са́вич §32, п. 11
Са́вівна §32, п. 11
Са́вович §32, п. 11
Савóя §126
сади́ти §15
Садóве товари́ство «Лісова́ поля́на» §54, п. 4
Са́зерленд §124
Саї́д §129, II
саквояж §126
Салóніки §152, п. 2
Салáсьєв §144, п. 13, 1, а
сам на са́м §41, п. 2, 2
самобу́тній §33, п. 1
самовихова́ння §35, п. 2, 1
самовчи́тель §35, п. 2, 1
самохі́д §9, п. 3, 5, д
самохі́д §36, п. 1, 1
самохі́дний §9, п. 3, 5, д
самохі́дний §40, п. 1, 1
самохі́ть §41, п. 1, 8
Сан- §50, п. 4
санітáрний день §52, п. 2
Санкт- §50, п. 4
Санкт-Га́ллен §154, п. 3, 4
Санкт-Петербу́рг §50, п. 4
Сан-Марті́н §146, п. 1, 4, прим. 1
Сан-Сальвадóр §154, п. 3, 4
Са́нта- §50, п. 4
Са́нта-Ба́рбара §50, п. 4
Сан-Франци́ско §50, п. 4
Сапу́н-горá §37, п. 1, 2
Сардúнія §129, III, п. 5
Сара́єво §150, п. 1, 2
Сара́єво §152, п. 3, прим.
Сату́рн §51
Са́уті §124
саяни §50, п. 12
Со́боль §144, п. 13, 1, в
сва́ха §12, п. 1
сва́ха §22, 5
сва́шин §22, 5
свекру́ха §33, п. 3
свекру́шин §33, п. 3
Свенци́цький §144, п. 9, 2
свердли́льно-довба́льний §40, п. 2, 2, а
свердли́льно-шліфува́льний §40, п. 2, 2, а
свиномáтка §35, п. 2, 3

свинопа́с §35, п. 2, 3
свинце́во-мі́дний §40, п. 2, 2, а
свиня́ §30, п. 1, 5, прим.
Свідзи́нський §144, п. 13, 2, прим. 1
свіжі́сінький §26, п. 2, 1, б
сві́жість §32, п. 3
свіжозру́баний §40, п. 1, 4
свіжоско́паний §40, п. 1, 4
Свір §152, п. 1
світ §27, п. 3
Світла́на §143
Світла́на §144, п. 1
світловодолікува́ння §36, п. 1, 7
світлопоглина́льний §40, п. 1, 3
Світоза́р §143, п. 2, прим. 2
Све́кор §142, п. 1
св. — святий §62, п. 1
сва́тівський §153, п. 2
Сва́тове §152, п. 3, прим.
Сва́тове §153, п. 2
Світи́язь §152, п. 1
Свьо́нтек §144, п. 9, 2
Свя́дек §144, п. 11
Свя́дек §144, п. 13, 2, прим. 1
свята́ великому́ченица Варва́ра §53, п. 2, прим. 1
Свята́ Трі́йця §53, п. 2
Свята́ Трі́йця §53, п. 2, прим. 1
Святве́чір §35, п. 4, 1
Свяге́ Письмо́ §53, п. 4
святи́й §50, п. 2
святи́й Пантелеймо́н §53, п. 2, прим. 1
Святі́йший Патріа́рх Ки́ївський і всієї Руси-Украї́ни, Католико́с-Патріа́рх усієї Гру́зії, Верхо́вний Архієпи́скоп (*Верхо́вний Архиєпи́скоп*) §53, п. 6
святко́вий §33, п. 6
свя́то §7, п. 1, прим.
свя́то §27, п. 3
свяще́нний §29, п. 3, 2
свяще́нник §29, п. 1, 3
с.-г. (*сільськогосподарський*) §62, п. 3
Си́дір §143, п. 2, прим. 1
с.-д. — соціал-демократ, соціал-демократичний §62, п. 3
се́бто §43, п. 1
Севасто́поль §148, прим.
Севасто́поль §154, п. 2, 5
севасто́польський §154, п. 2, 5
Севі́лья §129, І, п. 4
Севі́лья §139, п. 1, 1
Седа́н §50, п. 5, прим.
Се́длачек §144, п. 2
сейл §121, п. 1, 1
сейм §54, п. 5, прим. 3
секво́я §126
секрета́р §27, п. 1
секрета́р §56, прим. 1
се́ла §1
село́ Іва́на Франка́ §154, п. 1, 3
Се́лінджер §134
село́ Миха́йло-Коцюби́нське §154, п. 1, 3
село́ §1
село́ §9, п. 1, 1, б
село́ §9, п. 1, 2
сел. — селя́нський §62, п. 1
селян. — селя́нський §62, п. 1
селя́нський §27, п. 2
селянськ. — селя́нський §62, п. 1
Сем §134
семе́стр §127
Семиго́ри §154, п. 2, 2
семигі́рський §154, п. 2, 2
семиде́нний §35, п. 2, 4
семимілья́рдний §38, п. 1, 2
Семипала́тинськ §149, п. 4, 3, г
Семипі́лки §154, п. 2, 2
семипі́лківський §154, п. 2, 2
семиразо́вий §40, п. 1, 8

Семирі́чна війна́ §52, п. 1
Семе́н §143
Семе́н §144, п. 1
Семе́нов §144, п. 4, 2
Семе́ново §149, п. 2, 2
Семьо́ркін §144, п. 4, 2
Сен- §50, п. 4
сена́т §54, п. 5, прим. 3
сенберна́р §50, п. 12
Сен-Гота́рд §154, п. 3, 4
Сенке́вич §144, п. 2
Сенке́вич §144, п. 6, 2
Сен-Ло́ §50, п. 4
Сен-Сімо́н §146, п. 1, 4, прим. 1
Сент- §50, п. 4
Сент-Бе́в §146, п. 3, 2
Сент-Джо́нс §50, п. 4
Сент-Лу́їс §154, п. 3, 4
сеньйо́р §139, п. 1, 1
Серако́вський §144, п. 2
Сергі́ївна §32, п. 11
се́рде́нько §32, п. 9
серде́ць §26, п. 2, 2
серде́чний §21
серде́шний §21
се́ред §9, п. 2, 3
сере́дні віки́ §52, п. 2, прим. 3
середньоверхньоніме́цька §40, п. 1, 5
середньовічча §35, п. 1
середньовічча §52, п. 2, прим. 3
середньодобови́й §35, п. 1
середньонижньоніме́цька §40, п. 1, 5
серйозний §138, п. 2, 1
се́рфінг §122, п. 1
се́рфінг §135
се́рце §21
серць §26, п. 2, 2
Сесі́ль §140, прим.
се́сія §54, п. 6
се́сія Хмельни́цької міськра́ди §54, п. 6
Си́зрань §149, п. 5
Си́зрань §152, п. 1
Си́вий §49, п. 8
Сивоки́нь §146, п. 4
сива́ський §153, п. 2, 3
Сива́ш §153, п. 2, 3
Сиксти́нська капе́ла §55, п. 2
Сиктивка́р §149, п. 5
си́ла-силе́нна §35, п. 5, 2
силе́нний §29, п. 3, 1
силуе́т §129, I, п. 3
силуе́т §129, III, п. 1
сильнодійний §40, п. 1, 4
Симео́н §144, п. 6
симента́лка §50, п. 12
Симоне́нко §142, п. 1
симпо́зіум §54, п. 6
синаго́га §122, п. 1
Сине́льникове §152, п. 3, прим.
синьоо́кий §35, п. 1
си́ньо-си́ньо §35, п. 5, 1
синьоцві́т §36, п. 1, 2
синюва́тий §33, п. 7
Сираку́зи §153, п. 2, 1
сиракузький §153, п. 2, 1
Сиракузи §129, III, п. 6
Сирдар'я́ §154, п. 3, 3
Сирдар'я́ §50, п. 4, прим.
сирі́єць §129, III, п. 6
сирі́тство §19, п. 2
сирі́тський §19, п. 2
Си́рія §129, III, п. 6
сир «Королі́вський» §58, п. 1
сирова́р §35, п. 2, 1
сирота́ §19, п. 2
систе́ма §129, III, п. 1
ситро́ §140
си́тцевий §33, п. 6
Сициліія §129, III, п. 6
Сіа́м §129, I, п. 2
сі-бемо́ль §36, п. 2, 2, в
сі-бемо́льний §40, п. 2, 1
Сі́дней §129, I, п. 4

сіе́ста §130, п. 1
Сі́ллітоу §133
сіль §30, п. 1, 3
сільра́да §61, п. 1, 2
сільськи́й §9, п. 1, 2
сільськи́й §26, п. 1, 3
сільськогосподá рський §40, п. 1, 2
сім §9, п. 1, 1, а
сімдесятирі́ччя §35, п. 4, 5
сімсотсорокарі́ччя §35, п. 4, 5
Сімферо́поль §148, прим.
сім'ядо́ля §35, п. 2, 4
сім'япро́від §35, п. 2, 4
Сі́ндзо А́бе §49, п. 4
сіне́шній §33, п. 1
сінокі́с §36, п. 1, 1
Сіркó §49, п. 8
сірково́дневий §40, п. 1, 1
сі́ро-голуби́й §40, п. 2, 2, г
Сі Цзіньпі́н §49, п. 3
«СіЧ» §61, п. 3, прим. 3
Січесла́в §35, п. 2, 3
Скадо́вськ §153, п. 2
скадо́вський §153, п. 2
скаже́ний §29, п. 3, 2, прим.
ска́заний §29, п. 3, 2, прим.
сказа́ти §31, п. 1
скака́ти §11, п. 1
Скандина́вія §129, III, п. 5
скандина́вський §129, III, п. 5
Скандина́вські краї́ни §50, п. 7
Скандина́вський півóстрів §154, п. 1, 2
Скита́лець §144, п. 13, 2
скі́льки ж то §44, п. 3, 1, прим. 1
скла́сти §31, п. 1
ске́лелаз §35, п. 2, 3
сконструйо́ваний §34, п. 3
сконструюва́ти §34, п. 3
Скори́на §144, п. 8
Скорохо́д §146, п. 2, 3
ско́чити §11, п. 1
Ско́п'є §149, п. 1, 1
Ско́п'є §151, п. 1
скра́ю §41, п. 1, 2
скрипале́ва §33, п. 6
скрипале́ве §33, п. 6
скрипа́ль §32, п. 3
скрипа́ль §33, п. 6
скріпи́ти §31, п. 1
скульпту́ра «Мисли́тель» §55, п. 3
скупо́вуваний §34, п. 2
скупо́вування §34, п. 2
скупо́вувати §34, п. 2
слабконатя́гнутий §40, п. 1, 4
сла́ва Бо́жа §53, п. 2
Славу́тич §50, п. 6, прим.
сла́ти §28
сли́ва Зарі́чна ра́ння §59, п. 3
слівце́ §9, п. 3, 1, в
слід §27, п. 3
сліпоглухонімúй §40, п. 1, 5
сліпу́чо-бі́лий §40, п. 2, 2, г
«слобожа́нець» §58, п. 2
Слобожа́нщина §50, п. 6, прим.
слове́чко §9, п. 3, 1, в
слове́чко §32, п. 8
слова́к §153, п. 2, 2
словни́к §9, п. 3, 5, е
сло́во §9, п. 1, 1, б
«Сло́во і час» §61, п. 3, прим. 3
«Сло́во о полку́ І́горевім» §55, п. 3, прим. 2
слова́цький §153, п. 2, 2
Слуга́ з Добро́миля §146, п. 1, 1
Слуга́ з Добро́миля §146, п. 5
службо́вий §33, п. 6
смерть §9, п. 2, 2
Смирно́в §144, п. 7, 3, б
Смирне́нський §144, п. 11
сміттєзбира́льний §35, п. 2, 4
сміттєочисни́й §40, п. 1, 3
сміх §27, п. 3
смо́кінг §133

См́оллетт §128, п. 3
см́орід §9, п. 2, 3
смороди́на Софії́вська §59, п. 3
см — сантиметр §62, п. 1
смт. — селище міського типу §62, п. 1
см́уток §9, п. 2, 1
сніг §27, п. 3
Снігу́р §142, п. 1
Снігу́р §142, п. 1
Сніжи́нка §49, п. 8
сніп §27, п. 3
Сно́у §133
Сно́у §140
сно́уборд §133
Са́нта-Кла́ра §154, п. 3, 4
собо́р Сан-Ма́рко §55, п. 2, прим.
собо́р Свято́го Петра́ §53, п. 2, прим. 1
собо́р Свято́го Петра́ §55, п. 2, прим.
совеня́ §32, п. 7
Со́єр §126
соколо́нько §26, п. 2, 1, б
солда́тський §22, 1
солда́тчина §22, 1
солева́р §36, п. 1, 1
Солжени́цин §144, п. 7, 3, г
соли́рувати §34, п. 3
со́ло §121, п. 1, 1
солов'і́ §7, п. 1
солов'і́ний §33, п. 4
Солове́й §142, п. 1
Соловйо́в §144, п. 4, 1
Соловйо́в §144, п. 12
Соловйо́во §149, п. 2, 1
Соловйо́в §8, п. 1, 2
Соловйо́в-Сєдо́й §144, п. 11
со́лод §9, п. 2, 3
Соломі́ян §33, п. 3
Соломі́я §33, п. 3
соломоподрі́бнювальний §40, п. 1, 3
Соло́ха §143, п. 1, прим. 1
соль-діє́з §36, п. 2, 2, в
Соль-Іле́цьк §154, п. 3, 4
соль-іле́цький §154, п. 3, 4
Сомалі́ §129, I, п. 4
сомалійський §129, I, п. 4
сомельє́ §140
Сомко́ва Доли́на §154, п. 1, 1
сон §9, п. 2, 1
сон-трава́ §36, п. 2, 2, в
со́нце §21
со́нце §51, прим.
Сонце §51, прим.
сонцестоя́ння §35, п. 2, 4
со́нячний §21
со́няшник §21
сорокагоди́нний §40, п. 1, 8
сорокаде́нний §40, п. 1, 8
сорокарі́чний §35, п. 2, 4
сорокарі́чний §35, п. 4, 5
Сорокоду́би §154, п. 2, 2
сорокоду́бський §154, п. 2, 2
Со́тбі §124
со́тня §9, п. 2, 1
Софі́їн §33, п. 3
Софі́я §33, п. 3
Со́хо-сквер §154, п. 3, 4
соцзабезпе́чення §35, п. 4, 1
Соціа́л-демократи́чна па́ртія Украї́ни §54, п. 2
соціа́л-демократи́чний §40, п. 2, 1
соціалі́зм §129, I, п. 2
Соціалісти́чна Респу́бліка В'єтна́м §50, п. 6
соціа́л-патріоти́чний §40, п. 2, 1
соціа́л-пацифі́стський §40, п. 2, 1
соціа́льно акти́вний §40, п. 1, 4, прим. 1
соціа́льно небезпе́чний §40, п. 1, 4, прим. 1

соціа́льно свідо́мий §40, п. 1, 4, прим. 1
соціоло́гія §121, п. 1, 1
соціоло́гія §129, І, п. 2
соціосфе́ра §35, п. 4, 2
соцстра́х §9, п. 2, 5
соцстра́х §35, п. 4, 1
соцстра́хівський §9, п. 2, 5
соцстра́хівський §35, п. 4, 1
спа §140
спалахну́ти §31, п. 1
спа́м §134
спаніе́ль §59, п. 1
спасе́нний §29, п. 3, 2
Спаси́тель §53, п. 2
Спа́сівка §53, п. 3
Спас-Кле́пики §154, п. 3, 4
спектр §14, п. 3
спе́реду §41, п. 1, 2
спецви́пуск §9, п. 2, 5
спецви́пуск §35, п. 4, 1
спецзавда́ння §35, п. 4, 1
спецко́р §9, п. 2, 5
спецко́рівський §9, п. 2, 5
спецо́дяг §9, п. 2, 5
спец. — *спеціальний* §62, п. 1
спе́чений §14, п. 3
спе́чений §29, п. 3, 2, прим.
спирт §129, І, п. 6
спиртівка §32, п. 12
співавт. — *співавтор* §62, п. 1
співа́чка §32, п. 4
спідло́ба §41, п. 1, 7
спі́лка — *спі́лці, спілча́нський* §26, п. 1, 3, прим.
спі́льник §26, п. 1, 3
спи́нно-черевни́й §40, п. 2, 2, а
спо́вна́ §41, п. 1, 4
Сполу́чені Шта́ти Аме́рики §50, п. 6
спорти́вний клуб «Со́кіл» §54, п. 5
спортмайда́нчик §35, п. 4, 1
спостерегти́ §11, п. 2
спостеріга́ти §11, п. 2
споча́тку §41, п. 1, 2
спочатку §41, п. 1, 9, прим.
спра́вжній §33, п. 1
сприя́ння §32, п. 5
сприя́ти §32, п. 5
спросо́ння §30, п. 1, 4
спро́ста §41, п. 1, 4
спе́ршу §41, п. 1, 5
сп'яні́ти §7, п. 1, прим.
сп'я́ну §41, п. 1, 4
сп'ясти́ся §31, п. 1
срібна меда́ль §57, п. 2
ссавці́ §29, п. 4
сса́ти §29, п. 4
с. — *село; сторінка* §62, п. 1
ста́єнь §26, п. 2, 2
стака́то §128, п. 1
сталебето́н §36, п. 1, 3
сталерозливни́й §40, п. 1, 3
Становий (*хребет*) §150, п. 1, 1
станція метро «Академмісте́чко» §50, п. 14
ста́нція Усти́нівка §50, п. 13
Станюко́вич §144, п. 7, 3, г
Старий Зави́т §53, п. 4
староіндійський §3, прим.
Старокостянти́нів §154, п. 2, 1
Стара́ Плани́на §154, п. 1, 1
ста́ти §11, п. 1
стаття́ §30, п. 1, 2
Статут ООН §55, п. 1
стели́ти §28
Стенда́ль §142, п. 1, прим. 3
Степанчу́к §27, п. 6
Степа́нов §144, п. 2
Степа́н Ти́гряча Смерть §146, п. 1, 1
Степа́н Ти́гряча Смерть §146, п. 5
стерегти́ §9, п. 3, 3
стереоапарату́ра §35, п. 2, 4

стереоекра́н §36, п. 1, 3
Стеф'ю́к §7, п. 1
стильови́й §33, п. 6
сти́мул §129, III, п. 1
стира́ти §11, п. 2
сті́жо́к §9, п. 3, 1, а
сті́льки-то §44, п. 3, 1
Сто́їч §144, п. 6
Сто́лаць §151, п. 2, 1
стовбо́ватий §33, п. 7
стовкти́ §31, п. 1
стодвадцятип'ятирі́чний §40, п. 1, 8
сто́їк §129, II
Стокго́льм §128, п. 4
Столе́тов §144, п. 3, 4
столітро́вий §40, п. 1, 8
столя́рно-теслярський §40, п. 2, 2, а
стометро́вий §35, п. 2, 4
стоми́ти §18
стоп'ятдесятирі́ччя §36, п. 1, 5
сторі́нка §27, п. 3, прим.
сторі́ччя §30, п. 1, 1
сторі́ччя §35, п. 2, 4
сторі́ччя §35, п. 4, 5
сто́рож §9, п. 2, 3
сто́рож §33, п. 6
сто́рожева §33, п. 6
сто́рожеве §33, п. 6
сторона́ §9, п. 3, 2, а
сто́ртинг §54, п. 5, прим. 3
сторі́ччя §36, п. 1, 5
Стохі́д §148
стоя́ти §9, п. 1, 1, д
стоя́ти §11, п. 1
стравохі́д §9, п. 3, 5, д
Страсна́ п'я́тниця §53, п. 3
Страсни́й ти́ждень §53, п. 3
Страхоліссся §154, п. 2, 4
страхолі́ський §154, п. 2, 4
страше́нний §29, п. 3, 1
Стри́йський парк §50, п. 11
стри́мувати §1
о́стрів §154, п. 2, 1, прим.
Стріла́ §49, п. 8
стріле́ць §19, п. 1, 1
стрімголо́в §41, п. 1, 8
стрічкорі́з §36, п. 1, 1
Стра́сбург §153, п. 2, 1
стра́сбурзький §153, п. 2, 1
струмовимі́рювальний §40, п. 1, 3
стручо́к §32, п. 13
ст.-сл. — *старослов'янський* §62, п. 3
ст. — *станція; стаття; століття* §62, п. 1
ста́тус-кво §35, п. 5, 10
студе́нт §9, п. 2, 6
студе́нт §19, п. 2
студе́нтка §32, п. 4
студе́нтство §19, п. 2
студе́нтський §19, п. 2
Су-53 §35, п. 5, 5
суб'є́кт §126
субо́тник §52, п. 2
субо́тній §33, п. 1
суддя́ §30, п. 1, 2
суди́нно-капіля́рний §40, п. 2, 2, а
Суе́ц §27, п. 7
сузір'я §51
сузі́р'я Вели́кого Пса §51
су́ма §128, п. 1
Сунь Ятсе́н §146, п. 2, 5
супермо́дний §35, п. 4, 3
супермоде́ль §35, п. 4, 3
суперма́ркет §35, п. 4, 3
сусі́д §33, п. 6
сусі́дова §33, п. 6
сусі́дове §33, п. 6
суспі́льно кори́сний §40, п. 1, 4, прим. 1
суспі́льно необхі́дний §40, п. 1, 4, прим. 1

суспі́льно-політи́чний §40, п. 2, 2, а
суттє́вий §33, п. 6
суть §26, п. 1, 1
суфле́ §140
сухи́й §22, 5
Сухро́б §122, п. 4
Суе́ц §153, п. 2, 2
суе́цький §153, п. 2, 2
суши́ти §22, 5
сі́уші §129, I, п. 5
суши́льно-сортува́льний §40, п. 2, 2, а
сфотографува́ти §31, п. 1
схили́ти §31, п. 1
східнослов'я́нський §40, п. 1, 2
схід сонця §51, прим.
схо́джений §15
схо́дити §15
схопи́ти §11, п. 1
со́чинський §153, п. 1
Со́чі §153, п. 1
сі́уші-бар §36, п. 2, 2, г
Сьє́рра-Лео́не §130, п. 1
сьогó́дні §8, п. 2
сьогó́дні §27, п. 3
сьогó́днішній §33, п. 1
сьо́мий §8, п. 2
сьо́мий §26, п. 1, 2
Сю §140
сюди́ §4, п. 2
сюрреалі́зм §128, п. 2
сяк-та́к §41, п. 3, 4
Сян §148
Сяткó́вський §144, п. 11

Т

та §24, п. 4
та́бель §121, п. 1, 2
таблóїд §121, п. 1, 1
таджи́к §153, п. 2, 2
таджи́цький §153, п. 2, 2
Тажиба́єв §144, п. 7, 3, а
та ін. — *та інше* (*інші*) §62, п. 1
Таї́р §129, II
Таї́сія §123
та й §43, п. 2, 2
таки §44, п. 3, 1, прим. 2
так-о́т §44, п. 3, 1
такси́ст §129, III, п. 1
таксі́ §129, I, п. 5
таксі́ §140
так-таки́ §44, п. 3, 1
та́к-то §41, п. 3, 3
так що §43, п. 2, 2
таланови́тий §33, п. 7
Тамбо́в §153, п. 2
тамбо́вський §153, п. 2
тампліє́р §129, I, п. 2
танцюва́ти §27, п. 3
Тати́щев §144, п. 7, 3, г
Тбілі́сі §140
Тбілі́с §153, п. 2, 3
тбілі́ський §153, п. 2, 3
тве́рдження §9, п. 2, 4
Твердохле́бов §144, п. 3, 4
тві́тер §54, п. 7
твоє́ §4, п. 1
твої́ §3
тво́рення §9, п. 2, 4
творе́ць §9, п. 3, 5, а
Творе́ць §53, п. 2
тво́рчо §10, п. 2, 4, прим.
т-во — *товариство* §62, п. 1
т. д. — *так далі* §62, п. 1
теа́тр §123
теа́тр §127
теж §41, п. 1, 9, прим.
те ж §41, п. 1, 9, прим.
теї́н §129, II
Те́керей §128, п. 4
Те́кля §123
телеапарату́ра §36, п. 2, 4
телеграф §121, п. 2
телехро́ніка §35, п. 4, 2

те́мно-зеле́ний §40, п. 2, 2, г
те́мної но́чі §41, п. 2, 3
темнува́тий §33, п. 7
Те́ннессі §128, п. 3
Теодо́р §123
тео́рія §123
тепе́р §27, п. 1
тепловó́з §9, п. 3, 5, д
тепловó́з §36, п. 1, 1
теплообмі́нний §40, п. 1, 1
Тер-Казаря́н §146, п. 3, 5
термогідродина́міка §36, п. 1, 7
термо́метр §127
Терно́піль §148, прим.
Терно́піль §152, п. 1
Тер-Ованеся́н §146, п. 3, 5
терори́зм §32, п. 14
Тер-Петрося́н §146, п. 3, 5
терпу́г §12, п. 2
Теруе́ль §152, п. 1
теса́ти §11, п. 2
Тесса́лія §123
Те́тчер §134
течія́ Куросі́о §50, п. 11
т. зв. — *так званий* §62, п. 1
Тибе́т §129, III, п. 5
ти́ждень §28
тижне́вий §28
Тимофе́єв §144, п. 7, 3, б
тим ра́зом §41, п. 2, 3
ти́м-то §44, п. 3, 1
Тимчасо́вий у́ряд §54, п. 1
тимчасо́во §41, п. 1, 8
тимча́сом як §43, п. 2, 2
тим ча́сом §41, п. 2, 3
Тимі́ш §143, п. 2, прим. 1
тип §129, III, п. 1
тис. — *тисяча; тисячоліття* §62, п. 1
3-ти́сячний §38, п. 2
титáн §49, п. 7, 2, прим. 1
Тито́в §144, п. 7, 3, б
ти́хий-тихе́сенький §35, п. 5, 2
Тихоми́ров §144, п. 7, 3, б
Тихоре́цьк §149, п. 4, 3, в
ти́хо-ти́хо §35, п. 5, 1
Тиціа́н §144, п. 7, 3, а
Тичи́нине сло́во §49, п. 9, 1
ти́шком-ни́шком §35, п. 5, 2
ті́льки ж но §44, п. 3, 1, прим. 1
ті́льки-но §44, п. 3, 1
ті́льки що §44, п. 1, 10
т. ін. — *таке інше* §62, п. 1
тінь §142, п. 1, прим. 2
тінь §30, п. 1, 3
ті́тка §33, п. 3
ті́тчин §33, п. 3
ткач §19, п. 1, 1
то́ннокіломе́тр §36, п. 1, 3
то́бто §43, п. 1
товари́ство §19, п. 1, 3
Товари́ство винахі́дників та раціоналіза́торів України §54, п. 1
товари́ський §19, п. 1, 3
това́риш §19, п. 1, 3
това́риш §33, п. 6
това́ришева §33, п. 6
това́ришеве §33, п. 6
тоді́ як §43, п. 2, 2
тока́й §50, п. 12
Токма́к §152, п. 1
Толе́до §121, п. 2
Толста́ §144, п. 11
Толсто́й §144, п. 11
Толсто́є §150, п. 1, 1 прим.
том §9, п. 2, 6
тому́ що §43, п. 2, 2
Тома́шув-Мазове́цький §150, п. 1, 3
тонкоме́лений §40, п. 1, 4
тонкомі́рний §40, п. 1, 4
тонкорозпоро́шений §40, п. 1, 4
то́нна §128, п. 1
то́нший §27, п. 2

тонюсінький §26, п. 2, 1, б
Тóомінг §137
топме́неджер §35, п. 4, 3
топмоде́ль §35, п. 4, 3
топо́ленька §32, п. 9
То́ра §53, п. 4
торг §9, п. 2, 2
торгіве́ць §9, п. 3, 1, а
торгфло́т §9, п. 2, 5
торі́шній §21
Торквáто Тáссо §140
торфогні́й §36, п. 1, 3
торфоріз §35, п. 2, 1
торф'яни́й §7, п. 1, прим.
То Хоáй §49, п. 4
то́що §43, п. 1
Тáо Юаньмі́нь §146, п. 2, 5
те́пло- §36, п. 2, 4
Т-поді́бний §35, п. 5, 9
т. п.— тому подібне §62, п. 1
трáвень §9, п. 2, 1
травúчка §32, п. 8
традиці́йний §33, п. 1
траєкто́рія §126
траєкто́рія §130, п. 1
трáктор «Слобожáнець» §58, п. 2
транснаціонáльна корпорáція «Jysk» §54, п. 4
трать §26, п. 2, 3
трáтьмо §26, п. 2, 3
трáтьте §26, п. 2, 3
тре́тє §30, п. 1, 5, прим.
третúрувати §34, п. 3
Третьяко́в §144, п. 13, 1, а
тре́тя §30, п. 1, 5, прим.
тривідсóтковий §35, п. 4, 5
трио́кисень §35, п. 2, 4
трикілометро́вий §35, п. 2, 4
трикýтник §35, п. 4, 5
трúлер §124
тримáти §1
трині́жок §35, п. 2, 4
трипі́льська культýра §52, п. 2, прим. 3
Трипі́лля §148
Трипі́лля §154, п. 2, 2
трипудóвий §40, п. 1, 8
трúста §38, п. 1, 1
триáтомний §35, п. 2, 4
три-чотúри §35, п. 5, 3
триярусний §35, п. 4, 5
Трієст §129, III, п. 4, прим. 2
Трієст §130, п. 1
трієстський §129, III, п. 4, прим. 2
Трíйця §53, п. 2
тріск §28, прим.
тріснути §28, прим.
тріýмф §129, I, п. 2
Тріш §140
Трóїцьк §149, п. 4, 2
Трóїцьк §151, п. 2, 2
трлн (*трильйон*) §62, п. 1
троїстий §33, п. 5
Троїстий союз §50, п. 7
тýрок §153, п. 2, 2
троюрідний §35, п. 2, 4
Троянда §49, п. 7, 3
троянда «глорія-дей» §59, п. 2
Трубецькáй §144, п. 10
Трубецькúй §144, п. 10
Трубецькúй §144, п. 11
Трубíж §148
трубоклáд §36, п. 1, 1
трубопрóвід §9, п. 3, 5, д
трьох §8, п. 2
трьох §26, п. 1, 2
трьохмільярдний §38, п. 1, 2
трьохсóтий §38, п. 1, 2
трьохсотп'ятдесятиріччя §36, п. 1, 5
трьохсотріччя §35, п. 3, 1
трьохтúсячний §35, п. 3, 1
Тúса §148
Тетерів §148

Те́терів §153, п. 2
те́терівський §153, п. 2
т. — *том* §62, п. 1
т — *тонна* §62, п. 1
Ту-154 §35, п. 5, 5
Ту-154, Ан-22, Іл-62 §61, п. 3, прим. 4
Туапсе́ §140
туберкульоз §121, п. 1, 2
тугопла́вкий §40, п. 1, 4
тук-ту́к §35, п. 5, 4
Тулу́за §121, п. 1, 1
Тульчи́н §153, п. 1
тульчи́нський §153, п. 1
тума́н §29, п. 1, 3
тума́нний §29, п. 1, 3
Тума́нний Альбіо́н §50, п. 6, прим.
тума́нність §29, п. 1, 3
тума́нно; §29, п. 1, 3
тунгу́с §153, п. 2, 3
тунгу́ський §153, п. 2, 3
Тупи́й Ніж §146, п. 1, 1
Тупи́к §149, п. 4, 3, д
Турге́нєв §144, п. 2
туре́цький §22, 1
Туре́ччина §22, 1
турне́ §140
Турсунзаде́ §146, п. 3, 4, прим.
туре́цький §153, п. 2, 2
туте́шній §33, п. 1
ти́хо-ти́хо §41, п. 3, 5
Ту́шино §149, п. 4, 3, а
Ту́шино §153, п. 1
ту́шинський §153, п. 1
тьмя́ний §7, п. 1, прим.
тьмя́ний §27, п. 3
тьо́хкати §8, п. 2
тьо́хкати §26, п. 1, 2
тьох-тьо́х §35, п. 5, 4
Тьо́ркін §144, п. 4, 2
тю́гівець §61, п. 2
ТЮГом §61, п. 2
ТЮГу §61, п. 2
тюльпа́н Ре́мбрандта §59, п. 3
Тюме́нєв §144, п. 13, 1, в, прим.
тю́рки §153, п. 2, 2
тю́ркський §153, п. 2, 2
тюрма́ §27, п. 1
Тягни́бік §36, п. 1, 4

У

уайт-спірит §124
УАПЦ §63, п. 9
Уби́йво́вк §146, п. 2, 1
уби́к §41, п. 1, 2
уби́к §41, п. 1, 9, прим.
у бі́к §41, п. 1, 9, прим.
Уби́йвовк §36, п. 1, 4
убо́гий §19, п. 1, 2
убо́зтво §19, п. 1, 2
уболіва́льник §32, п. 1
ува́га §23, п. 3
у вагó́ні §23, п. 1, 4
(*у*) *вели́кому* §9, п. 1, 1, а
увертю́ра §23, п. 3
уве́чері §10, п. 1
уве́чері §41, п. 1, 2
у відповідь на Ваш запит... §60, п. 2
уві сні́ §41, п. 2, 1
у во́ду §23, п. 1, 4
уво́лю §23, п. 1, 4
уво́лю §41, п. 1, 2
у (*в*) *ра́зі* §42, п. 3
УВЧ-терапі́я, НВЧ-випромі́нювання §61, п. 3
у гва́рдії §23, п. 1, 4
у Гвінеї §23, п. 1, 4
У́глич §149, п. 4, 3, д
уго́лос §41, п. 1, 2
у горі́ §23, п. 1, 2
угорі́ §41, п. 1, 2
уго́ру §41, п. 1, 2
Уго́рщина §23, п. 3
Уго́рщина §50, п. 6

У́гля §6, п. 2
удáрник §23, п. 3
удáча §23, п. 3
у двері §23, п. 1, 4
удвóє §41, п. 1, 5
удвóх §41, п. 1, 5
удéнь §41, п. 1, 2
Удовичéнко §23, п. 3
удосконáлення §32, п. 5
удрýге §41, п. 1, 5
удóсвіта §41, п. 1, 7
Уéльс §124
Ýжгород §152, п. 1
у житі §23, п. 1, 1
узберéжжя §9, п. 3, 2, а
узберéжжя §23, п. 3
узбéк §153, п. 2, 2
узбéцький §153, п. 2, 2
узúмку §41, п. 1, 2
узнакú §41, п. 1, 2
укáз §23, п. 3
у Києві §23, п. 1, 5
уклáд §23, п. 3
Украї́на §23, п. 3, прим.
Украї́на §50, п. 6
Украї́на-нéнька §37, п. 1, 1
украї́нка §49, п. 6
Украї́нська грéко-католúцька цéрква §53, п. 5
Украї́нська лютерáнська цéрква §53, п. 5
Украї́нська православ'я §53, п. 5
Украї́нський музéй §54, п. 3
украй §41, п. 1, 2
Укрзалізнúця §61, п. 1, 1
Укрпрофрáда §61, п. 1, 1
укр. — український §62, п. 1
укýпі §41, п. 1, 2
у купі §41, п. 1, 9, прим.
улáд §41, п. 1, 2
улéсливий §28
у лісі §23, п. 1, 2
Улáн-Удé §154, п. 3, 3
улíтку §41, п. 1, 2
у Львові §23, п. 1, 4
ультимáтум §23, п. 3
ультраерóзія §130, п. 1
ультразвýк §35, п. 4, 3
ультрамодний §35, п. 4, 3
Ýманщина §27, п. 2
умúсний §28, прим.
умóва §23, п. 3
унáслідок §23, п. 1, 2
унáслідок §42, п. 1, 1
унúз §41, п. 1, 2
унизý §41, п. 1, 2
унічию́ §41, п. 1, 6
уночí §41, п. 1, 2
Ýнтер-ден-Лíнден-штрáсе §50, п. 5
унтерофіцéр §35, п. 4, 4
ун-т (*університет*) §62, п. 2
У Ну Мунг §146, п. 1, 6
упакóваний §34, п. 1
упакóвання §34, п. 1
упакувáння §34, п. 1
упакувáти §34, п. 1
упéнь §41, п. 1, 2
уперéд §41, п. 1, 2
уперéміш §41, п. 1, 3
уплáв §41, п. 1, 3
уплáч §41, п. 1, 3
упáм'ятку §41, п. 1, 3
уподóвж §41, п. 1, 7
уподóвж §42, п. 1, 1
у пóміч §41, п. 2, 1
упóперек §41, п. 1, 2
управá §23, п. 3
Управлíння освíти Шевчéнківської в мíсті Києві держáвної адмініструáції §54, п. 1
у присмéрку §23, п. 1, 3
упри́тул підíйшлú до юрбú §23, п. 1, 3

упродо́вж §42, п. 1, 1
упо́ру §41, п. 1, 2
упе́рше §41, п. 1, 5
ура́з §41, п. 1, 2
Ура́л §23, п. 3
Урба́на §135
Урба́нчик §144, п. 13, 2, прим. 1
уріве́ні §41, п. 1, 2
уро́зкид §41, п. 1, 3
уро́зліт §41, п. 1, 3
уро́зсип §41, п. 1, 3
уро́зтіч §41, п. 1, 3
уріве́нь §41, п. 1, 2
ура́нці §41, п. 1, 2
уручну́ §41, п. 1, 4
уре́шті §41, п. 1, 2
уря́д §41, п. 1, 2
Усвя́тцев §144, п. 3, 3
усе́ ж таки §44, п. 3, 1, прим. 1
усере́дині §41, п. 1, 2
усере́дині §41, п. 1, 9, прим.
у середи́ні §41, п. 1, 9, прим.
усе́-таки́ §44, п. 3, 1
усліду §41, п. 1, 2
усма́к §41, п. 1, 2
уста́лення §23, п. 3
устано́ва §23, п. 3
устано́влювати §11, п. 1
у стокра́т §41, п. 2, 1
у́стрій §9, п. 1, 1, а
у структу́рі §23, п. 1, 3
усту́п §23, п. 3
Усть-Каменого́рськ §154, п. 3, 4
усть-каменого́рський §154, п. 3, 4
утім §41, п. 1, 9, прим.
у тім §41, п. 1, 9, прим.
утім §41, п. 1, 6
утопія §23, п. 3
у́треня §53, п. 8
утре́тє §41, п. 1, 5
утрі́чі §41, п. 1, 1
утро́є §41, п. 1, 5
утро́є §23, п. 1, 3
утрьо́х §41, п. 1, 5
у т. ч. — у тому числі §62, п. 1
у фоє §23, п. 1, 4
у формуванні §23, п. 1, 4
у хвилях §23, п. 1, 4
у хвою §23, п. 1, 4
у ЦУМі §61, п. 2
учени́ця §32, п. 4
у́чень §10, п. 1
у́чень §32, п. 3
учи́тель §23, п. 1, 1
учи́тель-фі́зик §37, п. 1, 3
учителюва́ти §34, п. 1
учотирьо́х §41, п. 1, 5
учетве́ро §41, п. 1, 5
ущерть §41, п. 1, 2
уя́ва §23, п. 3

Ф

фа §140
фа́брика §129, III, п. 1
фавн §49, п. 7, 2, прим. 1
фа́вна §131
файл §121, п. 1, 1
фан-клу́б §36, п. 2, 2, а
Фарао́н §49, п. 8
Фара́х §140
фармпрепара́т §35, п. 4, 1
Фа́стів §9, п. 1, 1, г
Фатья́нов §144, п. 13, 1, а
фа́уна §131
Фа́уст §131
фахіве́ць §9, п. 3, 1, а
фая́нс §126
Фе́дін §144, п. 2
Фе́дір §143, п. 2, прим. 1
Фе́доров §144, п. 4, 2
Федера́ція незале́жних профспіло́к Украї́ни §54, п. 1
Фе́дір §32, п. 11, прим.

Фе́дорівна §32, п. 11, прим.
Фе́дорович §32, п. 11, прим.
Фе́дченко §27, п. 6
Федчи́шин §27, п. 6
Феєрба́х §126
феєрве́рк §126
феєрве́рк §130, п. 1
Фесса́лія §123
фе́я §49, п. 7, 2, прим. 1
Ф'є́золе §138, п. 1, 1
Филип §144, п. 6
фіа́лка §129, І, п. 2
фігури́стка §32, п. 4
фі́зик §32, п. 1, прим.
фі́зика §140
фі́зик-учи́тель §37, п. 1, 3
фізи́чний §129, ІІІ, п. 1
Фікрет-кизи́ §146, п. 3, 4
філе́ §130, п. 1
Філіппі́ни §152, п. 2
Філіппі́ни §153, п. 1
філіппі́нський §153, п. 1
філологи́ня §32, п. 4
фільм §139, п. 1, 2
фін §128, п. 1
фіна́нси §129, І, п. 6
фі́ни §128, п. 1
Фінля́ндія §121, п. 1, 2
фіоле́товий §129, І, п. 2
Фірдоусі́ §140
фі́рма «І́мідж» §54, п. 5
фі́тнес-клуб §36, п. 2, 2, а
фітотерапі́я §35, п. 4, 2
Фіу́ме §129, І, п. 2
ф-ка (*фабрика*) §62, п. 2
фла́єр §126
флешінтерв'ю §35, п. 4, 3
Фліт-стрі́т §129, ІІІ, п. 4, прим. 1
Флобе́р §121, п. 1, 1
Флори́да §129, ІІІ, п. 2
флот §121, п. 1, 1
Фляйшер §136, п. 1
Фі́нська зато́ка §154, п. 1, 2
фоє́ §126
фоє́ §130, п. 1
фолкгу́рт §35, п. 4, 2
Фолл-Ри́вер §154, п. 3, 4
фолл-ри́верський §154, п. 3, 4
фолькму́зика §35, п. 4, 2
Фольксва́ген §122, п. 1
«Фольксва́ген» §58, п. 2
«фольксва́ген» §58, п. 2
фон Бі́смарк §147, п. 3
Фонві́зін §146, п. 1, 4, прим. 2
фон дер Гольц §146, п. 1, 4
фоноза́пис §35, п. 4, 2
Фонте́н-сюр-Рон §50, п. 2, прим.
фо́рмула §121, п. 1, 1
форпо́ст §28, прим.
форпо́стний §28, прим.
фотогра́фія §5
фотоспра́ва §36, п. 1, 3
Франкі́вська кімна́та §49, п. 9, 3
франкі́вські соне́ти §49, п. 9, 3, прим. 1
франкозна́вець §49, п. 5
Фра́нкфурт-на-Ма́йні §50, п. 2, прим.
францу́з §153, п. 2, 1
францу́з §49, п. 6
францу́зький §153, п. 2, 1
Францу́зька Респу́бліка §50, п. 6
фра́у §140
Фрі́дріх-Вільге́льм §146, п. 3, 1
фре́кен §140
Фра́нкфурт-на-Ма́йні §152, п. 6
Фра́нкфурт-на-Ма́йні §154, п. 3, 5
фра́нкфуртський-на-Ма́йні §154, п. 3, 5
фро́йляйн §136, п. 1
фро́йляйн §140

Фур'є §138, п. 1, 1
футбо́л §121, п. 1, 1
Фу́чик §144, п. 6, 2
фюзеля́ж §138, п. 2, 2

Х

Хаї́м §129, II
ха́кер §134
Хаки́м §122, п. 4
халва́ §121, п. 1, 1
Хаммура́пі §122, п. 4
хану́м §122, п. 4
хану́м §140
хапа́ти §11, п. 1
харакі́рі §122, п. 4
харакірі §129, I, п. 5
Ха́ра-Нур §50, п. 4, прим.
Ха́рків §9, п. 1, 1, г
Ха́рків §27, п. 1
Ха́рківський тра́кторний заво́д §54, п. 4
ха́тній §33, п. 1
Хая́м §126
хвастли́вий §28
хвастну́ти §28
Хеєрда́л §126
хи́жо §10, п. 2, 4, прим.
химе́ра §129, I, п. 6
хіба́ що §44, п. 1, 10
хіджа́б §122, п. 4
хі́мієтерапія §35, п. 2, 4
хі́мік §32, п. 1, прим.
хімі́чно стійки́й §40, п. 1, 4, прим. 1
хі́мія §129, I, п. 6
хіру́рг §129, I, п. 6
Хліб §49, п. 7, 3
хлібода́р §36, п. 1, 1
хлібозаготіве́льний §40, п. 1, 1
хліборі́з §36, п. 1, 1
хліборо́б §9, п. 3, 5, д
хліборо́бство §9, п. 3, 5, д
хліб-сі́ль §35, п. 5, 2
хло́пець-богати́р §37, п. 1, 1
хлопчи́сько §32, п. 10
хлорбензо́л §35, п. 3, 1
хлорвіні́л §35, п. 3, 1
хлорфено́льний §40, п. 1, 7
хло́пчик-мізи́нчик §37, п. 1, 1
хмелівськи́й §153, п. 2
хі́міко-бактеріологі́чний §40, п. 2, 2, б
Хме́леве §153, п. 2
хо́бі §122, п. 4
ходи́в-ходи́в §35, п. 5, 1
ходи́ти §32, п. 5
хо́дить §26, п. 2, 3
ході́ння §9, п. 3, 4
ході́ння §32, п. 5
хо́дять §26, п. 2, 3
хоке́й §122, п. 4
хол §122, п. 4
хо́лдинг §122, п. 4
холо́дний §33, п. 1
Холо́дний Яр §154, п. 1, 1
Хоми́ч §32, п. 11
Хо́мівна §32, п. 11
Хо́мович §32, п. 11
хори́ст §32, п. 14
хорт §9, п. 2, 2
Хоти́нський за́мок §55, п. 2
хоча́ б §43, п. 2, 1
хо́ч би §43, п. 2, 1
хоч-не-хо́ч §41, п. 3, 5
Хо Ші Мін §146, п. 1, 6
Хо Ші Мін §146, п. 1, 6, прим.
храм Васи́лія Блаже́нного §55, п. 2, прим.
храм Христа́ Спаси́теля §53, п. 7
хребе́т §50, п. 1
хребе́т §154, п. 2, 1, прим.
хре́сний хід §53, п. 8
Хрест Іва́на Мазе́пи §57, п. 1
хресто́ві похо́ди §52, п. 2, прим. 3

христия́нство §129, І, п. 6
Христия́нсько-демократи́чний сою́з Німе́ччини §54, п. 2
Ха́рків §148
Ха́рків-това́рний §154, п. 3, 1
ха́рків-това́рний §154, п. 3, 1
Хри́стов §144, п. 6
Хрущо́в §144, п. 4, 3
хто́зна-коли́ §44, п. 3, 2
хто́зна при ко́му §39, п. 2
хто́зна-яки́й §44, п. 3, 2
хто-бу́дь §39, п. 2
хто́зна-де §41, п. 3, 3
хто́зна-як §41, п. 3, 3
хто́зна-яки́й §39, п. 2
хто-не́будь §44, п. 3, 2
хто-не́будь §39, п. 2
хтось §39, п. 1
хтось §44, п. 2, 4
худо́жник-карикату́рист §36, п. 2, 1, а
худо́жньо-реставрацій́ний §40, п. 2, 2, а
худо́жник-пейзажи́ст §37, п. 1, 3
худо́жній §33, п. 1
худ. — художній §62, п. 1
Хусаї́нов §129, ІІ
Хя́рма §151, п. 1, прим.

Ц

Цап-Відбува́йло §36, п. 2, 1, в
цар §56, прим. 2
Цари́ця Небе́сна §53, п. 2
царка́ §27, п. 1
царьо́к §26, п. 1, 2
царьо́к §27, п. 1
Цвік §144, п. 11
цвях §7, п. 1, прим.
цвях §27, п. 3
це́бто §43, п. 1
целуло́їд §3
цементобето́нний §40, п. 1, 1
цементово́з §35, п. 2, 1
центр §127
Центра́льний автовокза́л §54, п. 4
церк. — церковний §62, п. 1
Цеци́лін §144, п. 7, 3, а
Циганко́в §144, п. 8
цигарки́ «Украї́нські» §58, п. 1
циліндр §127
Цимля́нськ §149, п. 4, 3, а
Цинда́о §129, ІІІ, п. 3
цисте́рна §129, ІІІ, п. 1
ци́фра §129, ІІІ, п. 1
Цицеро́н §144, п. 7, 3, а
ціані́д §129, І, п. 2
Ціолко́вський §144, п. 7, 3, а
ціпи́лно §27, п. 4
цу́кро-протеї́новий §40, п. 2, 2, в
Це́нкий §144, п. 2
Ци́рліць §144, п. 13, 2, прим. 1
цуке́рки «Асорті́» §58, п. 1
ц — центнер §62, п. 1
цього́ §8, п. 2
Цюй Юа́нь §146, п. 2, 5, прим.
Цю́рих §19, п. 1, 3
цю́рихський §19, п. 1, 3
Цюру́пинськ §153, п. 1
цюру́пинський §153, п. 1
Цявло́вський §144, п. 13, 1, в, прим.

Ч

чаєня́ §32, п. 7
Чан Кайші́ §146, п. 1, 6, прим.
Чан Кайші́ §146, п. 2, 5, прим.
Ча́плін §134
чар-зі́лля §36, п. 2, 2, а
Ча́рльз §139, п. 1, 2
час від ча́су §41, п. 2, 2
части́вка §32, п. 12
ча́сто-гу́сто §35, п. 5, 2
ча́т §134
чв. — чверть §62, п. 1
Чебокса́ри §149, п. 5

Чебоксáри §152, п. 2
чекáння §11, п. 2
чекáти §11, п. 2
Челя́бінськ §149, п. 4, 1, в
Чéмберлен §133
Ченстохóва §149, п. 6
Червóна Шáпочка §49, п. 7, 3
червоногаря́чий §40, п. 2, 2, г
червóно-зелéно-сúній §40, п. 2, 2, г
червононíжка §36, п. 1, 2
червонопíрка §36, п. 1, 2
черв'я́к §7, п. 1, прим.
чередá §9, п. 3, 2, а
чéрез §9, п. 2, 3
черезплíчник §31, п. 2
чéрез сúлу §41, п. 2, 1
чéрез те що §43, п. 2, 2
Череповéць §151, п. 2, 1
Череповéць §153, п. 2, 2
череповéцький §153, п. 2, 2
Черкáське старóство §50, п. 8
черкéс §153, п. 2, 3
Черкáси §153, п. 2, 3
черкáський §153, п. 2, 3
черкéський §153, п. 2, 3
Чернíгів §148
Чернíгів §153, п. 2
чернíгівський §153, п. 2
чернéтка §10, п. 1
Чернишóв §144, п. 8
Чернівцí §148
Чернівцí §152, п. 2
Чернíгів §9, п. 1, 1, г
Чернéць §142, п. 1
Чéрчилль §135
чéсний §28
честь §28
Честь §60, п. 3
честь чéстю §35, п. 5, 2, прим.
чéський §19, п. 1, 3
четвéртий §10, п. 1
чех §153, п. 2, 3
чех §19, п. 1, 3
Чигирúн §153, п. 1
чигирúнський §153, п. 1
чий-бýдь §39, п. 2
чий-нéбудь §44, п. 3, 2
чий-нéбудь §39, п. 2
чийóго §8, п. 1, 1
Чикáго §122, п. 1
Чикáго §129, III, п. 3
Чиковáні §144, п. 7, 3, а
Чúлі §129, III, п. 3
чилíйський §129, III, п. 3
чималéнький §44, п. 2, 1
чимáло §41, п. 1, 9
чимало §41, п. 1, 9, прим.
чи мало §41, п. 1, 9, прим.
чимáло §44, п. 2, 1
чúм би то §44, п. 3, 1, прим. 1
чимдýж §41, п. 1, 8
чимрáз §41, п. 1, 8
Чингісхáн §146, п. 3, 4
Чингісхáн §144, п. 7, 3, а
чин чúном §35, п. 5, 2, прим.
числéнний §29, п. 3, 1
числéнність §29, п. 3, 2
числéнно §29, п. 3, 2
Чистовóдне §154, п. 2, 1
чистовóднівський §154, п. 2, 1
Читá §153, п. 1
читúнський §153, п. 1
чи то §44, п. 1, 11
чичерóне §129, III, п. 1
чіабáта §129, I, п. 2
óчі-намистúнки §37, п. 1, 1
член-кореспондéнт §36, п. 2, 1, а
член-кореспондéнт §56, прим. 1
чл.-кор. — член-кореспондент §62, п. 1
чоловíк §10, п. 1
чомýсь §10, п. 1
чорнóзем §35, п. 1
чорнóзем §36, п. 1, 2
чóрний §10, п. 1

чо́рний §10, п. 2, 4
чорни́ло §10, п. 2, 4
чорни́ти §10, п. 2, 4
чорни́ці §10, п. 2, 4
чорні́ти §10, п. 2, 4
чорнозе́мний §40, п. 1, 1
чорно́ліс §36, п. 1, 2
чорнорі́б §9, п. 3, 5, д
Чорноті́нь §142, п. 1, прим. 2
чорно́слив §36, п. 1, 2
чоти́ри §10, п. 1
чотириба́льний §35, п. 2, 4
чотириколісний §40, п. 1, 8
чотириа́ктний §35, п. 4, 5
чотирику́тник §35, п. 2, 4
чотиримі́сячний §35, п. 4, 5
чотириосьови́й §35, п. 2, 4
чотирьохмільйо́нний §35, п. 3, 1
чотирьохмільйо́нний §38, п. 1, 2
чотирьохмільярдний §35, п. 3, 1
чотирьохсотрі́ччя §35, п. 3, 1
Ча́пек §144, п. 2
Чо́рне мо́ре §154, п. 1, 2
че́ський §153, п. 2, 3
чі́тко окре́слений §40, п. 1, 4, прим. 1
чува́ський §153, п. 2, 3
чува́ш §153, п. 2, 3
Чума́цький Шлях §51
Чусова́ §152, п. 3
Чхве Чхвіво́н §49, п. 3
Чи́чиков §144, п. 7, 3, а

Ш

шале́ §140
шале́ний §29, п. 3, 2, прим.
шалі́вка §32, п. 12
Шампа́нь §139, п. 1, 2
шампу́нь «Оли́вковий» §58, п. 1
Шантії́ §125
Шантії́ §129, І, п. 2
Шантії́ §140
шардоне́ §130, п. 1
шаруді́ння §32, п. 5
шаруді́ти §32, п. 5
шасі́ §128, п. 1
шасі́ §129, І, п. 5
шах §19, п. 1, 3
шах §56, прим. 2
шахі́д §122, п. 4
ша́хський §19, п. 1, 3
Ша́ші §49, п. 8
Швейца́рія §136, п. 1
Швець §141
Швець §142, п. 1
швидкохі́д §9, п. 3, 5, д
швидкохі́дний §9, п. 3, 5, д
шевроле́ §130, п. 1
шевці́в §9, п. 1, 1, в
шевченкіа́на §49, п. 5
Шевче́нківська пре́мія §49, п. 9, 3
шевче́нківський стиль §49, п. 9, 3, прим. 1
Шевче́нко §33, п. 6
Шевче́нкова §33, п. 6
Шевче́нкове §33, п. 6
Шевче́нкові пое́зії §49, п. 9, 1
Шекспі́р §133
Шекспі́р §142, п. 1, прим. 3
ше́лест §9, п. 2, 3
Ше́ллі §140
Шепеті́вка §148
Шепеті́вка §152, п. 1
ше́піт §1
шепоті́ти §1
Шереме́тьєво §152, п. 3, прим.
Ше́рлок §128, п. 4
шести́ §10, п. 1
шестиде́нка §10, п. 1
шестиде́нка §36, п. 1, 5
Широ́кий Яр §154, п. 1, 1
ши́рма §129, ІІІ, п. 1
широ́кий §1

ши́роко §1
шифр §129, III, п. 1
шихті́вка §32, п. 12
Ші́офок §129, III, п. 3
шістдесятип'ятимільйо́нний §38, п. 1, 2
шістна́дцять §28
школя́р §27, п. 1
шлакобло́к §36, п. 1, 3
шлях §50, п. 11
Шмельо́в §144, п. 2
Ши́мчак §144, п. 6, 2
шовк §9, п. 2, 2
шоколя́д «Свíточ» §58, п. 1
шосе́ §140
шо́стий §10, п. 1
шо́у §133
шо́у §140
шпи́лька — шпи́льці §26, п. 1, 3, прим.
шприц §27, п. 7
штабскапіта́н §35, п. 4, 4
штат Теха́с §50, п. 9
Што́кманн §128, п. 4
штрейкбре́хер §136, п. 1
Ша́хти §149, п. 5
Ша́хти §153, п. 1
ша́хтинський §153, п. 1
Ши́шкін §144, п. 7, 3, а

Щ

щаслúвий §28
ща́стя §27, п. 3
ща́стя §28
щеми́ти §10, п. 1
щети́на §10, п. 1
Щигло́в §144, п. 7, 3, а
Щигри́ §149, п. 4, 3, а
Щипачо́в §144, п. 4, 3
Що́кіно §149, п. 2, 3
щоб §43, п. 1
щоб §43, п. 1, прим.
щоб §43, п. 1, прим.
що б §43, п. 1, прим.
що-бу́дь §39, п. 2
що-будь §44, п. 3, 2
щове́чора §41, п. 1, 9
щове́чора §44, п. 2, 1
щогоди́ни §41, п. 1, 9
щогоди́ни §44, п. 2, 1
щода́лі §41, п. 1, 9
щоде́нник §44, п. 2, 1
щоде́нно §41, п. 1, 9
щодня́ §41, п. 1, 9
щодня́ §44, п. 2, 1
щодоби́ §44, п. 2, 1
щоду́ху §41, п. 1, 9
щоду́ху §44, п. 2, 1
що́ ж до §44, п. 1, 10
щока́ §10, п. 1
щомі́сяця §41, п. 1, 9
щомо́га §41, п. 1, 9
щонайбі́льше §41, п. 1, 9
щонайдо́вше §41, п. 1, 9
щонайду́жче §41, п. 1, 9
щонайкра́ще §41, п. 1, 9
щонайкра́щий §44, п. 2, 1
щонайме́нше §41, п. 1, 9
щонайши́рше §41, п. 1, 9
що-не́будь §39, п. 2
щоно́чі §41, п. 1, 9
щопра́вда §41, п. 1, 9
щопра́вда §44, п. 2, 1
щора́з §41, п. 1, 9
щора́зу §41, п. 1, 9
щора́зу §44, п. 2, 1
щоро́ку §41, п. 1, 9
щоси́ли §41, п. 1, 9
щоси́ли §44, п. 2, 1
щось §39, п. 1
щось §44, п. 2, 4
що то §44, п. 1, 11
що то за §44, п. 1, 11
щохвили́ни §41, п. 1, 9
Щу́ка §49, п. 7, 3
Ще́цин §149, п. 1

Ю

ю́дині срібнякú §49, п. 9, 3, прим. 2
юнак §14, п. 2
ЮНЕСКО §61, п. 2
юннáт §29, п. 1, 2
Юнóна §126
Юпíтер §51
Ю́р'єв §144, п. 12
Ю́ріївна §32, п. 11
Ю́рій Клен §49, п. 1
Ю́рійович §32, п. 11
юродúвий §4, п. 1

Я

Яблóнський §144, п. 11
Я́гич §144, п. 6
яéчко §32, п. 8
яєчня §21
яйцé §21
Як-42 §35, п. 5, 5
якáсь §44, п. 2, 4
якбú §43, п. 1
якбú §43, п. 1, прим.
як би §43, п. 1, прим.
якúй-будь §39, п. 2
якúй-нéбудь §39, п. 2
якúйсь §44, п. 2, 4
Я́ківна §32, п. 11
я́кісний §28
я́кість §4, п. 1
я́кість §28
якúйсь §39, п. 1
якнайбíльше §41, п. 1, 9
якнайдóвше §41, п. 1, 9
якнайдýжче §41, п. 1, 9
якнайшвúдше §44, п. 2, 1
як-нéбудь §41, п. 3, 3
як-не-я́к §41, п. 3, 5
Я́коб-Кáйзер-плац §50, п. 5
Я́кович §32, п. 11
якомóга §41, п. 1, 9
якомóга §44, п. 2, 1
я́кось §41, п. 1, 9
якóсь §41, п. 1, 9
якось §41, п. 1, 9, прим.
як ось §41, п. 1, 9, прим.
я́кось §44, п. 2, 4
я́кось-то §44, п. 3, 1
як-óт §44, п. 3, 1
якрáз §41, п. 1, 9
якéсь §44, п. 2, 4
як трéба §41, п. 2, 1
якщó §43, п. 1
якщо §43, п. 1, прим.
як що §43, п. 1, прим.
Я́мпіль §148
яр §50, п. 11
Яропóлк §146, п. 2, 4
Ярослáвів Вал §50, п. 11
Ярослáв Мýдрий §49, п. 9, 2
Ярослáв §143
Яр-пíд-Зáйчиком §154, п. 3, 5
я́рський-пíд-зáйчиком §154, п. 3, 5
Я́сна Поля́на §154, п. 2, 6
Ясногорóдка §154, п. 2, 1
яснозóрий §35, п. 1
яснополя́нський §154, п. 2, 6
яснополя́нці §154, п. 2, 6
Я́сси §52, п. 2, прим. 2
Я́ссько-Кишинíвська операція §52, п. 2, прим. 2
Я́ффа §128, п. 3
Ях'я́ §138, п. 1, 1
ячмíнний §21
я́чний §21

ПРИКІНЦЕВІ ЗАУВАГИ РЕДАКТОРА

С. 5 — *порівняно з іншими слов'янськими мовами*, — тут кома зайва.

С. 7 — *...української фонетики морфології* — пропущено кому.

С. 7 — *так само, як* — кома зайва.

С. 14, §9, п. д) — *...видом занять та в похідних від цих слів* — після *занять* має бути кома. Тут же — *...в словотворчих компонентах — у словотворчих компонентах*.

С. 17, §13 — *...у давальному на місцевому відмінку* — має бути: *у давальному та місцевому відмінку*.

С. 20, §23 — *...на початку слів у таких позиціях* — після *позиціях* має бути двокрапка.

С. 22, §24 — *...та для досягнення милозвучності,* — кома зайва.

С. 23, §25, пп. 2) — *на початку речення та перед буквою, що позначає приголосний* (*крім свистячих* **з, с, ц** *та шиплячих* **ч, ш, шч**) — тут, вочевидь, мають бути квадратні дужки, бо літери **шч** в українській мові немає: крім свистячих **[з], [с], [ц]** та шиплячих **[ч], [ш], [шч]**.

С. 24, §25, п. 2 — *...перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки* **(з, с, ц, ч, ш, шч)** — має бути: **([з], [с], [ц], [ч], [ш], [шч])**.

С. 35, §33, п. 6 — *...пишемо у прикметниках, що мають перед ним букви на позначення шиплячих* **(ж, ч, ш, шч)** — має бути: **([ж], [ч], [ш], [шч])**, бо літери **шч** в українській мові немає.

С. 40, §35, пп. 2) — *...складні слова, утворені внаслідок поєднання слів синонімів* — має бути: *слів-синонімів*.

С. 40, § 35, п. 4, пп. 4, — Примітка 2 — *...антиокислювач* — має бути: *...антиокиснювач*.

С. 46, §40, п. 1, пп. 2 — Словосполучення, наприклад, *західноукраїнська кераміка* або *західноєвропейська країна* — це не власні географічні назви, тому в них прикметник, утворений від географічної назви, що містить прикметник та іменник, пишемо разом і з маленької літери. Натомість словосполучення *Південно-Китайське море, Південно-Африканська Республіка* — власні географічні назви, тож складні прикметники *Південно-Китайське, Південно-Африканська* — їх частини, а не похідні утворення.

С. 58, §47, п. 2 — ...завдання менеджерів досягти найбільшої ефективності — після *менеджерів* має стояти тире.

С. 60, §49, п. 3 — *Пан Гімун* — Можливо, написання прізвища та імені Пан Гі-мун (а не Пан Гімун) варто узгоджувати з написанням латинкою: Ban Ki-moon. Але в Правописі цієї норми не закріплено окремим пунктом, тому й можливі розбіжності в написанні.

С. 62, §50 — *Малоазіатське нагір'я* — має бути: *Малоазійське нагір'я*.

С. 72, §58, п. 2 — *назви самих виробів* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *назви власне виробів*.

С. 73, §61, п. 2; **С. 83**, §67; **С. 147**, §142 — *при відмінюванні* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *під час відмінювання.*

С. 78, §63, п. 4. 8 — *при переносі* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *під час переносу.*

С. 79, §65 — *Обра́зи* — має бути: *обра́зи.*

С. 89, Примітка — *при хитанні* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *у разі хитання.*

С. 107, §91 — *піти в гвардійці* — має бути: *піти у гвардійці.*

С. 119, §106, п. 2 — *при позначенні* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *у разі позначення.*

С. 123, §113 — *...прийменник поєднується з займенником* — має бути: *із займенником.*

С. 134, §122, п. 2 — ...(див. § 6) (див. § 5–8) — тут: (див. §5–8) зайве.

С. 151, §144, п. 1 — *винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури — такі, як Алесь Адамович...* — має бути: *винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури, такі як Алесь Адамович...*

С. 152, §144, п. 3, пп. 2); **С. 159**, §149, п. 1, пп. 1) — *при роздільній вимові* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *у разі роздільної вимови.*

С. 155, §144, п. 13, пп. 1 — *при роздільній вимові перед* **я, ю, є, ї** — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *у разі роздільної вимови перед* **я, ю, є, ї.**

С. 156, §146, п. 1, пп. 4 — Примітка 2. *У ряді випадків...* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: Примітка 2. *В окремих випадках...*

С. 165, §153, п. 2 — *при творенні* — у сучасній літературній українській мові частіше вживають: *під час творення.*

С. 187, §158, п. 15 — *за наявності в реченні протиставлення з заперечною часткою* ***не*** — має бути: *із заперечною часткою* ***не.***

С. 193, §158 — Примітка 8. *...деякі прислівники* (*тому, тоді та ін.*) — має бути кома після дужки.

С. 217, §167, п. II/2 — *О. Кундзич* — має бути: *О. Кундзіч.*

С. 219, § 67, I/п. 3 — Примітка 2. <...> *Про вживання крапки в кінці речення у цитатах (епіграфах і т. ін.) при зазначенні...* — має бути: Примітка 2. <...> *Про вживання крапки в кінці речення у цитатах* (*епіграфах і т. ін.*) *у разі зазначення...*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 3

І. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА 8

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ 8
§1. Правопис наголошених і ненаголошених *Е*, *И* 8
§2. Уживання *І*, *И* на початку слова 8
§3. *Ї* 8
§4. *Я*, *Ю*, *Є* 9

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ 9
§5. Буква *Г* 9
§6. Буква *Ґ* 9
§7. Апостроф 10
§8. *ЙО*, *ЬО* 11

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ 11
§9. Чергування *О* — *І*, *Е* — *І* 11
О, *Е*, що не переходять в *І* 12
Відхилення в чергуванні *О* — *І*, *Е* — *І* 12
§10. Чергування *Е* — *О* після *Ж*, *Ч*, *Ш*, *ШЧ*, *ДЖ*, *Й* 14

Чергування голосних у дієслівних коренях 15
§11. Чергування *О* — *А* 15
Е (невипадний) — *І* (невипадний) 16
Е (випадний) — *И* 16

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ 16

Чергування приголосних під час словозміни 16
§12. Чергування *Г*, *К*, *Х* із м'якими *З*, *Ц*, *С* 16
§13. Чергування *Ґ* із м'яким *З* 17
§14. Чергування *Г*, *К*, *Х* із *Ж*, *Ч*, *Ш* 17
§15. Чергування *Д* із *ДЖ* 17
§16. Чергування *Т* із *Ч*; *З* із *Ж*; *С* із *Ш*; *ЗД* із *ЖДЖ*; *СТ* із *Щ* 17
§17. Чергування *СТ* із *Щ* 18
§18. Чергування *Б* із *БЛ*; *П* із *ПЛ*; *В* із *ВЛ*; *М* із *МЛ*; *Ф* із *ФЛ* . . . 18

Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення 18
§19. Зміни приголосних перед *-ськ-*(*ий*), *-ств-*(*о*) 18

§20. Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння 19
§21. Зміни приголосних перед суфіксом *-Н-* 19
§22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення 19
§23. Позиції вживання прийменників і префіксів *У* та *В* 20
§24. Позиції вживання сполучників і часток *І, Й* та *І, Й* на початку слів 22
§25. Позиції вживання прийменника *З* та його варіантів *ІЗ, ЗІ* (*ЗО*) 23

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь) 24
§26. Коли пишемо Ь 24
§27. Коли не пишемо Ь 25

СПРОЩЕННЯ В БУКВОСПОЛУЧЕННЯХ 26
§28. *-Ждн-*, *-здн-*, *-стн-*, *-стл-* 26
-Зкн-, *-скн-* 27
-Слн- 27

ПОДВОЄННЯ БУКВ 27
§29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу 27
§30. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних 28

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ 29
§31. *З-* (*ІЗ-*, *ЗІ-*) 29
Без-, *від-*, *між-*, *над-*, *об-*, *перед-*, *під-*, *понад-*, *роз-*, *через-* 30
Пре-, *при-*, *пріі-* 30
Архі- 30
Анти-, *квазі-* 30

ПРАВОПИС СУФІКСІВ 31
Іменникові суфікси 31
§32. *-Ик*, *-ник* / *-івник*, *-льник* 31
-Ив-(*о*) 31
-Аль, *-ень*, *-ець* (*-єць*), *-ість*, *-тель* 31
-К-, *-иц-*(*я*), *-ин-*(*я*), *-ес-* 31
-Нн-(*я*) / *-інн-*(*я*), *-анн-*(*я*) (*-янн-*(*я*), *-енн-*(*я*) 32
-Инн-(*я*) 32
-Ен-(*я*) (*-єн-*(*я*) 32
-Ечок (*-єчок*), *-ечк-*(*а*) (*-єчк-*(*а*), *-ечк-*(*о*) (*-єчк-*(*о*), *-ичок- ичк-*(*а*) . . . 32
-Енк-(*о*) (*-єнк-*(*о*)) і *-еньк-*(*о, а*) 32
-Иськ-(*о*) (*-їськ-*(*о*), *-ищ-*(*е*) (*-їщ-*(*е*) 33
-Ович (*-ьович*), *-івн-*(*а*) (*-ївн-*(*а*) 33

-Івк-(*а*), *-овк-*(*а*) 33
-Ок 33
-Ир, *-ист*, *-изм*, *-ір*, *-іст*, *-ізм* 34

Прикметникові та дієприкметникові суфікси 34
§33. *-Н-*(*ий*), *-н-*(*ій*) 34
-Ичн-(*ий*), *-ічн-*(*ий*) (*-їчн-*(*ий*) 34
-Ин, *-їн* 35
-Ин-(*ий*), *-їн-*(*ий*) 35
-Ист-(*ий*), *-їст-*(*ий*) 35
-Ев-(*ий*), *-єв-*(*ий*), *-ов-*(*ий*) 35
-Уват-(*ий*) (*-ювати-*(*ий*), *-ават-*(*ий*), *-овит-*(*ий*) 36

Дієслівні суфікси 36
§34. *-Ува-* (*-ювати-*), *-ова-* 36
-Овува- (*-ьовувати-*) 37
-Ір-, *-ир-* 37

ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО 37
Загальні правила правопису складних слів 37
§35. Складні слова зі сполучними голосними звуками *О, Е* (графічно *Е* та *Є*) 37
Складні слова без сполучного голосного звука 38
Складні слова пишемо разом і з дефісом 39
§36. Складні іменники 41
§37. Прикладка 44
§38. Складні числівники 44
§39. Складні займенники 45
§40. Складні прикметники 45
§41. Прислівники 49
§42. Прийменники 52
§43. Сполучники 53
§44. Частки 54

УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ) 57
§45. Велика буква на початку речення 57
§46. Велика буква у звертаннях і в ремарках 57
§47. Велика та мала букви в рубриках 58
§48. Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови, цитати тощо 59
§49. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин 59
§50. Географічні та адміністративно-територіальні назви 62
§51. Астрономічні назви 65
§52. Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів 65

§53. Назви, пов'язані з релігією 66
§54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств 68
§55. Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо 70
§56. Назви посад, звань, титулів 71
§57. Назви орденів, медалей, відзнак, премій 71
§58. Назви товарних знаків, марок виробів 72
§59. Назви порід тварин, видів і сортів рослин 72
§60. Велика буква в особливому стилістичному вживанні 73
§61. Велика буква у складноскорочених назвах 73
§62. Графічні скорочення 74

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ 77
§63. Орфографічні правила переносу 77
§64. Технічні правила переносу 78

ЗНАК НАГОЛОСУ (') 79
§65. Знак наголосу 79

II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ 80

ІМЕННИК 80
§66. Поділ на відміни 80
§67. Поділ на групи 81
I відміна 81
II відміна 82
§68. Зразки відмінювання іменників 84
Перша відміна 84
Друга відміна 86
Третя відміна 90
Четверта відміна 90
Уваги до правопису відмінкових форм 91
I відміна 91
А. Однина 91
§69. Родовий відмінок 91
§70. Давальний відмінок 91
§71. Знахідний відмінок 91
§72. Орудний відмінок 92
§73. Місцевий відмінок 92
§74. Кличний відмінок 92
Б. Множина 93
§75. Називний відмінок 93

§76. Родовий відмінок 93
§77. Давальний відмінок 94
§78. Знахідний відмінок 94
§79. Орудний відмінок 94
§80. Місцевий відмінок 95
§81. Кличний відмінок 95

II відміна 95
А. Однина 95
§82. Родовий відмінок 95
§83. Давальний відмінок 100
§84. Знахідний відмінок 101
§85. Орудний відмінок 101
§86. Місцевий відмінок 102
§87. Кличний відмінок 104

Б. Множина 105
§88. Називний відмінок 105
§89. Родовий відмінок 106
§90. Давальний відмінок 107
§91. Знахідний відмінок 107
§92. Орудний відмінок 107
§93. Місцевий відмінок 108
§94. Кличний відмінок 108

III відміна 108
§95. Однина 108
§96. Множина 109
§97. Відмінювання слова *МÁТИ* 110

IV відміна 110
§98. Однина 110
§99. Множина 111
§100. Відмінювання іменників,
що мають тільки форму множини 112

ПРИКМЕТНИК 113
§101. Тверда група прикметників 113
§102. М'яка група прикметників 113
§103. Зразки відмінювання прикметників 114
§104. Ступенювання прикметників 116
Вищий ступінь прикметників 116
Найвищий ступінь прикметників 116

ЧИСЛІВНИК 117

Кількісні числівники 117
§105. Відмінювання кількісних числівників 117

Порядкові числівники 119
§106. Відмінювання порядкових числівників 119

Дробові числівники 119
§107. Відмінювання дробових числівників 119

ЗАЙМЕННИК 120
§108. Особові займенники 120
Відмінювання особових займенників 120
§109. Зворотний займенник 121
Відмінювання зворотного займенника 121
§110. Присвійні займенники 121
Відмінювання присвійних займенників 121
§111. Вказівні займенники 121
Відмінювання вказівних займенників 121
§112. Питальні займенники 122
§113. Означальні займенники 123
§114. Складні займенники (неозначені й заперечні) 123
Відмінювання складних займенників 123

ДІЄСЛОВО 124
§115. Дійсний спосіб 124
Теперішній час 124
Майбутній час 129
Минулий і давноминулий час 129
§116. Наказовий спосіб 130
§117. Умовний спосіб 131
§118. Неозначена форма дієслова (інфінітив) 131
§119. Дієприкметник 132
§120. Дієприслівник 132

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ 133

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ . . 133
§121. Звук [l] 133
§122. Звуки [g], [h] 133
§123. Буквосполучення *th* у словах грецького походження 134
§124. Букви *w*, *th* у словах англійського походження 134
§125. Буквосполучення *ll* та *ill* у словах французького походження 135
§126. Звук [j] 135
§127. Кінцеві буквосполучення *-dr*, *-tr* 135
§128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних . . 135

ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ 137
§129. Голосний [і]. 137
§130. Голосні [е], [и] 139
§131. Буквосполучення *аи, оu* 139
§132. Букви та буквосполучення *ö*, *ø*, *еи*, *ое* 140
§133. Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження 140
§134. Звук [æ] у словах англійського походження 140
§135. Звук [ɔ:] у словах англійського походження. 140
§136. Буквосполучення *ei, eu* у словах німецького походження. Буквосполучення *ij* та буква *y* в словах нідерландського походження. 140
§137. Подвоєння букв на позначення голосних 141
§138. Апостроф. 141
§139. М'який знак (*ь*) 141

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ. 142
§140. Іменники іншомовного походження 142

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ. 144

§141. Українські прізвища та імена. 144
§142. Відмінювання прізвищ 144
§143. Відмінювання імен. 147
§144. Слов'янські прізвища та імена 151
Е, ІЕ, Ĕ 151
Ё 152
И (*І*). 152
Ы 153
Ą, Ę. 154
Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями . . 154
Апостроф. 154
М'який знак (*ь*) 155
§145. Неслов'янські прізвища та імена 155

СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ 155
§146. Імена та прізвища (прізвиська) 155
§147. Похідні прикметники 158

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ 158
§148. Українські географічні назви 158
§149. Географічні назви інших країн 159
Е, Ĕ, ІЕ, Ё, Э, И 159

Ы, Y 161
Ą, Ę 161
§150. Географічні назви з прикметниковими закінченнями 161
§151. Апостроф, м'який знак 162
§152. Відмінювання географічних назв 162
§153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів 164
Суфікси *-инськ(ий)*, *-інськ(ий)* 164
Суфікси *-овськ(ий)* [*-ьовськ(ий)*], *-евськ(ий)* [*-євськ(ий)*], *-івськ(ий)* [*-ївськ(ий)*] 165
§154. Правопис складних і складених географічних назв 166

V. УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ 170
§155. Крапка (.) 170
§156. Знак питання (?) 172
§157. Знак оклику (!) 174
§158. Кома (,) 175
I. Кома в простому реченні 175
II. Кома у складному реченні 190
§159. Крапка з комою (;) 194
I. Крапка з комою у простому реченні 194
II. Крапка з комою у складному реченні 195
§160. Двокрапка (:) 196
I. У простому реченні 196
II. У складному реченні 197
§161. Тире (—) 198
I. У простому реченні 198
II. У складному реченні 204
III. У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах) 206
§162. Три крапки, або крапки (...) 207
§163. Дужки (), [ ], < > 209
§164. Лапки (« », “ ”, „ “, рідше „ ”) 211
§165. Скісна риска (/) 213
§166. Комбіноване вживання розділових знаків 214
§167. Розділові знаки для оформлення прямої мови та цитат 215
§168. Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку 219

ПОКАЖЧИК 221

ПРИКІНЦЕВІ ЗАУВАГИ РЕДАКТОРА 310

Довідкове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

Редактор *О. М. Журенко*
Технічний редактор *О. В. Сідельникова*
Коректор *О. О. Якименко*

Д901892У.
Підписано до друку 03.12.2019.
Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 20,00.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135,
Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи ДК №5215 від 22.09.2016.
E-mail: office@ranok.com.ua
Тел. (057) 719-48-65,
тел./факс (057) 719-58-67.

Регіональні представництва видавництва «Ранок»:
Київ — тел. (044) 229-84-01,
e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua,
Львів — тел. (067) 269-00-61,
e-mail: office.lviv@ranok.com.ua.

З питань придбання продукції видавництва «Ранок» звертатися за тел.:
у Харкові — (057) 727-70-80;
Києві — (044) 360-56-37, 377-73-23;
Вінниці — (067) 506-65-95;
Дніпрі — (056) 785-01-74, 789-06-24;
Житомирі — (067) 122-63-60;
Львові — (032) 244-14-36;
Миколаєві та Одесі — (067) 551-10-79;
Черкасах — (0472) 51-22-51;
Чернігові — (0462) 93-14-30.
E-mail: commerce@ranok.com.ua.

«Книга поштою»: вул. Котельниківська, 5, Харків, 61051.
Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.
E-mail: pochta@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

Папір, на якому надрукована ця книга,

безпечний для здоров'я та повністю переробляється

зроблений зі вторинної целюлози — не постраждало жодне дерево

вибілювався без застосування хлору

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО РАНОК

Комплект для підготовки до ЗНО з української мови та літератури

Увесь обсяг матеріалу для досягнення високих результатів ЗНО з української мови та літератури

Обирайте зручний для вас формат

Посібник стане в пригоді всім, хто відчуває потребу покращити свій рівень володіння українською мовою, особам, які зобов'язані послуговуватися нею за посадою: державним службовцям, юристам, депутатам різних рівнів

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС з коментарями та примітками **до нової редакції**

ISBN 978-617-09-6098-6

ВИДАВНИЦТВО РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА

УСІ КНИГИ ТУТ!

ranok.com.ua
e-ranok.com.ua
pochta@ranok.com.ua
(057) 727-70-90